

Tidsskrift om levekår og livsstil

Samfunnsspeilet

Kjønn

- likhet og ulikhet

Artikler fra
Samfunnsspeilet
1990 - 1996

- Kvinner og menn i statistikken
- Likestilling og maktfordeling
- Arbeidsliv og inntekt
- Mellom privat og offentlig sfære
- Velferdspolitik
- Nye og gamle kjønnsroller

Kvinner og menn i statistikken

I Samfunnsspeilet har likheter og ulikheter mellom kjønnene vært tema i svært mange artikler i 1990-årene, det er således et prioritert utvalg av artikler vi har samlet i dette kompendiet. Utvalget gjenspeiler noe av bredden i den norske likestillingsdebatten de siste åra. Både deltakelse på offentlige arenaer og i det private rom har vært viktige temaer. Kvinners yrkesdeltakelse og kjønnsulikhet i inntektsforhold har stått sentralt i likestillingsdebatten. Dette gjenspeiles også i det utvalget av artikler som er gjort her. Men artiklene går også inn på mer private områder som familielivet, og på det som skjer i skjæringspunktene mellom det offentlige og det private. Fokus settes ikke bare på forskjeller mellom kvinner og menn, men også på forskjeller mellom ulike grupper av kvinner og menn. Artiklene gir både situasjonsbilder og endringsbeskrivelser.

Skillelinjen mellom mann og kvinne er et ordnende prinsipp i det meste av statistikken der personer er telle-enheten. Men det er ikke dermed sagt at statistikken og tolkningen av den har noe kjønnsperspektiv. Det er jo ikke alltid kvinners og menns virkelighet illustreres best med de samme tallene. Vi har valgt ut artikler der kjønnsperspektivet er i fokus. En gjennomgang av artikler som ikke er kommet med i kompendiet, viser at kjønnsperspektivet er med også i artikler av mer generell karakter. I de tre siste numrene finner vi mellomtitler som: "Stadig flere barn bor sammen med bare mor", "Kjønnsforskjellen i tilbakefallshyppighet redusert", "Mange innvandrerkvinner er universitets- og høgskoleutdannet", "Flere menn enn kvinner er uten fortrolige venner" og "Uformell omsorg - først og fremst en kvinneoppgave?"

Vi vet det er stor interesse for dette temaet, og håper at vi samtidig får vekket interessen for Samfunnsspeilet hos et bredt publikum. Kompendiet viser at det ikke har manglet interessant stoff på dette feltet i de siste fem-seks årene, og vi kan love at redaksjonen ikke vil tape perspektivet av syne i framtiden heller.

Johan-Kristian Tønder
(ansv. redaktør)

Dag Ellingsen
Ragni Hege Kitterød
Randi Kjeldstad
(redaktører for dette nr.)

Samfunnsspeilet

Kjønn - likhet og ulikhet - artikler fra Samfunnsspeilet 1990-1996
Statistisk sentralbyrå, november 1996

Design omslag/maler: Enzo Finger Design

Omslagsfoto: Jason Beck/nonstøck/nps

Øvrige foto: S. 6: Michael Andersson/Samfoto. S. 12: Jan Petter Lynau/VG. S. 38: Lars Säfström/Samfoto. S. 46: Per Anders Rosenkvist/Samfoto. S. 49: John Petter Reinertsen/Samfoto. S. 93: Petter Thorsrud/Samfoto. S. 135: Victor Dimola/Samfoto

Illustrasjoner: S. 9 og 144: Thore Hansen

Pris: kr 60

Artikler i tidsskriftet kan ikke uten videre tas som uttrykk for Statistisk sentralbyrås oppfatning.

Ved bruk av stoff fra tidsskriftet, oppgi kilde: Samfunnsspeilet/Statistisk sentralbyrå

Innhold

Kvinner og menn i statistikken

Likestillingsstatistikk: Å tallfeste kvinner og menn - kan det være nødvendig? <i>Randi Kjeldstad (4/1995)</i>	4
---	---

Usynlige kvinner - trenger vi nye mål for verdiskapning? <i>Iulie Aslaksen og Ann-Lisbet Brathaug (2/1990)</i>	8
---	---

Likestilling og maktfordeling

Kvinner med makt? <i>Randi Kjeldstad (2/1994)</i>	12
--	----

Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner? <i>Anne Lise Ellingsæter, Turid Noack og Marit Rønsen (4/1994)</i>	19
---	----

Utdanning, arbeid og inntekt: Hvor likestilte er kvinner og menn blitt? <i>Anne Lise Ellingsæter, Turid Noack og Marit Rønsen (1/1993)</i>	23
---	----

Arbeidsliv og inntekt

Arbeidstid og arbeidstidsønsker blant foreldre <i>Ragni Hege Kitterød og Kari-Mette Roalsø (1/1996)</i>	31
--	----

Innteksttap ved langtidsledighet: Ektefellen en ressurs - også for menn <i>Kari-Mette Roalsø (3/1995)</i>	43
--	----

Flere kvinner i arbeid i Norge enn i EU <i>Tor Petter Bø (3/1994)</i>	47
--	----

Skjult ledighet: Undersysselsetting <i>Tone Hobæk (2/1993)</i>	51
---	----

Feminisering av fattigdommen? <i>Randi Kjeldstad (3/1993)</i>	54
--	----

Husholdningenes økonomi, husholdsarbeid og inntektsfordeling <i>Iulie Aslaksen og Charlotte Koren (3/1993)</i>	58
---	----

Mindre lønnsforskjeller mellom mannlige og kvinnelige arbeidere <i>Lars-Erik Becken, Vemund Snartland og Trond Petersen (3/1993)</i>	63
---	----

Mødre på EFs arbeidsmarked - hel- eller deltidsarbeidere? <i>Hege Kitterød (4/1993)</i>	68
--	----

Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene <i>Anders Barstad (1/1992)</i>	74
Gifte kvinner: Fra forsørget til forsørger? <i>Jan Lyngstad og Børge Strand (1/1992)</i>	79
1980-årene: Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet <i>Randi Kjeldstad (3/1991)</i>	82
Mellom privat og offentlig sfære	
Hjelp til rengjøring? <i>Ragni Hege Kitterød (2/1996)</i>	86
Hva betyr barnehager for kvinners fruktbarhet og yrkesdeltakelse? <i>Marit Rønsen (4/1993)</i>	96
Yrke og barn: Vanskelig å kombinere? <i>Svein Blom (1/1992)</i>	100
Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna <i>Ragni Hege Kitterød og Stein Opdahl (2/1992)</i>	104
Velferdspolitik	
Velferdspolitik: Konflikt mellom menns og kvinners interesser? <i>Nils Asbjørnsen (2/1991)</i>	112
Kvinner og menns uførepensjon: Uførepensjonen gjenspeiler inntektsforskjeller på arbeidsmarkedet <i>Hilde H. Holte (1/1991)</i>	117
Alderspensjon: Fortsatt store forskjeller mellom menn og kvinner <i>Kari Wuttudal (3/1990)</i>	121
Nye og gamle kjønnsroller	
Redusert kjønnsforskjell i forventet levealder de siste årene <i>Svenn-Erik Mamelund (3/1996)</i>	126
Edb på skolen og hjemme - mest for gutter? <i>Hilde Rudlang (4/1995)</i>	131
Når gjerningsmannen er en kvinne <i>Ulla Haslund (1/1994)</i>	137
Samboerskap, men ikke ekteskap? <i>Turid Noack (1/1991)</i>	144
Dagens og morgendagens eldre kvinner - familieerfaring og yrkesliv <i>Turid Noack og Inger Texmon (3/1990)</i>	150

Likestillingsstatistikk:

Å tallfeste kvinner og menn - kan det være nødvendig?

Ja, det er nødvendig. Ikke minst kom dette til uttrykk under FNs verdenskvinnekonferanse i Beijing i august/september i år. I handlingsplanen som ble vedtatt for å bedre kvinners kår, er tallkunnskap om utvikling i kvinners og menns livsvilkår i ulike land og regioner et viktig grunnlag.

Randi Kjeldstad

Statistikk om kvinner og menn - viktig for planlegging og endring

For å forstå dynamikken i samfunnet og for å kunne ta de mest fornuftige politiske beslutningene må vi vite hvordan forholdene er i dag og hvordan de har utviklet seg. Kvinner tilbys ofte andre (gjærne færre) muligheter, rår over færre ressurser, har andre verdier, gjør andre ting og har mindre innflytelse i samfunnet enn menn. Derfor sier det seg selv at vi behøver kunnskap om forhold og utvikling for både kvinner og menn. I tillegg er det ofte slik at virkningene av politiske tiltak og sosiale endringer er ulike for de to kjønn. For å få kunnskap om slike virkninger, trenger vi statistikk. Ikke desto mindre er det viktig å holde fast ved at statistikk ikke kan gi svar på alle samfunnsspørsmål. Den forteller først og fremst "hvor mange" og "hvor mye".

Kunnskap om sosiale kjønnsforskjeller kan bidra til å påvirke endringsprosessene i samfunnet på flere måter. For det første vil slik kunnskap ha betydning for kvinner og menn flest; de som lever de livene som telles i statistikken. Statistikk kan enten vise "det alle vet fra før", og legitimere eksisterende holdninger og atferd, eller den kan bidra med "aha-opplevelser" og støtte til tidligere usikre antakelser. Når statistikken avdekker skjevheter og forskjeller som folk syns er negative, gir den næring til ønsker og krav om forandringer. I hvor stor grad statistikk på kjønnsforskjeller har bidratt til politisk bevisstgjøring av kvinner og menn på "grasrota" i Norge, er imidlertid vanskelig å si.

I vårt land har kanskje statistikk hatt større direkte betydning for det arbeidet som politikerne og beslutningstakerne gjør. Vi har allerede en relativt lang tradisjon for at likestillingshensyn tas med i den politiske planleggingen. Statistikk om kvinner og

menn har vært viktig i denne sammenhengen, som objektivt grunnlag for nytenkning og som et verktøy for å overvåke virkningene av de tiltakene som settes i verk. For eksempel har statistiske analyser vist at vedvarende lønnsforskjeller mellom kvinner og menn har nær sammenheng med at arbeidsmarkedet er kjønns-segregert, og at kvinne-dominerte jobber jevnt over betales dårligere enn mannsdominerte. Tiltak som har vært forsøkt satt i verk for å utjevne lønnsforskjeller, har bl.a. omfattet regulerings- og motiveringstiltak for å få jenter til å velge utradisjonell utdanning og utradisjonelle jobber. Imidlertid viser statistikken så langt at virkningene har vært beskjedne.

I forhold til svært mange andre land i verden er det i Norge nær kontakt mellom dem som tar de viktige likestillingspolitiske beslutningene og dem som produserer statistikk og kunnskap om kvinners og menns stilling i samfunnet. Dette gjelder først og fremst beslutninger på nasjonalt nivå. I forhold til f.eks. Sverige har vi imidlertid i langt mindre grad publisert likestillingsstatistikk på regionalt nivå. Det er derfor grunn til å tro at bedre statistikk om kvinner og menn f.eks. i de enkelte kommuner ville kunne være et nyttig bidrag til kommunenes politiske planlegging.

Kjønn - en grunnleggende kategori i statistikken

Kjønn er ingen variabel i den forstand at den endrer verdi over livsløpet, slik som f.eks. variabelen alder som endres fra år til år. En persons kjønn påvirkes heller ikke av at vedkommende endrer atferd eller livsvilkår, slik som f.eks. utdanningsnivå (etter hvert som man har avsluttet ulike utdanningstrinn), bosted (hvis man flytter) og sosioøkonomisk tilhørighet (f.eks. hvis man klatrer eller synker i sosial status). Man forblir kvinne eller mann hele livet og under skiftende

Kvinner og menn i statistikken. Noen eksempler**Norge**

- 60 prosent av kvinnene over 64 år i Norge er enslige, mot drøyt en fjerdedel av mennene
- Norske menn begår selvmord tre ganger så hyppig som norske kvinner
- Kjønnsegregert arbeidsliv i Norge: En av tre kvinner jobber i sterkt kvinnedominerte yrker. Fire av ti menn jobber i sterkt mannsdominerte yrker
- 61 prosent av de kvinnelige alderspensjonistene er minstepensjonister, mot tilsvarende 17 prosent av de mannlige

Norden

- Mellom 40 og 50 prosent av sysselsatte kvinner jobber deltid i Sverige, Norge og Island, mot 20 prosent i Danmark og Finland. Av sysselsatte menn jobber under 10 prosent deltid i alle nordiske land
- Kraftig økning i kvinnerepresentasjon i alle de nordiske nasjonalforsamlingene siden midten av 1970-tallet. I dag utgjør medlemmene rundt regnet en tredjedel kvinner og to tredjedeler menn. I Island utgjør kvinnene en fjerdedel
- Kvinner utgjør under 5 prosent av administrerende direktører i de største private foretak i alle nordiske land

Europa

- Kvinner lever lenger enn menn i alle land i Europa. Franske kvinner blir eldst (82 år). Blant menn er levealderen høyest i Sverige og Island (76 år)
- Islandske kvinner har høyest yrkesprosent av kvinner i Europa (80 prosent). Italienske kvinner har lavest (29 prosent). Blant menn ligger sveitserne høyest (91 prosent) og bulgarerne lavest (49 prosent)

Verden

- I i-land er kvinneandelen av befolkningen høyest i byene, mens den i svært mange u-land (Afrika og Asia) er høyest på landsbygda
- I Latin-Amerika innehar kvinner 25 prosent av sjefsjobbene i TV, mot 12 prosent i Europa og 1 prosent i Japan

forhold. Dette gjelder for alle samfunn. Også i land der forhold som klasse- og raseforskjeller kan være bestandige og betydelige, er det helt avgjørende for de muligheter du har og hvilken posisjon du har i samfunnet, om du er kvinne eller mann.

Dette perspektivet er ofte fraværende ved innsamling og presentasjon av offisiell statistikk. Når statistikk presenteres fordelt på kjønn, er det som én blant mange likestilte bakgrunnsvariable. Normen er ofte menn, mens

"ikke-menn" er avvikere, og kvinner betraktes ofte som en spesielt utsatt og sårbar gruppe på linje med f.eks. barn, ungdom, gamle og funksjonshemmete. Det har i en del tilfeller ført til innsamling av statistikk som ikke kan gis for begge kjønn. For eksempel gis det i den årlig publiserte arbeidsmarkedsstatistikken fra Statistisk sentralbyrå en rekke sysselsettingstall for gifte kvinner fordelt etter antall barn og barns alder, uten at tilsvarende tall gis for gifte menn.

Statistikk - et internasjonalt språk

Statistikk synliggjør samfunnsforhold gjennom tall. Fordi tall har den samme mening på de fleste språk og i de fleste kulturer, er det relativt lett å kommunisere ved hjelp av statistikk. Og, selv om statistikk også i høy grad kan misbrukes og feiltolkes (for eksempel kan kritikere si at tall lett kan skjule helt ulike meningsinnhold), har vi ved hjelp av statistikk muligheter til å synliggjøre og sammenligne forholdene i ulike land, mellom ulike grupper i ulike land osv.

I internasjonalt samarbeid er statistikk en nødvendig ingrediens. Det gjelder også det internasjonale samarbeidet for økt likestilling mellom kjønnene og bedring av kvinners kår. Dette ble sterkt understreket i handlingsplanen fra FNs tredje verdenskvinnekonferanse i Nairobi i 1985 og nå igjen i handlingsplanen fra den fjerde verdenskvinnekonferansen i Beijing. Samtidig som statistisk kunnskap om leveforholdene for kvinner og menn i de ulike land er lagt til grunn for hvilke politiske saker som ansees som de viktigste, understrekes det i begge dokumentene at arbeidet med å framskaffe mer og bedre statistikk er et viktig ledd i arbeidet med å bedre livsvilkårene for verdens kvinner.

I mange land er det først i de senere år at behovet for statistikk oppdelt etter kjønn, har kommet til uttrykk. Derfor er det stor forskjell landene imellom hvor langt man er kommet i arbeidet med å produsere og formidle likestillingsstatistikk. Målsettingen for årene som kommer må være at statistikk som handler om personer må (kunne) oppdeles på kjønn. En annen viktig målsetting må være at statistikken skal reflektere prosesser og forhold som omfatter kvinner og menn i ulik grad. For å få kunnskap om kvinners og menns deltaking i, og

bidrag til, samfunnsøkonomien, må vi f.eks. ha kunnskap om kvinners og menns innsats både i den formelle og den uformelle økonomien; dvs. både i lønnet og i ulønnet arbeid.

Likestillingsstatistikk: dyrt og lavt prioritert

Å lage statistikk koster penger. Sosiale kjønnsforskjeller eksisterer på alle områder i samfunnet, og likestillingsrelaterte problemstillinger krever svært ofte at man innhenter informasjon fra mange forskjellige kilder. Det medfører at likestillingsstatistikk ofte er ekstra dyrt å produsere, noe som kan være en av årsakene til at dette arbeidet har vært lavt prioritert i mange land. Men den viktigste bakgrunnen for at arbeidet med å forbedre statistikk som belyser kvinners og menns plass i samfunnet, går tregt, er kvinners tradisjonelt lave status og/eller at idealet om likestilling mellom kjønnene har vært lite framtreddende i mange land.

Et ord som blir mye brukt i det internasjonale samarbeidet for å bedre kvinners kår, er "mainstreaming". Det avspeiler en økt bevissthet om at arbeidet for likestilling mellom kjønnene ikke må foregå isolert fra, men som en del av den totale samfunnsutviklingen. Det samme kravet settes nå i økende grad til statistikkproduksjonen: Å produsere og formidle likestillingsstatistikk må være et nasjonalt ansvar og inngå som en integrert del av det enkelte lands statistikkproduksjon.

Beijing-dokumentet krever innsats fra regjeringer og FN

I paragraf 209-212 i *Beijing Declaration and Platform for Action Adopted by the Fourth World Conference on Women* pålegges de enkelte lands regjeringer ansvar for en del konkrete oppgaver, bl.a.:

- Sikre at statistikkprodusenter og -brukere jevnlig evaluerer landets offisielle statistikk med henblikk på

hvor egnet den er til å belyse og sammenligne kvinners og menns livsvilkår. Hvis nødvendig, skal det legges planer for forbedringer.

- Benytte mer data om kjønnsforskjeller og ulike forhold for kvinner og menn i politisk planlegging og praksis.
- Produsere regelmessige publikasjoner med statistikk om kvinner og menn. Publikasjonene skal være bredt anlagt og forståelig for ikke-eksperter.

Samtidig pålegges FN å bidra med hjelp i dette arbeidet til land som ber om det. FN pålegges dessuten å produsere og spre statistikkpublikasjonen *The World's Women* jevnlig med fem års mellomrom. (Publikasjonen får forhåpentligvis en tittel mer i retning av "The World's Women and Men" neste gang, jf. diskusjonen ovenfor.)

Aktuelle publikasjoner

Nordic Council of Ministers: **Women and Men in the Nordic Countries. Facts and Figures 1994**. Nord 1994:3 ISBN 92 9120 402 1

Nordisk ministerråd: **Program for det nordiske likestillingssamarbeidet 1995-2000**. Tema Nord 1995:617 ISBN 92 9120 760 8

Statistisk sentralbyrå: **Women and Men in Norway 1995**

United Nations, ECE/Statistics Sweden/Eurostat/INSTRAW: **Women and Men in Europe and North America 1995** ISBN 92 1 100698 8

United Nations: **The World's Women 1995** ISBN 92 1 161372 8

United Nations: **Fourth World Conference on Women. Beijing Declaration and Platform for Action** adopted by the Fourth World Conference on Women: Action for Equality, Development and Peace. Beijing 15 September 1995

Behovet for mer og bedre statistikk framheves i Beijing-dokumentet særlig på områdene:

- Ubetalt arbeid og innsats i den uformelle sektor.¹
- Arbeidsløshet og undersysselsetting.
- Fattigdom og tilgang til ressurser.
- Helse og sykdom, herunder tilgang til helsetjenester, særlig i relasjon til reproduktiv helse og familieplanlegging.
- Vold og seksuell trakassering/misbruk. Hvem er ofrene og hvem er overgriperne?
- Funksjonshemmete kvinner og menn, sosial deltaking og tilgang til ressurser.

Statistikksam arbeid i Norden

De nordiske statistiske sentralbyråene har i mange år samarbeidet for å utvikle og forbedre likestillingsstatistik-

ken. Finansiert av Nordisk ministerråd er det bl.a. produsert to publikasjoner med sammenlignbar statistikk som belyser kvinners og menns levekår i Norden (1988 og 1994). Dette samarbeidet har dessuten gjort det mulig å identifisere styrken og svakhetene i den eksisterende statistikken, og med få unntak gjelder det samme bildet i alle de fem landene. Som på mange andre områder som har med likestilling mellom kjønnene å gjøre, har de nordiske landene kommet relativt langt i utvikling av likestillingsstatistikk. Likevel er det mye som kan og bør forbedres.

For det første kan eksisterende data utnyttes bedre. Fordi likestillingsstatistikk nødvendigvis er basert på data fra mange statistikkområder, kan det være vanskelig for potensielle brukere å finne de opplysningene de er ute etter. Her har statistikere og statistikkprodusenter et spesielt ansvar for å informere. Det kan også være et problem at aktuelle brukere har for dårlig bakgrunn til å benytte eller tol-

ke data. Det kan derfor være nødvendig med pedagogiske tiltak for å øke kompetansen blant brukerne av likestillingsstatistikk, enten det gjelder kvinnen og mannen i gata, eller politikere og fagfolk.

For det andre gjenstår det fortsatt mye arbeid for å utvikle mer presise og dekkende grupperinger, definisjoner og mål. Eksempler på slike svakheter som bidrar til å redusere kvaliteten på likestillingsstatistikken, er: Uensartet definisjon av familie og husholdning (særlig gjelder dette endring over tid), ulike og usammenlignbare begrep om omsorg og utilstrekkelige mål for å avdekke fordeling av makt og innflytelse.

I *Program for det nordiske likestillings-samarbeidet 1995-2000* vektlegger Nordisk ministerråd dessuten betydningen av at statistiske modeller, som har til formål å gi framtidsbeskrivelser, tar hensyn til at ulike tiltak kan ha svært ulike virkninger for kvinner og menn. Ministerrådet vil bl.a. ta initiativ til å få utformet en strategi som fører til at likestillingsperspektivet integreres i framtidig bruk av prognoser.

1. Det vil si arbeid utenom (arbeids)markedet, f.eks. omsorg og hjelp til familie, naboer og venner, som oftest ubetalt. Hvordan dette skal synliggjøres i statistikken, var for øvrig ett av de spørsmålene der uenigheten var stor på konferansen. Ifølge dokumentet skal det ubetalte arbeidet måles ved hjelp av regelmessige undersøkelser av befolkningens tidsbruk og verdiberegninger som synliggjør den nasjonaløkonomiske betydningen av dette arbeidet.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Usynlige kvinner -

Trenger vi nye mål for verdiskapning?

Iulie Aslaksen og Ann-Lisbet Brathaug

Kvinner som utfører ulønnet arbeid i hjemmene, er usynlige i nasjonalregnskapet. Beregninger viser at verdien av deres arbeid er dobbelt så stor som verdiskapningen i industrien. Likevel regnes slikt ulønnet arbeid ikke med i samfunnets verdiskapning. Det kan stilles spørsmål ved om usynliggjøringen av denne innsatsen gjør nasjonalregnskapet mindre egnet som verktøy for samfunnsplanlegging.

Ulønnet husarbeid og nasjonalregnskap

Nasjonalregnskapet skal måle verdiskapningen i samfunnet. Det omfatter produksjon av alle varer og tjenester som omsettes eller kan omsettes i markedet. Enkelte varer produsert for eget bruk regnes også med i nasjonalregnskapet, mens tjenester til eget bruk ikke regnes med så lenge de som produserer tjenesten er ulønnet. Det betyr at ulønnet husarbeid ikke blir regnet med i samfunnets verdiskapning. I denne artikkelen omfatter husarbeid all ulønnet produksjon i husholdningene, også omsorgsoppgaver.

Selv om husarbeid ikke tas med i dagens nasjonalregnskap, ble husarbeidet i nasjonalregnskapets oppstartingsfase ansett som produksjon på linje med all annen produksjon, og det var naturlig å beregne nasjonalinntekten inklusive husmødrenes arbeid. Beregninger utført av A. N. Kiær, tidligere direktør i Statistisk sentralbyrå, viser at husmø-

drenes bidrag til nasjonalinntekten i 1912 var om lag 15 prosent (se Erichsen 1965). Seinere ble tilsvarende nasjonalinntektsberegninger videreført av andre. Også i de andre nordiske landene ble slike beregninger gjort.

I publikasjonen 'Nasjonalinntekten i Norge 1935-1943' (Statistisk sentralbyrå 1946) er beregning av husarbeidet i nasjonalregnskapet dokumentert. Økonomien ble delt inn i 13 næringer, med husarbeid som en egen næring ved siden av jordbruk, fiske, industri og de andre næringene. Vel å merke'...bare kvinnelig husarbeid, da det mannlige husarbeidet i Norge betyr så lite. Det regnes ikke bare med betalt husarbeid. Også husmødrene og de hjemmeverende døtres ubetalte arbeid i hjemmet er forsøkt beregnet' (s. 82). For 1943 ble verdien av husarbeidet beregnet til 1 085 millioner kroner. Det tilsvarte 15 prosent av nettonasjonalproduktet. Denne prosentandelen er svært lav sammenlignet

med tall fra nye beregninger. Dette skyldes delvis at verdien av husarbeidet ble fastsatt på grunnlag av oppgaver over tjenestejentes lønn inklusive kost og losji. I publikasjonen gjøres det oppmerksom på at tallene nok er i laveste laget, og at de særlig er undervurdert for husmødrenes vedkommende. Men '...i mangel av andre oppgaver er de likevel nyttet. De gir i alle fall brukbare opplysninger om utviklingen i tid' (s. 82).

For å kartlegge historien bak kvinnes plass i nasjonalregnskapet, har vi intervjuet tidligere administrerende direktør i Statistisk sentralbyrå, Petter Jakob Bjerve og tidligere forskningsdirektør Odd Aukrust. Referansene til Bjerve og Aukrust videre i artikkelen gjelder disse intervjuene. Bjerve var sentral i nasjonalregnskaps- og nasjonalbudsjettarbeid like etter krigen og stod blant annet bak publikasjonen 'Nasjonalinntekten i Norge 1935 - 1943', mens Aukrust var en av drivkreftene bak utviklingen av nasjonalregnskapet i Norge etter 1950.

Ifølge Bjerve var det et helt vanlig syn blant norske og svenske økonomer i 1930-årene at husarbeidet skulle være med i nasjonalregnskapet. For Ragnar Frisch var

skillet mellom realøkonomi og pengeøkonomi vesentlig, og fra et realøkonomisk synspunkt var det naturlig at husarbeidet skulle telle med i nasjonalregnskapet.

I perioder hvor oppgaver overføres fra husholdningene til f.eks. industrien, vil nasjonalregnskapet, hvis verdien av ulønnet husarbeid ikke inkluderes, vise sterkere økonomisk vekst enn det som faktisk har funnet sted. Dette ble påpekt av Lindahl, Dahlgren og Kock i 1937.

I dag er situasjonen at mange omsorgsoppgaver som tidligere ble utført i hjemmene, nå utføres i offentlig regi. Det samme arbeid som inntil nylig var usynlig for nasjonalregnskapet, bidrar i dag til vekst i bruttonasjonalproduktet (BNP). Er dette en reell økonomisk vekst? Det virker ikke rimelig at tjenester utført hjemme ikke skal verdsettes, mens de samme oppgaver utført et annet sted skal måles som et realøkonomisk bidrag. Når vi utelater husarbeidet fra nasjonalregnskapet, kan vi få ufullstendige eller misvisende begreper for økonomisk vekst og velferd. I de nærmeste årene vil fi-

nansiering av framtidige omsorgsbehov bli et betydelig planleggingsproblem. Det er derfor av stor betydning å kartlegge omfanget av ulønnet omsorgsarbeid i hjemmene. Satt på spissen: Om 20 år vil vi ikke passe svigermor gratis! Hvem skal betale?

Husmødrene forsvant ut av nasjonalregnskapet like etter krigen

Statistisk sentralbyrås beregninger av verdien av husarbeidet ble også tatt inn i nasjonalbudsjettene som ble lagt fram i årene fra 1945 til 1949. I nasjonalbudsjettet for 1949 (s. 137) heter det imidlertid: 'I Norge har det dessuten vært alminnelig å ta med beregnet verdi av husmødrenes arbeid. Dette gjøres ikke i andre land. Av hensynet til behovet for internasjonalt sammenlignbare tall er i nasjonalbudsjettet 1949 denne beregnede verdi først lagt til til slutt, slik at en direkte får tall for nasjonalproduktet både inklusive og eksklusive denne posten.' I 1950 forsvant husmødrenes ulønnede arbeid helt ut av nasjonalbudsjettet.

Behovet for 'internasjonalt sammenlignbare tall' var i 1949 blitt et overordnet hensyn, mens husarbeidet bare få år tidligere hadde kvalifisert til en plass blant hovednæringene i økonomien.

Odd Aukrust sier at fra gammelt av var man interessert i nasjonalinntekten, men etter hvert ble man mer opptatt av pengestrømmene, og da var det ikke plass for det ulønnede husarbeidet i nasjonalregnskapet. Etter krigen var Aukrust mest opptatt av å utvikle nasjonalregnskapet til å bli et hjelpemiddel for økonomisk stabilisering og konjunkturanalyser, og i den forbindelse var omfanget av husmorarbeidet uinteressant. Dessuten understreker han problemene med å tallfeste verdien av den ulønnede produksjonen i husholdningene. Konsekvensen ble at husmødrene stille og rolig forsvant ut av nasjonalregnskapet.

Også den svenske økonomen Ingvar Ohlsson begrunner i sin doktoravhandling fra 1961 at ulønnet husarbeid forsvant ut av nasjonalregnskapet fordi nasjonalinntektsstatistikk etter hvert mistet sin betydning som mål på velferd, men stadig spilte en større rolle som statistisk hjelpemiddel i den økonomiske planleggingen.

SNA – betydningen av kvinners arbeid?

Bjerve peker på at det er i den engelske tradisjonen at det ikke er plass til husarbeidet. Engelskmannen Sir Richard Stone ble oppnevnt av FN til å lede arbeidet med de internasjonale retningslinjene for føring av nasjonalregnskap. Retningslinjene ble utgitt i publikasjonen 'A System of National Accounts and Supporting Tables' (1953). Stone hadde bl.a. lært fra den fremtredende engelske økonomen Pigou, som mente at nasjonalregnskapet bare burde omfatte pengestørrelser: 'The national dividend ... is most conveniently taken to embrace only things purcha-

sed with money income, together with the services a man obtains from inhabiting a house owned by himself' (Pigou 1924, s. viii).

I 'System of National Accounts' (SNA) ble det ikke gjort plass til den ulønnede produksjonen som foregår i husholdningene. Slik produksjonsomfanget er definert i det gamle SNA, er det ikke noe tvil om at husmødres arbeid i de industrialiserte land faller utenfor det som regnes som produksjon. Når det gjelder u-land, skulle en tro at det store omfanget av kvinnearbeid i jordbruket burde komme til syne i nasjonalregnskapet. Men ordbruket i SNA-publikasjonen gir inntrykk av at diskusjonen i FN i begynnelsen av 1950-årene ikke tok hensyn til u-landskvinnenes jordbruksarbeid. Følgende begrunnelse ble gitt: 'In practice no other imputations of this kind are made since primary production and the consumption of their own produce by non-primary producers is of little or no importance' (United Nations 1953, s. 5).

Hvem er "non-primary producers"? Selv om det ikke står direkte i SNA at en husmor ikke kan være en produsent i primærnæringene, kan setningen over likevel ikke tolkes på noen annen måte enn at 'non-primary producers' er kvinnene i primærnæringene. Med andre ord, omfanget av kvinners arbeid i primærnæringene er av liten eller ingen betydning. Resultatet var at kvinners arbeid i jordbruket i u-land heller ikke ble regnet som produksjon.

Kvinnenes ulønnede arbeidsinnsats: Dobbeltså stor som verdiskapningen i industrien

Hva vet vi i dag om omfanget av husarbeidet og hvilket bidrag det ville gi til bruttonasjonalproduktet? I fjor fikk Statistisk sentralbyrå en oppfordring fra 11 norske kvinneor-

ganisasjoner om å vurdere verdien og omfanget av ulønnet omsorgsarbeid. For første gang siden rett etter krigen foretok Byrået en undersøkelse av husarbeidets potensielle bidrag til BNP (Brathaug 1990). Verdiskapningen i husholdningene for 1972 ble beregnet til om lag 50 prosent av BNP, mens kvinnenes ulønnede arbeidsinnsats alene ble verdsatt til nærmere 40 prosent av BNP. I 1981 var verdiskapningen i husholdningene om lag 40 prosent av BNP. Kvinnene bidro med over 2/3 av denne verdiskapningen. Beregningene viser at verdiskapningen i husholdningene i Norge har samme relative omfang som i andre land (Brathaug 1990).

I 1981 var husholdningenes verdiskapning nesten tre ganger større enn industriens og over dobbelt så stor som verdiskapningen i offentlig, sosial og personlig tjenesteyting. Verdien av kvinnenes ulønnede arbeidsinnsats i hjemmene var alene dobbelt så stor som verdiskapningen i hele industrien.

Disse tallene er lave anslag, fordi verdsettingen av tid brukt på husarbeid tar utgangspunkt i markedslønn for hus- og omsorgsarbeid. Dette er aktiviteter som i hovedsak blir utført av kvinner med lav lønn. Dessuten kan tidsnyttingsundersøkelsene, som er en viktig kilde i beregningene, undervurdere tiden brukt til hus- og omsorgsarbeid. I disse undersøkelsene skal bare viktigste gjøremål (hovedaktivitet) oppgis. Foregår husarbeid og pass av barn samtidig, registreres kun den ene av aktivitetene. Ut over dette har en sett bort fra at verdiskapningen i husholdningene også skal omfatte kapitalslit og avkastning på realkapital slik en gjør i andre næringer (Brathaug 1990). Tallene er likevel enorme, og det er nærliggende å spørre hvorfor husarbeidet i 40 år har vært utelatt fra nasjonalregnskapet.

Nytt SNA – fortsatt ikke plass til husarbeidet?

FN arbeider for tiden med en omfattende revisjon av SNA. Den foreløpige dokumentasjonen (United Nations 1988) er preget av tradisjonell tankegang og gir uttrykk for et lite nyansert syn på sammenhengen mellom husarbeidet og resten av økonomien.

I dokumentet blir det framholdt at nasjonalregnskapets mål er å skaffe data for makroøkonomisk modellering, planlegging, framskriving og annen politikkorientert analyse (§ 15). Forfatterne hevder videre at dette best kan oppnås ved å fokusere på varer og tjenester som omsettes i markedet, og at beregninger av husarbeidet vil gjøre nasjonalregnskapet mindre velegnet til disse formålene.

Grunnen til at en i SNA fokuserer på markedsstørrelser og derfor vil utelate husarbeidet, er at regnskapet ellers i stor grad ville bestå av beregnede størrelser (imputasjoner) som det er vanskelig å behandle på en tilfredsstillende måte. Det blir hevdet at husholdningsproduksjonen er uinteressant fordi den må konsumeres innen husholdningen, og at de 'tenkte' inntekter generert fra husholdningsproduksjonen er spesielle i den forstand at de bare kan brukes til konsum av husholdningsproduksjonen. Inntektene kan ikke spares eller brukes til kjøp av andre varer og tjenester slik inntekter fra annen produksjonsvirksomhet vanligvis kan.

Det forfatterne av SNA helt overser, er at hvis husmødrene sluttet å gjøre sitt ubetalte arbeid, ville økonomien kollapse. Det ville ikke bli noen ringvirkninger i det hele tatt. Ved å beskytte seg bak en teoretisk konstruksjon slipper de å ta stilling til det som betyr noe – det store omfanget av kvinners ubetalte arbeid og hvilken betydning det har for samfunnet.

I dagens situasjon blir det stadig større oppmerksomhet omkring verdier som omsorg, sosiale relasjoner og økologi, og det er i et slikt perspektiv at kvinners økonomiske situasjon og betydningen av hus- og omsorgsarbeid kommer inn. Utviklingen viser at det er blitt knapphet på mange goder som tidligere ble tatt for gitt. Felles både for natur, miljø og omsorgsoppgaver er at det er vanskelig å bruke markedets priser til å verdsette tjenestene. Derfor er det foruroligende at det nye SNA legger så ensidig vekt på markedet i sin beskrivelse av hva som er viktige oppgaver i samfunnsplanlegging og økonomisk politikk.

Så langt ser konklusjonene fra FN ut til å bli at revidert SNA ikke vil anbefale å innarbeide husholdningsproduksjonen i selve nasjonalregnskapet. Det vil imidlertid komme anbefalinger om å utarbeide satellitt- eller tilleggsregnskap om ulønnet husholdsarbeid knyttet til nasjonalregnskapet. Slik situasjonen er i dag kan satellittregnskap neppe lages hvert år. Det skyldes blant annet at tidsnyttingsundersøkelsene som er en viktig kilde for beregningene, bare utføres hvert tiende år. Vi ser det som et problem at regnskappene for husholdningsproduksjo-

nen kan komme så sjelden at de blir 'glemt' i mellomtiden.

Vi lever i en tid da kvinner på alle områder blir mer synlige. Dette bør få konsekvenser for samfunnets verdsetting av kvinners arbeid. Når samfunnet forandrer seg, må vi som økonomer forholde oss til at mange reiser spørsmålet om nasjonalregnskapet i sin nåværende form fortsatt er et velegnet verktøy for samfunnsplanlegging.

Litteratur

Brathaug, Ann-Lisbet (1990): "Verdiskapning i husholdningene". *Økonomiske analyser*, nr. 3.

Erichsen, Eivind (1965): "Husmødrenes rolle i landets økonomi". *Statsøkonomisk tidsskrift* 1965.

Lindahl, Erik, Einar Dahlgren og Karin Kock (1937): *National Income of Sweden 1861 - 1930*.

Nasjonalregnskapet og nasjonalbudsjettet. Særskilt vedlegg nr. 11 til statsbudsjettet (1945-46), Finans- og tolldepartementet.

Om nasjonalbudsjettet 1947. St.meld. nr.10 (1947), Finans- og tolldepartementet.

Nasjonalbudsjettene 1948 til 1950. St.meld. nr.1 (1948-1950), Handelsdepartementet.

Statistisk sentralbyrå (1946): *Nasjonalinntekten i Norge 1935 - 1943. Realkapitalen 1939 og kapitalreduksjonen under krigen. Okkupasjonskostnadene*. NOS X 102.

Ohlsson, Ingvar (1961): *On National Accounting*. National Institute of Economic Research, Konjunkturinstitutet. Stockholm.

Pigou, A.C. (1924): *The Economics of Welfare*, London.

United Nations (1953): *A System of National Accounts and Supporting Tables*. Statistical Office of the U.N. Studies in Methods. Series F, no. 2. New York.

United Nations (1988): *Revised System of National Accounts: Preliminary version of Selected Chapters*. Series F, no. 2, rev. 4, Provisional.

Iulie Aslaksen er cand. oecon. og forsker i Statistisk sentralbyrå, Olje- og energigruppen.

Ann-Lisbet Brathaug er cand. oecon. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for løpende nasjonalregnskap.

Kvinner med makt?

I Norge og i Norden er kvinner i dag sterkt representert i viktige lederposisjoner i politikken og i de parlamentariske organer. Men hva med de andre arenaene hvor makt utøves i det offentlige liv? Denne artikkelen viser at andelen kvinner i lederstillinger varierer sterkt på ulike områder i samfunnet, med politisk valgte toppstillinger og toppstillinger i næringslivet som ytterpunkter.

Randi Kjeldstad

"Spørsmålet om ledelse har alltid vært av avgjørende betydning for kvinners stilling. Det er avgjørende fordi offentlig deltakelse og lederskap, mer enn andre forhold, synliggjør fravær av likestilling mellom kvinner og menn. Overalt der makt utøves, er kvinner svakt representert. Det gjelder så vel i i-land som i u-land".¹

I dag utgjør kvinnene under 10 prosent av parlamentsmedlemmene, 4 prosent av regjeringsmedlemmene og under 5 prosent av lederne i internasjonale organisasjoner og store foretak i verden (Unifem News 1.3, 1993). Ut fra likestillingsbetraktninger opplever svært mange skjevfordelingen i maktposisjoner mellom kjønnene som urettferdige. Ofte framheves dessuten kvinners lave deltakelse i styre og stell som en av de viktigste hindringene for å løse de økonomiske, menneskelige og økologiske problemer verden står overfor (Helgesen 1993).

Kvinner på topp i politikken....

Norden og Norge har i de flestes øyne vært sett på som foregangsland i likestilling. En grunn til at utlendinger "looked to Norway" tidvis også før OL, var vårt "verdensmesterskap" i kvinnelige ministre. Som en følge av "kvinnerevolusjonen" i politikken på midten av 1980-tallet og de påfølgende årene, fikk vi kvinnelig statsminister og tilnærmet fifty-fifty kvinner og menn i regjeringen. I dag har vi (har nylig hatt) kvinnelige partiledere i de største politiske partiene og kvinnelig stortingspresident. Samtidig er 42 prosent (8 av 19) av medlemmene i regjeringen, 39 prosent av stortingsrepresentantene, 29 prosent av kommunestyre- og 39 prosent av fylkestingsmedlemmene kvinner. Kvinneandelen i regjeringen er høyere i Norge enn i de øvrige nordiske land, mens andelen i kommunestyrer og fylkesting er noenlunde lik i hele Norden, bortsett fra Island, hvor ca. en av fire folkevalgte og en av ti regjeringsmedlemmer er kvinne (Nordisk ministerråd 1994 a).

...men ikke i forvaltningen

Det øverste ansvaret for forvaltningen av politiske vedtak ligger imidlertid fremdeles alt overveiende i menns hender. Også på dette området er forholdene i de nordiske land ganske like. I Norge anno 1994 er to av ti faglige sjefer i departementene og tre av ti fylkesmenn kvinner.

Tabell 1: Kvinneandel i Stortinget, kommunestyre, fylkesting, i regjeringen, blant samtlige departementsråder og fylkesmenn. Prosent. 1994

	Kvinneandel Prosent	Totalt antall kvinner og menn
Stortinget	39	165
Kommunestyre	29	13 073
Fylkesting	39	991
Regjering (inkl. statsmin.)	42	19
Departementsråder	22	18
Fylkesmenn	28	19

Kilde: SSB Valgstatistikk, Statskalenderen og Administrasjonsdepartementet

Flere kvinner inn i rettsapparatet

Den politiske kvinnerevolusjonen på 1980-tallet har medført store forskyvninger i maktbalansen mellom kjønnene så vel i den lovgivende som i den utøvende statsmakt. Hva så med den dømmende? Av jurister i påtalemyndigheten var det ingen kvinner i 1980. I 1992 var 13 prosent kvinner. Også blant dommerne utgjorde kvinnene 13 prosent, en fordobling av andelen siden 1980. Økningen i antall kvinner har først og fremst kommet i de lavere rettsinstanser, i herreds- og byretten. (Kilde: Justisdepartementet.) Med utnevnelsen av det fjerde kvinnelige medlem i høyesterett (av i alt 19) i 1994, ligger imid-

lertid kvinneandelen høyere her enn blant embetsdommerne i lavere rettsinstanser.

Media domineres av menn

I tillegg til de tre statsmakter er det minst to arenaer som har stor betydning for fordeling av makt og innflytelse i samfunnet, nemlig media og det økonomiske liv, nærmere bestemt de store private foretakene. Det er grunn til å tro at virksomheten i media og blant "kjernetroppene" i næringslivet i økende grad er avgjørende for samfunnsutviklingen og for enkeltmenneskers liv.

Media blir gjerne kalt den fjerde statsmakt. Svært ofte er det media som setter dagsorden for den politiske debatt. Informasjon siles gjennom media, og makt over media er for en stor del ensbetydende med makt over folks virkelighet. Hvem som formidler denne virkeligheten, eller hvem som bestemmer hvilke deler av den som skal formidles, har betydning for hva som settes under debatt, hvilke avgjørelser som tas, og hvilke holdninger og meninger som får gjennomslag.

I 1993 var en av tre norske journalister (medlemmer av Norsk journalistlag) kvinne, en økning fra en av fem i 1981. Lavest er kvinnerepresentasjonen i dagspressen og høyest i fagpressen.

De viktigste maktposisjonene i media, de som har makt til å si, prioritere og refusere informasjon, nemlig redaktørene, er fortsatt menn. Bare 9 prosent av norske redaktører (medlemmer i Norsk redaktørforening 1993, inkluderer ikke redaktører i fagpressen) er kvinner. Kvinnene utgjør hhv. 5 og 13 prosent av redaktørene i dagspressen og radio/tv, mot 41 prosent i ukepressen.

Organisasjonene i arbeidslivet: Høy kvinneandel blant medlemmene - lav blant lederne

I 1992 utgjorde kvinnene 41 prosent av medlemmene i LO (Landsorganisasjonen) og AF (Akademiernes Fellesorganisasjon) og 65 prosent i YS (Yrkesorganisasjonenes Fellesorganisasjon). Med tanke på at kvinnene utgjør ca. 45 prosent av alle sysselsatte, tyder disse tallene på en tilnærmet lik organiseringsgrad blant kvinner og menn. Den ulike kjønnsfordelingen i de ulike forbundene avspeiler imidlertid det kjønnsdelte arbeidsmarkedet, hvor kvinner gjennomgående arbeider i andre yrker og næringer enn menn, og dermed delvis sogner til andre organisasjoner. I grove trekk finner vi de samme kjønnskillene på arbeidsmarkedet og tilsvarende kjønnskiller blant medlemmer i arbeidstakerorganisasjonene i alle de nordiske land (Nordisk ministerråd 1994 a).

Kvinnerevolusjonen i de politiske og parlamentariske organene har imidlertid i liten grad nedfelt seg i ledersjiktet i de store faglig-politiske organisasjonene. Mønsteret er temmelig likt i alle de nordiske landene: Kvinnerepresentasjonen i fagforeningsledelsene tilsvarende gjennomgående det

Tabell 2: Kvinneandel blant medlemmer og styre i de store arbeidstakerorganisasjonene. Prosent. Antall medlemmer totalt i 1 000. 1993

	Kvinneandel medlemmer	Kvinneandel styre	Antall medlemmer
LO	41	20	779
YS	65	29	194
AF	41	56	219

Kilde: De respektive organisasjoner

halve, eller mindre, av hva kvinneandelen blant medlemmene skulle tilsi (ibid.). Det viktigste unntaket er AF i Norge, hvor kvinneandelen i ledelsen overskrider kvinneandelen blant medlemmene (hhv. 56 og 41 prosent).

Næringslivets Hovedorganisasjon (NHO), representerer de aller fleste arbeidsgivere i det private næringsliv (ca. 11 000 medlemsbedrifter med ca. 400 000 arbeidstakere i 1993). Medlemsenheten er bedrift og ikke person eller eier, slik at man ikke kan operere med oversikt over kjønnsfordelingen blant medlemmene på samme måte som i arbeidstakerorganisasjonene. Av hovedstyrets 84 medlemmer er imidlertid bare seks kvinner i 1994 (dvs. 7 prosent). I arbeidsutvalget er en av ni representanter kvinne. (Kilde: NHO.)

Usikker kunnskap om makteliten i næringslivet

Ut fra utvalgsundersøkelser som arbeidskraftundersøkelsene (AKU) og levekårsundersøkelsene i Statistisk sentralbyrå og fra ulike andre undersøkelser/datakilder får vi svært forskjellige inntrykk av kvinnes posisjon blant toppene i arbeids- og næringslivet. Det er imidlertid grunn til å tro at kvinneandelen blant lederne er høyere i offentlig enn i privat sektor. Ifølge levekårsundersøkelsene kan det faktisk se ut til at kvinneandelen blant topplerne i privat sektor har sunket på 1980-tallet (fra 1983 til 1991), mens den i offentlig sektor har økt relativt kraftig (Kjeldstad og Lyngstad 1993). Men mens kvinneandelen blant lederne i offentlig og privat sektor for en stor del avspeiler ulik kvinneandel blant alle sysselsatte i de to sektorene, kan de ulike utviklingstendensene på 1980-tallet ikke tilskrives slike forhold.

Tabell 3: Kvinneandel blant (topp-) lederne i arbeidslivet ifølge ulike datakilder. Kvinneandel av alle sysselsatte (AKU). Prosent

	Offentlig sektor		Privat sektor	
	Kvinneandel av ledere	Kvinneandel av alle sys.satt	Kvinneandel av ledere	Kvinneandel av alle sys.satt
AKU ¹				
1993	35	60	20	38
Levekår ²				
1991	20		14	
NHO ³				
1992 (led.stil)			10	
NHO ⁴				
1992 (ass.dir)			4	
Kapital ⁵				
1994, (enhet=bedrift)		67/10 000=7 promille		

1 Personer med ledende stilling er ifølge AKU personer som innehar en stilling hvor ledelse av andre inngår som en dominerende del av arbeidet. Klassifiseringen bygger på Nordisk yrkesklassifisering (NYK), og er basert på egenskaper ved yrkesgruppen, ikke ved den enkelte person. Selvstendige næringsdrivende registreres i ledende stilling, herunder f. eks. bønder og kioskeiere. Definisjonen av ledende stilling i AKU vil derfor favne flere enn den mer gjengse oppfatning av begrepet skulle tilsi. Dette får særlig konsekvenser for andelen ledere i privat sektor. Hvordan det slår ut mht. kjønnsfordelingen blant lederne, er imidlertid vanskelig å si.

2 Levekårsundersøkelsene gir opplysninger om intervjupersonenes subjektive oppfatning av sin stilling. Den intervjuete angir om hun eller han anser seg å ha en overordnet stilling, som arbeidsleder, mellomleder eller toppler. Her er bare andelen som oppgir å være toppler tatt med. Den intervjuete oppgir også selv om vedkommende er sysselsatt i privat eller offentlig sektor.

3 Kvinneandel i ledende stillinger blant kontorfunksjonærer i NHOs medlemsbedrifter. Kilde: NHO.

4 Kvinneandel av assisterende direktører og disponenter blant kontorfunksjonærer i NHOs medlemsbedrifter. Kilde: NHO.

5 Tall fra en gjennomgang bladet Kapital har gjort av andel av landets 10 000 største aksjeselskaper som har kvinne som øverste daglige leder. Informasjonen er hentet fra "Norges største bedrifter", utgitt av Økonomisk Literatur Norge AS. Dataene er fra 1992 og omfatter bedrifter helt ned til ca. ti ansatte. Kilde: Kapital nr. 5, 1994.

Det er flere grunner til at tall på ledere i arbeidslivet varierer sterkt fra undersøkelse til undersøkelse. Definisjonen av leder kan variere. Det er derfor viktig å klargjøre hvil-

ket ledelsesnivå vi ønsker opplysninger om. Opplevelsen av, og definisjonen av, lederskap kan også variere fra individ til individ og fra organisasjon til organisasjon. Videre har det stor betydning hvilke type enheter som inngår i undersøkelsen: Ønsker vi å vite hvor stor andel kvinnene utgjør av alle ledere på et visst nivå, eller vil vi f.eks. vite hvor stor andel av alle bedrifter som har kvinnelige ledere på et gitt nivå? Omfang av undersøkelsen er også viktig: Ønsker vi å vite noe om hele arbeidsmarkedet/næringslivet, eller er deler av næringslivet mer interessant enn andre? Endelig er det å framskaffe kunnskap om maktforholdene i det økonomiske liv, særlig det private, forbundet med en rekke problemer. I det private næringslivet er ofte lederskap og eierinteresser nært vevet sammen, og det kan være problematisk å vite hvilke posisjoner det knytter seg makt og innflytelse til. I mange tilfeller er eiendomsforholdene innfløkte. I tillegg kan det av skatte- og avgiftsmessige grunner være uvilje mot innsyn i makt- og eiendomsforholdene i deler av det private næringsliv.

Undersøkelse av kvinnelige ledere i de 200 største private foretak i Norge

For å bidra til noe mer kunnskap om kjønns sammensetningen blant lederne i næringslivet fikk de nordiske statistiske sentralbyråene i oppdrag av Nordisk ministerråd å innhente opplysninger om antall kvinner og menn i toppledelsen i store private foretak. Oppdraget var svært begrenset, og hvert land ble henstilt til å samle opplysninger ut fra de enklest tilgjengelige muligheter. Innsamlingsprosedyren ble dermed ikke identisk i de fem landene. Tall fra de ulike landene lar seg imidlertid sammen-

Om undersøkelsen

Forespørsel om opplysninger ble sendt til de 200 største private foretakene i Norge målt etter antall årsverk i 1992. Tilfredsstillende opplysninger ble mottatt fra 139, dvs. 70 prosent av foretakene. (Frafallet var høyest blant de 100 største foretakene, med en svarprosent på 64 mot 75 prosent blant de 100 "nest største". Det er imidlertid ingen grunn til å tro at skjevheten har vesentlig betydning for analysen. Frafallet har heller ikke medført skjevhet av betydning mht. geografi, næringsgruppe eller eierform.) Foretakenes navn og adresse, størrelse (årsverk og omsetning), eierform og næring ble hentet fra Det sentrale bedrifts- og foretaksregister i Statistisk sentralbyrå².

Et **foretak** er en institusjonell enhet som omfatter all virksomhet som drives av samme eier. Det kan bestå av en eller flere bedrifter (for nærmere defini-

sjon av begrepene foretak og bedrift, se Statistisk sentralbyrå 1983).

Statlig, kommunalt og fylkeskommunalt eide foretak er holdt utenfor (det gjelder imidlertid ikke aksjeselskap med større eller mindre offentlig eierandel). På grunn av manglende opplysninger i registeret er dessuten enkelte næringer holdt utenfor. Dette antas å ha marginal betydning for de fleste næringenes del, fordi de aktuelle foretakene i liten grad er privat næringsdrift og/eller det er snakk om relativt små foretak.

Den største feilkilden antas å ligge i at bank-, finans- og forsikringsvirksomhet ikke er tatt med pga. manglende registeropplysninger. Innen disse næringene er det en del store foretak og, etter alt å dømme, noe sterkere innslag av kvinner på alle nivå i organisasjonen enn i det utvalget som er foretatt.

ligne i grove trekk. Her skal vi hovedsakelig presentere den norske undersøkelsen. (For nærmere beskrivelse av gjennomføringen av undersøkelsene i de øvrige landene henvises til Nordisk ministerråd 1994 b.)

Undersøkelsens formål har vært å øke kunnskapen om fordeling av maktposisjoner mellom kjønnene i det private næringsliv. De viktigste maktposisjonene ble bestemt til å omfatte styremedlemmer, medlemmer i bedriftsforsamling/representantskap, generaldirektør/administrerende direktør, den øvrige

administrative toppledelsen, leddet etter toppledelsen og andre med betegnelsen sjef i de største private foretakene i Norge ved årsskiftet 1992/93.

De største private foretakene: Sentralt beliggende og sterkt mannsdominert

I hvert av de 200 største foretakene blir det utført i gjennomsnitt 880 årsverk, og antallet sysselsatte ligger på 900 i gjennomsnitt. At antall ansatte tilnærmedesvis tilsvarende antall årsverk, tyder på at deltidsarbeid er lite utbredt i disse foretakene.

Den gjennomsnittlige omsetningen er på drøyt 2 milliarder kroner. En tredjedel har hovedkontor/adresse i Oslo. Foretakene er alt overveiende (80 prosent) organisert som aksjeselskap og er relativt konsentrert innenfor et fåtall næringer. Ett av fem foretak (21 prosent) produserer verkstedprodukter, 14 prosent nærings- og nytelsesmidler, 10 prosent treforedlingsprodukter og grafiske produkter, mens 12 prosent tilhører næringene varehandel/hotell og restaurant.

Kvinnene utgjør 27 prosent av alle sysselsatte i foretakene i undersøkelsen. Ifølge tall fra nasjonalregnskapet utgjør kvinnene 39 prosent av alle sysselsatte i privat sektor i 1992. Kvinneandelen er således langt lavere i de største foretakene enn gjennomsnittet i det private næringslivet. Det er dermed grunn til å vente at kvinneandelen også blant lederne er lavere i de store foretakene enn i privat sektor for øvrig. De tallene som presenteres nedenfor, er derfor ikke representative for næringslivet som sådan og heller ikke for det private næringsliv. De forteller imidlertid noe om maktbalansen mellom kjønnene på sentrale og viktige - kanskje de viktigste - arenaene for maktutøvelse i dag.

Få kvinner i foretakenes styrer

Ifølge lov om aksjeselskap av 4. juni 1976 skal alle aksjeselskap ha et styre med minst tre medlemmer. Styret velges av generalforsamlingen som består av selskapets eiere. Sammen med administrerende direktør utgjør styret toppledelsen i selskapet. Forvaltningen av selskapets anliggender hører under styret, bl.a. tilsetning av administrerende direktør. I store selskap kan administrerende direktør og styreformann ikke være en og samme person, men administrerende di-

rektør har rett til å delta, og deltar oftest i selskapets styremøter.

Så godt som alle foretakene i undersøkelsen oppgav å bli ledet av et styre som bestod av i gjennomsnitt åtte medlemmer. 10 prosent av styremedlemmene var kvinner, og de var alt overveiende i mindretall i styrene. I bare ni av de 139 foretakene (6 prosent) utgjorde kvinnene tre eller flere av styrets medlemmer. Disse foretakene hadde en kvinneandel blant de sysselsatte på gjennomsnittlig 43 prosent, dvs. langt over gjennomsnittet for alle de store foretakene, og var alt overveiende foretak innen servicenæringene.

Ingen kvinnelig administrerende direktør

Samtlige administrerende direktører i undersøkelsen er menn. Det totale fraværet av kvinner blant de øverste lederne er slående i seg selv. I tillegg er det slående både i forhold til kjønnsfordelingen blant de sysselsatte, og, hvis vi antar at kvinneandelen blant styremedlem-

mene sier noe om kvinnes andel av eierinteressene, i forhold til kjønnsfordelingen av eierinteresser i selskapene. Men akkurat her må det tas sterke forbehold idet undersøkelsen ikke gir opplysninger om hvilke interesser det enkelte styremedlem representerer, eierne eller de ansatte.

Hvert femte medlem i bedriftsforsamlingene er kvinne

Som grunnregel skal det i store selskaper ifølge aksjeloven velges en bedriftsforsamling på 12 medlemmer eller mer, bestående av to tredjedeler valgt på selskapets generalforsamling og en tredjedel valgt av og blant de ansatte. Bedriftsforsamlingen skal føre tilsyn med styrets og administrerende direktørs forvaltning av selskapet.

Foretakenes bedriftsforsamlinger bestod i 1992/93 i gjennomsnitt av 22 medlemmer, hvorav kvinnene utgjorde 20 prosent.

Økende kvinneandel på lavere ledelsesnivåer

Store foretak har gjerne et hierarki av ledere. En del foretak består av flere bedrifter, andre av en rekke underavdelinger, alle med sine respektive ledere. Gjennomgående er at kvinneandelen blant lederne øker når man beveger seg til de noe lavere nivåer i ledelseshierarkiet.

I gjennomsnitt oppgav foretakene å ha syv toppledere på det administrative nivået etter administrerende direktør. Av disse utgjorde kvinnene drøyt 4 prosent. Hvert femte foretak hadde en eller flere kvinner representert på dette ledelsesnivået. I 7 prosent av foretakene utgjorde kvinnene 20 prosent eller mer av toppledelsen (administrerende direktør unntatt). Dette var alt overveiende foretak

innen service eller kvinnedominert industri, som nærings- og nytelsesmiddelindustri.

På nivået etter toppledelsen utgjør kvinnene 10 prosent av lederne som har titler som disponent, avdelingssjef, avdelingsdirektør, daglig leder, regionsjef, fagdirektør mv. På neste nivå utgjør de 14 prosent. Eksempler på titler her er personalsjef, soussjef, seksjonssjef og operasjonssjef.

Få kvinner på toppen i næringslivet - ikke spesielt for Norge

Nordisk ministerråds undersøkelse av lederne i det private næringsliv viser at forholdene i Norge føyer seg pent inn sammen med de øvrige nordiske land. Den nordiske undersøkelsen, som omfatter de 100 største foretakene i det enkelte land, er, som nevnt, ikke direkte sammenlignbar landene imellom. Bl.a. er det noe variasjon i hvilke næringsgrupper og ledelseskategorier som inngår (se Nordisk ministerråd 1994 b). Det generelle bildet er likevel ganske likt: Kvinnene utgjør 2 prosent eller mindre av de administrerende direktørene, rundt 10 prosent eller mindre av styremedlemmene og toppsjefene utenom administrerende direktør.

Få kvinnelige ledere - mange forklaringer

Mange års diskusjon om hvorfor kvinner er så lavt representert på maktarenaene i samfunnet har ikke resultert i klare eller entydige svar. Ulike eller tilsynelatende motstridende teorier behøver da heller ikke å utelukke hverandre. Snarere er det mest sannsynlige at årsakene og sammenhengene på dette området, som på de fleste andre områder i samfunnet, er å finne i en rekke mer eller mindre grunnleggende forhold. Likevel er det

Tabell 4: Kvinneandel blant styremedlemmer, administrerende direktører, medlemmer i bedriftsforsamlinger og øvrige ledere i de 200 største private foretak i Norge. Prosent. 1992/93

	Kvinneandel	Totalt antall kvinner og menn
Styremedlemmer	10	1 018
Medlemmer i bedr. forsamling	20	1 462
Administrerende direktører	-	153
Den øvrige administrative toppledelse	4	922
Ledd etter toppledelsen	10	2 621
Andre med betegnelsen sjef	14	6 209

fristende i denne sammenhengen å stille spørsmålstegn ved hvorfor kvinnene deltar på toppene **på enkelte maktarenaer og ikke på andre**. Av de områdene i samfunnet som er belyst i denne artikkelen, representerer det parlamentariske system og de store private foretakene ytterpunkter i så måte.

I all enkelhet kan vi skille mellom tre hovedtyper av forklaringer på hvorfor kvinner og menn i ulik grad innehar lederposisjoner:

- **Biologisk relaterte forklaringer**, hvor det mest grunnleggende elementet er menns og kvinners ulike roller i forhold til barnefødsler og -omsorg. Til tross for viktige endringer i kjønnsrollemønsteret og arbeidsdelingen i familiene de senere år innebærer det nok fortsatt i dag strengere krav til planlegging og organisering av dagliglivet, og en større samlet arbeidsinnsats, for kvinner enn for menn som ønsker å satse på en eller annen karriere i det offentlige liv (jf. intervju med kvinnelige sjefen i Kapital 1994:5).

- **Kulturelt relaterte forklaringer**, hvor man legger vekt på utbredte oppfatninger om kvinners og menns ulike egenskaper, noe som igjen antas å innebære at kvinnelige og mannlige ledere har ulike lederstiler. For eksempel er det en utbredt oppfatning at kvinnelige ledere er mer medarbeiderorientert enn mannlige ledere, mens mannlige ledere i større grad er orientert mot effektivitet og oppgaveløsning. (For nærmere diskusjon av forskjeller i menns og kvinners lederegenskaper, se Amble 1993, Brandser 1993 og Husmo 1993. Her vises til ytterligere litteratur om emnet.)

Næss (1994) tar utgangspunkt i slike oppfatninger av kvinnelige og

mannlige egenskaper og hevder at strukturelle forhold i den enkelte organisasjon er bestemmende for hvilke lederegenskaper som foretrekkes. Ifølge Næss utgjør kjønns-sammensetningen i en organisasjon eller bedrift en viktig strukturell ramme for ulike typer lederskap.

- **Strukturelt relaterte forklaringer** setter organisatoriske og institusjonelle kjennetegn ved de ulike maktarenaene i fokus. Det er vel hevet over tvil at enkelte organisasjoner er mindre åpne for endring og nye impulser enn andre. For eksempel hevder Kvande og Rasmussen (1987 og 1990) at strengt hierarkisk organiserte bedrifter hemmer kvinners avansementsmuligheter.

En annen type strukturell forklaring kunne være at arenaer og organisasjoner som taper mot andre med hensyn til innflytelse og makt i samfunnet, vil være mer åpne for å rekruttere kvinner - eller omvendt, at organisasjoner/arenaer som i stor grad rekrutterer kvinner, taper makt relativt til andre. Onde tunger vil ha det til at dette skjer i politikken i dag. Skjeie (1991) finner imidlertid ingen indikasjon på at dette er tilfellet i norsk politikk.

Kultur og struktur viktig for å forstå kvinners posisjon i næringslivet

Biologisk relaterte forklaringer kan ikke utelukkes å ha betydning for at kvinner og menn i ulik grad innehar maktposisjoner i samfunnet. Det er imidlertid lite trolig at slike forklaringer er fruktbare for å forstå hvorfor kvinner deltar på enkelte arenaer og ikke på andre. For eksempel er det liten grunn til å tro at det er forbundet med større problemer å kombinere barneomsorg med en lederstilling i en stor be-

drift eller høyeste embetsstilling i et departement enn med et toppverv i politikken, f. eks. som minister.

Oppfatninger eller stereotypier angående kvinners og menns lederstil eller lederevner kan ha betydning, både for hva slags stillinger og oppgaver kvinner søker til og hvilke stillinger og oppgaver som åpnes opp for kvinner. Om den gjengse oppfatningen er at egenskaper som konkurransevillje og -evne, usentimentalitet, målrettethet og evne til strategisk tenkning er avgjørende for en administrerende direktør, og at dette er typisk mannlige, og ikke kvinnelige, egenskaper, vil disse posisjonene for en stor del være stengt for kvinner. Det er vel grunn til å tro at det fins slike kulturer og oppfatninger omkring den gode leder på viktige arenaer i samfunnet.

Endelig er det grunn til å anta at organisatoriske forhold har betydning for kvinners karrieremuligheter på ulike arenaer. Det kan synes som om parlamentariske organer, hvor "grasrota" fremdeles har avgjørende innflytelse, er mer åpne for endring enn mange av produksjons- og næringslivets (hoved)-organisasjoner. De siste tiårenes offentlige likestillingsdebatt har nok i vesentlig grad bidratt til å åpne for økt kvinneheltaking i politikken. Samtidig har organisatoriske tiltak som kvotering av kvinner i de fleste politiske posisjoner hatt stor betydning. En aktiv likestillingspolitikk som nedfeller seg i regler og organisatoriske retningslinjer, kan, som vi har sett i deler av offentlig sektor, vise seg å være en nødvendig forutsetning for større likedeling av makt mellom kvinner og menn også på andre samfunnsområder. Men at det ikke er en tilstrekkelig forutsetning, vi-

ser for eksempel den lave andelen kvinner blant topplederne i den offentlige administrasjonen, nemlig blant departementsrådene.

1. Uttalt av D. N. Sadik i Unifem News, 1.3. 1993, fritt oversatt av Randi Kjeldstad.

2. Takk til Jan Furseth og medarbeidere ved Seksjon for bedriftsregister, Lillian Flekke og medarbeidere ved Seksjon for intervjuundersøkelser og Liv Hansen, Seksjon for demografi og levekår, Statistisk sentralbyrå, for gode råd og teknisk hjelp til å gjennomføre undersøkelsen.

Litteratur

Amble, Nina (1993): "Leder og kvinne. Hva handler det om?" I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Brandser, Gry Cathrin (1993): "Kvinner og lederskap - hva skal kjønn bety?" I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Helgesen, Sally (1993): "The Female Advantage." I *Unifem News* Vol. 1, No. 3, 1993.

Husmo, Marit (1993): "Feminisering av den kvinnelige lederen." I *Nytt om kvinneforskning* 1/93.

Kapital nr. 5, 1994.

Kjeldstad, Randi og Jan Lyngstad (1993): *Arbeid, lønn og likestilling*. Universitetsforlaget (i samarbeid med Statistisk sentralbyrå).

Kvande, Elin og Bente Rasmussen (1987): *Faglig dyktighet ikke nok - velg arbeidsplass med omhu*. Intervju i Likestillingsrådet og Læreropplæringsrådet i Norge: Kvinner og ledelse, februar, 1987.

Kvande, Elin og Bente Rasmussen (1990): *Nye kvinneliv. Kvinner i menns organisasjoner*. Ad Notam.

Lov om aksjeselskap av 4. juni, 1976.

Nordisk ministerråd (1994 a): *Women and Men in the Nordic Countries*. Under utarbeidelse. Utkommer sommeren 1994.

Nordisk ministerråd (1994 b): *Kvinner og menn i ledende stilling i det private næringsliv i Norden* (arbeidstittel). Rapport fra en nordisk undersøkelse. Under utarbeidelse. Utkommer sommeren 1994.

Næss, Sturle (1994): *Kjønn og ledelse*. LOS-notat 94/1.

Skjeie, Hege (1991): *Women's Advance in Norway*. I New Left Review No. 187.

Statistisk sentralbyrå (1983): *Standard for næringsgruppering*. SNS nr. 2.

Unifem News (1993): Vol. 1, No. 3.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Likestilling - et ideal for velutdannede kvinner?

Økt likestilling mellom kvinner og menn har vært et mål for den offentlige politikken i Norge, og mye er oppnådd på dette området. I denne artikkelen spør vi om hvilken oppslutning likestilling har blant kvinner i ulike sosiale lag. Er likestilling et ideal først og fremst for kvinner med god utdanning og gode muligheter til å lykkes på arbeidsmarkedet?

*Anne Lise Ellingsæter,
Turid Noack og
Marit Rønsen*

Likestilling innebærer lik fordeling av goder og byrder for kvinner og menn. Dette er et ideal som i den offentlige politikken spesielt har nedfelt seg i arbeidet med å gi kvinner og menn de samme muligheter innen utdanning og yrkesliv. For likestillingsforkjempere har en jevnere fordeling av tid brukt til yrkesarbeid og familie vært et særskilt viktig mål. I denne artikkelen spør vi om disse idealene deles av kvinner i alle sosiale lag, eller om det er slik at kvinners ulike muligheter når det gjelder utdanning og jobb fører til ulik oppslutning om likestillingspolitikken. Satt på spissen: Blir likestilling et ideal først og fremst for kvinner med god utdanning og gode muligheter til å lykkes på arbeidsmarkedet?

Utdanning er i dag en av de viktigste faktorene som skaper sosiale skiller i samfunnet (se for eksempel Colbjørnsen et al. 1987). Kvinners utdanningsnivå er avgjørende for deres muligheter i yrkeslivet. Med økt utdanning øker også sjansene for at arbeidslivet blir en arena for identitet, selvrealisering og belønning. Alternativet kan være en mer tradisjonell kvinne-rolle med sterkere forankring i familien. Kvinners status på arbeidsmarkedet, målt i f.eks. lønn og arbeidstid, kan også tenkes å påvirke deres forhandlingsstyrke i familien, ikke minst med hensyn til arbeidsdeling og familieøkonomi (se for eksempel Brandt & Kvande 1992).

Mål på likestilling blant unge og middelaldrende kvinner

Vårt mål for holdning til likestilling bygger på oppslutning om fire ulike utsagn (se ramme 2). De to første utsagnene tar opp forhold som har stått sentralt i den offentlige likestillingspolitikken, nemlig kvinners rett til utdanning på lik linje med menn og kjønnskvotering

ved ansettelser. Deretter ser vi på to spørsmål som i større grad er unndratt offentlig politikk, arbeidsdelingen i hjemmet og normer for den gode mor.

Spørsmålene blir først analysert enkeltvis. Deretter blir de slått sammen til en additiv indeks og analysert under ett som et mer generelt mål på kvinnes likestillingsorientering.

Vi tar utgangspunkt i holdningene til de unge kvinnene, kvinner som er født i 1960. Disse representerer de "nye" kvinnegenerasjonene som i langt større grad ble eksponert for likestillingsverdier i oppveksten, og som fikk flere muligheter til utdanning enn tidligere generasjoner av kvinner. Fra tidligere analyser vet vi at de unge kvinnes holdninger til en del spørsmål er mer radikale enn holdningene blant eldre kvinner (Ellingsæter et al. 1993). For å undersøke om sammenhengen mellom utdanningsnivå og holdninger er særegen for denne generasjonen av kvinner, sammenligner vi med kvinner født i 1945.

Datagrunnlaget

Analysen bygger på data fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988. I denne artikkelen er det bare resultater fra et underutvalg, kvinner født i 1945 og 1960, som presenteres. Datainnsamlingen var basert på besøksintervju, og frafallsprosenten var 22 prosent for kvinner født i 1945 og 15 prosent for kvinner født i 1960.

De to fødselskohortene var henholdsvis 43 og 28 år på intervju-tidspunktet.

Spørsmålene

Holdning til likestilling ble målt ved at intervjupersonene ble bedt om å ta stilling til (enig/uenig/ingen mening) følgende fire utsagn:

"Selv om en kvinne er yrkesaktiv, bør hun ha hovedansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn"

"Jenter bør velge utdanning uten hensyn til at de som oftest blir mødre og husmødre"

"Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yrkesaktive"

"Fordi kvinner i dag stiller svakere på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert"

De to kohortene var ikke like gamle da de ble intervjuet, men henholdsvis 28 og 43 år. Det forhindrer ikke at vi kan se på mulig samvariasjon mellom utdanning og likestillingsholdninger, men tillater ikke analyser av hvordan holdninger endrer seg mellom generasjoner. De samme spørsmålene ble imidlertid også stilt i en tilsvarende undersøkelse i 1977. Blom (1992) viser at oppslutningen om likestillingsideene økte fra 1977 til 1988, men ikke like mye for alle de fire utsagnene.

Lik rett til utdanning - sterk norm blant unge kvinner

Kvinnerns rett til utdanning på lik linje med menn er en norm som står sterkt blant de unge kvinnene uansett hvor mye utdanning de selv har. 88 prosent mener at "Jenter bør velge utdanning uten hen-

Tabell 1: Oppslutning om likestillingssaker blant to kohorter av kvinner, etter utdanningsnivå. Prosent

	Kohort	
	1960 (28 år)	1945 (43 år)
Andel		
Positiv til kvinners like rett til utdanning		
Alle utdanningsnivå	88	87
Grunnskole (9 år)	85	81
Videregående skole (10 år)	84	89
Videregående skole (11-12 år)	90	88
Universitet/høgskole (13-14 år)	88	84
Universitet/høgskole (15- år) ¹	94	92
Positiv til kjønnskvoltering		
Alle utdanningsnivå	41	37
Grunnskole (9 år)	37	39
Videregående skole (10 år)	31	33
Videregående skole (11-12 år)	40	25
Universitet/høgskole (13-14 år)	48	43
Universitet/høgskole (15- år) ¹	59	59
Negativ til skjev arbeidsdeling i hjemmet		
Alle utdanningsnivå	90	82
Grunnskole (9 år)	76	78
Videregående skole (10 år)	88	78
Videregående skole (11-12 år)	91	83
Universitet/høgskole (13-14 år)	96	87
Universitet/høgskole (15- år) ¹	97	92
Negativ til tradisjonell morsrolle		
Alle utdanningsnivå	70	50
Grunnskole (9 år)	43	32
Videregående skole (10 år)	58	42
Videregående skole (11-12 år)	71	50
Universitet/høgskole (13-14 år)	86	74
Universitet/høgskole (15- år) ¹	95	85

¹ Cand.mag.-nivå eller høyere.

syn til at de som oftest blir mødre og husmødre" (tabell 1). Aller sterkest er oppslutningen blant unge kvinner med utdanning på cand. mag.-nivå eller høyere hvor 94 prosent støtter dette utsagnet.

Kvinnene født i 1960 har gjennomgående mer utdanning enn kvin-

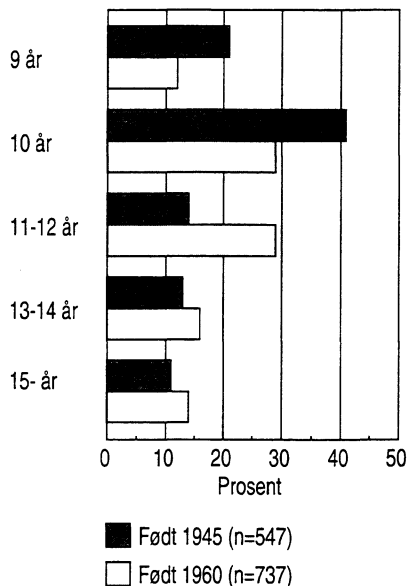
nene født i 1945 (figur 1). Holdningene til jenters utdanningsvalg blant de middelaldrende kvinnene er likevel omtrent som de unge kvinnenes, både når vi ser kohortene under ett, og når vi sammenligner kvinner med samme utdanning (tabell 1). Kvinner på samme utdanningsnivå deler stort sett de samme holdningene.

Det er tidligere vist at utdanning blir ansett å være et kjønnsnøytralt gode. I de to aldersgruppene vi ser på her, var det ikke nevneverdig flere menn enn kvinner som mente at kvinner skal velge utdanning ut fra at de i framtiden kommer til å bli mødre (Ellingsæter et al. 1993). Nærmere ni av ti både av kvinner og menn mente at kvinner ikke skulle la sine utdanningsvalg styres av framtidige familieforpliktelser. Som vi senere skal se, står imidlertid dette i en viss motsetning til det som ventes av kvinner når de er blitt mødre. Da er det delte meninger om hvor ønskelig det er at kvinner bruker sin utdanning, det vil si kombinerer yrke og barn.

Høyt utdannede kvinner oftest for kjønnskvoltering

Moderat kjønnskvoltering (når søkerne er likt kvalifisert skal kvinner ha fortrinnsrett) ved ansettelser er den likestillingssaken det er minst oppslutning om av de sakene vi har tatt for oss her. Utsagnet "Fordi kvinner i dag stiller svakere enn menn på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert" støttes av 41 prosent av de unge kvinnene. Dette kan synes forbausende ettersom det her er snakk om positiv særbehandling av kvinner. Oppslutning om kjønnskvoltering varierer imidlertid sterkt med utdanning. De mest velutdannede kvinnene er mest positive. Dette er sannsynligvis også de som

Figur 1: Utdanningsnivå blant to kohorter av kvinner. Prosent

Kilde: Familie- og yrkesundersøkelsen 1988

har mest å hente på kvotering. De vil ofte konkurrere med menn om de samme jobbene, mens lavere utdannede kvinner oftere konkurrerer med andre kvinner. Mens 37 prosent av de unge kvinnene med bare grunnskole er for kjønnskvo-tering, støtter hele 59 prosent av kvinner med utdanning på cand.-mag.-nivå eller høyere en slik poli-tikk (tabell 1).

Vi finner den samme sterke sam-menhengen mellom utdanning og synet på kvotering også blant de middelaldrende kvinnene. Stort sett er oppslutningen lik i de samme utdanningsgruppene i de to kohortene. Utdanningsnivået ser altså ut til å ha mye å si for hold-ninger til kjønnskvo-tering.

Likestilling i hjemmet

Langt de fleste av de unge kvin-nene synes ikke det er riktig med en skjev arbeidsdeling i hjemmet når begge er i jobb. 90 prosent er uenig i påstanden "Selv om en kvinne er yrkesaktiv, bør hun ha hovedansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn" (tabell 1). Men også her finner vi en klar sammenheng med utdanning - jo

Tabell 2: Likestillingsorientering blant to kohorter av kvinner, etter eget utdanningsnivå (prosent)¹

	Kohort							
	1960				1945			
	Oppslutning om antall saker							
	I alt	2 eller færre	3	4	I alt	2 eller færre	3	4
Alle utdanningsnivå	100	27	44	28	100	44	38	19
Grunnskole (9 år)	100	46	44	10	100	56	38	7
Videregående skole (10 år)	100	38	44	18	100	49	38	13
Videregående skole (11-12 år)	100	25	48	27	100	51	30	19
Universitet/høgskole (13-14 år)	100	17	42	41	100	24	50	26
Universitet/høgskole (15- år) ²	100	5	40	55	100	11	35	54

¹ Indeksen er basert bare på dem som gir positivt eller negativt svar på samtlige spørsmål.² Cand.mag.-nivå eller høyere.

mer utdanning, jo mer uenig. Mens 76 prosent av unge kvinner med bare grunnskole tar avstand fra på-standen, gjelder dette så godt som alle kvinner med utdanning på minst cand.mag.-nivå, 97 prosent.

Den samme sammenhengen med utdanning finner vi også igjen blant de middelaldrende kvinnene, men de er gjennomgående litt mer tradisjonelle enn de unge kvin-nene.

Den gode mor

Det store flertallet, 70 prosent, av de unge kvinnene tar avstand fra en tradisjonell morsrolle og er ue-nige i utsagnet "Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yr-kesaktiv". Holdningene til det vi kan kalle normen om "den gode mor" er det spørsmålet som skiller mest mellom kvinnene. Mens hele 95 prosent av de unge kvinnene med det høyeste utdanningsnivået er uenig i at mødre bør være hjem-me, tar bare 43 prosent av kvinner med utelukkende grunnskoleut-danning avstand fra denne normen (tabell 1). Synet på mødres plass i yrkeslivet er altså mest delt blant de unge kvinnene med lav utdan-ning, mens det har en total opp-slutning blant velutdannede unge kvinner.

De middelaldrende kvinnene er også i dette spørsmålet gjennom-gående litt mer tradisjonelle enn

sine femten år yngre medsøstre. Og som for de yngre kvinnene, er det færre som går inn for det tradisjo-nelle idealet med hjemmeværende mor jo mer utdanning kvinnene har.

Grad av likestillingsorientering

Så langt har vi sett at mer utdan-ning går parallelt med større opp-slutning om likestilling for alle de fire utsagnene vi har brukt som in-dikatorer på likestilling. Dette bil-det blir enda klarere når vi slår sammen de fire utsagnene til en samlet likestillingsindeks (tabell 2). Å være utpreget likestillings-orientert, det vil si å gi likestillings-orienterte svar på alle fire spørs-målene, er sterkt knyttet til kvin-ne-nes utdanningsnivå. Mens 55 pro-sent av de unge kvinnene med høy-est utdanning har en utpreget likestillingsorientert holdning til alle fire sakene, gjelder dette bare 10 prosent av kvinnene med bare grunnskoleutdanning (tabell 2).

Også for de middelaldrende kvin-nene finner vi den samme tenden-sen, men sammenhengen med ut-danning ser ut til å være mindre lineær enn blant de unge. Blant de middelaldrende kvinnene er det særlig de med cand.mag.-utdan-ning eller høyere som er mest likestillingsorienterte.

Dersom vi ser på de kvinnene som gir likestillingsorienterte svar på tre av utsagnene, altså en mer mid-

dels oppslutning, finner vi langt større grad av støtte til likestilling. Blant de unge kvinnene støtter 44 prosent tre av de fire utsagnene. Å være middels likestillingsorientert er det vanligste på alle utdanningsnivåer, bortsett fra det høyeste der de med utpreget likestillingsorientering dominerer (tabell 2).

Blant de middelaldrende kvinnene er det mest vanlig å nøye seg med å støtte to av de fire likestillingsutsagnene. 44 prosent av de middelaldrende kvinnene sier seg enig i to utsagn. Her er kvinnene med universitets- og høyskoleutdanning unntaket. Blant dem er det vanligere å være middels eller utpreget likestillingsorientert avhengig av hvor mange års studier de har bak seg (tabell 2).

Vi har også sett på sammenhengen mellom utdanning og likestilling dersom vi sløyfer det mest radikale av de fire utsagnene, utsagnet om kjønnskvoteering ved ansettelser. Om vi baserer indeksen på de tre øvrige utsagnene, det vil si de utsagnene som hadde klart størst oppslutning, finner vi for begge kohorter fortsatt store forskjeller i likestillingsorientering etter utdanningsnivå.

Likestilling - en sak for velutdannede kvinner?

Analysen viser for det første at oppslutningen om likestillingspolitikk eller -idealer er sterkt avhengig av hvilken sak det er snakk om. Visse likestillingssaker har nesten total oppslutning, mens andre er langt mer kontroversielle. Det betyr at man skal være forsiktig med å bruke enkeltspørsmål som indikatorer på holdninger til likestilling.

For det andre kan vi svare ja på det spørsmålet vi reiste innledningsvis.

Oppslutningen om likestilling, i det minste slik vi har målt likestillingsholdninger, henger i sterk grad sammen med hvilket utdanningsnivå kvinnene har. På alle spørsmålene er det forskjeller i holdninger mellom høyeste og laveste utdanningsnivå. De største forskjellene finner vi på de to områdene som er mest kontroversielle, nemlig kjønnskvoteering og normen for "den gode mor". Kvinner med ulik utdanning har ulike muligheter i forhold til arbeidsmarkedet, og dermed har de ulike interesser i disse spørsmålene. Det nye, likestilte kvinneidealet ønskes mest, og lar seg best realisere for kvinner med høy utdanning. Likestillingspolitikk og ideologi bæres først og fremst oppe av kvinner med høy utdanning.

Funnene åpner opp for interessante perspektiver på oppslutningen om likestillingssaker blant framtidens unge kvinner. Resultatene fra sammenligningen av kohortene tyder på at høyt utdannede kvinners holdninger til likestilling ikke nødvendigvis er normdannende, det vil si at de i liten grad fungerer som trendsetterer, for andre grupper av kvinner over tid. Holdninger skapes primært gjennom egen ervervelse av utdanning. Å gi flere kvinner høyere utdanning ser ut til å være en av de mest effektive måtene å skape likestillingsbevisste kvinner på. Økende kvinneandeler på de høyeste nivåene i utdanningssystemet lover godt i så måte. Høsten 1993 var kvinnene for første gang i flertall blant kandidatene som avla embetseksamen ved landets universiteter (Statistisk sentralbyrå 1994).

Resultatene understreker at man i større grad må rette søkelyset mot ulikheter blant grupper av kvinner. Dersom man fortsetter å snakke

om "kvinner" som en homogen gruppe, tilsløres viktige sosiale skillelinjer og interesseforskjeller. Mange av de tradisjonelle likestillingspolitiske virkemidlene kan antas å ha særlig betydning for økt likestilling blant velutdannede kvinner, som for eksempel kvoteering av kvinner i yrkeslivet og flere heldagsplasser for barn i barnehage. Noe av utfordringen framover vil være å utforme en politikk som kan gjøre likestilling til noe ønskelig og realiserbart også for kvinner med mindre utdanning.

Litteratur

Blom, S. (1992): "Yrke og barn: Vanskelig å kombinere?" *Samfunnsspeilet* 1, 1992.

Brandt, B. & E. Kvande (1992): "Fedres arbeidsvilkår og omsorgspermisjoner". *Søkelys på arbeidsmarkedet* 9, 158-166.

Colbjørnsen, T., G. Birkelund, G. Hernes & K. Knudsen (1987): *Klassesamfunnet på hell*. Oslo: Universitetsforlaget.

Ellingsæter, A. L., T. Noack & M. Rønsen (1993): "Utdanning, arbeid og inntekt: Hvor likestilte er kvinner og menn blitt?" *Samfunnsspeilet* 7, 2-9.

Statistisk sentralbyrå (1994): Ukens statistikk nr. 45.

Anne Lise Ellingsæter er forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

Turid Noack er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Marit Rønsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Utdanning, arbeid og inntekt:

Hvor likestilte er kvinner og menn blitt?

Anne Lise Ellingsæter, Turid Noack og Marit Rønsen

Vi har bak oss to tiår med likestillingspolitikk med store endringer i kvinners stilling i samfunnet. I denne artikkelen stiller vi spørsmålet: Hvor likestilte er kvinner og menn blitt? På hvilke områder er det reelt å snakke om at kvinner og menn yter og får det samme? Og på hvilke områder er det fortsatt betydelige kjønnsforskjeller? Hvor sterkt står idealet om likestilling ved inngangen til 1990-årene?

Vi skal ta for oss tre sentrale områder - utdanning, yrke og inntekt. Dataene er hentet fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988, en intervjuundersøkelse som blant annet gir kunnskap om hvor mye og hva slags utdanning kvinner og menn har tatt, om hvor mye de har jobbet og om deres pensjonsgivende inntekt. Det spesielle med dette data-materialet er at det gir opplysninger for hvert enkelt alderstrinn. Vi kan altså se utdannings- og yrkesløp i sammenheng, samt se hva dette har kastet av seg i kroner og øre år for år. I tillegg gir også dataene opplysninger om den enkeltes holdninger til likestilling innen utdanning og arbeid.

FAMILIE- OG YRKESUNDER-SØKELSEN 1988

Hovedformål: Studier av demografisk atferd i livsløpsperspektiv.

Intervjuet: 4 019 kvinner (født 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968).

1 543 menn (født 1945 og 1960).

Landsrepresentativt utvalg.

Frafall: 19 prosent (19 prosent av kvinnene, 22 prosent av mennene).

Finansiering: SSB, Barne- og familiedepartementet, Norges råd for anvendt samfunnsforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Kommunaldepartementet.

To årskull i fokus - kvinner og menn født i 1945 og 1960

Vi tar for oss to årskull av kvinner og menn født i henholdsvis 1945 og 1960. De eldste gikk ut av folkeskolen samme år som den ni-årige skolen ble vedtatt, men ikke alle fikk dette skoletilbudet. Det gikk ytterligere 15 år før den ni-årige skolen var fullt utbygd på landsbasis. 1945-kullet ble i mindre grad enn senere kull berørt av 1970-årenes "utdanningseksplasjon" innen høyere utdanning. Dette kullet etablerte seg på arbeidsmarkedet i 1960-årene, det vil si mens det ennå var uvanlig for gifte kvinner å være i jobb. Det var særlig mangel på arbeidsplasser for kvinner i distriktene. Få barn hadde muligheter for plass i barnehager.

Det andre kullet er født i 1960. Alle fra dette kullet måtte gjennom minst 9 års skolegang. De er 1980-årenes nykommere på arbeidsmarkedet. I dette tiåret skjøt mødres yrkesaktivitet fart (Ellingsæter 1989, Kjeldstad 1991), men fedrenes tid i lønnet arbeid ble ikke redusert tilsvarende (Ellingsæter 1991). Veksten i velferdsstaten, særlig innen utdanning og helsevesen, la grunnlaget for økt sysselsetting blant kvinner. Det betydde også et større tilbud på arbeidsplasser i distriktene. Antall barnehageplasser økte en god del, men slett ikke nok i forhold til den økte etterspørselen.

Sammenlikningen mellom kvinner og menn i de to kullene går stort sett fram til 28-årsalderen, det vil si så langt vi på undersøkelsestidspunktet (1988) kunne følge det yngste kullet. Sammenlikningen beskriver altså perioden fra 14-årsalderen til nærmere 30. Dette er avgjørende år hvor mange viktige brikker skal falle på plass. For de fleste rommer ungdoms- og tidlige voksenår skolegang og studier, etablering på arbeidsmarkedet og de første skrittene mot egen familie.

Siden vi kan følge 1945-kullet helt fram til 43-årsalderen, er det også mulig å se på hvordan forskjellen mellom kjønnene utviklet seg i godt voksen alder. Har disse kvinnene som nå raskt nærmer seg de 50 tatt innpå de jevnaldrende mennene, eller er forskjellene i utdanning, yrkeserfaring og inntekt bare blitt større etter hvert?

Vi spør også hvordan de senere års likestillingspolitikk har nedfelt seg i holdninger til likestilling. Er likestilling i utdanning og yrke noe det store flertallet av de to kullene slutter opp om? 1945- og 1960-kullet har vokst opp under ulike forhold, og kvinners plass i samfunnslivet har endret seg fra det ene kullet til det andre. Hva slags betydning har dette for holdningene?

Like mange utdanningsår for kvinner som for menn

Utdanning kan måles etter *kompetanse* eller *oppnådd nivå*, vurderes ut fra *type* og *retning* eller ganske enkelt måles etter *hvor lang tid* den enkelte har vært under utdanning. I første omgang skal vi se på det sistnevnte, *tid brukt til utdanning*.

Da menn født i 1945 var 28 år gamle, hadde de i gjennomsnitt gått på

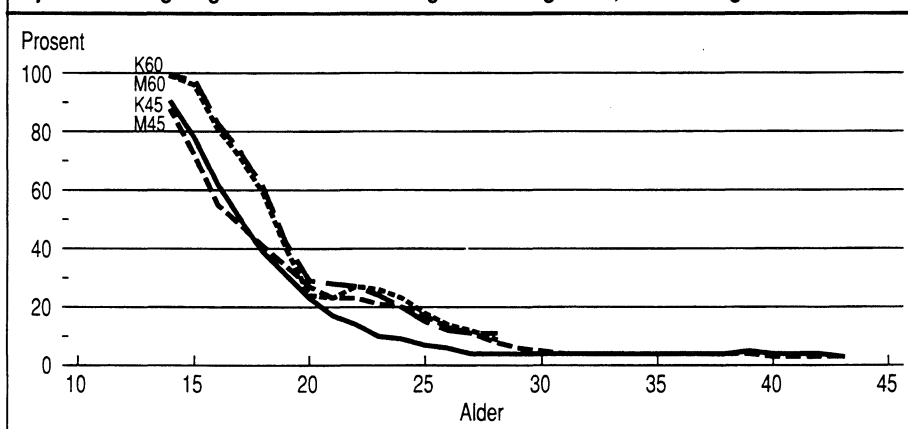
skole eller studert i 11,4 år mot 10,8 år for de jevn gamle kvinnene. Forskjellen mellom kjønnene er altså forholdsvis beskjeden. I 1960-kullet er det ingen forskjell mellom kvinner og menn. Med gjennomsnittlig 12,7 års skolegang blant kvinnene og 12,6 år blant mennene, stiller de likt når det gjelder tid brukt til utdanning.

Ser vi på hvor mye utdanning kullene til en hver tid hadde lagt bak seg, har jentene født i 1945 et lite forsprang sammenliknet med jevnaldrende gutter helt til 21-årsalderen, deretter siger guttene i fra. I det yngste kullet er det som rimelig er, ingen merkbare forskjeller fram til 16-årsalderen, deretter er det jentene som i gjennomsnitt har brukt mest tid på utdanning. Forskjellene er imidlertid aldri store, maksimum 0,19 år ved 21-22-årsalderen.

Mange jenter fra 1945-kullet hadde rukket å stifte familie før den nye kvinnebevegelsen for alvor fikk vind i seilene utover på 1970-tallet. Da kvinnene født i 1945 hadde lagt den mest hektiske småbarnsperioden bak seg, var imidlertid mye i ferd med å endres. Likestillingskrav ble fremmet på en rekke områder, blant annet når det gjaldt lettelse i adgangen til å ta videre utdanning i voksen alder. Uansett beveggrunn finner vi at 1945-kvinnene var under utdanning gjennomsnittlig 0,6 år fra de var 28 til 43 år, det vil si i perioden 1973-1988. Med det noe svakere utgangspunktet kvinnene i dette kullet hadde, kunne en kanskje vente at de hadde tatt mer utdanning i voksen alder enn hva de jevnaldrende mennene hadde gjort. Det er ikke tilfelle. Mennene har vært like iherdige i å skaffe seg mer utdanning som kvinnene.

Om vi vender tilbake til det yngste kullet, er det foreløpig ikke noe som tyder på at kvinnene taper terreng sammenliknet med de jevnaldrende mennene. Om de to kjønnene fortsetter å kjøre ganske parallele utdanningsløp videre utover i livet, blir spennende å se. 1960-kullet er eldre når de stifter familie enn det 1945-kullet var. Ved 28-årsalderen kunne fortsatt hver tredje kvinne og hver annen mann ofre seg helt for studier og jobb uten samtidig å ta hånd om ett eller flere barn.

Figur 1
Gjennomsnittlig årlig andel under utdanning. Kvinner og menn, født 1945 og 1960

Figur 1 viser hvor stor andel av kullene som er under utdanning på hvert alderstrinn. Vi får altså et mer direkte bilde av hvordan skolegang og studier griper inn i ulike perioder av livet. Etter at de obligatoriske skoleårene er tilbakelagt, faller andelen under utdanning ganske raskt både blant kvinner og menn. Ved 20-årsalderen var en fjerdedel av 1945-kullet under utdanning. Nå begynner også forskjellen mellom kvinner og menn å vise seg. Størst forskjell var det ved 23-24-årsalderen hvor mennenes andel under utdanning er 11 prosentpoeng større. Etter 30-årsalderen er det bare rundt fire av 100 som til en hver tid går på skole eller studerer, og andelen er om lag de samme for kvinner som for menn.

Blant 1960-kullet, hvor kvinner og menn brukte like mye tid til utdanning, er det gjennomgående liten forskjell i når i livet de går på skole eller studerer. Størst forskjell (5 prosentpoeng) er det ved 20-21-årsalderen. I denne alderen, da en betydelig del av guttene er inne til førstegangstjeneste, er som ventet andelen under utdanning lavest blant menn. Ved 24-årsalderen var godt og vel hver femte fra 1960-kullet, kvinne som mann, under utdanning. En ganske stor andel var med andre ord skoleelever og studenter godt inn i voksen alder.

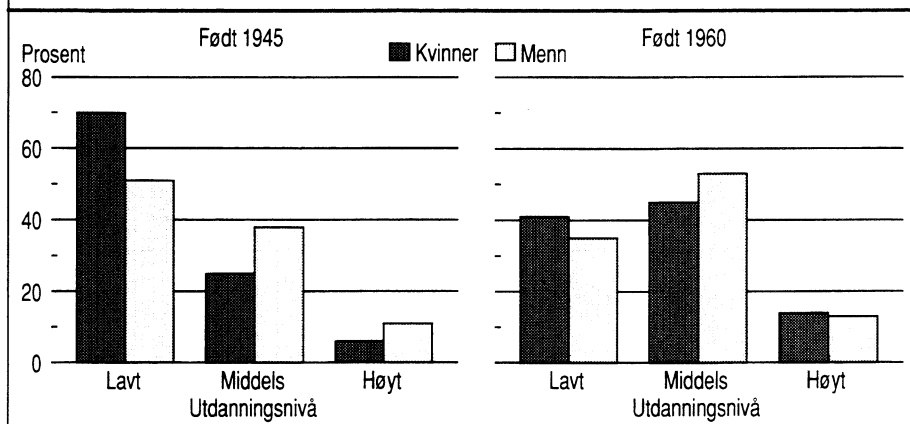
Like mange skoleår, men ikke helt samme uttelling

Så langt har vi bare sett på hvor mange år kvinner og menn har brukt på skole og studier, og når i livet de har

vært under utdanning. Et annet mål på utdanning er nivå eller kompetanse. Utdanningsnivå vil ikke være bestemt av hvor mye tid den enkelte har brukt på sin utdanning, men hvor lang tid det normalt tar å gjennomføre en bestemt utdanning. Dersom en person har flere utdanningstyper, er det bare den som gir høyest nivå som regnes med. Flere utdanningsår betyr således ikke automatisk høyere kompetanse. Hva så når vi sammenlikner kvinners og menns utdanningsnivå? Har likestillingen i antall år også utjevnet forskjellene i utdanningskompetanse? Eller har kvinnene valgt å gå mer på tvers i utdanningssystemet, ved oftere å ta mer utdanning på samme nivå framfor videre utdanning på et høyere nivå?

Figur 2 viser som ventet en betydelig utjevning i utdanningskompetanse. 1960-kullet har en jevnere fordeling enn hva som var tilfelle for 1945-kullet, og det er mindre kjønnsforskjeller. De fleste i 1945-kullet hadde ved 28-årsalderen bare utdanning på laveste nivå, og kvinnene kom klart svakest ut. 70 prosent av dem mot 52 prosent av mennene kom i denne kategorien. Mennene hadde til gjengjeld oftere utdanning på middels nivå (38 prosent av mennene og 25 prosent av kvinnene) og på det høyeste nivået (11 prosent av mennene og 6 prosent av kvinnene). I 1960-kullet er forskjellene i utdanningsnivå betydelig redusert, men fortsatt er det en større andel kvinner enn menn som har lav utdanningskompetanse (41 prosent av kvinnene mot 35 prosent av men-

Figur 2
Utdanningsnivå ved 28-årsalder. Kvinner og menn født 1945 og 1960. Prosent

Lav utdanning er her obligatorisk skolegang, eventuelt med tilleggskolegang (yrkes- eller allmennfaglig) som normalt krever inntil ett år. Kategorien høy er utdanning på universitets- og høyskolenivå av minst tre års varighet. I kategorien "middels" kommer all øvrig utdanning; det vil si videregående utdanning av mer enn ett års varighet og universitets- og høyskoleutdanning som normalt tar inntil to år.

fordeling på henholdsvis kontor og sosialfag.

Det samme hovedmønsteret ser vi for 1960-kullet. Flertallet av kvinner og menn har fortsatt valgt tradisjonelt. Om vi ser bort fra de mer allmenne utdanningene, er det bare administrasjon og økonomi på mellomnivå som er med på både manns- og kvinnenlisten over de vanligste utdanningsretningene. 8 prosent av kvinnene og 5 prosent av mennene født i 1960 har utdanning innen dette feltet.

Om vi bruker utdanningsretning som en indikator, ser det ut til at flertallet av kvinner og menn fra 1960-kullet vil konkurrere på ulike arenaer av jobbmarkedet, selv om de som

nene). I 1960-kullet er det mest vanlig å ha utdanning på mellomnivået. På dette nivået går forskjellen i favør av mennene (53 prosent av mennene mot 45 prosent av kvinnene). Det er bare på det høyeste nivået, det vil si utdanning på universitets- og høyskolenivå av minst tre års normal varighet, at kvinner og menn kommer likt ut.

Sett under ett kommer kvinnene født i 1960 noe svakere ut med hensyn til utdanningskompetanse enn jevngamle menn. Kvinner og menn er med andre ord noe mindre like enn det innsatsen målt i år skulle tilsi.

utdanning innen kontor og sosialfag, helsevern, tjenesteyting og undervisning, mens mennenes utdanning er innen industri og håndverk, teknikk og naturvitenskap samt kontor og sosialfag. Bortsett fra allmennutdanninger, er det bare en eneste retning som har minst 3 prosent oppslutning både hos kvinner og menn, nemlig feltet kontor/sosialfag. 16 prosent av kvinnene og 6 prosent av mennene har slik utdanning, men neppe med jevn

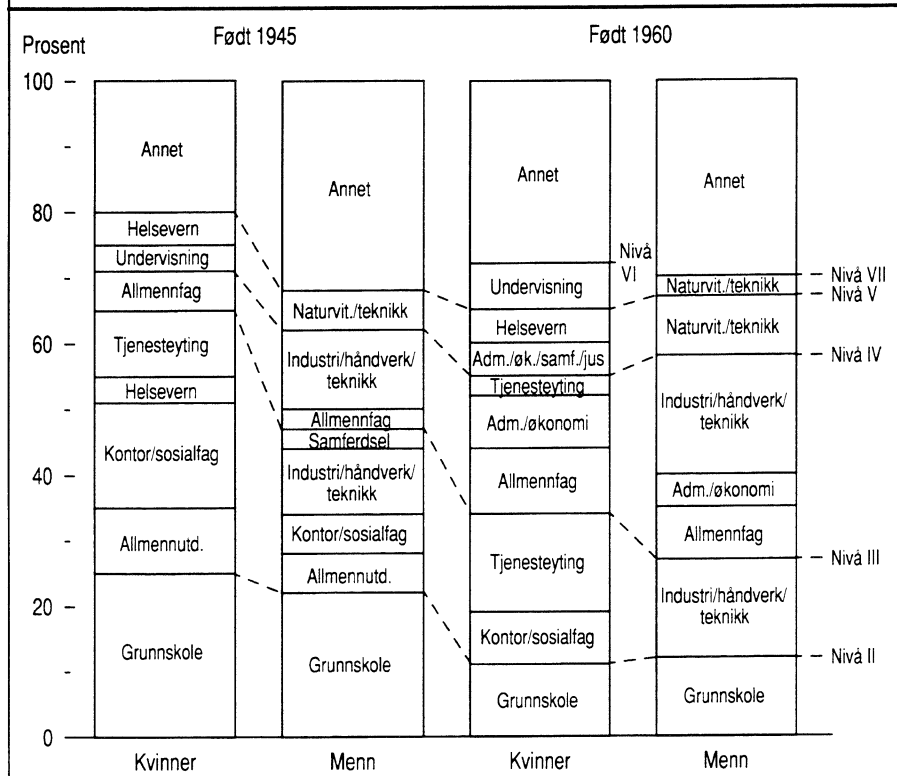
Jentefag og guttefag - en saga blott?

Et mål for aktivt likestillingsarbeid er å minske skillet mellom typiske jentefag og guttefag i utdanningssystemet. Ungdommen oppfordres til å tenke på tvers av kjønn når de staker ut sin egen kurs. De som velger utradisjonelt og søker seg til utdanninger hvor det annet kjønn er dominerende, blir trukket fram som eksempler til etterfølgelse, og drar stundom også fordel av kjønnskvotering ved inntak.

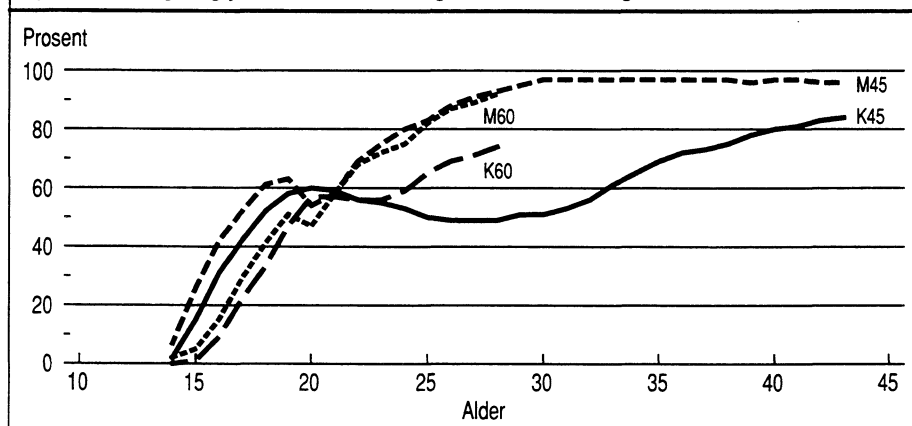
Vi kan også bruke våre to kull til å se på hovedretninger eller typer av utdanning. I figur 3 får vi med oss både nivået på utdanningen og hvilket av til sammen ni ulike fagfelt den faller inn under¹. Fagfelt plasserer utdanningen etter anvendelsesområde og tilsvarer nærmest en næringsinndeling.

I 1945-kullet er kjønnsforskjellene som ventet. Kvinnene har satset på

Figur 3
Utdanningsretning og nivå ved 28-årsalder. Kvinner og menn født 1945 og 1960. Prosent

Figur 4
Gjennomsnittlig årlig yrkesandel. Kvinner og menn, født 1945 og 1960

nevnt har like mange utdanningsår bak seg.

Høy yrkesaktivitet i ung alder blant kvinner født i 1945

Mens kvinnene i 1960-kullet først og fremst brukte ungdomsårene til utdanning, var en stor del av det eldste kvinnekullet allerede i full jobb da de var i samme alder. På hvert alders-trinn fram til 22-årsalderen var det en større andel yrkesaktive blant kvinnene født i 1945 enn blant kvinnene født i 1960. Deretter falt yrkesandelen i det eldste kullet fram til 28-årsalderen, mens nivået i det yngste kullet først holdt seg stabilt og deretter fortsatte å stige. I gjennomsnitt var nesten 3 av 4 (74 prosent) av kvinnene født i 1960 og litt under halvparten (49 prosent) av kvinnene født i 1945 yrkesaktive det året de fylte 28².

Andelen som verken var i jobb eller under utdanning, var ikke særlig forskjellig i de to kvinnekullene i tenårene. Men etter 20-årsalderen økte hjemmearbeidet for alvor i det eldste kvinnekullet. Det ble stadig færre under utdanning, samtidig som det også ble færre som var i jobb. Ved 28-årsalderen var nesten halvparten av kvinnene i 1945-kullet ute av både utdanning og arbeidsliv. Også blant kvinnene født i 1960 var færre under utdanning etter at de fylte 20 år, men til gjengjeld ble det etter hvert flere yrkesaktive. Det året de fylte 28, var fortsatt fire av fem under utdanning eller i jobb.

Om vi måler kvinnes yrkesaktivitet i hvor mange år de hadde vært i

jobb i alt fram til utgangen av 28-årsalderen, er det ingen forskjeller mellom kullene. Hver kvinne hadde da jobbet i til sammen 6,8 år. Fordi 1960-kullet kom senere i gang på arbeidsmarkedet, var det større forskjeller tidligere i livet. Ved 22-årsalderen hadde kvinnene i det eldste kullet et forsprang i samlet yrkesaktivitet på 0,9 år pr. kvinne. Dette forspranget tok så det yngste kullet inn igjen senere i 20-årene, da 1945-kullet i sterkere grad prioriterte hjemmearbeid framfor lønnet arbeid.

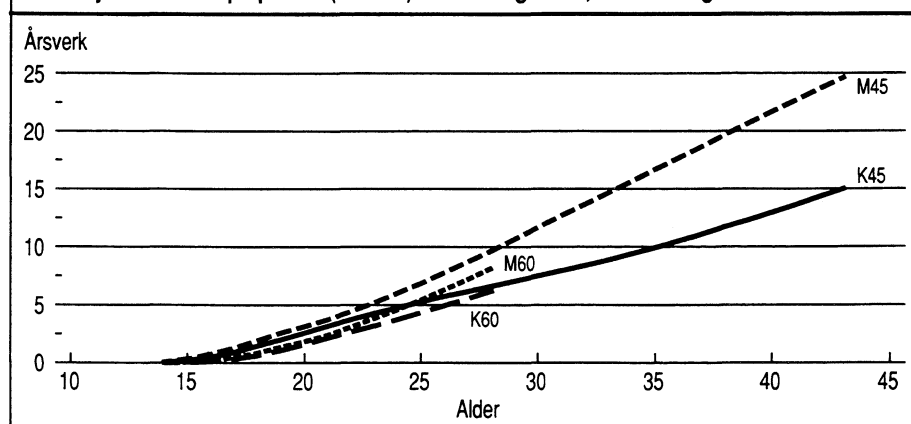
Da det eldste kullet gikk ut på arbeidsmarkedet på 1960-tallet, var deltid ennå lite utbredt. Jobbene de hadde i ungdomsperioden var derfor stort sett fulltidsjobber. Dette kommer fram når vi undersøker hvor mange årsverk hver kvinne har utført i løpet av de årene hun har vært i jobb. En kvinne har utført et helt års-

verk dersom hun har arbeidet heltid hele året, og mindre enn et årsverk dersom hun hatt deltidsarbeid eller bare vært i arbeid deler av året³. Før de ble 22 år, hadde hver kvinne født i 1945 i gjennomsnitt jobbet i 3,2 år og utført like mange årsverk. Vi kan altså ikke se noen spor av deltid i denne perioden. Blant kvinnene født i 1960 var det innslag av deltidsarbeid også i tenårene, og deltidsarbeidet økte utover i 20-årene. Etter 25-årsalderen ble det også noe vanligere med deltid i det eldste kvinnekullet, men deltidsarbeidet var ikke av samme omfang som i 1960-kullet. Ved utgangen av det året de fylte 28, hadde hver kvinne født i 1945 utført 6,6 årsverk, mens hver kvinne født i 1960 hadde utført 6,2 årsverk. Målt i årsverk hadde derfor det eldste kullet fortsatt et lite forsprang i samlet yrkesaktivitet i forhold til 1960-kullet.

Mindre forskjeller i yrkesaktivitet i 1960-kullet

Sammenliknet med jevngamle menn hadde kvinnene i begge fødselskull lavere yrkesaktivitet ved alle aldre bortsett fra ved 20- og 21-årsalderen, da en stor del av mennene avtjente verneplikten. Men forskjellen mellom kvinner og menn er blitt betydelig mindre i 1960-kullet, spesielt i 20-årene. I det året de fylte 28, var over 90 prosent av mennene i begge kullene yrkesaktive. På dette tidspunktet var yrkesandelen blant mennene i 1945-kullet nesten dobbelt så høy som andelen blant de jevngamle kvinnene, mens mennene i 1960-kullet hadde en

Figur 5
Samlet yrkesaktivitet pr. person (årsverk). Kvinner og menn, født 1945 og 1960

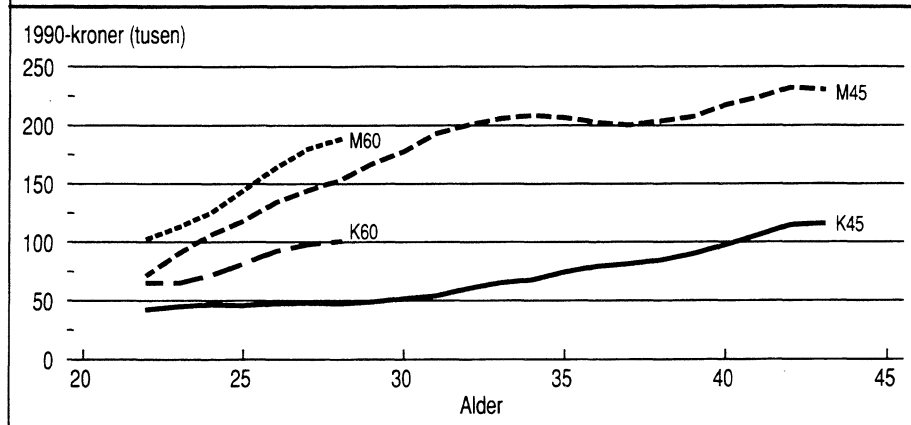
yrkesandel som bare lå litt over 25 prosent høyere enn andelen blant kvinnene født samme år. Etter 28-årsalderen begynte også det eldste kvinnekullet å bli mer aktive på arbeidsmarkedet igjen. Ved 33-årsalderen var 6 av 10 i jobb, og det var like mange som i perioden før de trappet ned yrkesarbeidet til fordel for hjemmearbeidet. Det året de fylte 43, hadde de kommet opp i en gjennomsnittlig årlig yrkesandel på 84 prosent, og nærmet seg raskt mennenes nivå på 96 prosent.

På grunn av høyere yrkesaktivitet enn kvinnene ved alle aldre får mennene et stadig større forsprang i samlet yrkesaktivitet. Ved utgangen av det året de fylte 28, hadde hver mann i 1945-kullet i gjennomsnitt jobbet 9,4 år og utført 9,7 årsverk⁴. Ved samme alder hadde hver mann i 1960-kullet jobbet 8,1 år og utført 8,2 årsverk⁵. De tilsvarende målene for kvinnene på dette tidspunktet var 6,6 årsverk i 1945-kullet og 6,2 årsverk i 1960-kullet. Forskjellen mellom kjønnene er altså blitt redusert fra 3,1 til 2 årsverk i mennenes favør. I begge kullene har kvinnene tapt de fleste årsverkene etter 22-årsalderen. Kvinnene født i 1945 har tapt 2,5 av de 3,1 årsverkene etter at de ble 22 år, mens 1,7 av de 2 årsverkene i det yngste kullet er tapt etter denne alderen. Om vi følger 1945-kullet helt fram til 43-årsalderen, er forskjellen i samlet yrkesaktivitet blitt 9,6 årsverk i mennenes favør. Kvinnene har altså tapt ytterligere 6,5 årsverk på de 15 årene som er gått siden de fylte 28, dvs. litt over 0,4 årsverk pr. år.

Hvordan det vil gå med det yngste fødselskullet kan vi bare gjette. Vi har sett at yrkesandelen blant disse kvinnene fortsatte å øke utover i 20-årene. Selv om en del av dette arbeidet var deltid, tapte de færre årsverk pr. år i forhold til de jevngamle mennene enn kvinnene i det eldste kullet. Deres fortsetter å tape like mye i gjennomsnitt pr. år som i aldersperioden 22-28 år (litt under ¼ årsverk pr. år), vil de ha utført om lag 5,6 årsverk mindre enn mennene ved 43-årsalderen. Det vil i tilfelle være en betydelig reduksjon i tapte kvinne-årsverk sammenliknet med 1945-kullet.

Figur 6

Årlig pensjonsgivende inntekt pr. person. Kvinner og menn, født 1945 og 1960

Fortsatt store inntektsforskjeller i 1960-kullet

En viktig konsekvens av at kvinner har lavere yrkesaktivitet enn menn, er at deres pensjonsgivende inntekt blir lavere. Når vi sammenlikner pensjonsgivende inntekt pr. person, vil en stor del av kjønnsforskjellene skyldes at en mindre del av kvinnene er i jobb, og at flere jobber deltid. Det vil likevel være interessant å sammenlikne slike gruppegjennomsnitt, fordi det gir et bilde av kvinnes generelle økonomiske situasjon i forhold til mennenes. Men dersom vi ønsker å sammenlikne hvor mye kvinnene og mennene tjener på sin arbeidsinnsats, må vi korrigere for hvor mye arbeid de har utført. Vi har derfor også gjort noen beregninger av pensjonsgivende inntekt pr. årsverk. Dette kommer vi tilbake til senere i artikkelen.

Inntektsopplysningene i vårt datamateriale går bare tilbake til 1967. Vi kjenner derfor ikke inntekten til 1945-kullet før de ble 22 år. Siden vi ønsker å sammenlikne utviklingen i de to kullene, skal vi også nøye oss med å følge 1960-kullet fra denne alderen. I figur 6 har vi framstilt utviklingen i pensjonsgivende inntekt pr. person blant kvinner og menn i de to fødselskullene. Inntekten er omregnet til 1990-priser ved hjelp av konsumprisindeksen. Det svært lave inntektsnivået i 20-årene blant kvinnene i 1945-kullet må sees i sammenheng med deres lave yrkesaktivitet i denne aldersperioden. Vi har tidligere sett at om lag halvparten av disse kvinnene var yrkesaktive da de var 28 år gamle. Det

stemmer godt overens med inntektsopplysningene, som viser at 55 prosent av dem har hatt pensjonsgivende inntekt det året (jf. note 2). Den store delen yrkespassive gjør at inntektsfordelingen blir svært skjev. Gjennomsnittsinntekten var 47 000 kroner, mens medianinntekten bare var 13 000 kroner, dvs. halvparten av kvinnene født i 1945 hadde en pensjonsgivende inntekt som lå under 13 000 kroner det året de fylte 28.

Blant kvinnene i 1960-kullet hadde mer enn 4 av 5 pensjonsgivende inntekt det året de fylte 28. Gjennomsnittsinntekten var kommet opp i vel 100 000 kroner, dvs. over dobbelt så mye som det kvinnene i 1945-kullet tjente ved samme alder. Medianinntekten var mer enn sjudoblet (104 000). Av figuren ser vi at det yngste kvinnekullet hadde like stor pensjonsgivende inntekt pr. person ved 28-årsalderen som det eldste kvinnekullet hadde ved 40-årsalderen.

Sammenliknet med de jevngamle mennene hadde kvinnene i 1945-kullet en pensjonsgivende inntekt det året de fylte 28 som lå på tredjeparten av mennenes nivå, mens kvinnene i 1960-kullet hadde et inntektsnivå på litt over halvparten av mennenes. I det året de fylte 43, hadde 9 av 10 kvinner i det eldste kullet pensjonsgivende inntekt. Deres gjennomsnittlige årsinntekt var da kommet opp i 115 000 kroner, som var halvparten av det de jevngamle mennene tjente i gjennomsnitt det året. Den relative inntektsforskjellen mellom kjønnene

var dermed den samme i 1945-kullet ved 43-årsalderen som i 1960-kullet ved 28-årsalderen.

Lav framtidig alderspensjon blant kvinnene i 1945-kullet

De store inntektsforskjellene i yrkesaktiv alder har også konsekvenser for inntektsnivået som alderspensjonist. Med utgangspunkt i de årlige inntektsopplysningene og gjeldende pensjonsregler har vi beregnet at kvinnene født i 1945 hadde opparbeidet et gjennomsnittlig pensjionspoengtall på 1,4 ved 43-årsalderen, mens mennene hadde et poengtall på 4,4⁶. Dersom 1945-kullet skulle gått av med pensjon med det poengtallet de hadde oppnådd ved 43-årsalderen, ville mennene i gjennomsnitt ha sikret seg en årlig alderspensjon fra folketrygden på om lag 100 000 kroner, mens kvinnene måtte ha nøyd seg med om lag 56 000 kroner. Dette er ikke stort mer enn folketrygdens minstepensjon⁷. Begge kjønn har imidlertid gode muligheter for å forbedre poengtallet fram mot pensjonsalderen, siden det endelige poengtallet fastsettes som gjennomsnittet av de 20 beste årlige poengtallene. Dersom vi skulle forsøke å ta hensyn til mulige forbedringer i det endelige poengtallet, må vi gjøre noen forutsetninger om de forventede framtidige årlige poengtallene. Vi kan f.eks. anta at de i gjennomsnitt vil ligge på samme nivå som i de tre siste årene⁸. Da vil kvinnenes gjennomsnittlige alderspensjon kunne komme opp i rundt 70 000 kroner pr. år, mens mennenes vil kunne øke til litt over 110 000 kroner. Dette vil sannsynligvis være et øvre anslag, siden yrkesaktiviteten til begge kjønn vanligvis avtar i 50- og 60-årsalderen⁹. Et annet moment som trekker i samme retning er at reglene for opparbeiding av tilleggspensjon ble gjort mindre gunstige fra og med 1992¹⁰. Uansett vil det bli betydelige kjønnsforskjeller i mennenes favør når det gjelder framtidig alderspensjon blant 1945-kullet¹¹.

Lik lønn for likt arbeid?

Hittil har vi konsentrert oss om kvinnenes og mennenes generelle økonomiske situasjon. Til slutt skal vi også se nærmere på hvor mye de får igjen

for samme arbeidsmengde målt ved *pensjonsgivende inntekt pr. årsverk*¹². Det året de fylte 28, mottok kvinnene i 1945-kullet i gjennomsnitt litt over 125 000 kroner for et årsverksarbeid, mens mennene fikk 165 000 kroner. Et årsverk utført av en mann ble altså verdsatt til nesten 40 000 kroner mer enn et årsverk utført av en like gammel kvinne. Da 1960-kullet var 28 år, var inntekten pr. årsverk steget til i overkant av 170 000 kroner blant kvinnene og knappe 205 000 kroner blant mennene. Et kvinne-årsverk ble altså fortsatt verdsatt langt lavere enn et manns-årsverk i 1960-kullet, selv om forskjellen var blitt noe mindre enn i det eldste kullet. Regnet i prosent av mennenes årsverksinntekt, utgjorde kvinnenes inntekt 77 prosent i 1945 kullet og 84 prosent i 1960-kullet.

Utviklingen senere i livet kjenner vi bare til for 1945-kullet. Da de var 43 år, hadde kvinnenes inntekt økt til 175 000 kroner og mennenes til litt over 235 000 kroner pr. årsverk. Kronedifferansen var altså enda større enn ved 28-årsalderen, og relativt sett hadde heller ikke kvinnene forbedret sin posisjon, snarere tvert imot. Målt i prosent av mennenes inntekt, lå kvinnenes årsverksinntekt nå 3 prosentpoeng lavere enn tidligere.

Et nærliggende spørsmål er hvorfor det fortsatt er så store ulikheter i inntekt mellom kvinner og menn. Dette er en problemstilling som ligger utenfor rammen av denne artikkelen. Her skal vi bare trekke fram noen få momenter. Vi vet at utdanning og yrkeserfaring er viktige faktorer som er med å bestemmer hvor stor lønn den enkelte kan oppnå på arbeidsmarkedet. I 1945-kullet har vi sett at det er store forskjeller mellom kjønnene både med hensyn til utdanning og yrkeserfaring. Forskjellene var stor allerede ved 28-årsalderen, og ble ikke mindre ettersom årene gikk. Selv om kvinnenes utdanningsnivå økte noe, økte mennenes like mye, og når det gjelder yrkeserfaring ble mennenes forsprang stadig større fram mot 43-årsalderen. Utviklingen på disse områdene skulle derfor ikke tilsi likere avlønning av kvinner og menn i 1945-kullet.

1960-kullet utmerker seg ved at kvinnene er blitt mer likestilte med hensyn til utdanning, men også her er det viktige forskjeller. Selv om andelen med høy kompetanse er blitt like stor blant kvinner som blant menn, er det fortsatt en større andel kvinner med kompetanse på det laveste utdanningsnivået. Dessuten er det fremdeles store forskjeller i utdanningsretning. Kvinnene i 1960-kullet velger fortsatt utdanningsretninger som fører inn i tradisjonelle kvinneyrker, som ofte er dårligere betalt enn tradisjonelle mannsyrker. Dette bidrar til å trekke kvinnenes inntekt ned i forhold til mennenes. 1960-kullet har heller ikke helt klart å viske vekk forskjellene i yrkeserfaring. Ved 28-årsalderen hadde mennene fått et forsprang på to årsverk pr. person i forhold til kvinnene. En del av inntektsforskjellene kan derfor også skyldes at mennene generelt har lengre yrkeserfaring.

Holdning til likestilling

Større likhet mellom menn og kvinner innen utdanning og yrkesliv har vært viktige saker i den offentlige likestillingspolitikken, og mye er - som vi har vist - oppnådd. Fra andre undersøkelser, bl.a. Tidsnyttingsundersøkelsene (Haraldsen og Kitterød 1991), vet vi at arbeidsdelingen i hjemmet endrer seg langt saktere. Arbeidsdelingen i hjemmet har ikke hatt samme plass i den offentlige politikken, det anses å tilhøre privatlivets fred.

Men hvor sterkt står likestillingsideén ved inngangen til 1990-årene? I hvor stor grad er likestilling blitt et ideal for kvinner, og i hvor stor grad får det støtte av menn? Har økt likestilling i handling også nedfelt seg i større oppslutning om idealet fra en generasjon til den neste?

I Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 ble intervjupersonene bedt om å ta stilling til fire utsagn om henholdsvis tradisjonell arbeidsdeling i hjemmet, kvinners rett til utdanning på lik linje med menn, ønskeligheten av å forene morsrolle og yrkesrolle, og spørsmålet om kvotering av kvinner i yrkeslivet. Holdningene er målt ved ulik alder for de to kullene, de yngste var 28 år og de eldste 43 år på inter-

vjutidspunktet. Forskjeller mellom kullene vil vi tolke mer som uttrykk for generasjonsforskjeller, enn som aldersforskjeller ettersom det er mindre trolig at den enkeltes oppslutning om likestilling avtar med økende alder.

Alle de fire spørsmålene retter seg mot forhold som vi vanligvis forbin- der med likestilling eller mangel på sådann. De tar opp forhold som vil bedre kvinners posisjon i familie og samfunn, og gjøre den mer lik menns. Dersom vi slår sammen svarene i de fire utsagnene, får vi et mål for den enkeltes generelle likestillingsoriente- ring.

De yngste kvinnene mest positive til likestilling

Som ventet er de yngste kvinnene klart mest positive til større likhet. Av kvinnene i 1960-kullet har 28 prosent valgt i favør av større likhet på alle fire utsagn; de har det vi kan kal- le en sterk likestillingsorientering. Blant kvinnene i 1945-kullet er den tilsvarende andelen 19 prosent. An- delene blant menn ligger noe lavere, med 13 prosent i det yngste og 11 prosent i det eldste kullet. Dersom vi ser på andelene som gir likestillings- orienterte svar på minst tre av utsag- nene, finner vi langt større grad av likestillingsorientering og større for- skjeller mellom gruppene. Som vi se- nere skal se, er det særlig spørsmålet om kjønnskvoltering ved ansettelser som bestemmer denne profilen.

Når det gjelder den generelle orien- teringen, finner vi at både generasjon og kjønn har betydning. Det store skillet i orientering går mellom de unge kvinnene og de andre. Hele 73 prosent av de unge kvinnene må sies å være likestillingsorienterte, idet de svarer i tråd med mer likhet på minst tre av de fire utsagnene. Deretter føl- ger de middelaldrende kvinnene og de unge mennene (begge 56 prosent). Lavest ligger de middelaldrende mennene (42 prosent). Andelene som *ikke* svarer likestillingsorientert på noen av utsagnene er minimale i beg- ge kullene (4 prosent eller mindre), både blant kvinner og menn.

Dersom vi ser nærmere på oppslut- ningen om enkeltsakene, finner vi stor spredning. På det ene ytterpunk- tet finner vi en meget stor oppslut-

Tabell 1. Oppslutning om likestillingsideer blant kvinner og menn født 1945 og 1960. Prosent

Utsagn	Fødselsår (alder ved intervjuet)			
	Kvinner		Menn	
	1945 43 år	1960 28 år	1945 43 år	1960 28 år
Andel enig i utsagnet "Jenter bør velge utdanning uten hensyn til at de som oftest blir mødre og husmødre"	87	88	86	84
Andel uenig i utsagnet "Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yrkesaktiv"	50	70	45	66
Andel uenig i utsagnet "Selv om en kvinne er yrkesaktiv bør hun ha hovedansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn"	82	90	60	74
Andel enig i utsagnet "Fordi kvinner i dag stiller svakere enn menn på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert"	37	41	31	24

ning om kvinners rett til utdanning. På det andre ytterpunktet finner vi spørsmålet om kjønnskvoltering av kvinner i yrkeslivet, som viser seg å være et omstridt virkemiddel (Blom 1992).

Delte meninger om mødres yrkesaktivitet

Likestilling innen utdanning er altså en sak det hersker stor enighet om. Utsagnet *Jenter bør velge utdanning uten hensyn til at de som oftest blir mødre og husmødre*, støttes av 84-88 prosent av kvinner og menn i begge kul- lene. Kvinners holdninger til dette spørsmålet har ikke endret seg ve- sentlig siden 1977 (Statistisk sentral- byrå 1991). Utdanning ser ut til å bli betraktet som et kjønnsnøytralt gode, løsrevet fra den mulig yrkeskarrieren den er en del av.

Den positive holdningen til utdan- ning står i et visst motsetningsforhold til det som forventes av kvinner når de får barn. Kombinasjon av moder- skap og yrkesaktivitet er en realitet for det store flertall av kvinner i dag, men det er delte meninger om hvor ønskelig dette er.¹³ Hovedskillet i dette spørsmålet går mellom genera- sjonene, mellom de middelaldrende og de unge. 70 prosent av 1960-kullet er uenig i påstanden *Kvinner som har barn under skolealder, bør selv ta seg av sine barn og ikke være yrkesaktive*, mot 50 prosent av 1945-kullet. Kvinnene i begge kullene er litt oftere uenig i påstanden enn mennene. Generelt

har kvinners holdninger til dette spørsmålet endret seg sterkt over tid. I 1977 mente flertallet, 59 prosent, av alle kvinner i alderen 18-44 år at det var best at mødrene var hjemme, mens i 1988 var denne andelen redu- sert til 34 prosent.

90 prosent av de unge og 82 pro- sent av de middelaldrende kvinnene er negative til påstanden *Selv om en kvinne er yrkesaktiv, bør hun ha hoved- ansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn*. Også på dette spørsmå- let kan vi spore en betydelig hold- ningsendring generelt blant kvinner i løpet av det siste tiåret. Mens 35 pro- sent av alle kvinner i alderen 18-44 år støttet denne påstanden i 1977, var det bare 12 prosent som var enig i 1988.

Flertallet av menn er også uenige i at yrkesaktive kvinner bør ha hoved- ansvaret i hjemmet, men uenigheten er mindre unison. Som ventet er unge menn mindre tradisjonelle enn mid- delaldrende, idet andelen som er uenige i utsagnet er henholdsvis 74 og 60 prosent. De unge mennene er likevel mindre likestillingsorientert enn de middelaldrende kvinnene i dette spørsmålet. Slike holdninger ligger nær et syn som innebærer at skal kvinner være yrkesaktive, må det skje uten at det går på bekostning av hennes tradisjonelle hovedrolle i hjemmet.

De yngste mennene mest negative til kjønnskvolterung

Av de fire utsagnene som intervju-personene fikk seg forelagt, er det minst oppslutning om ideen om moderat kjønnskvolterung ved ansettelse. Det er ikke flertall for utsagnet *Fordi kvinner i dag stiller svakere enn menn på arbeidsmarkedet, bør kvinner gis fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkeren ellers er likt kvalifisert*. Men vi finner en klar kjønnsforskjell; kvinner er jevnt over mer positive til kvotering enn menn. Dette er lite overraskende, ettersom det her er snakk om positiv særbehandling av kvinner. Minst oppslutning om kvotering er det blant unge menn. 24 prosent av mennene født i 1960 synes kjønnskvolterung ved ansettelser er en god idé. I dette spørsmålet er faktisk middelaldrende menn mer positivt innstilt (31 prosent). Yngre menn er sannsynligvis den gruppen som har mest å tape dersom kvotering skulle praktiseres systematisk. De er mindre etablerte på arbeidsmarkedet, og har færre kvalifikasjoner enn middelaldrende menn. For yngre menn, som i det minste når det gjelder utdanning har opplevd at jentene har holdt tritt og vel så det, kan kvotering til jentenes fordel utvilsomt oppleves som både unødvendig og urettferdig. På den annen side er det mye som tyder på at det sterkt kjønnssegreerte arbeidsmarkedet sørger for at den reelle konkuransen ikke blir faretruende stor.

Kvinnens rolle i samfunnet er under endring. De unge kvinnene er bærere av de nye idealene. På enkelte områder er relativt kjønnsnøytrale normer i ferd med å slå igjennom, som for eksempel når det gjelder utdanning. Samtidig ser det ut til at særlig moderskapet fremdeles utløser visse forventninger som setter grenser for kvinner. På den ene siden kan kvinner investere tid i utdanning "som en mann", men samtidig venter mange at kvinner ikke får samme mulighet til å bruke utdanningen som menn. Likestillingsprosessen kjennetegnes av tvetydigheter og motsetninger.

1. I figur 3 har vi innen hvert kull og for hvert kjønn merket av alle utdanninger som minst 3 prosent av gruppen hadde tatt. Alle utdanninger som omfatter fær-

re enn 3 prosent, er slått sammen under betegnelsen "annet".

2. Yrkesaktiv betyr her at personen har arbeidet minst 10 timer pr. uke, og at arbeidsforholdet har hatt en varighet på minst 3 måneder.

3. En kvinne kan også ha utført mer enn ett årsverk dersom hun har hatt en arbeidstid utover normalarbeidstiden i løpet av året. Det er imidlertid svært få slike tilfeller.

4. Årsverksmålet ligger over yrkesaktiviteten målt i hele år fordi det er en del med arbeidstid utover normalarbeidstid blant mennene (mertidsarbeid). Mertiden gjør seg gjeldende ved alle aldre i 1945-kullet.

5. Det var også en del mertidsarbeid blant mennene i 1960-kullet, men det ble så godt som oppveid av deltidsarbeid i tenårene.

6. Poengtallet er regnet som gjennomsnittet av de 20 beste årlige poengtallene siden 1967. Årlige poengttall er beregnet på følgende måte: Pensjonsgivende inntekt minus folketrygdens grunnbeløp (G) dividert med grunnbeløpet. Inntekt over 12G regnes ikke med, og inntekt mellom 8G og 12G inngår bare med 1/3.

7. Pensjonsbeløpene er også oppgitt i 1990-priser.

8. Denne framgangsmåten benyttes bl.a. ved fastsettelse av uførepensjon.

9. Ifølge Arbeidskraftundersøkelsene var årsgjennomsnittet i 1991 for andelen menn i arbeidsstyrken 93 prosent i alderen 40-49 år, 85 prosent i alderen 50-59 år og 57 prosent i alderen 60-66 år. De tilsvarende andelenene blant kvinner var henholdsvis 82, 69 og 42 prosent.

10. Fra 1.1. 1992 ble det gjort endringer i beregningen av de årlige poengttallene slik at inntekt mellom 6G og 12G bare inngår med 1/3. Tidligere var nedre grense 8G. Samtidig ble tilleggspensjonssatsen redusert fra 45 til 42 prosent.

11. Framtidig alderspensjon for fødselskullene 1921, 1931, 1941 og 1951 er tidligere beregnet av Kjeldstad (1988). Basert på Rikstrygdeverkets pensjonsregister anslår hun at kvinnenes framtidige alderspensjon vil utgjøre 57 prosent av mennenes i 1941-kullet og 61 prosent i 1951-kullet. Ifølge våre anslag for 1945-kullet vil kvinnenes pensjon ligge et sted mellom 56 og 62 prosent av mennenes pensjon.

12. Beregningene av pensjonsgivende inntekt pr. årsverk er bare basert på opplys-

ningene fra personer som var yrkesaktive i løpet av året. Beløpene er i 1990-priser.

13. Det er uklart i hvor stor grad dette spørsmålet måler folks idealer eller en opplevelse av hva som er nødvendig. Mange innser at yrkesaktive mødre er en realitet i våre dager, og tar kanskje dette med i betraktning når de svarer.

Litteratur

Blom, S. (1992): "Yrke og barn: Vanskelig å kombinere?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Ellingsæter, A. L. (1989): *Normalisering av deltidsarbeidet*. SØS nr. 71, Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, A. L. (1991): "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I R. Haukaa (red.). *Nye kvinner, nye menn*. Ad notam.

Flittig, E. H. (1992): *Folketrygden. Utviklingen fra 1967 til 1990*. Rapporter 92/14, Statistisk sentralbyrå.

Haraldsen, G. og H. Kitterød, (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90. Tidsnyttingsundersøkelser*. Sosiale og økonomiske studier nr. 76, Statistisk sentralbyrå, Oslo-Kongsvinger.

Kjeldstad, R. (1991): "1980-årene: Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Kjeldstad, R. (1988): *Inntekt over livsløpet: Pensjonsgivende inntekt og alderspensjon. Forskjeller mellom kvinner og menn i fire fødselskohorter*. INAS-Rapport 1988:2, Institutt for sosialforskning.

Statistisk Sentralbyrå (1991): *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. NOS B 959.

Statistisk Sentralbyrå (1992): *Arbeidsmarkedstatistikk 1991*. NOS C 20.

Anne Lise Ellingsæter er forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

Turid Noack er prosjektleder i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Marit Rønsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Arbeidstid og arbeidstids- ønsker blant foreldre

På 1980-tallet fikk flere fedre lang arbeidstid. Denne utviklingen har nå snudd. Færre fedre hadde lange arbeidsuker i 1995 enn i 1991. Blant mødre har det vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid i perioden. Mødre bruker mindre tid til husarbeid nå enn i 1991. Denne nedgangen er møtt av en viss økning blant fedre. Levekårsundersøkelsene tyder ikke på at foreldre har fått mer pressede tidsbudsjetter på 1990-tallet. Derimot ser vi tegn til likere tidsbruk blant mødre og fedre både hva yrkes- og husarbeid angår.

*Ragni Hege Kitterød og
Kari-Mette Roalsø*

Økt yrkesarbeid blant mødre og lange arbeidsdager blant fedre har skapt bekymring for tidspress og travelhet i barnefamiliene (Berg, Lavik og Solvang 1990). På 1980-tallet steg yrkesdeltakelsen blant mødre samtidig som de nye mødrene på arbeidsmarkedet i økende grad valgte heltids- framfor deltidsarbeid (Gulbrandsen og Hoel 1986, Kjeldstad 1991, Kjeldstad 1993). Samtidig fikk stadig flere fedre lange arbeidsdager (Bø 1989, Ellingsæter 1991, Barstad 1992). Andelen med en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer steg markert og var ved inngangen til 1990-åra høyere blant fedre enn blant menn i andre familiefaser. Tendensen til at den mest aktive perioden i yrkeslivet i økende grad faller sammen med familieetablerings- og barnefasen, har fått enkelte til å snakke om en "livsfaseklemme" (se f.eks. Ellingsæter 1991), eller om en periode med doble og ofte motstridende krav til tid og inntekt (Skrede 1989). Man har spurt om det er slik at framtidig avansement i yrkeslivet i stadig større grad forutsetter arbeidsinnsats utover normalarbeidsdag i småbarnsfasen (Kjeldstad 1993). Dette kan i tilfelle medføre sterkere tidspress i barnefamiliene. Så lenge lange arbeidsdager i yrkeslivet først og fremst er et mannsfenomen, kan det også bidra til å opprettholde kjønnsforskjellene i arbeidstid selv om flere mødre arbeider heltid (ibid.). Tidspress i barnefamiliene avhenger imidlertid ikke bare av tid i yrkeslivet. Også innsatsen i hjemmet har betydning. Undersøkelser av tidsbruk har vist at mødre brukte atskillig mindre tid til husarbeid ved inngangen til 1990-åra enn tidligere, og at denne reduksjonen i noen grad har kompensert for økningen i yrkesarbeid (Haraldsen og Kitterød 1992).

I denne artikkelen spør vi hvordan foreldres arbeidstid og arbeidstidsønsker ser ut på midten av 1990-tal-

let og hvilke endringer som har funnet sted i forhold til tiårets begynnelser. Er det fremdeles slik at stadig flere fedre har lange arbeidsdager, er lange arbeidsdager fremdeles vanligere blant fedre enn blant menn i andre familiefaser, har det vært endringer i mødres arbeidstid, er forskjellene mellom fedres og mødres arbeidstider blitt mindre, og hva synes foreldre selv om den arbeidstiden de har? Vi spør også om det har vært endringer i den tiden foreldre bruker til husarbeid. Har utviklingen i retning av mindre husarbeid blant mødre fortsatt på 1990-tallet, og er en eventuell nedgang blant mødre møtt av en økning blant fedre? Er foreldres dagligliv mer preget av travelhet i dag enn ved inngangen til 1990-åra, og hva har skjedd med arbeidsdelingen mellom fedre og mødre?

Den generelle utviklingen på arbeidsmarkedet belyses gjennom Statistisk sentralbyrås løpende arbeidskraftundersøkelser (se f.eks. Statistisk sentralbyrå 1995a), og vil i liten grad bli beskrevet her.¹ Det er imidlertid ikke mulig å skille ut fedre i arbeidsmarkedsstatistikken. Derfor diskuteres foreldres arbeidstid og arbeidstidsønsker i denne artikkelen på grunnlag av levekårsundersøkelsene. Mødres arbeidsmarkedstilpasninger beskrives jevnlig i arbeidsmarkedsstatistikken, men ettersom vi her ser fedre og mødre i forhold til hverandre, baseres også framstillingen av mødres arbeidstid på levekårsundersøkelsene.

Færre fedre har lang arbeidstid

Generelt gikk sysselsettingen blant menn ned på 1980-tallet. Utviklingen var mest markert for unge og eldre. Nedgangen har fortsatt på 1990-tallet, men er blitt mer moderat. Perioden har det også vært en viss økning (Statistisk sentralbyrå 1995b). Ifølge levekårsundersøkelsene var 71 prosent av alle menn 16-79 år sysselsatt i

Begrep og kjennemerker i levekårsundersøkelsen:

Familiefase. Dette kjennemerket grupperer personer etter alder, samlivsstatus og om de har barn eller ikke. Det skilles mellom gifte og enslige. Både samboende og formelt gifte regnes her som gifte. Ugifte og før-gifte som ikke er samboende, regnes som enslige. Gruppene med barn omfatter personer som bor sammen med egne barn, medregnet eventuelle stebarn og adoptivbarn, i alderen 0-19 år. I denne artikkelen ser vi spesielt på gifte/samboende med yngste barn 0-6 år, gifte/samboende med yngste barn 7-19 år, og på kvinnelige enslige forsørgere med barn 0-19 år. Enslige forsørgere inndeles ikke etter barns alder. Det ville da bli få observasjoner i gruppene. Tall for mannlige enslige forsørgere gis ikke ettersom det inngår få slike i utvalget.

Undersøkelsen er basert på et utvalg av personer, ikke husholdninger. Når vi diskuterer arbeidsdeling mellom foreldre, ser vi tidsbruken blant fedre som gruppe i forhold til tidsbruken blant mødre som gruppe. I tabellene betegnes gifte/samboende som par, men det er altså individopplysninger om tidsbruk som vises, ikke husholdningsopplysninger.

Sysselsatte. Personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid av minst en times varighet pr. uke, regnes som sysselsatte. Også de som er midlertidig fraværende på grunn av ferie, sykdom, permisjoner o.l. regnes med.

Ukentlig arbeidstid deles inn som følger:²

Kort deltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på under 20 timer pr. uke.

Lang deltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 20-34 timer pr. uke.

Vanlig heltid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 35-44 timer pr. uke.

Lang arbeidstid er samlet vanlig arbeidstid i hoved- og biyrke på 45 timer eller mer pr. uke. Både betalt og ubetalt overtidarbeid regnes med.

1995, mot 73 prosent i 1991 (tabell 1). Utviklingen var forskjellig for ulike aldersgrupper. Mens nivået har vært stabilt blant menn under 45 år sett under ett, er det blitt færre sysselsatte blant dem som er eldre. Andelen sysselsatte er høyere blant menn med hjemmeboende barn enn blant menn i andre familiefaser. Både blant fedre med barn under skolealder og fedre med bare eldre barn, er 94 prosent sysselsatt. Nivået var omtrent det samme i 1991.

På 1980-tallet så man tendenser til økende ulikhet i fordelingen av det inntektsgivende arbeidet blant menn i den forstand at flere stod uten arbeid, mens de yrkesaktive arbeidet mer. Flere tok bijobber, og flere fikk lang arbeidstid (Barstad 1992). Andelen sysselsatte menn med biyrke økte fra 11 prosent i 1980 til 16 prosent i 1991, mens andelen med lang arbeidstid steg fra 28 til 33 prosent i samme periode (Statistisk sentralbyrå 1992b). Ved inngangen til 1990-åra var det særlig fedre som hadde lange arbeidsdager. 41 prosent av småbarnsfedrene og 46 prosent av fedre med barn i skolealder hadde en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer i 1991 (tabell 1). Dette var en økning på henholdsvis 7 og 8 prosentpoeng i forhold til 1980.

Etter 1991 har utviklingen mot mer ekstrajobbing og lengre arbeidstid stoppet opp. For fedres vedkomme ser den faktisk ut til å ha snudd. Ser vi alle sysselsatte menn under ett, var andelen med biyrke omtrent uendret fra 1991 til 1995. Det samme gjaldt andelen med lang arbeidstid (tabell 1). Blant fedre ser det imidlertid ut til at lang arbeidstid er blitt mindre vanlig på 1990-tallet. 34 prosent av småbarnsfedrene og 40 prosent av fedre med barn i skolealder har nå en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer. Dette er en reduksjon på henholdsvis 7 og 6 prosentpoeng i

Tabell 1: Andel sysselsatte, andel av de sysselsatte som har biyrke, og andel av de sysselsatte som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Tall for menn i utvalgte familiefaser. 1991 og 1995

	Andel sysselsatte		Andel av sysselsatte som har			
	1991	1995	Biyrke		Lang arbeidstid	
			1991	1995	1991	1995
Alle ¹	73	71	16	17	33	33
Enslige 16-24 år	48	44	18	25	13	20
Enslige 25-44 år	78	83	14	19	31	35
Par 16-44 år, uten barn	89	88	9	16	31	27
Par med yngste barn 0-6 år	95	94	21	18	41	34
Par med yngste barn 7-19 år	95	94	19	17	46	40
Par 45-66 år, uten barn	82	73	11	15	26	31
Enslige 45-66 år, uten barn	68	67	8	15	26	37

¹ Tallene gjelder for alle i alderen 16-79 år. Også familiefaser som ikke er spesifisert i tabellen, er inkludert

forhold til 1991.³ Andelen fedre med lange arbeidsuker steg klart på 1980-tallet. Levekårsundersøkelsene viser at økningen, til tross for den generelle arbeidstidsforkortelsen ved årsskiftet 1986/1987,⁴ var markert både i perioden 1983-1987 og i perioden 1987-1991. Utviklingen på 1990-tallet innebærer at andelen sysselsatte fedre med lang arbeidstid nå er tilbake på 1980-nivå. Andelen med biyrke er også noe redusert siden 1991, men her er endringen liten og statistisk usikker.

Endringstall basert på grupperte timeinndelinger av arbeidstid kan imidlertid være vanskelige å tolke. Fordelingen innen gruppene kan være forskjellig på ulike tidspunkt. En forskyvning fra lang arbeidstid til vanlig heltid kan innebære ganske små endringer, eksempelvis fra 45 til 44 timer pr. uke, eller mer omfattende forandringer. Men også gjennomsnittstall, som altså tar hensyn til hele spredningen i arbeidstidsmønsteret, tyder på at sysselsatte fedre bruker mindre tid til yrkesarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Både blant småbarnsfedre og blant fedre med barn i skolealder var den gjennomsnittlige ukentlige arbeidstiden noe lavere i 1995 enn i 1991 (tabell 2).

Selv om lang arbeidstid er blitt noe mindre vanlig blant fedre, er det fremdeles slik at fedre er blant de grupper av menn som oftest arbeider minst 45 timer pr. uke. Fremdeles har altså hver 3. småbarnsfar og 4 av

10 fedre med barn i skolealder en ukentlig arbeidstid som langt overstiger normalarbeidstiden. Dette "ekstraarbeidet" i forhold til normalarbeidstiden kalles ofte merarbeid og omfatter alle former for arbeid som kommer i tillegg til ordinær arbeidstid, både betalt og ubetalt overtid og biarbeidsforhold (Ellingsæter 1988). Analyser har vist at årsakene til fedres lange arbeidstid er sammensatte. Både økonomiske behov, karriereønsker og krav fra arbeidsplassen spiller inn (Ellingsæter 1991). Det er vanskelig å forklare tendensen til mindre merarbeid blant fedre på 1990-tallet. Muligens har den sammenheng med at det økonomiske presset i barnefamiliene er blitt mindre. Reduserte renteutgifter bidro til at barnefamiliene fikk en sterk økning i disponibel inntekt fra 1992 til 1993 (Pedersen 1995). Det kan også tenkes å ha betydning at mødre bidrar med en større del av familieinntekten enn tidligere. Ifølge arbeidskraftundersøkelsene har yrkesprosentene blant småbarnsmødre steget noe på 1990-tallet. Som vi skal se senere, ser det også ut til å ha vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid blant mødre i perioden. En økning i mødres yrkesarbeid har ikke bare konsekvenser for den økonomiske situasjonen i husholdningen, men kan også antas å medføre større krav til fedres innsats hjemme. Dette vil i tilfelle legge visse begrensninger på yrkesinnsatsen. Videre kan det tenkes at mindre merarbeid blant fedre er en konsekvens av den offentlige debatten om mannens rolle, hvor fedre oppfordres til å prioritere barn og hjem.

Hvor mye jobber "overtids-pappaene"?

I de siste års diskusjon om menns forhold til arbeid og familie har enkelte introdusert uttrykket "60-timers mannen" som en betegnelse for menn som har interessante og utfordrende jobber og sterkt yrkesengasjement,

som prioriterer jobb framfor familie og som stiller opp når bedriften krever det. Disse overtidsarbeidende mennene har, hevdes det, lite tid til barn og husarbeid (Kvande 1994).

Selv om mange fedre har lang arbeidstid, tyder imidlertid levekårsundersøkelsen på at relativt få faktisk arbeider så mye som 60 timer i uka. Fedre med lang arbeidstid (mer enn 45 timer pr. uke) arbeider i gjennomsnitt 55,5 timer pr. uke. Har man 5 dagers arbeidsuke, innebærer dette en arbeidstid på vel 11 timer pr. dag. Variasjonen er stor. 9 prosent av alle sysselsatte småbarnsfedre har en ukentlig arbeidstid på 45-49 timer, 15 prosent arbeider mellom 50 og 60 timer i uka, mens 11 prosent arbeider minst 60 timer pr. uke (tabell 3). Blant fedre med skolebarn er tilsvarende andeler henholdsvis 11, 15 og 14 prosent.

Tabell 3: Andel av sysselsatte med lang ukentlig arbeidstid, fordelt etter arbeidstidens lengde. Tall for fedre med barn i ulike aldersgrupper. Prosent. 1995

	45-49 timer	50-54 timer	55-59 timer	60 timer +
Par med yngste barn 0-6 år	9	11	4	11
Par med yngste barn 7-19 år	11	11	4	14

Tabell 2: Gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid for sysselsatte fedre med barn i ulike aldersgrupper. Timer. 1991 og 1995

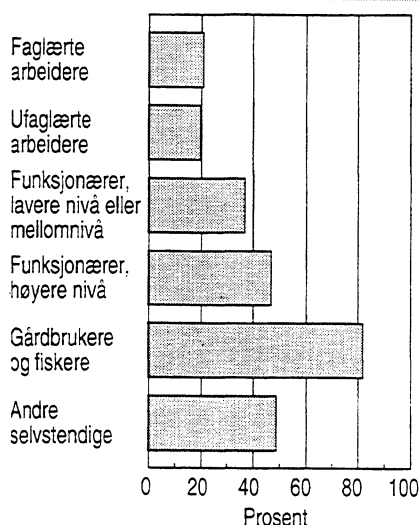
	1991	1995
Par med yngste barn 0-6 år	44,8	43,5
Par med yngste barn 7-19 år	45,5	44,5

Selvstendige og høyere funksjonærer har oftest lang arbeidstid

I tråd med tidligere studier viser levekårsundersøkelsen at funksjonærer oftere enn andre grupper av ansatte fedre har lang arbeidstid (figur 1). Lang arbeidstid er dessuten mer utbredt blant høyere enn blant lavere funksjonærer. Nærmere halvparten av de sysselsatte fedrene i sjiktet av høyere funksjonærer har arbeidsuker på minst 45 timer. Interessante og krevende jobber med mye ansvar er trolig vanligere her enn blant andre ansatte. Stor arbeidsinnsats i disse yrkene kan dessuten være en selvvalgt investering i karriere på lengre sikt (Ellingsæter 1988).

Særlig blant selvstendige næringsdrivende fedre er det mange som har lang arbeidstid. For selvstendige utenom primærnæringene gjelder dette omtrent halvparten og for gård-

Figur 1: Andel av yrkesaktive fedre¹ i ulike sosioøkonomiske grupper som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Prosent, 1995

¹ For at ikke gruppene skal bli for små, er småbarnsfedre og fedre med større barn slått sammen

Kilde: Levekårsundersøkelsen

brukere og fiskere hele 8 av 10. I disse gruppene kan nok skillet mellom yrkesarbeid og andre gjøremål være noe uklart slik at anslagene for arbeidstid blir mer usikre enn blant yrkesaktive for øvrig.

Svak økning i gifte mødres arbeidstid

Arbeidskraftundersøkelsene viser at sysselsettingen blant kvinner økte markert fra 1980 til 1988 for deretter å synke og stabilisere seg på 1986-nivå fram til 1993. Fra 1993 så man igjen en svak økning i sysselsettingen blant kvinner (Statistisk sentralbyrå 1995b). Ifølge levekårsundersøkelsen hadde 62 prosent av alle kvinner 16-79 år inntektsgivende arbeid i 1995. Andelen var omtrent den samme som i 1991 (tabell 4). Også for de gifte mødrene var sysselsettingen stabil i perioden. 74 prosent av småbarnsmødrene⁵ og 84 prosent av mødre med barn i skolealder har inntektsgivende arbeid. Dette er omtrent det samme som i 1991. Arbeidskraftundersøkelsene viser imidlertid at det har vært en viss sysselsettingsvekst blant småbarnsmødre i perioden. Etter en sterk økning fra 1980 til 1987, var andelen sysselsatte i denne gruppen stabil fram til 1991, for så å øke

med et par prosentpoeng fram til 1994. Disse endringene er altså ikke fanget opp i levekårsundersøkelsene.

På 1980-tallet så man en klar tendens til at de nye mødrene på arbeidsmarkedet valgte heltidsarbeid oftere enn tidligere generasjoner av mødre (Gulbrandsen og Hoel 1986). Denne veksten stagnerte noe ved inngangen til 1990-åra (Gulbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1991). Resultater fra levekårsundersøkelsene kan tyde på at det for småbarnsmødrenes vedkommende har vært en viss forskyvning fra deltids- til heltidsarbeid på første halvdel av 1990-tallet. I 1995 arbeidet 46 prosent av småbarnsmødrene heltid (minst 35 timer pr. uke) (tabell 5). I 1991 var andelen 40 prosent. I 1995 hadde småbarnsmødre en gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid på 29,8 timer pr. uke, mot 28,1 timer i 1991. Endringstendensen her er riktignok ikke statistisk sikker, men også arbeidskraftundersøkelsene viser at det var en forskyvning fra deltids- til heltidsarbeid blant sysselsatte mødre på første halvdel av 1990-tallet. Andelen heltidsarbeidende blant mødre med barn under skolealder økte ifølge disse fra 38 prosent i 1991 til 42 prosent i 1994.⁶

Tabell 4: Andel sysselsatte, andel av de sysselsatte som har biyrke, og andel av de sysselsatte som vanligvis arbeider minst 45 timer pr. uke. Tall for kvinner i utvalgte familiefaser. 1991 og 1995

	Andel sysselsatte		Andel av sysselsatte som har			
	1991	1995	Biyrke		Lang arbeidstid	
	1991	1995	1991	1995	1991	1995
Alle ¹	60	62	13	12	8	7
Enslige 16-24 år	46	52	22	18	6	6
Enslige 25-44 år	88	82	16	16	20	19
Par 16-44 år, uten barn	79	82	11	13	10	10
Enslige forsørgere	55	64	10	9	0	6
Par med yngste barn 0-6 år	74	74	12	10	5	5
Par med yngste barn 7-19 år	83	84	16	14	10	5
Par 45-66 år, uten barn	61	67	7	11	7	5
Enslige 45-66 år, uten barn	51	57	9	9	4	12

¹ Tallene gjelder for alle i alderen 16-79 år. Også familiefaser som ikke er spesifisert i tabellen, er inkludert

Tabell 5: Andel med ulik ukentlig arbeidstid, og gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid, blant ulike grupper av mødre. Prosent/timer. 1991 og 1995

		1-19 timer	20-34 timer	35-44 timer	45 timer +	Gjennomsnittlig arbeidstid pr. uke
Par med barn 0-6 år	1991	27	34	35	5	28,1
	1995	23	31	41	5	29,8
Par med barn 7-19 år	1991	16	33	42	10	31,8
	1995	16	36	42	5	30,4
Enslige forsørgere	1991	20	25	55	0	29,4
	1995	15	19	60	6	33,2

Blant gifte mødre med barn i skolealder ser det ut til å ha vært en viss reduksjon i arbeidstiden på første halvdel av 1990-tallet. Andelen med særlig lang arbeidstid ser ut til å ha gått ned, men også denne endringen er statistisk usikker. I 1991 var den gjennomsnittlige arbeidstiden 31,8 timer pr. uke. I 1995 var gjennomsnittet 30,4 timer. Dermed tyder mye på at det er blitt mindre forskjell mellom arbeidstiden blant småbarnsmødre og mødre med skolebarn enn tidligere.

Mer yrkesarbeid blant enslige forsørgere

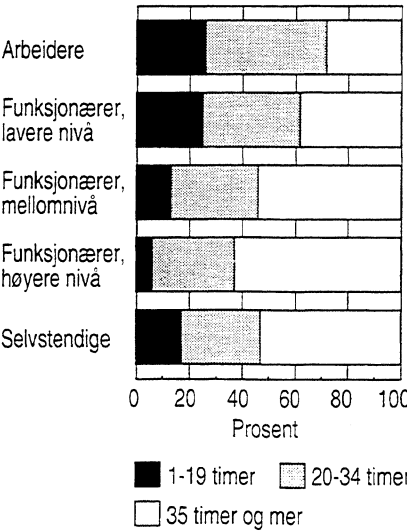
I 1995 var 64 prosent av kvinnelige enslige forsørgere sysselsatt (tabell 4). I 1991 var andelen 55 prosent. Det ser altså ut til at flere enn tidligere har inntektsgivende arbeid, men ettersom utvalgene av enslige forsørgere er små, må endringstallene tolkes med forsiktighet. Det ser også ut til å ha vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid blant enslige forsørgere. Mens 55 prosent av de sysselsatte hadde full jobb i 1991, gjaldt dette hele 66 prosent i 1995 (tabell 5). I 1995 var den gjennomsnittlige ukentlige arbeidstiden 33,2 timer pr. uke, mot bare 29,4 timer i 1991.

Heltidsarbeid vanligst blant høyere funksjonærer

Vi vet fra andre studier at utdanningsnivået har konsekvenser for

mødres valg av arbeidstid. Heltidsarbeid er vanligst blant kvinner med høy utdanning. Ellingsæter (1994) ser dette i sammenheng med at utdanning skaper avgjørende skiller i interesser og preferanser og virker inn på i hvilken grad yrkeslivet blir en arena for identitet, selvrealisering og belønning. I levekårsundersøkelsen gjenspeiles dette for mødres vedkom-

Figur 2: Ukentlig arbeidstid blant yrkesaktive mødre¹ i ulike sosioøkonomiske grupper. 1995

¹ For at ikke gruppene skal bli for små, er småbarnsmødre og mødre med større barn slått sammen. Tallene gjelder for gifte og samboende mødre

Kilde: Levekårsundersøkelsen

mende i ulike arbeidstidsmønstre for ulike sosioøkonomiske grupper (figur 2). Kort deltid er vanligst i arbeideryrkene og blant lavere funksjonærer. Hele 1 av 4 sysselsatte mødre i disse gruppene arbeider under 20 timer pr. uke. Heltidsarbeid er vanligst blant høyere funksjonærer. 63 prosent av mødre i slike yrker arbeider fulltid, mens kort deltid er svært sjelden.

Mindre forskjell mellom fedres og mødres arbeidstid

Arbeidskraftundersøkelsene viser en klar utvikling mot større likhet i menns og kvinners arbeidstid siden begynnelsen av 1980-tallet. Menns gjennomsnittlige arbeidstid har gått ned, mens kvinners har økt. I perioden 1980-1994 ble forskjellen mellom sysselsatte menns og kvinners ukentlige arbeidstid redusert med to timer (Statistisk sentralbyrå 1995b).

Vi vet fra tidligere undersøkelser at det både blant småbarnsforeldre og foreldre med skolebarn var en utvikling mot større likhet i arbeidstid i løpet av 1980-åra. Levekårsundersøkelsene tyder på at denne utviklingen, for småbarnsforeldres vedkommende, har fortsatt på første halvdel av 1990-tallet. I 1991 hadde småbarnsfedre i gjennomsnitt nærmere 16 timer lengre arbeidsuke enn småbarnsmødre. I 1995 var forskjellen nærmere 14 timer. Men til tross for en viss utjevning, er det altså fremdeles betydelige forskjeller. Det å ha små barn har ennå klare konsekvenser for kvinners tilpasninger i arbeidsmarkedet, mens svært få fedre velger redusert arbeidstid. Biyrke, og særlig lang arbeidstid, er fremdeles atskillig mer utbredt blant fedre enn blant mødre (se tabellene 1 og 4). Mens 18 prosent av sysselsatte småbarnsfedre har biyrke, gjelder dette bare 10 prosent av sysselsatte mødre, og mens 34 prosent av småbarnsfedrene har lang ukentlig arbeidstid, gjelder dette bare 5 prosent av mødrene. For

menns vedkommende er lange arbeidsuker minst like vanlig blant fedre som blant menn i andre familiefaser. For kvinners vedkommende forekommer lang arbeidstid først og fremst blant enslige og gifte/samboende uten barn.

Blant foreldre med barn i skolealder er kjønnsforskjellene i arbeidstid omtrent uendret i forhold til 1991. I gjennomsnitt arbeider fedre her om lag 14 timer mer pr. uke enn mødre. Også her er lang arbeidstid atskillig vanligere blant sysselsatte fedre enn blant sysselsatte mødre. Andelen med biyrke er imidlertid omtrent den samme blant begge kjønn.

1 av 5 ansatte fedre ønsker kortere arbeidstid

Mange fedre bruker mer tid i yrkeslivet enn de ideelt sett ville ønske. 19 prosent av ansatte småbarnsfedre og 22 prosent av ansatte fedre med barn i skolealder kunne tenke seg kortere arbeidstid med en tilsvarende reduksjon i lønnen (tabell 6). Svært få ønsker lengre arbeidstid, mens om lag 3/4 er fornøyd med den arbeidstiden de har. Opplysninger om arbeidstidspreferanser er imidlertid vanskelig å tolke. For de fleste er nok spørsmålet om tilfredshet med nåværende arbeidstid og ønsker om alternative ordninger temmelig hypotetisk. Det er derfor uklart om folk faktisk ville foreta arbeidstidsendringer dersom de fikk mulighet for det. Opplysningene gir likevel en pekepinn om i hvilken grad man ønsker mer rom for gjøremål utenom jobben, og i hvilken grad nåværende arbeidstid oppleves som ideell eller ikke.

Det ser ut til at det de siste åra har vært en viss endring i menns arbeidstidsønsker. Noe flere enn før ønsker kortere arbeidstid. I 1995 gjaldt dette 17 prosent av alle ansatte menn, mot 13 prosent i 1991 og 11 prosent i 1987. Andelen som ønsker lengre ar-

Tabell 6: Andel ansatte fedre og mødre som ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, og andel som ønsker lengre arbeidstid, forutsatt at lønnen reduseres eller økes tilsvarende. 1991 og 1995

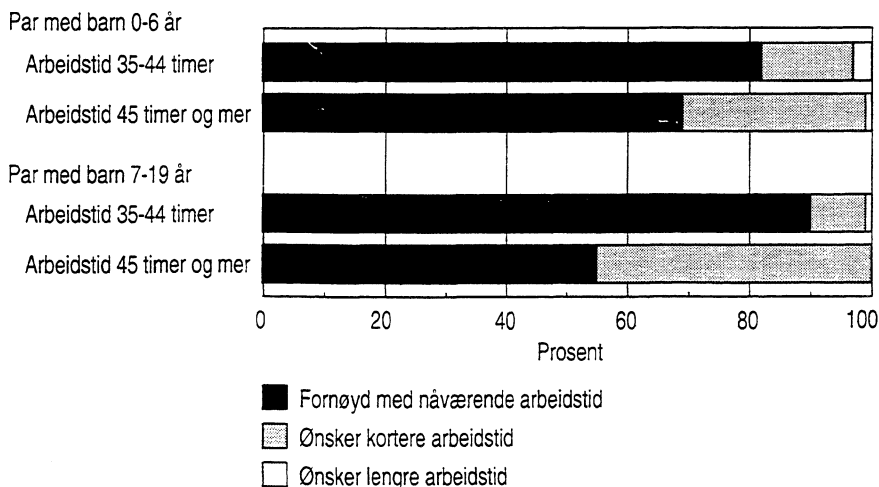
	Ønsker kortere arbeidstid		Ønsker lengre arbeidstid	
	1991	1995	1991	1995
Fedre				
Par med barn 0-6 år	15	19	5	6
Par med barn 7-19 år	18	22	1	1
Mødre				
Par med barn 0-6 år	21	29	8	7
Par med barn 7-19 år	16	15	8	7
Enslige forsørgere	6	25	16	11

beidstid har derimot vært stabil. Endringene gjelder for menn i de fleste familiefaser, også for fedre. Både blant småbarnsfedre og fedre med barn i skolealder var det noe flere som ønsket kortere arbeidstid i 1995 enn i 1991 (tabell 6).⁷ Sett i lys av at arbeidstiden faktisk er noe redusert blant småbarnsfedre i perioden, er dette en overraskende utvikling. Muligens er det blitt større bevissthet om viktigheten av å investere tid og kref-

ter hjemme mens barna er små, men endringen kan også være en konsekvens av at lengre arbeidstid blant mødre innebærer større krav til fedres innsats hjemme. En mulig grunn kan også være at det økonomiske presset har blitt mindre slik at flere faktisk kan ha råd til å redusere arbeidstiden.

Ikke uventet er det først og fremst fedre med lang arbeidstid som kunne

Figur 3: Ansatte fedre med ulik arbeidstid, etter hvorvidt de er fornøyd med sin nåværende arbeidstid, ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, forutsatt at lønnen reduseres tilsvarende, eller ønsker lengre arbeidstid. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen

tenke seg å arbeide mindre selv om lønnen gikk ned. 30 prosent av ansatte småbarnsfedre med en ukentlig arbeidstid på minst 45 timer, og hele 45 prosent blant fedre med barn i skolealder og tilsvarende arbeidstid, ville gjerne bruke mindre tid i yrkeslivet (figur 3). Blant fedre med vanlig heltidsarbeid er andelen henholdsvis 15 og 9 prosent. Sett på bakgrunn av at arbeidsmiljøloven faktisk åpner for nedsatt arbeidstid for arbeidstakere med omsorgsansvar, er det rart at såpass mange fedre ønsker kortere arbeidstid uten at de faktisk søker om arbeidstidsreduksjoner. Ettersom ønskene om kortere arbeidstid gjelder uansett om lønnen reduseres, kan det ikke være økonomiske forhold som hindrer dem i å arbeide mindre. Muligens oppleves kravene på jobben som såpass omfattende at arbeidstidsreduksjoner ikke virker realistiske, kanskje er normer om heltidsinnsats på arbeidsplassen så sterke at man rett og slett ikke kommer på muligheten av å arbeide mindre, eller kanskje sees redusert arbeidsinnsats som et hinder for framtidige karrierplaner.

Flere mødre enn før ønsker kortere arbeidstid

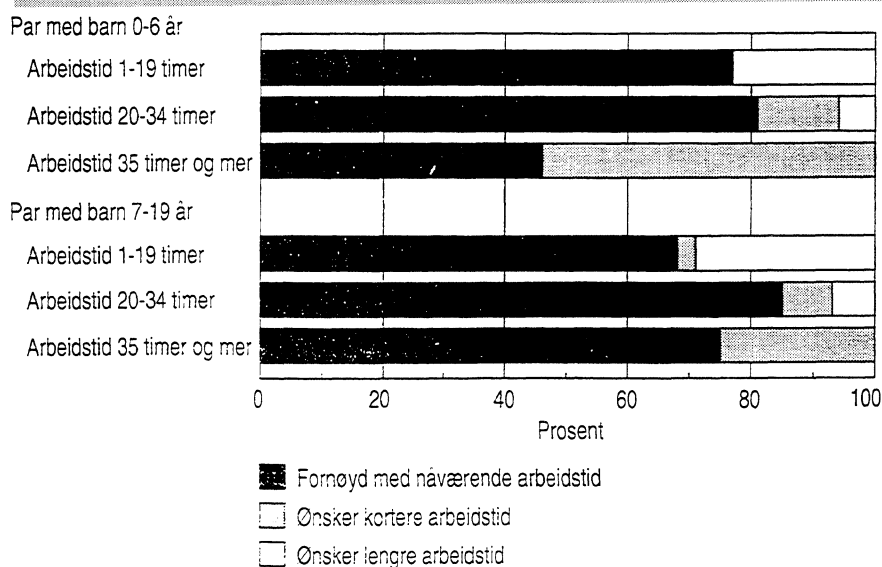
Også for kvinners vedkommende er det en tendens til at ansatte oftere enn før ønsker kortere arbeidstid enn de har. I 1995 gjaldt dette 18 prosent, mot 13 prosent i 1991. Mønsteret varierer noe mellom ulike familiefaser. Mens det har vært liten endring blant gifte mødre med barn i skolealder, er det flere gifte småbarnsmødre enn tidligere som ønsker kortere arbeidstid. Hele 29 prosent av de ansatte sier her at de kunne tenke seg kortere arbeidstid selv om lønnen ble redusert (tabell 6). Ved inngangen til 1990-åra var andelen 21 prosent. 7 prosent ønsker lengre arbeidstid. Dette er omtrent samme andel som i 1991.

Endringen i retning av at flere uttrykker ønske om kortere arbeidstid, må sees i lys av dreiningen mot mer heltidsarbeid blant småbarnsmødre. Det er først og fremst mødre med full jobb som vil ha kortere arbeidstid. Vel halvparten kunne her tenke seg å redusere tidsinnsatsen i yrkeslivet (figur 4). Dette tyder på at mange opplever full jobb som ganske slitsomt. Mens heltidsarbeidende småbarnsmødre ønsker kortere arbeidstid, har mødre med korte deltidsordninger det motsatte problemet. Her ønsker mange, 23 prosent, lengre arbeidstid enn de faktisk har⁸. Alt i alt ville 36 prosent av alle ansatte småbarnsmødre ideelt sett foretrekke en annen arbeidstidsordning enn den de har. Levekårsundersøkelsen gir ikke opplysninger om hvilken arbeidstid som ønskes, men tidligere studier har vist at mødre med kort deltidsarbeid ofte ønsker å arbeide lang deltid (Hobæk 1993). Vi vet heller ikke hva som hindrer disse mødrene å arbeide mer.

Både etterspørsels- og tilbuds faktorer kan tenkes å ha betydning. Kanskje er ikke arbeidsgiver villig til å utvide arbeidstiden, og kanskje er det manglende barnetilsynsordninger eller andre krav i forbindelse med familielivet som gjør det vanskelig å jobbe mer.

Også blant mødre med barn i skolealder varierer arbeidstidsønskene klart med vanlig arbeidstid. Mønsteret er det samme som blant småbarnsmødre, men nivået er et annet. 25 prosent av de heltidsarbeidende kunne her tenke seg kortere arbeidstid, altså atskillig færre enn blant småbarnsmødrene. Dette tyder på at selv om også en del mødre med større barn synes full jobb er slitsomt, er dette mindre utbredt enn blant småbarnsmødre. Ønsker om lengre arbeidstid er imidlertid minst like vanlig blant mødre med skolebarn som har korte deltidsordninger, som blant småbarnsmødre med kort deltid.

Figur 4: Ansatte mødre med ulik arbeidstid, etter hvorvidt de er fornøyd med sin nåværende arbeidstid, ønsker kortere arbeidstid i hovedyrke, forutsatt at lønnen reduseres tilsvarende, eller ønsker lengre arbeidstid. Prosent

Kilde: Levekårsundersøkelsen

Alt i alt ser det ut til å være en viss polarisering blant sysselsatte mødre både når det gjelder arbeidstid og arbeidstidsønsker. På den ene side er det en del mødre med full jobb som ønsker å arbeide mindre, på den annen side en del mødre med korte deltidssordninger som ønsker å trappe opp arbeidsinnsatsen. Størst tilfredshet ser det ut til å være blant mødre med lang deltid. Her betrakter over 80 prosent av de ansatte sin nåværende arbeidstid som ideell.

Som for fedrenes vedkommende kan vi også for mødrene spørre hvorfor ikke heltidsarbeidende som ønsker

kortere arbeidstid, faktisk reduserer arbeidstiden så lenge det ikke er økonomien som står i veien. Muligens opplever også en del mødre etter hvert sterke normer om heltidsinnsats på jobben, kanskje føler enkelte at det er vanskelig å holde seg faglig oppdatert hvis arbeidsinnsatsen trappes ned, og kanskje innebærer deltidssarbeid mindre interessante arbeidsoppgaver eller reduserer sjansene for lønnsopprykk og framtidig karriere.

Blant enslige forsørgere har det vært en markert endring i arbeidstidspreferanser på første halvdel av 1990-

tallet. Mens bare 6 prosent av de ansatte her ønsket kortere arbeidstid i 1991, gjaldt dette hele 25 prosent i 1995 (tabell 6). Ønsker om lengre arbeidstid ser derimot ut til å ha blitt noe mindre vanlig. Endringene har trolig sammenheng med forskyvningene mot lengre arbeidstid blant enslige mødre. Det er først og fremst heltidsansatte som uttrykker ønsker om kortere arbeidstid selv om lønnen skulle minke tilsvarende. Andelen er her 30 prosent.

Mer husarbeid blant fedre....

Tidspress og travelhet i hverdagen avhenger ikke bare av tidsbindinger i

yrkeslivet, men også av forpliktelser hjemme. Tidsbruksstudier har vist at utviklingen mot økt yrkesarbeid blant mødre, er blitt fulgt av betydelige reduksjoner av tiden brukt til husarbeid. Mødre ved inngangen til 1990-åra brukte i gjennomsnitt vel 14 timer mindre pr. uke til vanlig husarbeid enn mødre ved inngangen til 1970-åra (Kitterød og Opdahl 1992). Endringene var mest markert på 1970-tallet, men også på 1980-tallet var nedgangen betydelig. Reduksjonen i mødres husarbeid ble ikke møtt av noen særlig økning blant fedre. På begynnelsen av 1990-tallet brukte småbarnsfedre i gjennomsnitt bare om lag 1 time mer pr. uke til husarbeid enn fedre et par tiår tidligere. Alt i alt var det altså betydelige reduksjoner i foreldres tid til husarbeid på 1970- og 1980-tallet, noe som bidrog til at dagliglivet ble mindre hektisk enn mødres økte yrkesdeltakelse skulle tilsi.

Vi vet ikke om endringen innebærer at det faktisk produseres mindre hjemme, økt effektivitet i husarbeidet, mer bruk av tekniske hjelpemidler, mer kjøp av ferdigvarer, eller nye oppfatninger av hva som er akseptabel standard i hjemmet. Det er ganske sikkert flere forhold som spiller inn, men det er rimelig å anta at endrede oppfatninger av nødvendig standard med hensyn til rengjøring, rydding og matlaging spiller en vesentlig rolle (Haraldsen og Kitterød 1992), det samme gjelder mer generelle ideologiske og kulturelle endringer (Grønmo og Lingsom 1986). Multivariate analyser tyder på at teknisk utstyr har mindre å si for omfanget av husarbeidet enn man ofte tror (Langsether og Lømo 1996).

Selv om foreldre bruker langt mindre tid til husarbeid enn tidligere, har andre sider ved foreldrerollen fått større betydning. Praktisk barneomsorg og aktivt samvær med barn har

økt i omfang (Kitterød 1992). I løpet av 1970- og 1980-åra så man en betydelig økning i foreldres tid til aktiv omsorg for barn. Både blant fedre og mødre skjedde det en omprioritering av innsatsen hjemme i retning av mindre husarbeid og mer aktiv barneomsorg. Fram til 1990 bestod endringene i farsrollen først og fremst i større deltakelse i arbeidet med barna, ikke i mer tid ved komfyr og skurebøtter.

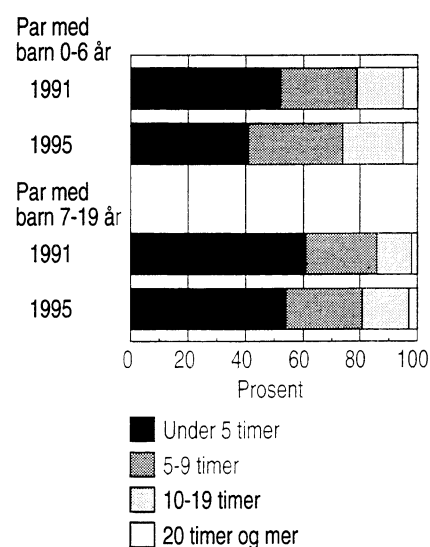
Det finnes ikke tidsbruksstudier som kan fortelle hvordan foreldres tidsmonster hjemme har utviklet seg på første halvdel av 1990-tallet, men levekårsundersøkelsen gir en pekepinn om endringer i tid til vanlig husarbeid. Den gir imidlertid ikke opplysninger om tid brukt til omsorg for, og samvær med barn. Vi får derfor ikke noe fullstendig bilde av innsatsen hjemme. Har utviklingen fra 1980-tallet med en reduksjon i mødres husarbeid og et stabilt nivå blant fedre fortsatt på 1990-tallet, eller representerte inngangen til 1990-åra et slags bunnivå når det gjelder tid til praktisk husarbeid, slik at det ikke er rom for ytterligere nedskjæring? Er det fremdeles slik at endringer i farsrollen ikke gir seg utslag i økt husarbeid, eller er tendensen til lengre arbeidsdager i yrkeslivet blant mødre blitt fulgt av større innsats hjemme blant fedre?

I levekårsundersøkelsen er det spurt hvor mange timer som vanligvis brukes til husarbeid pr. uke. Som husarbeid regnes her matlaging, rengjøring, vask og stell av tøy m.m., men ikke pass av barn og syke.⁹ Spørsmålet har faste svaralternativer. Det er derfor ikke mulig å regne ut gjennomsnittlig tidsbruk.

Mens tidsnyttingsundersøkelser viser at det var små endringer i fedres tid til husarbeid på 1970- og 1980-tallet, tyder levekårsundersøkelsene på at

fedre bruker noe mer tid til husarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra. Mens halvparten av småbarnsfedrene i 1991 utførte husarbeid mindre enn 5 timer pr. uke, gjaldt dette 41 prosent i 1995 (figur 5). Andelen som bruker fra 5 til 19 timer pr. uke har økt, men det er fremdeles svært få, bare 5 prosent, som bruker minst 20 timer i uka. Det kan dermed se ut til at endringer i farsrollen nå også kommer til uttrykk ved økt deltakelse i det rutinemessige husarbeidet, ikke bare ved at man tar seg mer av barna enn tidligere generasjoner av fedre. Endringen kan ha sammenheng med at forskyvninger mot lengre arbeidsdager blant småbarnsmødre krever større innsats hjemme av fedre. Den må også sees i lys av at 1980-åras utvikling mot mer overtids- og ekstraarbeid blant fedre ser ut til å ha snudd, noe som kan ha gitt større rom for andre gjøremål. Det er imidlertid vanskelig å si hva som kom først, tendensen til mindre merarbeid i yrkeslivet, eller opptrappingen av husarbei-

Figur 5: Antall timer pr. uke brukt til husarbeid blant fedre med barn i ulike aldersgrupper. 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

det. Men selv om småbarnsfedre bruker noe mer tid til husarbeid enn tidligere, er tidsinnsatsen for de fleste vedkommende fremdeles forholdsvis beskeden. 3 av 4 småbarnsfedre bruker under 10 timer pr. uke, eller maksimalt vel 1 time i gjennomsnitt pr. dag, til husarbeid.

Fedre med barn i skolealder bruker jevnt over noe mindre tid til husarbeid enn småbarnsfedre, men også her er det en viss tendens til at innsatsen har økt siden 1991 (figur 5). Andelen som bruker under 5 timer pr. uke har gått noe ned, mens andelen som bruker lengre tid har økt. Endringene er imidlertid mindre markerte enn blant småbarnsfedre.

.... og mindre blant mødre

For mødres vedkommende ser det ut til at tiden til husarbeid har fortsatt å gå ned på 1990-tallet. Særlig gjelder

dette for gifte småbarnsmødre og enslige forsørgere. I 1991 brukte 22 prosent av småbarnsmødrene minst 30 timer pr. uke til husarbeid (figur 6). I 1995 var andelen redusert med 9 prosentpoeng. Noe flere enn før utførte husarbeid mindre enn 20 timer pr. uke.

Mødre med barn i skolealder bruker noe mindre tid til husarbeid enn småbarnsmødre. Også i denne gruppen ser det ut til å ha vært en viss reduksjon i husarbeidet på første halvdel av 1990-tallet, men endringen er mindre enn blant mødre med yngre barn.

Kvinnelige enslige forsørgere bruker klart mindre tid til husarbeid i dag enn ved inngangen til 1990-åra.

Mens 14 prosent brukte minst 30 timer pr. uke i 1991, gjaldt dette bare 2 prosent i 1995. Andelen som bruker 10-19 timer pr. uke har derimot økt. Endringer i tiden til husarbeid må sees i sammenheng med økt yrkesaktivitet i denne gruppen. Når flere har inntektsgivende arbeid, og de sysselsatte har lengre arbeidstid enn før, blir tid og overskudd til husarbeid mer begrenset.

Husarbeidet jevnere fordelt mellom mødre og fedre

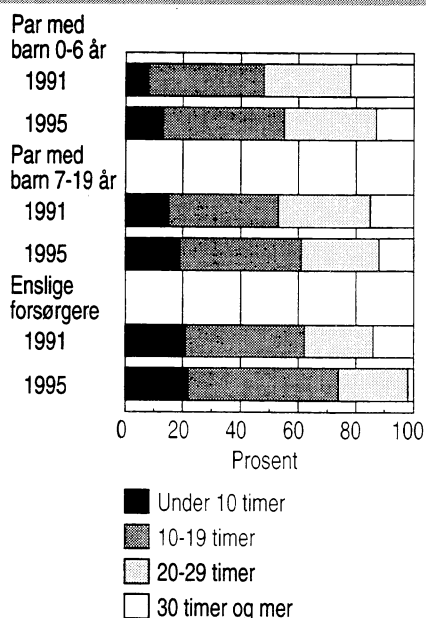
I likhet med yrkesarbeidet ser det ut til at også husarbeidet er blitt noe jevnere fordelt mellom mødre og fedre på første halvdel av 1990-tallet. Også på 1970- og 1980-tallet ble kjønnsforskjellene i tiden til husarbeid redusert, men endringen skyldtes da i hovedsak at mødre skar ned på hjemmearbeidet, ikke at fedre økte sin innsats. Levekårsundersøkelsen kan tyde på at dette mønsteret er endret på første halvdel av 1990-tallet. Reduksjonen i mødres husarbeid er møtt av en viss økning blant fedre. Ulikt hva som har vært tilfelle tidligere, ser det dermed ut til å ha vært en viss omfordeling av husarbeidet de

siste åra. Mens det tidligere er hevdet at utviklingen mot mindre kjønnsforskjeller i fordelingen av hjemmearbeidet først og fremst har vært kvinners ansvar (Grønmo og Lingsom 1986), ser vi nå altså tegn til en viss opptrapping av fedres engasjement i det rutinemessige husarbeidet. Ettersom det ikke er mulig å lage gjennomsnittsberegninger for tid brukt til husarbeid på grunnlag av levekårsundersøkelsene, kan vi ikke angi nærmere hvor store disse endringene er. Av samme grunn er det vanskelig å avgjøre om økningen blant fedre tilsvarer nedgangen blant mødre. Vi vet derfor ikke hvorvidt utviklingen fra tidligere med en klar reduksjon i barnefamilienes tid til husarbeid har fortsatt på 1990-tallet.

Travlere dager i barnefamiliene?

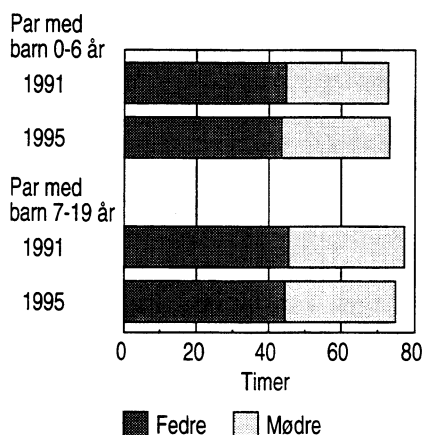
Da levekårsundersøkelsene ikke gir noe fullstendig bilde av barnefamiliers tidsmønster, kan vi ikke gi noe klart svar på hvorvidt dagliglivet er blitt travlere eller ikke siden inngangen til 1990-åra. Opplysninger om arbeidstid og tid brukt til husarbeid tyder imidlertid på at nivået har vært forholdsvis stabilt, men at det, særlig blant småbarnsforeldre, har skjedd en viss omfordeling både av betalt og ubetalt arbeid. 1980-tallets utvikling i retning av at stadig flere fedre hadde lang arbeidstid, ser ut til å ha stoppet opp og snudd, mens vi blant småbarnsmødre ser en forskyvning mot lengre arbeidstid. Ser vi fedres og mødres tid i sammenheng, var den gjennomsnittlige samlede arbeidstiden for gifte småbarnsforeldre omtrent den samme i 1995 som i 1991 (figur 7). Tendensen til at lang arbeidstid er mer utbredt blant fedre med hjemmeboende barn enn blant menn i andre familiefaser, er også blitt mindre markert. I 1995 var andelen med lang ukentlig arbeidstid like høy blant menn i en del andre familiefaser som den var blant fedre.

Figur 6: Antall timer pr. uke brukt til husarbeid blant mødre med barn i ulike aldersgrupper. 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Figur 7: Summen av fedres og mødres gjennomsnittlige ukentlige arbeidstid. Tall for foreldre med barn i ulike aldersgrupper. Timer. 1991 og 1995

Kilde: Levekårsundersøkelsene

Mens småbarnsfedre har redusert tiden til inntektsgivende arbeid, ser det ut til å ha vært en viss opptrapping av tiden til husarbeid. Mødre har derimot redusert husarbeidstiden ytterligere på 1990-tallet. Samlet sett kan det altså se ut til at både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omtrent like lange arbeidsdager nå som ved inngangen til 1990-åra, men at det for fedres vedkommende har skjedd en viss forskyvning fra betalt til ubetalt arbeid, mens utviklingen for mødre har gått i motsatt retning. Tidsnyttingsundersøkelser har vist at både mødre og fedre ved inngangen til 1990-åra brukte atskillig mer tid til praktisk omsorg for, og aktivt samvær med, barn enn foreldre gjorde tidligere. Slike oppgaver utgjorde i 1990 en vesentlig del av foreldrenes tidsbudsjett. Vi vet ikke hvordan utviklingen på dette området har vært på første halvdel av 1990-tallet. Hvis endringen mot mer aktiv oppmerksomhet om barn har fortsatt, kan dette ha ført til en opplevelse av større travelhet i hverdagen selv om yrkes- og husarbeidet ikke tar mer tid enn

tidligere. Men mye arbeid i forbindelse med barn er selvvalgt og ønsket, og bidrar neppe på samme måte som det praktiske husarbeidet til en følelse av tidspress.

For fedre og mødre med barn i skolealder er endringene hittil på 1990-tallet mindre markerte enn for småbarnsforeldres vedkommende. Også her ser vi tegn til at lang arbeidstid for fedre er blitt mindre vanlig, men det har ikke vært forskyvninger mot lengre arbeidstid blant mødre. Det ser ut til at den samlede tiden til yrkesarbeid for fedre og mødre sett under ett, faktisk er noe redusert i perioden (figur 7). Som for småbarnsforeldre har det vært tendenser til omfordeling av husarbeidet ved at fedre gjør noe mer, mens mødre gjør noe mindre. Alt i alt kan det se ut til at tidsbudsjettet blant foreldre med barn i skolealder er blitt noe mindre stramt i perioden. Men heller ikke her vet vi hvordan tidsbruk knyttet til barneomsorg har endret seg.

Kvinnelige enslige forsørgere bruker mer tid til yrkesarbeid enn ved inngangen til 1990-åra, både ved at flere er sysselsatt, og ved at arbeidstiden blant de sysselsatte har økt. Tiden til husarbeid er derimot vesentlig redusert, noe som kan ha bidratt til at den samlede tid til yrkes- og husarbeid har vært ganske stabil.

Til tross for at opplysninger om arbeidstid og husarbeid ikke peker i retning av at norske barnefamilier har fått strammere tidsbudsjett på første halvdel av 1990-tallet, tyder opplysninger om arbeidstidsønsker på at noe flere enn før gjerne vil ha mer rom for andre gjøremål enn yrkesarbeidet. For alle sysselsatte sett under ett er det en klar tendens til at ønsker om kortere arbeidstid ble mer utbredt i perioden. Mønsteret gjelder også for foreldres vedkommende, og mest markert er endringene blant

enslige forsørgere. Det at flere uttrykker ønsker om kortere arbeidstid kan ikke uten videre tolkes dithen at opplevelsen av travelhet og tidspress har blitt mer utbredt, men gir en indikasjon på at flere enn før ønsker, eller har råd til, å ha større rom for gjøremål utenom jobben.

Vi har her diskutert endringer i barnefamiliers tidsbruk og tidsopplevelse ved å se alle fedre under ett og alle mødre under ett. Trolig er det store variasjoner i endringsmønsteret mellom ulike grupper av foreldre. Det kan derfor tenkes at noen har fått mer hektiske hverdager enn tidligere, mens andre har fått mer romslige tidsbudsjett. Videre kan det tenkes at noen har fått en jevnere kjønnsmessig arbeidsdeling av lønnet og ulønnet arbeid, mens andre har hatt en utvikling i motsatt retning. Ytterligere analyser av datamaterialet kan belyse slike variasjoner nærmere.

1. For en oppsummering av utviklingstrekk på arbeidsmarkedet på 1980- og første halvdel av 1990-tallet, se kapitlet om Sosiale indikatorer 1980-1995 i Samfunnsspeilet nr. 4, 1995.

2. Levekårsundersøkelsens kartlegging av arbeidstid skiller seg noe fra det som er praksis i arbeidskraftundersøkelsene. I levekårsundersøkelsen spør man om vanlig arbeidstid pr. uke. I arbeidskraftundersøkelsen spør man om *avtalt* og *faktisk* arbeidstid pr. uke (NOS C 256). Avtalt arbeidstid gjelder antall arbeidstimer pr. uke som den ansatte ifølge arbeidskontrakten skal være på arbeid. For selvstendige, familiearbeidere og ansatte uten arbeidstidsavtale registreres her vanlig gjennomsnittlig ukentlig arbeidstid siste 4 uker. Faktisk arbeidstid gjelder antall timeverk som ble brukt til inntektsgivende arbeid i undersøkelsesuka.

3. For barns vedkommende gjenspeiles disse endringene, samt endringer i mødres arbeidstid, i at færre enn før opplever at minst en av foreldrene har lang arbeidstid. I 1991 hadde 43 prosent av barn 0-15 år minst én forelder med lang arbeidstid. I 1995 var andelen 28 prosent. Endringene har vært mest markert blant de yngste barna.

4. Fra årsskiftet 1986/1987 ble det iverksatt en generell arbeidstidsforkortelse til 37 1/2 time pr. uke. Den gjaldt først og fremst arbeidere som hadde avtale om lengre arbeidstid enn funksjonærer.

5. Det er viktig å være klar over at også mødre med svangerskaps- eller omsorgspermisjon regnes som sysselsatte. En del av de sysselsatte mødrene utførte altså ikke inntektsgivende arbeid på intervjuetidspunktet.

6. Tallene er beregnet på grunnlag av tabeller i NOS C 20 og NOS C 256 (Statistisk sentralbyrå 1992a og 1995a). I arbeidskraftundersøkelsene klassifiseres sysselsatte med en ukentlig arbeidstid på 1-36 timer som deltidsarbeidende. Unntaket er sysselsatte med en arbeidstid på 30-36 timer pr. uke som oppgir at det ikke finnes heltidsarbeid i yrket. Disse klassifiseres som heltidsarbeidende. I beregningene her har vi imidlertid valgt å regne disse som deltidsarbeidende.

7. For alle menn sett under ett er endringene på 1990-tallet statistisk signifikante. Når materialet brytes ned på familiefasegrupper, blir antall personer lavere. Endringene er derfor ikke signifikante for hver enkelt familiefasegruppe.

8. Levekårsundersøkelsens spørsmål om ønsker om lengre arbeidstid kan ikke sammenlignes med arbeidskraftundersøkelsens mål på undersyssetning. For å bli klassifisert som undersyssettsatt må følgende betingelser være oppfylt: Man må arbeide deltid, man må ønske lengre arbeidstid enn man har, man må ha søkt om å få lengre arbeidstid, og man må kunne starte med lengre arbeidstid innen 1 måned (Hobæk 1993). Dette er altså et strengere mål enn det som benyttes i levekårsundersøkelsene.

9. Opplysningene her er ikke helt sammenlignbare med dem som kommer fram i tidsnyttingsundersøkelser. I tidsnyttingsundersøkelser registreres tidsbruk ved at folk fører dagbok hvor de for hvert kvarter noterer sine gjøremål. Dette gir mer nøyaktige opplysninger enn vanlige spørreskjema hvor folk blir bedt om å angi tidsbruk i løpet av en dag, en uke o.l. Særlig når det gjelder aktiviteter som ikke er klart avgrenset i tid, men består av bidrag av varierende lengde i løpet av uka, kan det være vanskelig å angi korrekt tidsbruk i utvalgsundersøkelser uten dagbokføring. Levekårsundersøkelsens opplysninger om tid til husarbeid er derfor mindre nøyaktige enn opplysninger fra tidsnyttingsundersøkelser.

Litteratur

Barstad, A. (1992): "Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene". *Samfunnsspeilet* nr. 1, s.4-8.

Berg, A. M., R. Lavik og I. L. Solvang (1990): *Tid til likestilling? Likestillingspolitikk og tidsorganisering 1970-90*. SIFO-rapport nr. 5.

Bø, T. P. (1989): "Arbeid". I *Sosialt utsyn* 1989. Sosiale og økonomiske studier nr. 70. Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, A. L. (1988): *Merarbeid. Om arbeid utover ordinær arbeidstid*. Rapport 88/25. Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, A. L. (1991): "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I R. Haukaa (red): *Nye kvinner, nye menn*. Oslo: Ad Notam.

Ellingsæter, A. L. (1994): "Dobbeltarbeidende mødre og familieskulende fedre?". I I. Frønes og A. Hompland (red): *Den nye barne- og familieboka*. Oslo: Universitetsforlaget.

Grønmo, S. og S. Lingsom (1986): "Increasing equality in household work: patterns of time-use change in Norway". *European Sociological Review*, vol 2, nr. 3, s. 127-189.

Gulbrandsen, L. og M. Hoel (1986): *Norske kvinners yrkesdeltakelse på 80-tallet. Kontinuitet og nye tendenser*. INAS-rapport nr. 7, Oslo.

Gulbrandsen, L. og C. Ulstrup Tønnesen (1991): *Småbarnsfamilier i dagens Norge. Første rapport fra en surveyundersøkelse av barnefamiliers økonomiske levekår*. INAS-notat nr. 3.

Haraldsen, G. og H. Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SØS nr. 76, Statistisk sentralbyrå.

Hobæk, T. (1993): "Skjult ledighet: Undersyssetning". *Samfunnsspeilet* nr. 2. s. 5-7.

Kitterød, R. H. og S. Opdahl (1992): "Småbarnsforeldre: Lange dager, men tid til barna". *Samfunnsspeilet* nr. 2, s. 2-9.

Kitterød, R. H. (1992): "Småbarnsforeldre: Mye sammen med barna, men mer foreldreskift enn før." *Samfunnsspeilet* nr. 3, s. 5-11.

Kjeldstad, R. (1991): "Småbarnsmødrenes tid på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3, s.16-19.

Kjeldstad, R. (1993): "Kvinner og menn på arbeidsmarkedet". I R. Kjeldstad og J. Lyngstad: *Arbeid, lønn og likestilling*. Oslo: Universitetsforlaget.

Kvande, E. (1994): "6-timers kvinnen og 60-timers mannen". I B. Fougner og M. Asp-Larsen (red): *Norden - kvinners paradís?* Nordisk Ministerråd, Nord: 1994:14.

Langsether, Å. og A. Lømo (1996): *Bedre tid? Gifte kvinners tidsbruk. Endringer 1970 - 1990*. INAS-rapport nr. 2 (Under redigering).

Pedersen, V. (1995): "Rentenedgang gav barnefamilier solid inntektsøkning". *Ukens statistikk* nr. 39, s. 6, Statistisk sentralbyrå.

Skrede, K. (1989): *Work, family and life-cycle squeezes: The need for a social and economic policy for the reproductive sphere*. INAS-notat 1989:12, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1992a): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1991*, NOS C 20, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1992b): *Levekårsundersøkelsen 1991*, NOS C 43, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1995a): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1994*, NOS C 256, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1995b): "Sosiale indikatorer 1980-1995. Velferdsutviklingen de siste 15 år". *Samfunnsspeilet* nr. 4, s. 40-51.

Ragni Hege Kitterød og Kari-Mette Roalsø er første-konsulenter i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Inntektstap ved langtidsledighet:

Ektefellen en ressurs - også for menn

Det er særlig menn som rammes av arbeidsledighet, men når kvinner først er blitt ledige, har de like høy risiko som menn for å fortsette å være uten arbeid. Vi spør her om kvinner bærer de samme økonomiske byrdene ved arbeidsledighet som menn tradisjonelt har gjort, og finner blant annet at kvinners inntektstap ved langtidsledighet er mindre enn menns. Videre betyr offentlige overføringer mer for arbeidsledige kvinners økonomi enn for menn i samme situasjon. Ikke bare langtidsledige kvinner, men også langtidsledige menn har stor nytte av partnerens inntekt.

Arbeidsledigheten økte sterkt mot slutten av 1980-tallet og inn på 1990-tallet, men den ser nå ut til å ha stabilisert seg (Statistisk sentralbyrå 1994). Det er først og fremst menn som rammes, men når kvinner først er blitt arbeidsledige, har de like høy risiko som menn for å fortsette å være uten arbeid.¹

Kvinnerns betydning som forsørgere har økt (Lyngstad og Strand 1992, Skrede 1989). Dette har skjedd blant annet ved økende yrkesdeltakelse gjennom hele 1980-tallet, og ved økende arbeidstid på 1990-tallet (Barstad 1992, Kjeldstad 1993). Ikke bare deltakelse i lønnsarbeid, men også endringer i familiemønsteret har bidratt til å styrke kvinners betydning som forsørgere. Flere og flere kvinner har eneansvaret for barn (Dahl 1993). Samtidig har antallet kvinner og menn som lever alene, økt (Noack og Keilman 1993).

I og med at kvinnes rolle som forsørgere er blitt viktigere, har også arbeidsløsheten fått større direkte betydning for deres økonomiske situasjon. Mens de tidligere først og fremst fikk oppleve de økonomiske konsekvensene av arbeidsledigheten når den mannlige forsørgeren mistet arbeidet, rammes de nå i stadig større grad gjennom tapet av egen arbeidsinntekt. I denne artikkelen skal vi se hva arbeidsledighet betyr for kvinners og menns personlige inntektsnivå og for husholdningens samlede inntekt. Hvilket inntektsnivå har langtidsledige kvinner og menn sammenlignet med sysselsatte kvin-

ner og menn? Hvor mye betyr arbeidsledighetsstrygd for langtidsledige kvinner og menn, og hvor mye betyr andre inntekter? Og er det virkelig slik at det bare er kvinner som finner økonomisk beskyttelse i ekteskapet/samboerskapet ved langvarig arbeidsløshet?

Inntektsforskjellen mellom ledige og sysselsatte er mindre blant kvinner

I 1990 var inntekt etter skatt for langtidsledige menn halvparten av sysselsatte menns inntekt. For langtidsledige kvinner var gjennomsnittlig inntekt etter skatt nærmere to tredeler av gjennomsnittsinntekten for sysselsatte kvinner. Inntektsforskjellen mellom sysselsatte og langtidsledige menn var nesten 90 000 kroner, hvor sysselsatte menns gjennomsnittlige inntekt var 175 600 kroner. Langtidsledige kvinner hadde nærmere 40 000 kroner lavere inntekt enn sysselsatte kvinner, som hadde en gjennomsnittlig inntekt på 87 200 kroner (se figur 1).

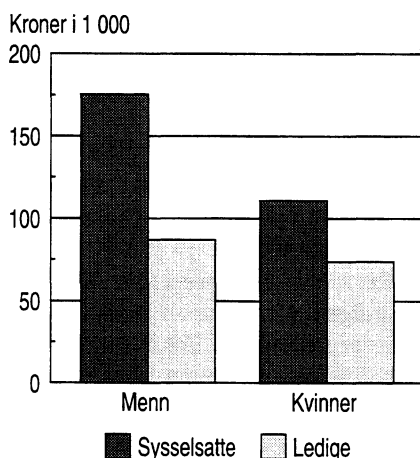
Hva er grunnen til at inntektsforskjellen mellom langtidsledige og sysselsatte er så mye større blant menn enn blant kvinner? En del av inntektsforskjellen skyldes at de langtidsledige er rekruttert fra grupper som allerede før arbeidsledigheten startet, hadde lave inntekter. Langtidsledige har lave utdanning enn de som er i arbeid: Knappt hver tiende hadde i 1991 utdanning på universitets- eller høyskolenivå (9 prosent). Blant sysselsatte hadde hver fjerde (24 prosent) utdanning på dette nivået. Videre er

Datagrunnlaget

Dataene er hentet fra Levekårsundersøkelsen 1991 og et tilleggsutvalg på 1 000 (netto 707) langtidsledige tilkoblet inntektsopplysninger fra Inntekts- og formuesundersøkelsen. Utvalget av langtidsledige består av personer mellom 20 og 59 år som ifølge Arbeidsdirektoratets register hadde vært ledige i minst seks måneder da registeret ble trukket. Sysselsatte er personer som vanligvis utfører inntektsgivende arbeid av minst én times varighet pr. uke.

Kari-Mette Roalsø

Figur 1: Gjennomsnittlig inntekt etter skatt for langtidsledige og sysselsatte kvinner og menn,¹ 20-59 år, 1990

¹ Inklusive enslige forsørgere og personer som bor sammen med foreldre

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsen og levekårsundersøkelsen

langtidsledige ofte unge. Nærmere halvparten var under 30 år (48 prosent), mot bare én av fire sysselsatte (25 prosent). Personer med lav utdanning har i gjennomsnitt lavere inntekt enn de med høyere utdanning, og personer under 30 år har i

Tabell 1: Langtidslediges inntekt etter skatt i prosent av sysselsattes inntekt. Kvinner og menn fordelt på alder og utdanning. 1990

	Kvinner	Menn
Alle	66	50
Alder		
20-24	78	62
25-29	65	58
30-44	69	54
45-59	66	60
Utdanning		
Ungdomsskole	78	47
Videregående nivå I	73	56
Videregående nivå II	65	52
Høgskole/universitet	54	52

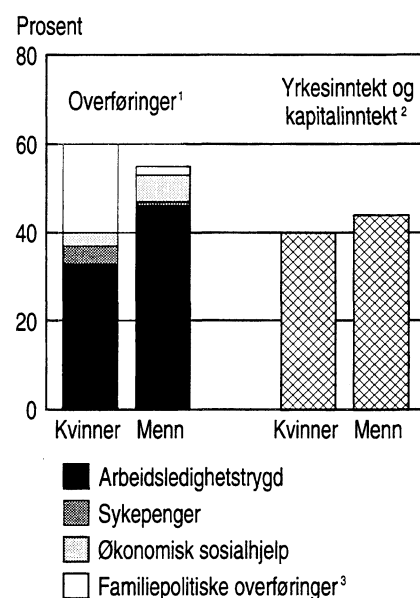
gjennomsnitt lavere inntekt enn de i alderen 30 til 59 år. Men er det grunn til å tro at dette skulle slå sterkere ut for menn enn for kvinner? Uansett alder og utdanning, er inntektsforskjellen mellom sysselsatte og langtidsledige menn fremdeles større enn inntektsforskjellen mellom sysselsatte og langtidsledige kvinner. Det betyr at antakelsen om seleksjon til ledighet ikke forklarer kjønnsforskjellene i inntekstap blant langtidsledige.

Kvinner og menns inntektsgrunnlag forskjellig

En annen forklaring på hvorfor langtidsledige kvinners inntekstap er mindre enn ledige menns, kan være at kvinners og menns inntektsgrunnlag er forskjellig sammensatt. Fordi yrkesinntekt vanligvis er langt viktigere for menns samlede inntekt enn for kvinner, kan de også ha mer å tape ved arbeidsledighet. Dette til tross for at menn vanligvis har høyere inntektsgrunnlag for beregning av arbeidsledighetstrygd. Vi skal se nærmere på hvor mye arbeidsledighetstrygden betyr for langtidsledige kvinner og menn, og hvor mye andre inntekter betyr.

Ser vi alle overføringer under ett, betyr denne inntektstypen omtrent like mye for langtidsledige kvinner og menn, henholdsvis 60 og 56 prosent av samlet inntekt. Men blant mennene utgjør dagpengene (over 50 000 kroner) mesteparten av overføringene, og nesten halvparten av samlet inntekt, mens andre overføringer samlet bare utgjør 10 000 kroner. Blant kvinnene er derimot andre overføringer, først og fremst barne-trygd, nesten like viktig som dagpengene. I gjennomsnitt mottar langtidsledige kvinner 30 000 kroner i dagpenger og 25 000 kroner i andre overføringer. For de langtidsledige kvinnene vil overføringer utenom arbeidsledighetstrygd, og særlig barne-

Figur 2: Inntektsregnskap for langtidsledige kvinner og menn, andel av bruttoinntekt, 1990

¹ Inklusive arbeidsledighetstrygd og sykepenger

² Eksklusive arbeidsledighetstrygd og sykepenger

³ Her inngår barnetrygd, barnebidrag, forsørgerfradrag og skattepliktige ytelser fra folke-trygden

Kilde: Inntekts- og formuesundersøkelsen

trygden, sannsynligvis bidra til at inntekstapet ved arbeidsledighet er mindre for kvinner enn for menn. Familiepolitiske overføringer har større betydning for kvinners inntektsgrunnlag først og fremst fordi barne-trygden utbetales direkte til mødre. Disse overføringene påvirkes ikke av hvilken tilknytning man har til arbeidsmarkedet, men er avhengig av om man har omsorg for barn eller ikke. Derfor vil kvinner med barn ha en form for inntektssikring som menn ikke har.

Også langtidsledige menn nyter godt av partnerens inntekt

Innledningsvis ble det stilt spørsmål om det å være gift eller samboende har større betydning for kvinners økonomiske velferd ved langtidsle-

Individinntekt og husholdningsinntekt

Begrepet inntekt omfatter flere ulike inntektskilder, hvor de viktigste er yrkesinntekt, kapitalinntekt, familiepolitiske overføringer (barnetrygd, overgangsstønad, barnebidrag) og overføringer ellers (dagpenger ved arbeidsledighet, økonomisk sosialhjelp, skattepliktige ytelser fra folketrygden o.l.). Her ser vi på *inntekt etter skatt*, det vil si den inntekten en sitter igjen med etter at skatten er trukket fra, men før gjeldsrentene er betalt.

Inntekt på individnivå viser den enkeltes inntekt uavhengig av om det er andre medlemmer i husholdet han eller hun lever i, og uansett om andre husholdsmedlemmer har inntekt eller ikke. *Husholdsinntekt* er den samlede inntekt for alle husholdsmedlemmene.

dighet enn det har for menn. Det viser seg at å leve sammen med en partner har betydning for både kvinners og menns økonomiske velferd. Det kan være problematisk å forutsette at alle medlemmene i et hushold deler likt og har samme økonomiske velferd. Imidlertid er den motsatte antakelsen, at alle til enhver tid fritt kan disponere sin inntekt uavhengig av andre husholdsmedlemmers behov, lite troverdig. I det følgende forutsetter vi at de som lever i hushold sammen med andre "deler likt".

I hushold hvor det bor mer enn én person, regner vi med at det foregår en viss omfordeling mellom disse personene. Hvis en av personene blir arbeidsledig, kan øvrige husholdsmedlemmer kompensere for dette ved å øke sin arbeidstid, eller ved å gå ut i arbeid hvis vedkommende var yrkespassiv tidligere. Langt flere kvinner enn menn arbeider deltid, eller er yrkespassive. Partneren til langtidsledige menn kan derfor i større grad enn ektefellen/samboeren til langtidsledige kvinner øke sin arbeidsinnsats under partnerens arbeidsledighet. Blant par er det flere langtidsledige menn enn kvinner som oppgir at partneren hadde startet i arbeid etter at han/hun hadde blitt ledig (21 mot 15 prosent) og flere langtidsledige menn enn kvinner svarer at den andre hadde økt arbeidstiden (28 mot 17 pro-

sent). Det er hovedsakelig i barnefamiliene at innsatsen i lønnet arbeid øker. Flere fedre enn mødre oppgir at deres partner gikk ut i arbeid eller økte arbeidstiden, da perioden med arbeidsledighet startet.

Når vi ser på inntektsforskjeller i forbindelse med arbeidsledighet, er det begrenset hvilke slutninger vi kan trekke på grunnlag av vårt datamateriale. Aller helst ville vi hatt opplysninger som viste utviklingen over tid, slik at vi kjente til inntektsnivået før ledighetsperioden startet, og til inntektsutviklingen blant de sysselsatte. Vi kan imidlertid bare si noe om forskjeller i økonomisk velferd mellom de som var langtidsledige i 1990 og de som var i arbeid.

Inntektsforskjellen mellom sysselsatte og langtidsledige blir redusert både for kvinner og menn når det er husholdninger vi tar utgangspunkt i, og ikke enkeltpersoner. Dette gjelder spesielt for menn. For alle langtidsledige menn er husholdets gjennomsnittlige inntekt 65 prosent av inntekten til sysselsatte menns hushold. For alle langtidsledige kvinner er husholdets gjennomsnittlige inntekt nærmere 74 prosent av inntekten til sysselsatte kvinners hushold. Sett på bakgrunn av sysselsattes inntekt, øker det økonomiske velferdsnivået mer for langtidsledige menn enn for langtidsledige kvinner. Det vil si at langtidsledige menns hushold har en gjennomsnittlig inntekt etter skatt som tilsvarer større andeler av inntekten til sysselsatte menns hushold. Denne tendensen finner vi også blant langtidsledige kvinner, men ikke i tilsvarende grad.

De økonomiske konsekvensene av langtidsledighet er imidlertid forskjellig for kvinner og menn avhengig av husholdstypen de lever i. Blant kvinner og menn som lever alene finner vi de minste inntektsforskjellene. Langtidsledige kvinner i denne kategorien har en inntekt tilsvarende 65 prosent av enslige sysselsattes inntekt, mens tilsvarende tall for menn

Tabell 2: Gjennomsnittlig husholdsinntekt etter skatt for langtidsledige og sysselssatte kvinner og menn fordelt på husholdstype. 1990. Kroner

Husholdstype	Langtidsledige	Inntekt i prosent av tilsvarende gruppe sysselsatte	Sysselsatte
Kvinner:			
Alle	186 000	74	250 700
Bor alene	74 100	65	113 500
Bor med ektefelle/samboer uten barn	194 600	78	249 700
Bor med ektefell/samboer med barn	242 200	75	324 000
Menn:			
Alle	163 500	65	250 600
Bor alene	92 600	61	152 400
Bor med ektefelle/samboer uten barn	165 000	63	262 000
Bor med ektefelle/samboer med barn	205 200	69	298 100

er 61 prosent. Det har liten betydning om vi ser på individinntekt eller husholdets inntekt for de som bor alene. I disse husholdene er det ingen andre personer som bidrar økonomisk, derfor er individinntekt og husholdsinntekt for enslige personer identisk.

Inntektsforskjellen kommer tydeligst fram blant gifte/samboende kvinner og menn uten barn. Her har de langtidsledige kvinnenenes hushold en inntekt som utgjør nærmere 80 prosent av sysselsatte kvinners hushold. For langtidsledige menns hushold utgjør inntekten noe over 60 prosent av inntekten til sysselsatte menns hushold. Denne kjønnsforskjellen reduseres blant gifte og samboende med barn. Her tilsvarer inntekten til langtidsledige kvinners hushold 75 prosent av de sysselsatte kvinnenenes hushold, mot nær 70 prosent blant langtidsledige menns hushold.

Fordi kvinner gjennomsnittlig har lavere inntekt enn menn, vil det som oftest være menns inntekt som bidrar til å heve husholdets sammenlagte inntekt. Likevel er det viktige mekanismer innenfor husholdet som også kommer menn til gode ved langvarig arbeidsledighet. Dette kommer særlig godt fram i hushold til gifte/samboende menn med barn, noe som blant mange andre årsaker skyldes at i disse husholdene har kvinner det største "ubrukte" potensialet for økt yrkesdeltaking. Som vi har sett representerer familiepolitiske overføringer som hovedsakelig kvinner med barn mottar, en økonomisk sikkerhet som kommer hele husholdet til gode. Et tilsvarende økonomisk sikkerhetsnett er ikke i samme grad til stede for gifte eller samboende kvinner. For deres partnere er muligheten for å kunne øke tiden i yrkesarbeid langt mindre, fordi de aller fleste menn, uansett husholdstilknytning, vanligvis er yrkesaktive på heltid.

I denne artikkelen har oppmerksomheten hovedsakelig vært rettet mot kvinner og menn som lever i parforhold. Imidlertid er det viktig å peke på at enslige kvinner og menn uten arbeid har det laveste økonomiske velferdsnivået sett i forhold til inntektsnivået til enslige kvinner og menn som er i arbeid. Selv om kvin-

ners økonomiske tap ved ledighet også i denne kategorien er mindre enn blant menn i samme situasjon, er det de enslige kvinnene uten arbeid som har den laveste gjennomsnittlige inntekten av alle.

1. Tall for 1995 viser en reduksjon i arbeidsledigheten blant menn. Fra 2. kvartal 1994 til 2. kvartal 1995 falt ledigheten blant menn fra 6,5 prosent til 5,4 prosent. For kvinner har ledigheten holdt seg stabil på 5 prosent (Ukens statistikk 28/29 1995).

Litteratur

Barstad, Anders (1992): Arbeidsmarkedet på 1980-tallet: Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene. *Samfunnsspeilet* nr.1.

Dahl, Grete (1993): *Enslige forsørgere* i Sosialt utsyn. Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1993): Kvinner og menn på arbeidsmarkedet i Kjeldstad, Randi og Jan

Lyngstad: *Arbeid, lønn og likestilling*, Universitetsforlaget.

Lyngstad, Jan og Børge Strand (1992): Gifte kvinner: Fra forsørget til forsørger? *Samfunnsspeilet* nr.1.

Noack, Turid og Nico Keilman (1993): *Familie og husholdning* i Sosialt utsyn. Statistisk sentralbyrå.

Skrede, Kari (1989): Work, Family and Life-cycle Squeezes. *Inas-notat* nr.12.

Statistisk sentralbyrå (1994): *Statistisk årbok*. Norges offisielle statistikk.

Statistisk sentralbyrå (1995): *Ukens statistikk* nr. 28/29, 1995.

Kari-Mette Roalsø er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekårsforskning.

Flere kvinner i arbeid i Norge enn i EU

Andelen yrkesaktive kvinner er klart høyere i Norge enn i de fleste EU-land. Det har bl.a. sammenheng med at deltidsarbeid er relativt mye utbredt blant norske kvinner. Den kvinnelige yrkesdeltakelsen innenfor EU er lavest i Hellas, Irland og Spania. Høyest er den i Danmark. Arbeidsledigheten blant norske kvinner er bare halvparten av gjennomsnittet i EU.

Tor Petter Bø

I debatten om Norges forhold til EU er utviklingen på arbeidsmarkedet et av de mest berørte emnene. På dette området finnes det også sammenlignbar statistikk. Her vil vi gi et bilde av hvordan yrkesaktiviteten og tilknytningen til arbeidsmarkedet varierer mellom de ulike land i EU, og sammenligne med norske forhold.

Tilknytningen til arbeidsmarkedet for ulike befolkningsgrupper måles gjerne ved yrkesfrekvenser eller arbeidsstyrkeprosjenter, dvs. andelen som har inntektsgivende arbeid (sysselsatte), eller som aktivt søker etter det (arbeidsledige). Dette målet kan spesifiseres videre ved å se hvor lang arbeidstid de sysselsatte har. For å få mest mulig sammenlignbare tall landene imellom, uavhengig av normal utdanningslengde og ulike pensjonsordninger, holder vi oss i første omgang til aldersgruppen 25-49 år. I EU ligger yrkesfrekvensen for menn i denne alderen på omkring 95 prosent, med bare små variasjoner landene imellom. Til sammenligning er 92 prosent av norske menn i alderen 25-49 år yrkesaktive (1991).

Store variasjoner i kvinners yrkesdeltakelse innen EU

For kvinner er det imidlertid langt større forskjeller på tvers av landegrensene når det gjelder yrkesdeltakelse (tabell 1). Det må ses i sammenheng med at kvinner tradisjonelt har hatt et mer perifert og skiftende forhold til arbeidsmarkedet enn menn, selv om dette mønsteret er i ferd med å endres. Den kvinnelige yrkesdeltakelsen er lavest i land som Irland, Hellas og Spania (omkring 50 prosent), mens den er klart høyest i Danmark (89 prosent). For øvrig er det bare i Storbritannia, Frankrike og Portugal at yrkesfrekvensen for kvinner overstiger 70 prosent. Til

Tabell 1: Arbeidsstyrkestatus blant kvinner i alderen 25-49 år i EU og Norge. Prosent¹. 1991

	I arbeidsstyrken	Heltids-syssel-satte	Deltids-syssel-satte	Arbeidsledige
Norge	79	42	34	4
Danmark	89	54	26	10
Belgia	68	44	17	10
Frankrike	75	52	15	10
Hellas	52	44	3	10
Irland	49	34	8	16
Italia	57	45	5	13
Luxembourg	55	43	11	2
Nederland	62	21	35	10
Portugal	74	65	6	5
Spania	51	36	4	21
Storbritannia	74	38	31	7
Tyskland	68	40	25	5
EU i alt	66	42	18	10

¹ Tallene for arbeidsstyrken, heltids- og deltids-syssel-satte er regnet i prosent av kvinner i alt (25-49 år), mens arbeidsledighetstallene er i prosent av arbeidsstyrken for kvinner (25-49 år).
Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene i EU og i Norge (Kitterød 1993)

sammenligning er 79 prosent av de norske kvinnene yrkesaktive, dvs. som en god nummer to (etter Danmark) i EU-sammenheng.

Fire av ti kvinner har heltidsjobb i EU - og i Norge

Bildet blir imidlertid noe annerledes når vi i tillegg ser på arbeidstidens lengde, og ikke bare andelen yrkesaktive totalt (tabell 1). Fire av ti norske kvinner i alderen 25-49 år har heltidsarbeid, og dette er på linje med gjennomsnittet i EU. Innenfor EU er det Portugal, Danmark og Frankrike som har høyest heltidsandel, mens Nederland, Irland og Spania har den laveste.² Norske kvinner som arbeider deltid har gjennomgående noe lengre arbeidstid enn deltidsansatte i EU.

Hva som regnes som heltidsarbeid, varierer såvel mellom ulike land som mellom ulike yrkesgrupper i samme land. En del personer har

imidlertid en ukentlig arbeidstid som klart overstiger normalarbeidstiden. Om vi definerer "særlig lang arbeidstid" som 46 timer eller mer pr. uke, viser det seg at Storbritannia skiller seg klart ut med lange arbeidsuker for de heltidsansatte, enten de er menn eller kvinner (tabell 2). Også relativt mange greske menn og kvinner, samt irske menn, tilbringer mye tid på jobben. Norske menn plasserer seg i midtsjiktet når EU-landene rangeres på denne måten, mens norske kvinner oppviser en relativt lav andel med særlig lang arbeidstid.

Tabell 2: Heltidsansatte menn og kvinner i alt med særlig lang ukentlig arbeidstid¹ i EU og Norge. Prosent. 1991

	Menn	Kvinner
Norge	10	3
Danmark	7	4
Belgia	4	2
Frankrike	9	4
Hellas	17	10
Irland	16	5
Italia	11	5
Luxembourg	5	(3)
Nederland	3	1
Portugal	10	6
Spania	8	4
Storbritannia	36	13
Tyskland	8	4
EU i alt	14	6

¹ "Særlig lang arbeidstid" er her definert som 46 timer eller mer pr. uke. Tallene for EU gjelder vanlig arbeidstid, mens de for Norge gjelder avtalt arbeidstid (eventuelt vanlig for dem uten avtale). Kilder: Eurostat 1993 og Kitterød 1993

Høyere arbeidsledighet i EU enn i Norge

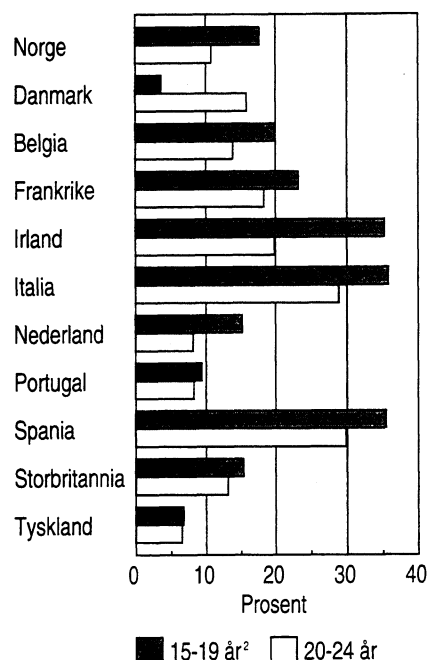
Foruten de som er sysselsatt, inngår som nevnt også de **arbeidsledige** i arbeidsstyrken (og i beregningen av yrkesfrekvensene). For kvinner i alderen 25-49 år var ledigheten i EU sett under ett, dobbelt så høy som i Norge i 1991. I Norge utgjorde ledigheten 4 pro-

sent, mens den var på 10 prosent i EU (tabell 1). Innenfor EU var det imidlertid betydelige variasjoner i ledighetsnivået. Høyest ledighet hadde Spania, Irland og Italia (13-21 prosent), mens den var lavest i Tyskland, Portugal og Storbritannia (5-7 prosent).² For en nærmere analyse av ledigheten **totalt** viser vi til artikkelen "Arbeidsledigheten i Europa de siste 25 år".

Her skal vi i tillegg se på arbeidsledigheten blant **ungdom**. Blant tenåringer (15-19 år) varierer ledigheten i EU fra et nivå på under 7 prosent (i Danmark og Tyskland) til over 30 prosent (i Spania, Italia og Irland). Tallet for Norge på knapt 18 prosent ligger altså i midtsjiktet (figur 1). Tenåringsledigheten målt i forhold til ledighetsprosenten for den voksne befolkningen (over 24 år) betraktes gjerne som en bedre indikator på ungdommens relative posisjon på arbeidsmarkedet (OECD 1994). Med unntak av Tyskland, der tenåringsledigheten faktisk er noe lavere enn i arbeidsstyrken forøvrig, er ledighetsprosenten blant tenåringer minst dobbelt så stor som blant de voksne. Italia og Norge peker seg ut med en særdeles høy tenåringsledighet, fire-fem ganger høyere enn de voksne. Den relativt lave ungdomsledigheten i Tyskland har sammenheng med deres spesielle lærlingeordning og arbeidsplassbaserte yrkesopplæring som innebærer at deltakerne har status som sysselsatte. Det samme gjelder for Danmark (OECD 1994).

Tilsvarende resonnement gjelder et stykke på vei også for ungdom i alderen 20-24 år. For denne gruppen er ledigheten lavest i Tyskland, Nederland og Portugal (7-8 prosent), mens den er høyest i Spania, Italia og Irland (20-30 prosent). I Norge var ledigheten på 10,8 prosent.

Figur 1: Arbeidsledighet blant ungdom i EU¹ og Norge. Prosent. 1991

¹ Unntatt Hellas og Luxembourg, data mangler

² Belgia og Italia: 14-19 år

Norge, Spania og Storbritannia: 16-19 år

Kilde: OECD 1994

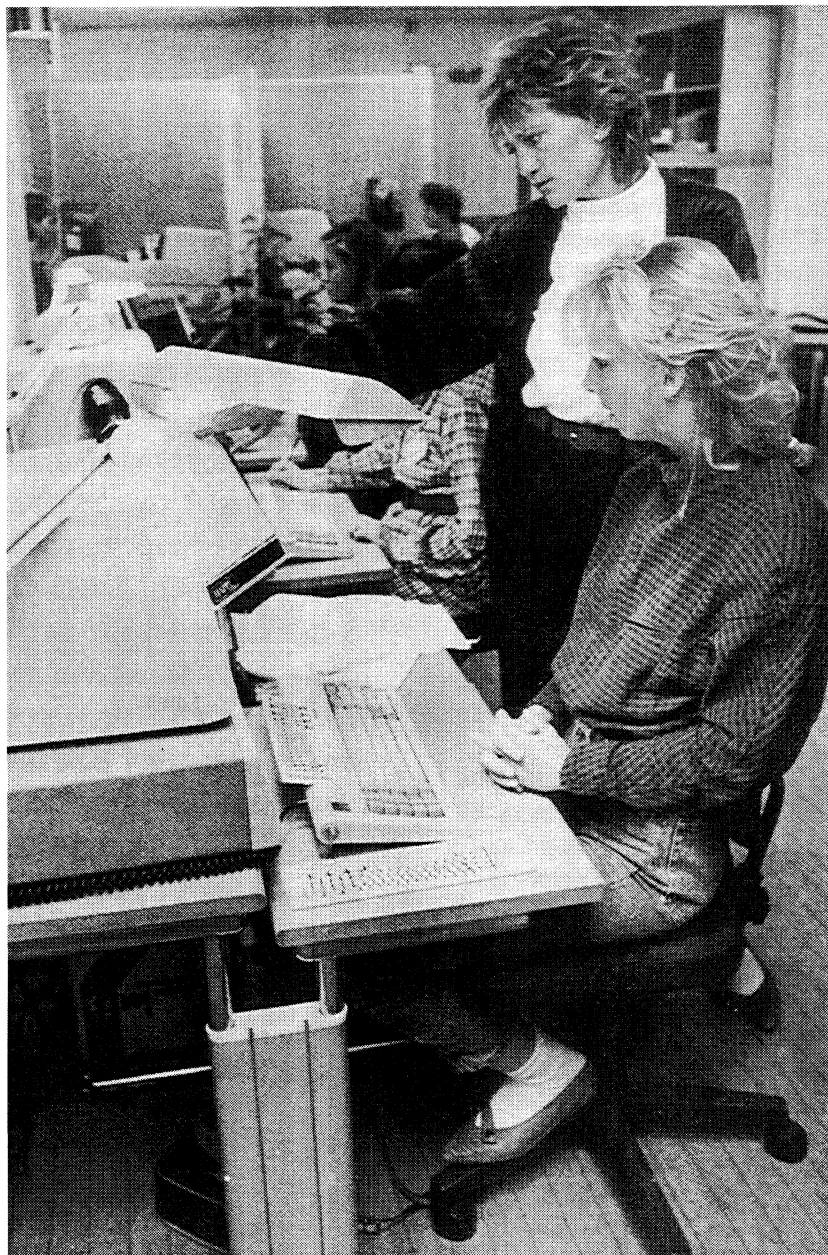
For ungdom er skolegang eller studier naturlig nok et utbredt alternativ til inntektsgivende arbeid, eventuelt i kombinasjon med en deltidsjobb. Av all ungdom i alderen 20-24 år er andelen i arbeidsstyrken som følger:

75-80 prosent: Danmark, Irland, Storbritannia, Tyskland

64-68 prosent: Italia, Portugal, Norge (68 prosent)

54-62 prosent: Frankrike, Spania

Norsk ungdom befinner seg altså i midtsjiktet av de land som her sammenlignes når det gjelder yrkesaktivitet (for tenåringer mangler vi sammenlignbare tall).

6 av 10 langtidsledige i Belgia, Irland og Italia

Det er først og fremst ved *langvarig* arbeidsledighet at det kan oppstå alvorlige velferdstap. Om vi definerer langtidsledighet som en sammenhengende ledighetsperiode på ett år eller mer, viser det seg at an-

delen langtidsledige i 1992 var klart høyest i Belgia, Irland og Italia, der seks av ti arbeidsledige i alt hadde vært uten arbeid i ett år eller mer (tabell 3). Lavest langtidsledighet innenfor EU hadde Danmark med 27 prosent. Til sammenligning var andelen på 24 pro-

Tabell 3: Langtidsledige¹ i prosent av arbeidsledige i alt i EU² og Norge. 1992

	I alt	Menn	Kvinner
Norge	24	23	24
Danmark	27	16	29
Belgia	59	56	61
Frankrike	36	34	38
Hellas	50	38	57
Irland ³	60	65	52
Italia	58	58	58
Nederland	44	47	42
Portugal	31	25	36
Spania	47	38	56
Storbritannia	35	40	27
Tyskland	34	37	31

¹ Langtidsledighet er her definert som ledighetsperioder på ett år og over

² Luxembourg er utelatt pga. små og usikre tall

³ Tall for 1991

Kilde: OECD 1993

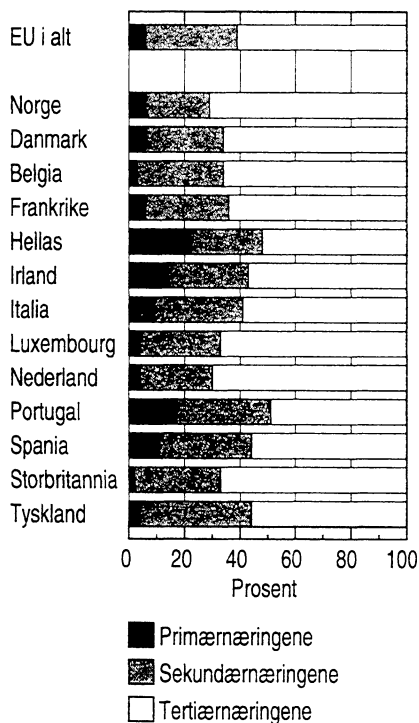
sent i Norge. I flertallet av landene har kvinnene lengre ledighetsperioder enn menn.

OECD (1993) påpeker at det ikke er noen klar sammenheng mellom nivået på ledigheten totalt og andelen langtidsledige. Men andelen vil påvirkes av omfanget på myndighetenes arbeidsmarkedstiltak, og særlig i hvilken grad disse rettes inn mot personer med lange ledighetsperioder. Arbeidsledige som kommer med på et tiltak, blir ofte ikke lenger regnet med blant de ledige så lenge tiltaket varer. Om de fremdeles er uten vanlig arbeid når tiltaket avsluttes, regnes dette som en ny ledighetsperiode (varigheten nullstilles). Det er også variasjoner landene imellom når det gjelder bruken av ulike former for førtids- eller uførepensjonering ved langvarig ledighet blant eldre personer.

Relativt flere eldre yrkesaktive i Norge enn i EU

I våre sammenligninger av tilknytningen til arbeidsmarkedet har vi konsentrert oss om aldersgruppen

Figur 2: Sysselsatte i alt etter næring i EU og Norge. Prosent. 1991

Kilder: Arbeidskraftundersøkelsene i EU og i Norge (Kitterød 1993)

lingen ikke begrenses til aldersgruppen 25-49 år, men utvides til 15-64. Vi kommer likevel ikke helt opp på danske kvinners nivå.

Lavere andel i industrien i Norge enn i EU

Til slutt skal vi se hvordan sysselsettingen totalt fordeler seg på de ulike næringene (figur 2). Vi skiller her mellom primær-, sekundær- og tertiærnæringene. Av alle sysselsatte (menn og kvinner) er det bare 6 prosent som arbeider i primærnæringene (jordbruk, skogbruk og fiske) i så vel Norge som i EU sett under ett. I fem av de tolv EU-landene er denne andelen lavere enn i Norge, mens tre sørlige EU-land (og Irland) har en langt høyere andel.

23 prosent av de sysselsatte i Norge arbeider i sekundærnæringene (industri og bergverk, bygg og anlegg), 10 prosent færre enn i EU, der altså hver tredje er sysselsatt i denne sektoren. Samtlige EU-land har en høyere andel enn Norge, med Tyskland i klar tetposisjon.

Sju av ti nordmenn arbeider i tertiærnæringene (tjenesteyting), mot seks av ti EU-borgere. Ikke noe EU-land har en høyere andel enn Norge i disse næringene, men Nederland er på omtrent samme nivå. Like bak følger fire land, med bare 3-4 prosentpoeng lavere andel. Hellas og Portugal har færrest sysselsatte i tjenesteyting - rundt halvparten av de sysselsatte.

Forskjellene i næringsstrukturen mellom EU og Norge er klart mindre for mannlige sysselsatte enn for kvinnelige. Det har sammenheng med at tertiærnæringene er mer utbredt i Norge, og at kvinnene er "overrepresentert" nettopp i disse næringene. Den høye yrkesdel-

takelsen for norske kvinner generelt, og deres høye deltidsandel, bidrar altså til de ulikhetene vi påpekte i fordelingen av total-sysselsettingen.

1. Avgrensningen av heltids- og deltidsarbeid er i EU-landenes undersøkelser basert på hva intervjuobjektene selv oppgir, ikke på en fastsatt timegrense. I Norge defineres heltid som avtalt (eventuelt vanlig) arbeidstid pr. uke på 37 timer og over, samt arbeidstid på 30-36 timer hvis det oppgis at dette utgjør heltid i vedkommende yrke.

2. I Luxembourg var ledigheten for kvinner enda lavere (2 prosent), men for dette landet er de absolutte tallene svært små.

Litteratur

European Commission Childcare Network (1993): *Mothers, Fathers and Employment 1985-1991*.

Eurostat (1993): *Labour Force Survey. Results 1991*.

Kitterød, H. (1993): *Fullt og helt eller stykkevis og delt? Deltidsarbeid i Norge og EF - omfang og endring*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport nr. 11, Oslo.

OECD (1993): *OECD Employment Outlook 1993*, Paris.

OECD (1994): *OECD Employment Outlook 1994*, Paris.

Tor Petter Bø er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarked.

25-49 år, og dessuten 16-24 angående ledigheten. Om vi istedet ser på yrkesfrekvensen for hele befolkningen i alderen 15-64 år, kan Norge oppvise en langt mer framskutt posisjon i europeisk sammenheng når det gjelder **mennenes** yrkesaktivitet enn hva som framgikk da vi så på aldersgruppen 25-49 år. Bare i Danmark og Storbritannia er yrkesfrekvensen høyere enn i Norge. I land som Belgia, Frankrike, Spania og Hellas er mennenes yrkesfrekvens hele 7-10 prosentpoeng lavere enn i Norge. Den viktigste forklaringen på Norges plassering i denne forbindelse er vår forholdsvis høye pensjonsalder. Også for kvinner endrer Norge sin relative posisjon om må-

Skjult ledighet:

Undersysselssetting

Tone Hobæk

Av være helt uten arbeid betraktes som den mest alvorlige formen for arbeidsløshet. Men ufrivillige deltidssarbeidende bør også betraktes som en del av arbeidsløshetsproblemet. Antall undersysselsatte har – som arbeidsløsheten – økt i de senere år. I 1. kvartal 1993 var det 88 000 undersysselsatte i Norge – de fleste av disse var kvinner. Hele gruppa ønsket en økning i arbeidstiden som tilsvarer 35 000 heltidsstillinger.

For at en person skal bli definert som arbeidsløs i statistikken, kreves det bl.a. at han/hun ikke har hatt noe arbeid i løpet av undersøkelsesuka. Hvis en f.eks. arbeider 12 timer i uka og ønsker en heltidsjobb, vil en ikke inngå i tallet på arbeidsløse. Denne typen av ledighet fanges opp i begrepet undersysselssetting¹.

Deltidsarbeid blir ofte oppfattet som en individuelt tilpasset arbeidstidsordning. Men mange av de deltidssansatte ønsker en lengre arbeidstid pr. uke enn det de faktisk har. I 1. kvartal 1993 var det

544 000 deltidssarbeidende i Norge. 142 000 av disse ønsket seg en lengre arbeidstid. For å bli klassifisert som undersysselsatt kreves det i tillegg at man har forsøkt å få lengre arbeidstid og er tilgjengelig for dette innen en måned. 88 000 deltidssansatte tilfredsstilte disse kravene, viser tall fra arbeidskraftundersøkelsene (AKU).

Undersysselssettingen øker

I 1988 var det 40-50 000 undersysselsatte i Norge². Siden har undersysselssettin-

gen vært økende, og i 1. kvartal 1993 var 88 000 personer undersysselsatt. Undersysselssetting er – som arbeidsløsheten – delvis et konjunkturfenomen; den øker ved redusert etterspørsel etter arbeidskraft. Figur 1 viser utviklingen i antall arbeidsløse (arbeidssøkere uten arbeidsinntekt) og undersysselsatte i AKU fra 2. kvartal 1988 til 1. kvartal 1993. Som arbeidsløsheten har undersysselssettingen blitt fordoblet siden 1988.

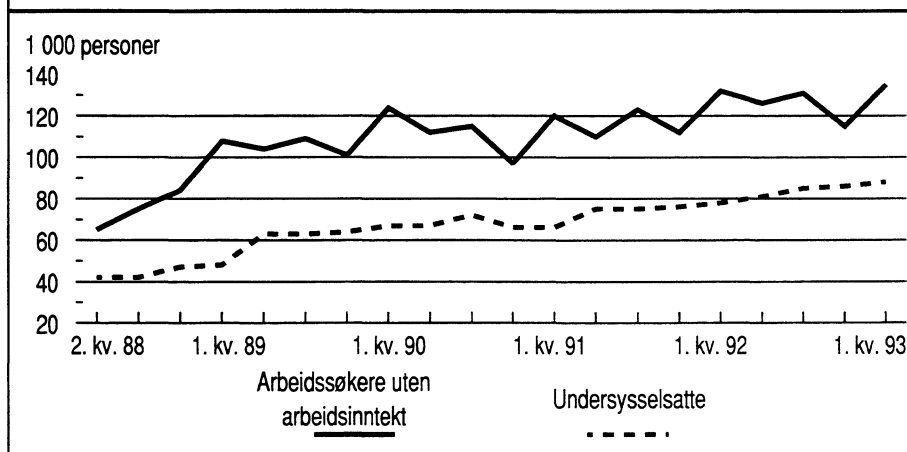
En økning i sysselsatte på deltid kan påvirke nivået på antall undersysselsatte. Antall deltidssysselsatte har imidlertid holdt seg på et stabilt nivå siden 1988. Den stigende undersysselssettingen har dermed ført til at andelen undersysselsatte av de deltidssysselsatte har økt, fra 11 prosent i 1989 til 15 prosent i 1992.

Årsaker til undersysselssetting

Vi har ingen spørsmål i AKU som kan avdekke mulige årsaker til undersysselssetting. Men en kan tenke seg flere forhold som kan påvirke nivået på ufrivillig deltidssysselsatte:

- En konjunkturedgang kan føre til at flere blir delvis permitterte (innskrenket arbeidstid). Ifølge tall fra Arbeidsdirektoratet økte antall delvis permitteringer fra 1987 til 1989; da 13 000 var delvis permitterte. Siden 1989 har antallet gått ned, og i 1992 var 6 000 personer delvis permitterte. En av årsakene til reduksjo-

Figur 1
Antall arbeidssøkere uten arbeidsinntekt og undersysselsatte.
2. kv. 1988 - 1. kv. 1993. 1 000

Undersysselssetting:

For å bli klassifisert som undersysselsatt i arbeidskraftundersøkelsene, må fire betingelser være oppfylt:

1. Man må arbeide deltid
2. Man må ønske lengre arbeidstid enn den man har
3. Man må ha forsøkt å få lengre arbeidstid
4. Man må kunne starte med lengre arbeidstid innen en måned.

nen, er den nye loven om lønnsplikt under permittering som gjør det mindre attraktivt å permittere ansatte (Torp 1991).

- Hvis en av forsørgerne i husholdningen er blitt arbeidsløs, kan det føre til at deltidsarbeidende forsørgerne ønsker å øke arbeidstiden for å kompensere for redusert inntekt i husholdningen (Eide 1989).

- Mange kvinner starter frivillig i deltidsarbeid, men ønsker en overgang til heltidsarbeid i senere livsfaser. Lavere etterspørsel i arbeidsmarkedet kan redusere muligheten for dette.

- I enkelte sektorer er det et særlig høyt innslag av deltidsjobber. Skiftordninger, ugunstige arbeidstider og helgearbeid kan ha tvunget fram et slikt arbeidsmarked. I helse- og sosialvesenet har en høy andel av de sysselsatte deltidsarbeid. Også innenfor varehandel der åpningstidene gradvis er blitt utvidet i de senere år, er andelen deltidsarbeidere relativt høyt. Fordi de fleste stillingene i disse næringene er deltidsjobber, kan det tenkes at det er vanskelig å få økt arbeidstiden.

Avdekker arbeidsmarkedsproblemer blant kvinner

Den kraftige økningen i arbeidsløsheten fra 1988 og utover har rammet menn sterkere enn kvinner. Årsaken er at menn i større grad enn kvinner arbeider i typisk konjunkturutsatte næringer som f.eks. industri og bygge- og anleggsarbeid, mens kvinner oftere er sysselsatt i tjenesteytende næringer. I 1989 var ledighetsprosenten for første gang i nyere tid høyest blant menn. Vanligvis har arbeidsløsheten vært høyere blant kvinner, hovedsakelig pga. en mer marginal tilknytning til arbeidsmarkedet. Ifølge AKU var ledigheten 6,5 prosent blant menn og 5,1

prosent blant kvinner i 1992.

Ved å trekke inn undersyssselsetting nyanseres dette bildet. Tabell 1 viser utviklingen i arbeidsløshetsprosenten og undersyssselsettingsprosenten (undersysseisatte i prosent av arbeidsstyrken) fordelt på kjønn. Inkluderer vi undersyssselsetting i ledighetsbegrepet, er det flere kvinner enn menn som har problemer på arbeidsmarkedet, selv i en lavkonjunkturperiode som den vi er inne i nå.

En årsak til at flere kvinner enn menn er undersysseisatte, er at deltidsarbeid er mye mer vanlig blant kvinner. Hvis en derimot måler undersyssselsetting i prosent av de deltidsysseisatte i hver gruppe, er andelen ufrivillig deltidsysseisatte faktisk høyere blant menn enn blant kvinner. 20 prosent av de deltidsysseisatte mennene var undersysseisatte i 1992, mot 14 prosent av de deltidsarbeidende kvinnene.

Tre av fire undersysseisatte er kvinner

Undersyssselsetting er først og fremst et kvinnefenomen. 61 000 kvinner var undersysseisatt i 1992. Av disse igjen var hele 38 000 i aldersgruppa 30-54 år. Halvparten av de undersysseisatte er med andre ord kvinner i alderen 30-54 år. Omfanget av deltidsarbeid er imidlertid også størst i denne gruppa, og dette vil påvirke nivået på antall undersysseisatte. Målt som andel av deltidsysseisatte utgjorde de undersysseisatte i denne gruppa 15 prosent.

I løpet av 1980-årene skjedde det en endring i kvinners arbeidstid. Andelen med kort deltid (1-19 timer i uka) var stabil i perioden, mens andelen med heltidsarbeid økte på bekostning av de som jobbet lang deltid. Overgangen fra deltid til heltid var mest utbredt blant kvinner i alderen 25-39 år. De nye kvinnegenerasjonene velger i større grad enn sine

mødre å være yrkesaktive på heltid (Bø 1993). Denne tendensen ser vi gjenspeiles i undersyssselsettingstallene. De fleste undersysseisatte er kvinner i aldersgruppa 30-54 år.

Ved å se på hvilken arbeidstid de undersysseisatte har, kan en få et inntrykk av tilknytningen til arbeidsmarkedet. Ofte regnes de som arbeider kort deltid som en marginal gruppe på arbeidsmarkedet. 21 000 av de undersysseisatte kvinnene i alderen 30-54 år arbeider kort deltid, og de fleste av disse ønsker seg en arbeidstid som ligger i intervallet 20-36 timer pr. uke, dvs. mindre enn heltidsarbeid.

Flest undersysseisatte i tjenesteytende næringer

De fleste deltidsysseisatte kvinner arbeider innenfor offentlig, sosial og privat tjenesteyting samt varehandel, hotell- og restaurantvirksomhet. Vi finner følgelig de fleste undersysseisatte innenfor disse næringene. Måler en undersyssselsettingen i prosent av de deltidsysseisatte, er undersyssselsetting like sterkt utbredt innenfor næringer som industri, bygge- og anleggsvirksomhet og transport, lagring, post og telekommunikasjon.

Omfanget av undersyssselsetting er størst innenfor helse- og sosialtjenester. 25 prosent av de undersysseisatte arbeider i denne næringen. Det samme mønsteret finner en selvsagt når en fordeler de undersysseisatte på yrke. 12 000 av de undersysseisatte har sykepleie- eller annet pleiearbeid som yrke. 10 000 driver med salgsarbeid og 10 000 er rengjøringspersonale.

Økningen har vært sterkere for menn

Selv om undersyssselsetting først og fremst er et kvinnefenomen, har den relativt sett økt sterkere for menn under

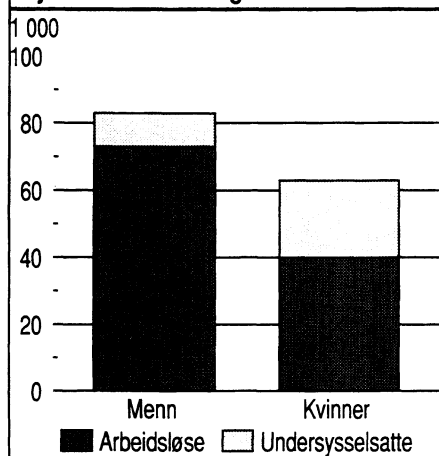
Tabell 1. Arbeidssøkere uten arbeidsinntekt og undersysseisatte etter kjønn i prosent av arbeidsstyrken. 1989-1992

	1989	1990	1991	1992
Menn				
Arbeidsløshetsprosent	5,1	5,6	5,8	6,5
Undersysseisettingsprosent	1,1	1,3	1,5	1,8
Kvinner				
Arbeidsløshetsprosent	4,7	4,8	5,0	5,1
Undersysseisettingsprosent	4,8	5,4	5,7	6,3

Tabell 2. Undersysseisatte etter alder, kjønn og avtalt arbeidstid pr. uke. Årsgjennomsnitt 1992. Antall i 1 000 og i prosent av deltidsysseisatte i hver gruppe

	I alt	Prosent	Nåværende avtalt arbeidstid			
			Kort deltid (1-19 timer)	Prosent	Lang deltid (20-36 timer)	Prosent
I alt	82	15	45	17	37	14
16-24 år	21	19	12	16	9	26
Kvinner 25-39 år	24	16	14	21	9	10
Kvinner 40-54 år	20	14	10	18	9	11
Menn 25-54 år	12	32	6	43	7	29
Menn 55-74 år	5	5	3	6	1	2

Figur 2
Tilbud av ukeverk/heltidsstillinger i
1 000 blant arbeidsløse og under-
sysselsatte menn og kvinner. 1992

den siste nedgangsperioden. I 1988 var det 6-9 000 undersysselsatte menn. I 1992 var i gjennomsnitt 21 000 menn undersysselsatt. Menn i alderen 25-54 år har den høyeste andelen av ufrivillig deltidsarbeidende blant de deltidsysselsatte. Hver tredje deltidsarbeider i denne gruppa er undersysselsatt.

På grunn av små nivåtall og usikkerhet i AKU, er det problematisk å se hvilke yrkesgrupper blant menn som har opplevd økt undersysselsetting. Men tendensen er at yrkesgrupper innenfor industri, bygge- og anleggsarbeid samt transport- og kommunikasjonsarbeid har vist sterkest økning. Dette har sin bakgrunn i at disse næringene er særlig konjunkturutsatte. Tallene fra Arbeidsdirektoratet for registrerte arbeidssøkere som er delvis sysselsatte, bekrefter den tendensen vi ser i AKU.

I motsetning til blant kvinner er lang deltid mer vanlig blant undersysselsatte menn over 25 år. Også når en ser på ønske om arbeidstid skiller disse seg ut. Langt de fleste menn i denne gruppa ønsket seg en arbeidstid som tilsvarte et heltidsarbeid.

Ungdom og undersysselsetting

Ungdom er den gruppa som er hardest rammet av problemene på arbeidsmarkedet. Sysselsettingen blant ungdom har gått sterkt ned de senere år. Reduksjonen i sysselsettingen har først og fremst skjedd blant dem som arbeider heltid, mens antallet på deltid har vært stabilt. De fleste unge som arbeider deltid gjør dette i kombinasjon med utdanning, og få av disse er undersysselsatte.

Siden 1988 har antall undersysselsatte ungdom blitt fordoblet, og i 1992 var 21 000 undersysselsatt. Dette tilsvarte 19 prosent av de deltidsysselsatte i denne gruppa. 2 av 3 undersysselsatte unge ønsker seg en heltidsstilling.

Graden av undersysselsetting

Undersysselsetting kan betraktes som en form for delvis arbeidsløshet. Men siden de undersysselsatte er i arbeid, kan vi ikke sidestille en undersysselsatt person med en arbeidsløs. I AKU blir de undersysselsatte spurt om *ønsket arbeidstid*. Ved å sammenholde dette med hvert individs *avtalte arbeidstid*, får vi vite hvor mange ekstra timer en undersysselsatt ønsker å arbeide. I 1992 ønsket hver undersysselsatt i gjennomsnitt å øke arbeidstiden med 15 timer pr. uke. Dette tilsvarte 32 000 heltidsstillinger à 37,5 timers uke. Dette er en oppgang på 10 000 siden 1989, da ønsket økning i arbeidstiden utgjorde 22 000 heltidsstillinger.

Det totale tilbud av heltidsarbeid

I AKU spørres også de arbeidsløse om deres arbeidstidsønsker. Tre av fire arbeidsløse ønsker seg et heltidsarbeid. Gjennomsnittlig ønsket arbeidstid fra de 126 000 arbeidsløse var i 1992 34 timer pr. uke. Disse ønsket en arbeidstid som tilsvarte 113 000 heltidsstillinger.

Ved å summere arbeidsløses og undersysselsattes arbeidstidsønsker, får vi et mål på det urealiserte arbeidstilbudet fra disse to gruppene i økonomien. Samlet tilsvarte ønsket arbeidstid fra arbeidsløse og undersysselsatte 145 000 heltidsstillinger i 1992, mot 124 000 i 1989.

Siden flere kvinner enn menn er undersysselsatte, kan det være interessant å fordele tilbudet av heltidsarbeid på kjønn. Tilbudet av heltidsarbeid fra menn var 83 000 stillinger i 1992 (herav 10 000 blant de undersysselsatte). Blant kvinnene var tilbudet 63 000 heltidsstillinger (herav 23 000 blant de undersysselsatte). Ved å inkludere undersysselsatte i "ledighetsbegrepet" ser vi at arbeidsløsheten blant kvinner nærmer seg menns i omfang.

1. To offisielle mål: Arbeidsdirektoratet og Statistisk sentralbyrå utgir to ulike statistikker for helt arbeidsledige. Dette gjøres også for delvis arbeidsledige. Arbeidsdirektoratets "registrerte arbeidssøkere som er delvis sysselsatte" omfatter personer som enten er delvis permitterte eller som arbeider mindre enn heltid, og som ønsker lengre arbeidstid. 63 000 var registrert som delvis arbeidsløse i 1992. Nivået på undersysselsatte i AKU er høyere, vesentlig fordi AKU også fanger opp de som ikke melder seg ved arbeidsformidlingen. Motivasjonen for å oppsøke arbeidskontoret for de delvis arbeidsløse er dagpengerettigheter eller assistanse til å søke mer arbeid. Kriteriet for at de delvis arbeidsløse skal kunne motta dagpenger, er at arbeidstiden må ha blitt ufrivillig redusert med 20 prosent (Arbeidsdirektoratet 1992). AKU fanger trolig i tillegg opp den gruppen av deltidsansatte som ikke har opplevd en ufrivillig overgang til redusert arbeidstid, men som allikevel ønsker mer arbeid.

2. Spørsmålene om undersysselsetting ble først tatt med i AKU-skjemaet fra og med 2. kvartal 1988.

Litteratur

Arbeidsdirektoratet (1992): "Registrerte delvis sysselsatte". *Kvartalsrapport om arbeidsmarkedet* nr. 3.

Eide, Jon Halvard (1990): "Økende undersysselsetting". *Samfunnsspeilet* nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Torp, Hege (1991): "Åpen og skjult arbeidsløshet: Undersysselsetting". *Søkelys på arbeidsmarkedet* nr. 2. Institutt for Samfunnsforskning.

Bø, Tor Petter (1993): Oversiktsartikkel om arbeid i "Sosialt utsyn 1993". Kommer sommeren 1993.

Tone Hobæk er konsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for arbeidsmarked.

Feminisering av fattigdommen?

Randi Kjeldstad

Til tross for at det fant sted en utjevning i sysselsetting, arbeidstid og lønn mellom kvinner og menn på 1980-tallet, har det ikke vært noen kjønnsutjevning i andelen fattige. Selv om tallene som presenteres her er usikre blant annet på grunn av få observasjoner, gir de grunn til å hevde at kvinner er mer utsatt for fattigdom enn menn, og at denne "utsattheten" har økt, både absolutt og relativt til menn i løpet av 1980-årene. Tallene tyder også på at omfanget av fattigdom for kvinner og menn avhenger av ulike endringsprosesser i samfunnet.

Innledning

Er fattigdom likt fordelt mellom kvinner og menn? Har kvinner blitt mer eller mindre fattige enn menn i løpet av 1980-årene? Med andre ord: Har det funnet sted en *feminisering av fattigdommen*? I denne artikkelen søker vi å besvare disse spørsmålene ved hjelp av opplysninger fra inntekts- og formuesundersøkelsene 1982, 1986 og 1990 koblet til opplysninger om husholdningenes sammenstilling fra levekårsundersøkelsene 1983, 1987 og 1991. Vi undersøker om andelen kvinner blant de fattige har økt, og om andelen fattige har økt mer (ev. minket mindre) blant kvinner enn blant menn.

Hva mener vi med fattigdom?

De fattige defineres her som medlemmer av husholdninger med inntekt under en viss prosent av gjennomsnittlig inntekt for alle husholdninger. Norge har ingen offisiell fattigdomsgrense. Beregninger over antall fattige varierer derfor avhengig av hvilke mål som benyttes (Rødseth 1977, Stjernø 1989). Med utgangspunkt i ulike fattigdomsmål viser undersøkelser fra 1980-årene at andelen fattige varierer fra fem til ti prosent av norske husholdninger. Blant de fattigdomsgrensene som er hyppigst brukt, er 50 prosent av

gjennomsnittsinntekten. Som grunnlag for å beregne gjennomsnittsinntekten benyttes vanligvis enten disponibel husholdningsinntekt eller husholdningsinntekt etter skatt, vektet etter antall forbruksenheter i husholdningen (ifølge OECDs standard, se Lyngstad 1993). Her benyttes det første av disse to inntektsmålene.¹

Husholdningsinntekt en bedre indikator på fattigdom enn individinntekt

Generelt er husholdningsinntekt en bedre indikator på fattigdom enn individinntekt, fordi en person med lav inntekt ikke nødvendigvis er fattig hvis hun eller han deler husholdning med personer med høy inntekt. På den annen side kan en person med relativt høy inntekt være fattig hvis hun eller han er eneste inntektstaker i en stor husholdning. Dette tas det hensyn til når vi vekter husholdningsinntekten.

Når vi benytter husholdningsinntekt til å si noe om individers (her kvinners og menns) inntekt, forutsetter vi at medlemmene i en husholdning har felles økonomi og samme økonomiske standard. Dette er selvfølgelig ikke alltid tilfellet. Forutsetningen om felles økonomi er

mest problematisk når det gjelder flerpersongusholdninger som ikke utgjør en familie, for eksempel samboere med særkullsbarn, flergenerasjonshusholdninger mv. Imidlertid er den motsatte antakelsen, nemlig at hvert individ fritt kan forbruke sin inntekt alene, enda lengre fra realitetene.

Søkelys på enslige og enslige forsørgere

Her antar vi at det i alle husholdninger med mer enn en voksen, er en fattig kvinne for hver fattig mann. Dette innebærer ikke bare en forutsetning om lik økonomisk standard innen husholdningen, men også at det i slike husholdninger er like mange voksne kvinner som voksne menn. Dette er selvfølgelig heller ikke nødvendigvis tilfellet.

Legger vi disse forutsetningene til grunn, kan vi forenkle analysen og begrense oss til å kartlegge kjønnsforskjeller i fattigdom blant enpersongusholdninger og enslige voksne med barn². Disse husholdningene blir i det følgende kalt *eneforsørgerhusholdninger*, og består av ugifte eller før gifte personer mellom 16 og 79 år³ som bor alene eller sammen med barn under 20 år.⁴

Selv om en analyse som omfatter bare eneforsørgerhusholdninger ikke kan generaliseres direkte til medlemmer i alle husholdninger, er det grunn til å tro at inntekten i eneforsørgerhusholdninger blir stadig viktigere for inntektsfordelingen i samfunnet: Antallet enpersongusholdninger har økt med nesten 50 prosent i løpet av 1980-årene, til ca. 630 000 i 1990. Ulike statistikkilder tyder dessuten på en sterk økning i antallet enslige forsørgere i samme periode. I 1990 regner man med drøyt 100 000 enslige forsørgere (Dahl 1993). Tall for eneforsørgerhusholdninger er usikre pga. mangelfull registrering av samboerskap, men

grovt anslått utgjør eneforsørgerne samlet drøyt 40 prosent av alle privathusholdninger i 1990 mot drøyt 30 prosent i 1980.

Ifølge levekårsundersøkelsene (1983, 1987 og 1991) bestod ca. 60 prosent av eneforsørgerhusholdningene av en kvinne eller hadde kvinnelig forsørger (omfatter personer under 80 år). 87 prosent av enslige forsørgere er kvinner (Lajord 1991). Av befolkningen 67 år og eldre utgjør kvinnene knapt 60 prosent. Nesten halvparten av disse bor alene. Tilsvarende andel blant menn er en femdel (Sundstrøm 1991). Blant de gruppene som har lavest inntekt og de dårligste økonomiske levekår, er enslige mødre (og deres barn) og enslige gamle kvinner (Dahl 1993, Helset 1991). Kunnskap om inntektsfordelingen blant eneforsørgerhusholdninger er således viktig, særlig for kunnskap om forskjeller i økonomisk levestandard mellom kvinner og menn og om kvinners og menns mulighet og evne til å forsørge seg selv og eventuelle barn på egen inntekt.

Kvinner har gjennomgående lavere inntekt enn menn

Den samlede bruttoinntekten for kvinner (over 16 år) utgjorde i 1990 54 prosent av menns bruttoinntekt (Statistisk sentralbyrå 1992). At kvinner i mindre grad er yrkesaktive, oftere har deltidsarbeid, og gjennomgående har lavere lønn enn menn, fører til kjønnsforskjeller i inntekt i yrkesaktiv alder og, på lengre sikt, til forskjeller i pensjonsytelser blant kvinnelige og mannlige eldre og uføre. Mannlige pensjonister har dessuten oftere enn kvinnelige pensjonister inntekt i tillegg til folketrygdytelser. I 1990 utgjorde kvinnene 81 prosent av alderspensjonistene med minstepensjon og 78 prosent av alderspensjonistene uten inntekt utover folketrygdens ytelser (Dahl 1991).

Utviklingen på arbeidsmarkedet bidrar til å redusere kjønnsforskjeller i inntekt

Ut fra det foregående er det ikke overraskende at kvinner oftere er fattige enn menn (se senere). Men er det grunn til å anta at kjønnsforskjellene er blitt forsterket i løpet av 1980-årene? Utviklingen på arbeidsmarkedet gir grunn til å anta det motsatte. Her har vi vært vitne til en gunstigere utvikling for kvinner enn for menn: Yrkesfrekvensen har økt for kvin-

ner, mens den har sunket for menn. Gjennomsnittlig arbeidstid har vært stabil blant kvinner, mens den har sunket for menn. Kvinners andel av antall sysselsatte og av antall utførte timeverk har økt. Videre har forskjellene i lønnsnivå blitt mindre mellom kvinner og menn når vi ser 1980-årene under ett. Det samme gjelder gjennomsnittlig lønnsinntekt og gjennomsnittlig næringsinntekt, selv om kjønnsforskjellene fortsatt er store (Kjeldstad og Lyngstad 1993). Problemene på arbeidsmarkedet mot slutten av 1980-årene rammet dessuten menn hardere enn kvinner. Mens kvinner tradisjonelt har hatt høyere arbeidsløshet enn menn, økte arbeidsløsheten sterkere blant menn enn blant kvinner på slutten av tiåret, og særlig blant unge menn (Hobæk og Kjelsrud 1993).

Usikre konsekvenser av endringer i forsørgeransvar

Ulikt utviklingen på arbeidsmarkedet må endringene som har skjedd i familie- og husholdningsstrukturen, med økning i antallet enslige og enslige forsørgere, antas å ramme kvinners økonomi mer enn menns. Når den gjensidige forsørgelsen mellom mann og kvinne i familien brytes ned, vil mannen sannsynligvis ha bedre økonomi enn kvinnen pga. tradisjonelt sterkere posisjon på arbeidsmarkedet og høyere inntekt. Særlig gjelder dette enslige foreldre, hvor kvinner gjennomgående har større forsørgelsesbyrde og langt lavere inntekt enn menn (Dahl 1993). Blant annet som følge av endringer i familie- og husholdningsstrukturen har menn fått redusert sin forsørgelsesbyrde, mens den har økt for kvinner.

Samtidig kanaliseres en økende andel av den totale forsørgelsesbyrden i samfunnet gjennom folketrygden, og mannens forsørgeransvar har delvis blitt overtatt av det offentlige (Kjeldstad og Skrede 1988). De samlede virkningene som demografiske endringer og økte utbetalinger over trygdebudsjettet har på fattigdomsutviklingen mellom kvinner og menn, er imidlertid vanskelige å forutsi. Antallet som mottar langtidsytelser har økt mest i perioden for kvinner, men samtidig har nivået på stønadene økt mest for menn (NOU 1993:17).

I analyser av forskjeller i inntekt og fattigdom mellom kvinner og menn tillegges kvinners og menns økonomiske situasjon som eneforsørgere og forholde-

ne på arbeidsmarkedet ulik vekt. I norske og nordiske analyser vektlegges først og fremst kvinnes relativt svake posisjon på arbeidsmarkedet, dvs. "inntektsiden" som forklaring på kjønnsforskjeller i økonomisk velferd (Bojer 1987, Thompson 1991), mens en i analyser fra for eksempel USA er mer opptatt av kvinners økte (ene)forsørgeransvar, og dermed "utgiftssiden" (Mc Lanahan, Sørensen and Watson 1989, Marklund 1990). Sammenlignende studier av ulike land viser imidlertid at forskjellene i andelen fattige kvinner og menn er små i land med relativt jevn inntektsfordeling og omfattende offentlige velferdsytelser (Marklund 1990). Det er dermed rimelig å anta at den velferdspolitiske utviklingen har større betydning for kvinners enn for menns fattigdomsutvikling.

Tre av fire eneforsørgere med lav inntekt er kvinner

Mens husholdninger med kvinnelig forsørger på 1980-tallet utgjorde ca. 60 prosent av eneforsørgerhusholdningene totalt, utgjorde de tre av fire i gruppen med lav inntekt, dvs. inntekt under 75 prosent av gjennomsnittet. Det er særlig i inntektsgruppen mellom 50 og 75 prosent av gjennomsnittet at kvinneandelen er stor (kvinnene utgjorde ca. 80 prosent i denne inntektsgruppen i hele tiåret). I 1990 tilsvarte dette en disponibel husholdningsinntekt pr. forbruksenhet mellom 47 000 og 70 000 kr. Derimot var ikke husholdninger med kvinnelig forsørger

Tabell 1. Kvinneandel blant alle eneforsørgerhusholdninger¹, blant fattige² eneforsørgerhusholdninger og blant lavinntekts³-eneforsørgerhusholdninger. 1982, 1986 og 1990. Prosent⁴

	Alle	Lav inntekt	Fattige
1982	61	74	55
1986	61	79	64
1990	58	71	62

¹ Enslige og enslige forsørgere. ² Disponibel husholdningsinntekt pr. forbruksenhet lavere enn halvparten av gjennomsnittet. ³ Disponibel husholdningsinntekt pr. forbruksenhet lavere enn 75 prosent av gjennomsnittet.

⁴ Tallene for andel fattige er svært usikre. Se note 2 i teksten.

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelser og levekårsundersøkelser.

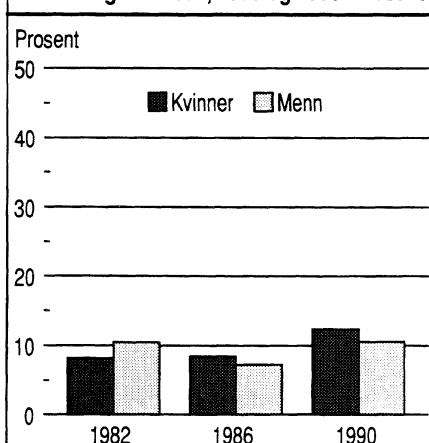
like dominerende blant de fattige, dvs. de med inntekt under 50 prosent av gjennomsnittsinntekten (disponibel inntekt pr. forbruksenhet under ca. 47 000 kr i 1990) (se tabell 1).

Varierende kvinneandel i lavinntektsgruppene på 1980-tallet

Andelen kvinner blant eneforsørgerhusholdninger med inntekt under 75 prosent av gjennomsnittsinntekten, var størst i 1986, med nesten fire ganger så mange kvinner som menn. I gruppen under 50 prosent av gjennomsnittet var det samtidig nesten dobbelt så mange kvinner som menn. I perioden 1982-1986 var det liten eller ingen økning i andelen fattige eller lavinntekts-husholdninger i befolkningen som helhet (Kjeldstad 1992) og gjennomsnittsinntekten i husholdningene økte (Epland 1993a). Samtidig var det en kraftig økning i kvinneandelen, særlig i den laveste inntektsgruppen.

I perioden 1986-1990 var det en markert økning i andelen fattige husholdninger i befolkningen (Kjeldstad 1992), og gjennomsnittsinntekten i husholdningene gikk noe ned (Epland 1993a). I denne perioden sank kvinneandelen i lavinntektsgruppen igjen. I den laveste inntektsgruppen var nedgangen imidlertid ikke større enn kvinneandelen totalt blant eneforsørgerhusholdningene skulle tilsi (tabell 1).

Figur 1
Andel fattige¹ blant kvinnelige og mannlige eneforsørger². 1982, 1986 og 1990. Prosent

¹ Disponibel husholdningsinntekt pr. forbruksenhet lavere enn halvparten av gjennomsnittet.

² Enslige og enslige forsørger.

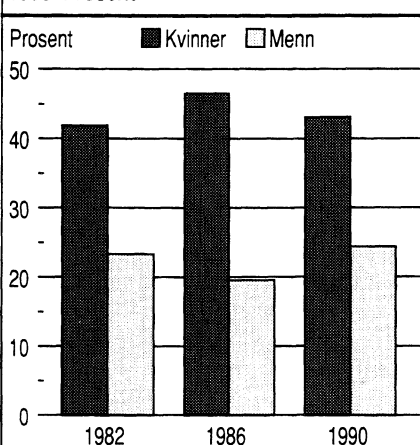
Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene og leveårsundersøkelsene.

Ulik fattigdomsutvikling blant kvinner og menn

Generelt henger endringer i kvinneandelen i lavinntektsgruppene i liten grad sammen med endringer i kvinneandelen i eneforsørgergruppen totalt (tabell 1). De observerte endringene tyder snarere på at sannsynligheten for lav inntekt eller fattigdom ikke endrer seg i samme takt blant kvinner og blant menn. Ser vi 1980-tallet under ett, har andelen fattige og andelen med lav inntekt økt både blant kvinner og menn (figurene 1 og 2). Men bak denne tilsynelatende ensartete utviklingen finner vi klare kjønnsforskjeller, både over tid, og avhengig av hvilket inntektsnivå vi betrakter. I den første perioden økte andelen med lav inntekt (på begge nivå) blant kvinnene. Blant menn sank andelen (på begge nivå). I den siste perioden økte andelen med inntekt under 75 prosent av gjennomsnittet blant menn, mens den sank blant kvinner. Andelen under 50 prosent av gjennomsnittet økte imidlertid for begge kjønn.

Den økte kvinneandelen i lavinntektsgruppene i første halvdel av tiåret (tabell 1), er således et resultat av en skjev utvikling mellom kjønnene. At fattigdoms- og lavinntekts-hyppigheten sank blant menn er ikke overraskende, idet det på midten av tiåret var gjennomgående gode forhold på arbeidsmarkedet, med høy sysselsetting og lav arbeidsløshet

Figur 2
Andel med lav inntekt¹ blant kvinnelige og mannlige eneforsørger². 1982, 1986 og 1990. Prosent

¹ Disponibel husholdningsinntekt pr. forbruksenhet lavere enn 75 prosent av gjennomsnittet.

² Enslige og enslige forsørger.

Kilder: Inntekts- og formuesundersøkelsene og leveårsundersøkelsene.

etter en kortvarig lavkonjunktur rundt 1983 (Fredriksen 1993). Dette gav også bedre muligheter for dem som lå lavest på inntektsstigen. Høykonjunktoren ser imidlertid ikke ut til å ha medført de samme mulighetene for de dårligst stilte kvinnene, herunder mange enslige mødre. Vi vet at økningen i kvinners yrkesfrekvens på 1980-tallet først og fremst gjaldt gifte og samboende kvinner (Kjeldstad og Lyngstad 1993). På første halvdel av 1980-tallet økte dessuten antallet enslige kvinner som mottok sosialhjelp kraftig, og mer enn for enslige menn (NOU 1993:17).

Da lavkonjunktoren kom mot slutten av 1980-årene, økte andelen med lav inntekt blant menn, og andelen fattige økte både blant kvinner og menn. Samtidig sank andelen med lav inntekt blant kvinner. Det ser altså ut til at fattigdomsutviklingen blant menn er en direkte avspeiling av endringene i den norske økonomien og forholdene på arbeidsmarkedet. For kvinner er bildet nærmest motsatt. Særlig gjelder dette kvinner som har inntekt under 75 prosent av gjennomsnittet, dvs. nesten halvparten av kvinnene i eneforsørgerhusholdninger.

Fattigdom blant kvinner påvirkes lite av endringer på arbeidsmarkedet

Mangelen på samvariasjon mellom kvinners og menns fattigdomsutvikling under ulike konjunkturførhold må antas å ha sammenheng med at kvinner og menn har forskjellige jobber. Menn har i større grad enn kvinner jobber som profitterte på høykonjunktoren fram mot midten/slutten av 1980-tallet. Samtidig er de i større grad sysselsatt i bransjer som ble rammet av den påfølgende nedgangskonjunktoren. Den sterke økningen i arbeidsløsheten blant menn de senere år har først og fremst sammenheng med nedgangen i antall arbeidsplasser i tradisjonelt mannsdominerte næringer. Kvinner er langt oftere sysselsatt i skjermete næringer, spesielt i offentlig sektor, hvor konjunkturedringene på 1980-tallet gav mindre utslag i kortsiktig rask vekst eller innskrenkninger.

Sammenhengen mellom arbeidsmarkedsutviklingen og kvinners fattigdom er svak også ut fra et mer langsiktig perspektiv. Selv om kvinnes posisjon på arbeidsmarkedet bedres i forhold til menn gjennom hele 1980-tallet, skjer det

lite eller ingen endring i andelen med lav inntekt. Den er bortimot dobbelt så høy for kvinner som for menn i hele tiåret. Og mens andelen fattige var høyere blant mannlige enn blant kvinnelige eneforsørgere i 1982, er forholdet omvendt i 1990. Dette tyder for det første på at en styrket tilknytning til arbeidsmarkedet, i form av økt sysselsetting og relativ økning i arbeidstid og lønn, ikke nødvendigvis bidrar til å redusere fattigdommen blant kvinner. For det andre avspeiler det at arbeidsmarkedet bare utgjør en av flere viktige faktorer som påvirker kvinners økonomi. Mangelen på sammenheng mellom kvinners fattigdomsutvikling og utviklingen på arbeidsmarkedet kan tyde på at endringer i forsørgelsesbyrde i disse årene veier vel så tungt som endringer på arbeidsmarkedet. Et kjernepunkt er dermed i hvor stor grad inntektene klarer å kompensere for kvinnes økte forsørgerutgifter. Så langt ser det ut til at økt yrkesdeltaking i liten grad har bidratt til slik kompensasjon blant kvinnelige eneforsørgere. Videre kan en stille spørsmålsteget ved trygdesystemets evne til å forhindre fattigdom i disse gruppene.

1. Disponibel inntekt er summen av lønnsinntekter, nettonæringsinntekt, nettokapitalinntekter og overføringer minus skatt og gjeldsrenter. Opplysninger om husholdningenes inntekt i inntekts- og formuesundersøkelsene fra 1982 og 1986 omfatter ikke sosialhjelp, og sosialhjelp inngår ikke i inntektsbegrepet som benyttes i denne artikkelen. I 1990 har vi imidlertid tilgang til slike opplysninger, og vi finner at andelen fattige reduseres med ca. to prosentpoeng når sosialhjelp inkluderes i inntektsbegrepet. Studielån registreres heller ikke. Dermed kan en del studenter som lever på lån i tillegg til en viss arbeidsinntekt, bli registrert som fattige. Et tredje problem er registreringen av bidrag fra barnefar/tidligere ektefelle. Bidraget inngår i mottakers registrerte inntekt, men trekkes ikke fra i bidragsyters inntekt. Dette siste bidrar nok i noen grad til underestimering av fattigdom blant menn.

Det er grunn til å anta at den samlede betydningen av disse tre inntekts-/utgiftskomponentene har økt i løpet av 1980-årene. Men hvor avgjørende de er for å få et korrekt bilde av fattigdomsutviklingen for kvinner i forhold til menn, er vanskelig å si.

2. For analyseformål representerer det lave antallet fattige visse problemer idet beregning av kjønnsforskjeller basert på surveydata for eneforsørgerhusholdninger nødvendigvis må baseres på få observasjoner. Det er dermed knyttet betydelig usikkerhet til tallene, og usikkerheten er større jo lavere inntektsgrense man setter. Av den grunn skal vi både analysere kjønnsforskjeller etter den vanlige fattigdomsdefinisjonen, nemlig inntekt under 50 prosent av gjennomsnittsinntekten, og etter en noe videre definisjon, nemlig inntekt under 75 prosent av gjennomsnittsinntekten. I det følgende betegnes grupper som har inntekt lavere enn 75 prosent av gjennomsnittsinntekten, som lavinntektsgrupper. (For diskusjon av tallenes signifikans, se Kjeldstad 1992.)

3. For å kunne sammenligne over tid er bare husholdninger med hovedforsørger under 80 år inkludert. Det er vanskelig å si hvordan denne avgrensningen har påvirket våre tall for andel fattige blant kvinnelige og mannlige eneforsørgere på ulike tidspunkt (se imidlertid Epland 1993b).

4. I noen eneforsørgerhusholdninger med barn bidrar også barn(a) til husholdningsinntekten.

Litteratur

Bojer, Hilde (1987): "Personlig inntektsfordeling i Norge 1970-1984". *Tidsskrift for Samfunnsforskning* nr. 3.

Dahl, Grete (1991): "Kjønnsforskjeller i pensjon og inntekt for alderspensjonister". I Hatland, Aksel (red.): *Trygd som fortjent?* ad Notam.

Dahl, Grete (1993): "Enslige forsørgere". I *Sosialt utsyn* 1993. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Epland, Jon (1993a): "Økonomisk velferd". I *Sosialt utsyn* 1993. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Epland, Jon (1993b): "Få er fattige over lang tid". I *Sosialt utsyn* 1993. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Fredriksen, Dennis (1993): "Arbeidsmarkedet i Norge 1950-1990". I *Sosialt utsyn* 1993. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Helset, Anne (1991): "Gamle kvinner i Norden; - rike eller fattige?". I Helset, Anne (red.): *Gamle kvinner i Norden*. Rapport nr. 6. Norsk gerontologisk institutt.

Hobæk, Tone og Morten Kjelsrud (1993): "Arbeidsledighet". I *Sosialt utsyn* 1993. Statistiske analyser nr. 1. Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi og Kari Skrede (1988): "Inntekt og overføringer: Mot økt likhet mellom kvinner og menn?". I Kjeldstad, Randi, Håkon Lorenzen og Anders Ringen (red.): *Fra ansvarsdeling til delt ansvar?* INAS-rapport 1988:5.

Kjeldstad, Randi (1992): *Low Income and Gender. Prevalence and Change in Low Income among Male and Female Singles and Lone Parents in Norway through the Nineteen Eighties*. Paper presentert ved Multidisciplinary Research Conference on Poverty and Distribution, Oslo, November 16-17, 1992. Publisert i *Arbeidsnotat fra Avdeling for personstatistikk* 1992:7, del 4. Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi og Jan Lyngstad (1993): *Arbeid, lønn og likestilling*. Universitetsforlaget.

Lajord, Jorunn (1991): "100 000 enslige forsørgere". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Lyngstad, Jan (1993): "Fattigdom og fordeling". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Marklund, Staffan (1990): "Structures of Modern Poverty". *Acta Sociologica* vol. 33 nr. 2.

Mc Lanahan, Sara S., Annemette Sørensen and Dorothy Watson (1989): "Sex differences in poverty, 1950-1980". *Signs* vol. 15 nr.1.

NOU 1993:17: *Levekår i Norge*.

Rødseth, Tor (1977): *Inntektsfordeling i Norge*. NOU 1977:44.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Statistisk ukehefte* 1992:26.

Stjernø, Steinar (1989): "Fattigdommen og fattighjelpen - ved et vendepunkt?". I Lingås, Lars Gunnar (red.): *Myten om velferdsstaten - 20 år etter*. Pax.

Sundström, Gerdt (1991): "Omsorgsmönster blant eldre kvinnor och män i Norden". I Helset, Anne (red.): *Gamle kvinner i Norden*. Rapport nr. 6. Norsk gerontologisk institutt.

Thompson, Kirsten (1991): *Fattigdom blandt enlige i Danmark 1986*. Paper presentert for den 16. Nordiske Sociologkongres. Trondheim 23-25 august, 1991.

Randi Kjeldstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Husholdningenes økonomi, husholdsarbeid og inntektsfordeling

Iulie Aslaksen og Charlotte Koren

Selvangivelsesregnskap for personer viser at gjennomsnittlig bruttoinntekt for menn er nesten dobbelt så stor som gjennomsnittsinntekten for kvinner. I husholdninger med flere personer vil levekårene til den enkelte ikke bare avhenge av egen inntekt, men også av inntektene til de andre familiedlemmene og omfanget av det ubetalte arbeidet som utføres i husholdningen. Det ubetalte arbeidet bidrar til inntektsutjevning mellom familier med én og to inntekter, og mellom husholdninger med kvinnelig og mannlig hovedforsørger.

Innledning

Til tross for en vedvarende inntektsvekst gjennom etterkrigstiden og stor vekt på utjevning av inntekter, opplever vi i dag fornyet oppmerksomhet om fattigdom i samfunnet. Vekst i gjennomsnittlig inntektsnivå og tradisjonelle mål for ulikhet i den personlige inntektsfordelingen synes ikke lenger å gi et fyldestgjørende bilde av fordelingen av levekår.

Levekårene avhenger ikke av inntekter alene, men av de totale forbruksmuligheter den enkelte har. Sett i et livsløpsperspektiv vil skiftende familietilhørighet og yrkestilknytning være viktig, og skal vi få et fullstendig bilde av forbruksmulighetene til den enkelte, må også den ulønnede produksjonen i husholdningene og omfordeling mellom familiemedlemmer trekkes inn.

Endringer i befolkningens aldersfordeling, økende antall skilsmisser, flere samboende og enslige forsørgere, fremveksten av toinntektsfamilien samtidig som flere registreres som arbeidsledige – alt dette er forhold som fører til nye former for økonomisk ulikhet. Endringer i familiemønster og yrkesmønster kan gi ulike virkninger for kvinners og menns inntekter (Cantillon 1992).

Menn har dobbelt så høy gjennomsnittsinntekt som kvinner

Inntektsstatistikken viser at det er store inntektsforskjeller mellom kvinner og menn. Forskjellene gjelder både hvor mange som har inntekt, størrelsen på inntektene og hvordan bruttoinntektene er sammensatt av ulike inntektsarter. Inntektsstatistikken er basert på oppgaver fra selvangivelsene til alle personer i et representativt utvalg av husholdninger, supplert med opplysninger om enkelte skattefrie inntekter fra ulike registre.

Tabell 1 viser gjennomsnittlig beløp på ulike inntektsarter for menn og kvinner 17 år og over. Menn har i gjennomsnitt omtrent dobbelt så stor lønnsinntekt og kapitalinntekt som kvinner. Menns gjennomsnittlige næringsinntekt er fire ganger så stor som kvinners. Bare når det gjelder pensjoner, er gjennomsnittsbeløpet høyere for kvinner enn for menn.

Gjennomsnittlige inntektstall omfatter alle personer, både de som har inntekt og de som ikke har. Det kan derfor være to forhold som fører til at slike gjennomsnittstall blir ulike for kvinner og menn: Dels kan inntektene til de som faktisk har inntekt, være ulike. Dels vil gjennomsnitt for de enkelte inntektsarte-

Tabell 1. Gjennomsnittsinntekt for kvinner og menn. Selvangivelsesregnskap for personer 17 år og over. 1990. Kroner

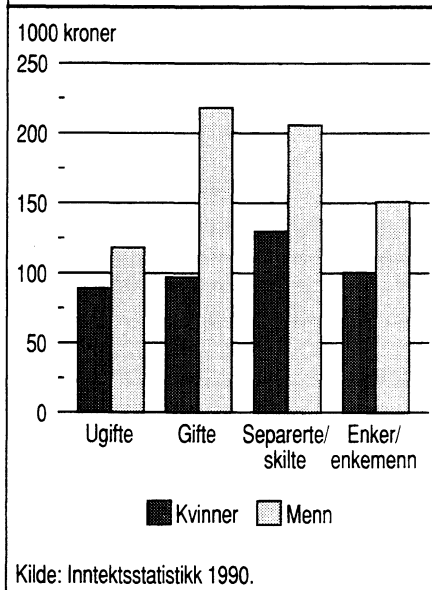
Inntektsart:	Kvinner	Menn	Kvinnerns inntekt i prosent av menns inntekt
Lønnsinntekt ..	64 978	128 644	50,5
+ Næringsinntekt	4 627	20 039	23,1
+ Pensjoner	23 227	21 602	107,5
+ Kapitalinntekt og andre inntekter	5 543	11 380	48,7
= Bruttoinntekt ..	98 375	181 665	54,2

Kilde: Inntektsstatistikk 1990.

ne være påvirket av hvor mange personer som har slik inntekt i det hele tatt. Når menns gjennomsnittlige lønnsinntekt er dobbelt så høy som kvinners, skyldes dette både at mannlige lønnstakere i gjennomsnitt har høyere lønn enn kvinnelige lønnstakere, og at en større andel av mennene har lønnsinntekt. Når kvinner i gjennomsnitt har høyere pensjoner enn menn, skyldes dette at flere kvinner enn menn er trygdemottakere. Mannlige trygdemottakere har imidlertid i gjennomsnitt høyere pensjoner enn kvinner.

Inntekten varierer med alder, livsfase og familietilknytning. Figur 1 viser gjennomsnittlig bruttoinntekt for menn og kvinner etter sivilstand. Det er særlig for gifte personer at kjønnsforskjellene er store. Gifte kvinner har bare 45 prosent av bruttoinntekten til gifte menn. For ugifte, derimot, ligger kvinners inntekt på 75 prosent av menns. Disse gjennomsnittstallene dekker over store variasjoner. Mens de fleste menn har noe inntekt, er en del (gifte) kvinner uten

Figur 1
Gjennomsnittlig bruttoinntekt pr. person
17 år og over. Menn og kvinner med ulik
ekteskapelig status. 1990. Kroner

egen inntekt. De bidrar til å trekke gjennomsnittsbeløpet ned.

Levekår avhenger også av inntektene til andre husholdningsmedlemmer

Tabell 1 viste hvordan kvinners og menns individuelle inntekter er sammensatt. Noen lever alene av sin egen inntekt, mens andre lever i husholdning sammen med andre voksne og/eller barn. Når vi skal studere levekår, gir ikke opplysninger om individuelle inntekter alene et dekkende bilde av den enkeltes økonomiske forhold. Det er flere grunner til dette.

Innen husholdningene kan man ha tilgang til andre familiemedlemmers inntekter. Barn blir forsørget av foreldre, ektefeller og samboende kan dele med hverandre. Hvem som faktisk disponerer pengene, hvor meget hvert husholdningsmedlem har til personlig forbruk og hvor meget av inntektene som går inn i en felles økonomi, vil nok variere fra familie til familie. Men det er rimelig å tenke seg at det skjer en betydelig inntektsoverføring mellom familiemedlemmer.

I en flerpersonhusholdning kan man dele på utgiftene til fellesgoder, først og fremst bolig, men også andre goder som husholdningsmaskiner, strømabonnement, avis. De som lever i flerpersonhus-

holdninger kan derved oppnå samme standard som enslige med lavere inntekt pr. person.

På bakgrunn av dette vil statistikkens oppgaver over inntekter for personer gi et ufullstendig bilde av personenes økonomiske ressurser. Når det gjelder formuesinntekter, kan tallene bli rent misvisende. Inntekt av egen bolig, for eksempel, vil i statistikken bli regnet som individuell inntekt for den av ektefellene som har ført inntekten på sin selvangivelse. Det kan være tilfeldigheter som avgjør hvem av ektefellene som fører denne inntekten, mens boligen jo yter bolig tjenester til alle som bor der.

Figur 1 og tallene i tabell 1 må altså ikke oppfattes som et fyldestgjørende bilde av menns og kvinners økonomiske ressurser. Selv om inntekter som regel opptjenes individuelt, forgår vårt daglige forbruk i husholdninger. Husholdningens samlede inntekter kan derved gi et bedre mål på folks levekår. Men økonomisk uavhengighet for den enkelte og disposisjonsrett over egne penger er viktige idealer i samfunnet vårt. Vi risikerer å overse ulikheter innen familiene når vi betrakter husholdningen som en økonomisk enhet.

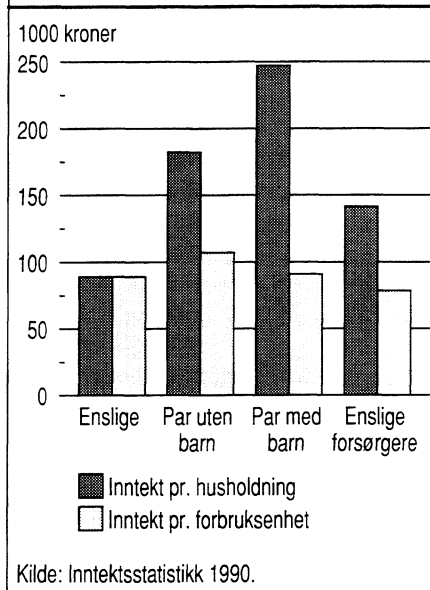
I en tid med store endringer både i samlivsmønstre og yrkestilknytning, vil verken inntektsfordeling mellom personer eller inntektsfordeling mellom husholdninger gi et fullstendig bilde av individenes levekår. Den amerikanske økonomen Julie Nelson har foreslått at vi trenger et nytt begrep - individer i økonomisk fellesskap - for å fange opp dilemmaet mellom utjevning mellom husholdninger og utjevning mellom individer (Julie Nelson 1992). Skal vi studere fordelingen av levekår, må vi altså interessere oss for både den individuelle inntektsfordelingen og fordelingen av husholdningsinntekter, og balansere mellom individ og husholdning som fordelingspolitisk enhet.

Skatt og fordeling

Nå er det ikke bruttoinntekt, men inntekt etter at skatt er betalt som er disponibelt for forbruk. En av målsettingene ved vårt skattesystem er å bidra til utjevning av disponible inntekter. Gjennom progressive skattesatser søker man å omfordele inntekt fra skattytere med høy inntekt til lavinntektsgrupper.

Ved utformingen av skattereglene

Figur 2
Gjennomsnittlig disponibel inntekt pr.
husholdning og pr. forbruksenhet i ulike
husholdningstyper. Kroner. 1990

kan man legge vekt på omfordeling mellom husholdninger eller omfordeling mellom personer. Dagens skattesystem bærer preg av begge fordelingsprinsipper. Dels skattlegges individuelle inntekter, dels familieinntekter. For noen familietyper tas det hensyn til hvordan husholdningen er sammensatt. Ektepar med to inntekter skattlegges individuelt, på linje med to enslige. Ektepar med én inntekt skattlegges under ett, og betaler lavere skatt enn enslige, fordi det tas hensyn til at to voksne skal leve av inntekten. Bare ved skattlegging av enslige forsørgere tas det hensyn til at det er barn i familien. De samlede fordelingsvirkningene av dette kompliserte systemet skal vi komme tilbake til senere i artikkelen.

Et mål på forbruksmuligheter: Disponibel inntekt

Disponibel inntekt er et mål på de forbruksmulighetene som finnes i husholdet. Skal vi sammenligne husholdninger av ulik størrelse, vil vi ofte se husholdningsinntekten i forhold til hvor mange som skal leve av inntekten. En måte å gjøre dette på, er å dele husholdsinntekten på antall forbruksenheter i husholdningen (se Lyngstad 1993).

Av figur 2 ser vi at par med og uten barn har betydelig høyere disponible inntekter pr. husholdning enn enslige og enslige forsørgere. De årene man lever i

parforhold, og særlig de årene man har barn, faller ofte sammen med år i inntektsgivende arbeid. Blant de enslige er det et større innslag av studenter og eldre pensjonister - grupper som har relativt lave inntekter.

Husholdningsinntekten til par er også høy nettopp fordi mange av parene har to inntekter. Gjennomsnittstall for 1990 viser at total disponibel inntekt pr. husholdning i husholdninger med to yrkestilknyttede, ligger 63 prosent høyere enn i husholdninger med én yrkestilknyttet (gjelder *alle* husholdninger, ikke bare par) (Statistisk sentralbyrå 1992b).

Disponibel inntekt varierer atskillig mindre mellom de ulike husholdningstypene når vi korrejerer for hvor mange som skal leve av inntekten. Par uten barn har den høyeste, enslige forsørgere den laveste disponible inntekt pr. forbruksenhet. Vi vil minne om at denne rangeringen av ulike husholdningstyper er svært følsom for hvor stor vekt man har tillagt de ulike voksne og barn i husholdningen ved beregning av forbruksenheter.

Hvilke husholdninger er fattige?

Bak gjennomsnittstallene i figur 2 finner vi store variasjoner mellom husholdninger. Et aktuelt spørsmål er om noen av husholdningene har så lav inntekt at de må regnes som fattige.

Det finnes flere definisjoner av hva som skal menes med fattigdom (se Lyngstad 1993). En metode er å fastsette en fattigdomsgrense, og la alle som har inntekt under denne grensen bli regnet som fattige. Halvparten av husholdningene hadde i 1990 en inntekt etter skatt pr. forbruksenhet under 110 662 kroner. (Inntekt etter skatt skiller seg fra disponibel inntekt brukt ovenfor ved at gjeldsrenter ikke er trukket fra.) Vi bruker halvparten av denne medianinntekten som fattigdomsgrense, dvs. 55 331 kroner eller omtrent 2 000 kroner mer enn minstepensjonen for enslige. Selv om denne fattigdomsgrensen er noe vilkårlig valgt, gir den oss muligheter til å sammenligne ulike grupper av husholdninger.

Vi ser av tabell 2 at åtte prosent av husholdningene kommer under fattigdomsgrensen. Det er særlig blant enslige og enslige forsørgere vi finner en stor andel fattige, mens det blant par med to inntekter nesten ikke er noen under fattigdomsgrensen.

Tabell 2. Andel husholdninger i ulike grupper som har inntekt etter skatt pr. forbruksenhet lavere enn halve medianinntekten. 1990. Prosent

Husholdnings- type	Hovedinntektstaker		
	Alle	Mann	Kvinne
Alle	8,1	5,7	12,9
Yrkesaktive	2,3	2,0	3,3
Alderspensionister ..	7,9	5,6	9,9
Andre pensjonister ..	14,4	8,2	19,9
Par med én inntekt (med eller uten barn)	5,1	2,8	6,8
Par med to inntekter (med eller uten barn)	0,1		
Enslige forsørgere ...	15,1	5,0	17,1
Enslige	14,2	14,9	13,7

Kilde: Inntektsstatistikk 1990.

Etter vår definisjon må hele 15 prosent av enslige forsørgere regnes som fattige. Her er imidlertid sosialhjelp ikke inkludert i inntekten. Andre beregninger vi har gjort, viser at under tre prosent av de enslige forsørgerne er fattige når sosialhjelp regnes med.

Vi ser at det beskytter mot fattigdom å leve i en husholdning med to voksne. Blant toinntektsfamiliene finner vi praktisk talt ingen fattige. Men fem prosent av alle par med én inntekt kommer under fattigdomsgrensen.

Blant husholdninger som har kvinnelig hovedinntektstaker, er andelen fattige mer enn dobbelt så stor som blant husholdninger der menn har den høyeste inntekten. Særlig for husholdninger med barn er innslaget av fattige stort blant de som har kvinnelig hovedinntektstaker.

Det er mange forhold som bidrar til at husholdninger med kvinnelig hovedinntektstaker har større risiko for å komme under fattigdomsgrensen enn husholdninger der en mann har høyeste inntekten. Vi så i tabell 1 at menn gjennomgående har høyere inntekter enn kvinner. Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn henger blant annet sammen med forskjeller i utdanning, yrkesvalg og bruk av deltid. Blant pensjonistene har kvinner opparbeidet lavere tilleggspensjoner enn menn - nettopp fordi de har hatt en mindre stabil tilknytning til arbeidsmarkedet (Koren 1989, Sverdrup 1984).

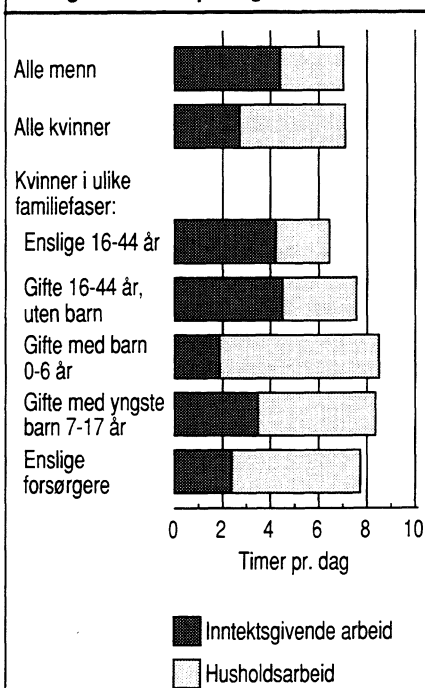
Ikke bare pengeinntekt, men også husarbeid gir forbruksmuligheter

Hittil har vi belyst husholdningenes levekår ved hjelp av deres disponible pengeinntekt (disponibel inntekt og inntekt etter skatt). Men pengeinntekten blir et mangelfullt mål for forbruksmuligheter fordi husholdningene også har andre økonomiske ressurser enn arbeidsinntekter. Ubetalt arbeid er også viktig for husholdningenes samlede økonomiske situasjon. Arbeidsinnsats i hjemmet, som særlig er kvinners ansvar, medfører en verdiskapning i likhet med produksjonen i markedet.

Ofte står vi overfor et valg mellom å produsere en vare selv eller å kjøpe den på markedet for penger opptjent gjennom inntektsgivende arbeid. Barnetilsyn er et eksempel på dette. Foreldre med små barn kan enten bruke tiden sin på å passe barna hjemme, eller de kan ha inntektsgivende arbeid utenfor hjemmet og kjøpe barnetilsyn, dvs. ha barna hos dagmamma eller i barnehage. Barnefamilier

Figur 3

Tid brukt til inntektsgivende arbeid og husholdsarbeid. Alle menn, alle kvinner og kvinner i ulike familiefaser. Gjennomsnittlig antall timer pr. dag

Kilde: Tidsnyttingsundersøkelsen 1990-91.

med henholdsvis en og to inntekter har gjort ulike tilpasninger når det gjelder betalt/ubetalt arbeid.

Andre eksempler på at vi kan substituere (velge) mellom egenproduserte og markedskjøpte varer, er å ha daghjelp i stedet for å vaske selv, å spise på restaurant i stedet for å tilberede måltidet selv. Varer og tjenester produsert hjemme og de som er kjøpt på markedet er selvfølgelig ikke helt like. Kvalitetsforskjeller finner vi sikkert begge veier. Det kan også være forhold ved selve produksjonen som gjør at vi foretrekker egenarbeid fremfor markedskjøpte varer eller omvendt.

Tidsnyttingsundersøkelsene gir anslag på hvor meget tid som blir brukt til arbeid totalt, både inntektsgivende arbeid og ubetalt husholdsarbeid. Det ubetalte husholdsarbeidet omfatter vanlig husarbeid som vask og matlaging, stell og pass av barn og syke, reparasjoner, innkjøp og lignende (Haraldsen og Kitterød 1992). Figur 3 viser gjennomsnittlig samlet arbeidstid for kvinner og menn og fordelingen av denne tiden på inntektsgivende arbeid og husholdsarbeid. Medregnet husholdsarbeidet er det slående hvor lik arbeidstid menn og kvinner har. Dette viser at kvinner og menn bidrar omtrent likt til husholdningens forbruksmuligheter. For kvinner varierer fordeling av total arbeidstid på betalt og ubetalt arbeid sterkt med familietype. Figuren viser også gjennomsnittlig tidsbruk for kvinner i ulike familiesituasjoner.

Er en time brukt til ubetalt arbeid i hjemmet helt sammenlignbar med en time brukt i lønnet arbeid? Produktiviteten i lønnet arbeid er antakelig høyere enn hjemme på grunn av høyere kapitalbruk, spesialisering av arbeidskraften og stordriftsfordeler i arbeidsrutinene. For eksempel kan en barnehageansatt ha tilsyn med fire-fem barn, mens en husmor bare passer de to hun har.

Det kan iblant være vanskelig å skille husholdsarbeid fra fritidsaktiviteter. For noen er hagearbeid en hobby, for andre er plenklippingen et ork de vurderer å betale andre for å gjøre. Men tidsnyttingsundersøkelser kan også undervurdere total tid brukt til omsorgsarbeid, fordi slikt arbeid ofte er preget av at flere oppgaver gjøres samtidig, og samtidig med andre aktiviteter. Statistikken gir data for hovedaktiviteten. For eksempel vil en far som ser på TV *samtidig* som han

passer et sovende spedbarn, bli registrert i statistikken som å ha fritid. Han er likevel ikke fri til å forlate hjemmet uten at noen andre overtar barnevaktjobben (Aslaksen og Koren 1992).

Uansett avgrensning er omfanget av husholdsarbeidet stort, og kvinners ubetalte arbeid utgjør en betydelig verdiskapning. Dette må ikke forstås slik at denne verdien tilfaller henne alene, for husarbeidet øker alle husholdningsmedlemmers forbruksmuligheter. Verdien av hjemmeproduksjonen gir ikke tilgang til kontanter for den som gjør jobben (Stang Dahl 1985). Ubetalt arbeid er også forbundet med en risiko for fremtidig inntektstap, gjennom en dårligere posisjon på arbeidsmarkedet og lavere poengopptjening. Avkastningen av tiden investert i ubetalt arbeid er begrenset til egen familie.

Husarbeidet virker inntektsutjevner mellom husholdningene

Vi definerer *utvidet inntekt* som inntekt etter skatt tillagt beregnet verdi av det ubetalte husholdsarbeidet. Det er ikke uproblematisk å tallfeste denne verdien. Vi har tatt utgangspunkt i data fra tidsnyttingsundersøkelsen, og har anslått verdien ved å gange opp tid brukt til ubetalt arbeid med en lønnsats. Vi har brukt timesatsen for husmorvikar. Et alternativ hadde vært å bruke lønnsatsen tilsvarende den hver enkelt person alternativt kunne ha tjent opp i lønnet arbeid. Tilsvarende metoder for å beregne verdien av det ubetalte arbeidet er brukt i Statistisk sentralbyrås pilotundersøkelse av husarbeidets bidrag til bruttonasjonalproduktet (BNP), dvs. til verdiskapningen i samfunnet. Norske data gir liten forskjell mellom de to beregningsmetodene (Brathaug 1990, Dahle og Kitterød 1992).

En slik beregnet inntekt er ikke helt sammenlignbar med opptjente inntekter mottatt i kontanter. Den beregnede inntekten kan ikke spares, og kan ikke like lett som penger bli byttet i andre varer og tjenester enn de som faktisk blir produsert i hjemmet. Likevel gir den et anslag på de økte forbruksmuligheter husholdningens medlemmer får gjennom egne produserte varer og tjenester.

Vil en slik utvidet inntekt være jevnere fordelt enn pengeinntekten før og etter skatt? Er det slik at de husholdningene som har liten pengeinntekt, har stor

hjemmeproduksjon, eller er det omvendt? Ved å koble beregningene av husholdsarbeidet til data fra skattestatistikken, kan vi studere fordelingen av den utvidede inntekten. (Dette sammenkoblede datamateriale har dessverre flere svakheter: Tidsnyttingsundersøkelsen gir data bare for en todagers periode. For ektepar får vi bare tidsnyttingstall for den ene ektefellen. Ved beregningene har vi ikke kunne identifisere samboerpar, samboende vil registreres enten som enslige eller som enslige forsørgere.)

Et vanlig mål på ulikhet i inntektsfordeling er Gini-koeffisienten (se Aaberge 1982). Gini-koeffisienten varierer mellom 0 og 1, høy verdi på koeffisienten betyr stor grad av ulikhet i fordelingen av inntekten. En metode for å måle om husarbeidet virker inntektsutjevner, er å sammenligne Gini-koeffisienter i inntektsfordelingen før og etter at vi har lagt til verdien av det ubetalte arbeidet i husholdningene. Tabell 3 viser Gini-koeffisienten for ulike husholdningstyper når vi ser på inntekt før og etter skatt og utvidet inntekt.

Vi ser at familier med barn er den husholdningstypen som faktisk har størst likhet i inntektene før skatt. Denne gruppen er nokså homogen når det gjelder alder, livsfase og yrkestilknytning. For alle familietyper faller Gini-koeffisienten når vi går fra inntekt før skatt til inntekt etter skatt. Skattesystemet virker altså utjevner. Utslaget er relativt størst for enslige kvinner og enslige forsørgere.

Går vi fra inntekt etter skatt til utvidet inntekt, blir inntektsutjevningen mer markert. Vi finner mindre grad av ulikhet både for alle familier sett under ett og innen hver familietype. Særlig stor end-

Tabell 3. Fordeling av inntekt før og etter skatt og utvidet inntekt pr. husholdning i ulike grupper. 1990. Gini-koeffisienter

Husholdningstype	Inntekt før skatt	Inntekt etter skatt	Utvidet inntekt
I alt	0,325	0,289	0,225
Enslig kvinne	0,314	0,262	0,210
Enslig mann	0,352	0,311	0,270
Par med barn	0,251	0,222	0,120
Par uten barn	0,310	0,266	0,139
Enslige forsørgere	0,307	0,245	0,154

Kilder: Inntektsundersøkelsen 1990 og Tidsnyttingsundersøkelsen 1990-91.

ring finner vi i fordelingen blant ektepar, både med og uten barn. Noe av denne utjevningen kan komme fra svakheter i datamaterialet. Men også mellom enslige forsørgere øker likheten i forbruksmuligheter når det tas hensyn til omfanget av det ubetalte arbeidet.

Våre beregninger tyder på at utjevningen i levekår som skjer gjennom den ubetalte verdiskapingen er minst like stor som utjevningen gjennom skattesystemet.

Konklusjon

Inntektsforskjellene mellom husholdninger reduseres når vi legger til verdien av det ubetalte arbeidet. De store individuelle inntektsforskjellene mellom kvinner og menn dempes trolig også gjennom at personer i større husholdninger deler både penger og hjemmeproduerte varer og tjenester med hverandre.

Studerer vi *utvidet inntekt*, blir omfanget og fordelingen av fattigdom annerledes enn når vi ser bort fra verdiskapingen i husholdningene. Par med én inntekt, enslige forsørgere uten arbeidsinntekt og pensjonister - særlig kvinnelige pensjonister - er de gruppene hvor vi fant flest fattige, dvs. de med inntekt etter skatt pr. forbruksenhet lavere enn halve medianinntekten (se tabell 2). Blant disse gruppene finner vi også størst omfang av ubetalt arbeid. Dette arbeidet bidrar til å heve de økonomiske levekårene til disse husholdningene.

Men tid brukt til ubetalt arbeid, medfører redusert disposisjonsrett over konstanter og dårligere sikkerhet ved eventuelt bortfall av forsørgelse eller egen inntekt. Kvinners vekslende mellom heltid, deltid og tid hjemme er bare i liten grad reflektert i trygdesystemet. Dette er en del av forklaringen på at mange kvinner i husholdninger med én inntekt faller under fattigdomsgrensen.

Litteratur

Aaberge, Rolf (1982): *Om måling av ulikskap*. Rapporter fra Statistisk sentralbyrå 82/9.

Aslaksen, Iulie and Charlotte Koren (1992): "Taxation, Time Use and the Value of Unpaid Labor: Policy Implications for the Redistribution of Income". *Review of Radical Political Economics* vol 24 nr. 2.

Brathaug, Ann-Lisbet (1990): "Verdiskapning i husholdningene". *Økonomiske analyser* nr. 3. Statistisk sentralbyrå.

Cantillon, Bea (1992): "Socio-demographic Changes and Social Security". I *Social Security and Changing Family Structures, Studies and Research* no. 29, International Social Security Association, Geneva.

Dahl, Tove Stang (red.) (1985): *Kvinnens rett til penger*. I Kvinnerett II. Universitetsforlaget, Oslo.

Dahle, Anne Berit and Hege Kitterød (1992): *Time Use Studies in Evaluation of Household Work. The Norwegian Experience*. Notat presentert på Nordisk Statistisk møte i Reykjavik, Upublisert manus Statistisk sentralbyrå.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-1990*. Sosiale og økonomiske studier 76. Statistisk sentralbyrå.

Koren, Charlotte (1989): *Trygdemeldingen og kvinnes trygderettigheter*. Økonomiske analyser nr. 8. Statistisk sentralbyrå.

Lyngstad, Jan (1993): "Fattigdom og fordeling". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Nelson, Julie A. (1992): "Tax Reform and Feminist Theory in the United States Context: Incorporating Human Connection". *Journal of Economic Studies*.

Sverdrup, Tone (1984): "Folketrygdloven i kvinneperspektiv". I Asbjørn Kjønsstad (red.): *Folketrygden i støpeskjeen*, Oslo.

Statistisk sentralbyrå (1992a): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. NOS C 10.

Statistisk sentralbyrå (1992b): *Inntekts- og formuesundersøkelsen 1990*. Statistisk ukehefte nr. 26.

Iulie Aslaksen er NAVF-forsker med permisjon fra Statistisk sentralbyrå.

Charlotte Koren er forsker ved Institutt for Sosialforskning (INAS).

Mindre lønnsforskjeller mellom mannlige og kvinnelige arbeidere

Lars-Erik Becken, Vemund Snartland og Trond Petersen

Direkte lønnsdiskriminering, hvor kvinner og menn i samme stilling og virksomhet mottar ulik lønn, er ikke den viktigste årsaken til lønnsforskjeller mellom mannlige og kvinnelige arbeidere. Det er fordelingen på stillinger og virksomheter som trolig er hovedårsaken til observerte lønnsforskjeller. Hele 60 prosent av lønnsgapet skyldes at menn og kvinner i stor grad er ansatt i ulike stillinger (stillingssegregering). Når vi for 1990 sammenligner kvinner og menn som arbeider innenfor samme stilling innen samme virksomhet er lønnsgapet ca. 3 prosent. Dette er en reduksjon på 20 prosent fra 1984.

Segregering og lønnsdiskriminering

Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn kan fremkomme ved flere, svært forskjellige mekanismer. Én årsak kan være at kvinner og menn er ulikt fordelt på stillinger og foretak som har forskjellig lønnsnivå. En annen kan være at kvinner mottar lavere lønn enn menn med den samme stillingen og innen den samme virksomheten. En tredje kan være at kvinne-dominerte stillinger tenderer mot å være dårligere betalt enn mannsdominerte stillinger, og det til tross for at kompetansekrav og andre lønnsrelevante faktorer ellers er like. Alle de tre årsakene til lønnsforskjeller mellom kvinner og menn kan være et resultat av diskriminering, selv om formen for diskriminering vil være forskjellig. Den første innebærer en diskriminering ved at menn og kvinner har ulik adgang til stillinger og virksomheter eller ved ulike muligheter til senere forfremmelser. Vi kaller denne formen *stillingsdiskriminering*. Den andre innebærer ulik lønn for

likt arbeid innen samme virksomhet. Denne formen kaller vi *direkte lønnsdiskriminering*. Den tredje situasjonen innebærer at kvinne-dominerte stillinger lønnes dårligere enn mannsdominerte stillinger, altså spørsmålet om likeverd. Denne formen kaller vi *verdsettsdiskriminering*.

En stor del av forskningen som er gjort på lønnsulikhet mellom kjønnene og på lønnsdiskriminering, har fokusert på forskjeller mellom og innen stillingskategorier. Dette gjelder forskningen i USA så vel som den europeiske og norske forskningen. Disse resultatene peker i retning av at lønnsgapet mellom kvinner og menn blir mindre dess finere stillingsinndeling en bruker (Treiman og Hartmann 1981, Marini 1989), hvilket tyder på at en stor del av lønnsgapet skyldes at kjønnene er fordelt på ulike stillinger. Ved hjelp av amerikanske data forklarer for eksempel Treiman og Hartmann (1981:33-39) 10-20 prosent av lønnsgapet i grunnlønnen ved å benytte 222 stillingskategorier, og 35-40 prosent

ved å benytte 479 kategorier. De undersøkelser som foreligger om norske forhold, viser, etter å ha kontrollert for en rekke forhold, at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn grovt sett ligger på om lag 10 prosent pr. time (se f. eks. Mastekaasa 1992).¹ Disse bruker ikke så detaljerte data om stilling og virksomhet som vi vil bruke nedenfor, men gir interessant og viktig informasjon.

De amerikanske så vel som de europeiske og norske analysene benytter vanligvis folketellingsdata eller nasjonale sannsynlighetsutvalg, som dermed ikke tillater analyser av praksis i enkeltvirksomheter. Men i rettslig sammenheng er stillingsdiskriminering og direkte diskriminering de eneste former for diskriminering som er utvetydig dekket av lovverket. Å forstå disse typer diskriminering krever analyse av ulikebehandling i enkeltstillinger innen enkeltvirksomheter. Pr. i dag har bare et lite antall studier gjort dette. De funn som foreligger, tyder på at fordelingen av kvinner og menn mellom virksomheter, ikke bare mellom stillinger, står for en viss porsjon av lønnsgapet. For eksempel fant Blau (1977), med utgangspunkt i data fra USA, at det innenfor elleve gitte funksjonærstillinger var større kjønnsmessige lønnsforskjeller mellom enn innen virksomhetene.

En antakelse som er blitt fremsatt basert på disse funn, og som er blitt akseptert av mange forskere, er at lønnsforskjeller bare i mindre grad er et resultat av direkte diskriminering innen samme type stilling (både for stillingen og innen virksomheten), men snarere et resultat av stillings- og verdsettsdiskriminering. Det vil si at kvinner forfordes i konkur-

ransen om de best betalte stillingene, om jobbene i de best betalende virksomhetene, eller begge, og at det er lavere lønn i kvinnedominerte stillinger. Treiman og Hartmann (1981:92-93) skriver, myntet på forhold i USA, men sikkert med relevans også for Europa og Norge: "Til tross for at komiteen erkjenner at tilfeller av ulik lønn for likt arbeid ikke er helt avskaffet, mener vi at disse sannsynligvis ikke lenger er hovedkilden til lønnsulikhet." Men denne rådende konsensus forblir en antakelse, både for USA og Europa.² Det er fortsatt usikkert om kvinner og menn mottar tilnærmet lik lønn i gitte stillinger innen samme virksomheter, altså om direkte diskriminering er blitt mindre viktig. Det som er sikkert, er imidlertid at kjønnssegregeringen er omfattende og gjennomgående i USA (Bielby og Baron 1986), men ikke at kvinner og menn blir tilnærmet likt behandlet når segregering ikke forekommer. For å kunne bekrefte en slik påstand, kreves data om lønninger for kvinner og menn i de samme, detaljerte yrkesgrupper eller -stillinger innen samme virksomhet. Slike data er ikke tilgjengelig i særlig utstrekning, bortsett fra for enkelte isolerte virksomheter som gjør det mulig å foreta noen case-studier.

Omfattende undersøkelse av lønnsforskjeller i Norge

I denne artikkelen presenterer vi resultater fra en omfattende empirisk undersøkelse av lønnsforskjeller mellom kvinner og menn med samme, detaljerte, yrkes- og stillingsbeskrivelse innen samme virksomhet. Analysen gjelder arbeidere i industrien, og vi tar for oss lønnsoppgaver for arbeidere for 1984 og 1990, slik de er samlet inn av Statistisk sentralbyrå.

Fremgangsmåten er den samme som ble benyttet i en tidligere analyse av lønnsforskjellene mellom mannlige og kvinnelige funksjonærer (Petersen, Becken, Snartland 1993). Her redegjør vi kun for hovedtrekkene i våre beregningsmåter.

Vi starter med å beregne kvinners gjennomsnittlige lønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn, blant alle arbeiderne. Et tall på 88,4 prosent betyr at kvinner i gjennomsnitt tjener 88,4 prosent av hva menn gjør i sektoren, eller 11,6 prosent mindre pr. time enn menn (tabell 1).

Dette prosenttall løser vi så opp på

fire ulike måter. Først beregner, vi separat for *hver bransje*, kvinners gjennomsnittlige lønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn. Dette tallet kan kun beregnes for bransjer hvor både kvinner og menn er ansatt. Vi presenterer gjennomsnittet av dette prosenttallet på tvers av bransjene i sektoren.³ Dette tallet sier noe om hvorvidt lønnsforskjellene mellom kvinner og menn avtar når vi tar hensyn til (eller kontrollerer for) den bransje de jobber i.

Den andre måten vi løser opp lønns-gapet på, er at vi beregner, separat for *hver stilling*, kvinners gjennomsnittslønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn. Dette tallet kan kun beregnes for stillinger hvor både kvinner og menn er ansatt, dvs. såkalt kjønnsintegrerte stillinger. Vi presenterer gjennomsnittet av dette prosenttallet på tvers av alle stillinger. Dette tallet sier noe om hvorvidt lønnsforskjellene mellom kvinner og menn avtar når vi tar hensyn til den stilling de jobber i.

Den tredje måten vi løser opp lønns-gapet på, er at vi beregner, separat for *hver virksomhet*, kvinners gjennomsnittslønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn. Dette tallet kan kun beregnes for virksomheter hvor både kvinner og menn er ansatt, dvs. såkalt kjønnsintegrerte virksomheter. Vi presenterer gjennomsnittet av dette prosenttallet på tvers av virksomhetene i sektoren. Dette tallet sier noe om hvorvidt lønnsforskjellene mellom kvinner og menn avtar når vi tar hensyn til den virksomhet de jobber i.

Den fjerde måten vi løser opp lønns-gapet på, er at vi beregner, separat for *hvert stilling-virksomhetspar*, kvinners gjennomsnittslønn som prosent av menns gjennomsnittlige lønn. Dette tallet kan kun beregnes for stilling-virksomhetspar hvor både kvinner og menn er ansatt, dvs. såkalt kjønnsintegrerte stilling-virksomhetspar. Vi presenterer gjennomsnittet av dette prosenttallet på tvers av stilling-virksomhetspar i sekto-

Datamaterialet:

Undersøkelsen omfatter arbeidere innen oljeutvinning, bygg og anlegg, bergverksdrift, industri og større bilverksteder. Vi refererer for enkelthets skyld til alle disse gruppene som industriarbeidere. Disse arbeiderne er videre klassifisert i 149 bransjer i 1990, og disse er igjen aggregert opp til 18 næringer. Dataene stammer fra Statistisk sentralbyrås lønnstillinger for 1984 og 1990. Tallene for 1990 omfatter i alt 6 200 virksomheter og 165 249 ansatte, hvorav 31 437 kvinner.

Alle arbeidere er med. Grupper som ikke er med, er arbeidsledere i funksjonærstillinger, kontor- og butikkpersonale, selgere, hjemmearbeidere, midlertidige anleggsarbeidere o.l., ferievikarer, arbeidere som pga. alder, sykdom, uførhet o.l. betales mindre enn tariffens satser og arbeidere ved vernede bedrifter. Datamaterialet inneholder svært spesifiserte opplysninger om forskjellige lønnstyper: tidslønn, akkordlønn, overtidstillegg og skift-, smuss- og maskintillegg. Til grunn for våre analyser ligger direkte tidslønn og akkordlønn. Overtidslønn, provisjoner og bonuser som ikke er mottatt for arbeidsytelser, er utelatt for å unngå mulige skjevheter som følge av at menn jobber mer enn kvinner.

I hver næring ble alle virksomheter analysert. For hver ansatt ble innhentet eller beregnet informasjon om kjønn, stilling, lønnstype (incitament- eller tidsbasert), inntekt pr. time, alder og utdanning. Den stillingsmessige klassifiseringen er svært detaljert. Den var i 1990 inndelt i 958 forskjellige stillinger. Det store antallet stillinger i industrien skyldes at 13 bransjer har egne stillingskoder. Innen en stilling er det derfor liten variasjon i slike produktivitetsrelaterte kjennetegn som utdanning. Opplysninger om ansiennitet, arbeidserfaring og utdanning foreligger ikke. Tidligere undersøkelser tyder på at disse variablene bidrar til å forklare en betydelig del av lønns-gapet (Dale Titlestad og Rødseth 1981). Dette er en svakhet ved dataene. I arbeidet med analysen kontrollerte vi for alder og kvinneandel innenfor hvert enkelt stilling-virksomhetspar, men fant at de forklarer svært lite utover det som forklares av stillingsvariabelen. Derfor presenteres de ikke her. Regresjonsresultatene er tilgjengelige fra forfatterne.

Lønnsdataene henviser til timebetaling for ordinær arbeidstid.

ren. Dette tallet sier noe om hvorvidt lønnsforskjellene mellom kvinner og menn avtar når vi både tar hensyn til den stilling og til den virksomhet de jobber i.

Liten direkte diskriminering i 1990

Tabell 1 viser at lønnsforskjellene mellom kvinner og menn er små når man går ned på stilling-virksomhetsnivå. Når man kontrollerer både for stilling og virksomhet, så tjener kvinner i gjennomsnitt 3 prosent mindre i timen enn menn. Ved å kontrollere for stilling og virksomhet samtidig, forklares dermed nesten 3/4 av det opprinnelige lønnsgapet på 11,6 prosent (100 prosent – 88,4 prosent).

Tabellen viser også at det er stillingssegregering som virkelig betyr noe for lønnsforskjellene, og at virksomhetssegregering betyr mindre. Stillingssegregering forklarer alene 59 prosent av lønns-gapet, mens virksomhetssegregering alene bare forklarer 27,5 prosent. Blant NHO-funksjonærene forklarer virksomhetssegregering kun 7,5 prosent (Petersen, Becken og Snartland 1993). Det siste forholdet skyldes trolig den egalitære

lønnspolitik i Norge, hvor virksomhetene har begrensede muligheter til å by lønn opp eller ned. At virksomhetssegregering forklarer mer blant arbeidere enn funksjonærer betyr at kvinnelige arbeidere i større grad jobber i virksomheter med et lavt lønnsnivå, mens mannlige arbeidere jobber i virksomheter med et høyere lønnsnivå. De mannlige og kvinnelige NHO-funksjonærene har i større grad samme fordeling på virksomheter med høyt lønnsnivå og virksomheter med lavt lønnsnivå.

I tabell 2 presenterer vi for 1990 de aggregerte tallene for 18 større næringsgrupper som de 69 kjønnsintegreerte bransjene grupperes inn under. Tabellen gir lønns-gapet, lønns-gapet kontrollert for stilling, for virksomhet, og for både stilling og virksomhet. Kolonne 1 viser den prosentvise andelen kvinner i næringen. Kolonne 2 viser at lønns-gapet mellom kvinner og menn for hver næring varierer mellom 2 prosent i kvinners favør i næringen *produksjon av bygningstrevare* til nesten 16 prosent i menns favør i næringen *produksjon av drikkevarer*, hvis vi

ser bort fra "Industriproduksjon ellers" som er en "sekkebetegnelse" for flere små bransjer.

Kolonne 3 viser at lønns-gapet reduseres til mellom 0,5 og 7 prosent når en kontrollerer for stilling. Næringen *produksjon av skotøy* har det høyeste lønns-gapet med vel 7 prosent.

Kolonne 4 viser at lønns-gapet ikke reduseres nevneverdig når en kontrollerer for virksomhet. Dette betyr at virksomhetssegregering ikke har særlig innvirkning på lønnsforskjellene blant industriarbeidere. Også her er det likevel variasjoner mellom næringene. Det største lønns-gapet finner vi i *grafisk industri* med nesten 12 prosent. *Produksjon av skotøy* har det laveste lønns-gapet med i underkant av 2 prosent.

Kolonne 5 viser at lønns-gapet reduseres til mellom vel 1 prosent i kvinners favør og nesten 8 prosent i menns favør, når en kontrollerer både for stilling og virksomhet. *Produksjon av lær og skinnvarer* har det høyeste lønns-gapet. *Produksjon av tobakk* har det laveste lønns-gapet av næringene, nemlig vel 1 prosent i kvinners favør.

Tabell 1. Kvinners lønn i prosent av menns: totalt, kontrollert for bransje, stilling, virksomhet og stillingvirksomhet. 1990*

	Gjennomsnitt	N	Kvinner	Menn
Industriarbeidere	1	2	3	4
Arbeidere i alt	88,4	165 249	31 437	133 812
Bransje	92,2	69	31 415	132 644
Stilling	95,3	430	31 190	127 309
Virksomhet ..	91,6	3 395	30 724	94 557
Stillingvirksomhet ..	97,0	4 112	25 248	54 003

*Kolonne 2, kalt N, gir forekomsten av kjønnsintegreerte kategorier, dvs. antall celler i data hvor både kvinner og menn befinner seg i samme bransje, stilling, virksomhet eller stilling-virksomhetspar. Dette gjelder ikke for første linje, Arbeidere i alt. Der angir N det totale antall ansatte i undersøkelsen. Ser vi for eksempel på stilling, finner vi at det forekommer i alt 430 forskjellige stillingskategorier hvor det arbeider både kvinner og menn. De utgjør i alt 31 190 kvinner og 127 309 menn. Det innebærer at 6 746 personer (165 249 – (31 190 + 127 309)) faller utenfor fordi de arbeider i fullstendig segregerte stillinger, dvs. stillinger som er besatt enten av kun kvinner eller kun menn. Det er i alt 958 stillinger i sektoren. Det betyr at 528 (=958-430) stillinger er helt kjønnssegregerte og at 6 746 personer jobber i disse.

Tabell 2. Kvinners lønn som prosentandel av menns for hver næring separat: totalt, etter stilling, virksomhet og stilling-virksomhet (kolonne 2-5); prosent av lønns-gap forklart av stilling, virksomhet og parert stilling-virksomhet (kolonne 6-8). 1990

Industriarbeidere	Kvinneandel	Kvinnens lønn som prosentandel av menns lønn				Prosent av lønns-gapet forklart ved		
		Næring	Stilling	Virksomhet	Stilling-virksomhet	Stilling	Virksomhet	Stilling-virksomhet
Næring	1	2	3	4	5	6	7	8
Produksjon av bygningstrevare ..	8,3	102,4	96,5	94,8	97,6	–	–	–
Jern- og metallindustri	8,8	90,8	95,9	92,1	98,0	55,7	14,0	78,7
Produksjon av jord- og steinvarer ..	9,9	90,8	95,0	90,7	95,0	46,0	–	45,0
Treforedlingsindustri	10,3	97,0	97,2	95,5	97,4	4,3	–	12,7
Oljeutvinning og bergverk	11,6	95,3	96,2	93,8	97,1	19,0	–	39,5
Produksjon av kjemiske produkter ..	11,7	92,7	96,2	92,4	96,2	47,2	–	47,8
Produksjon av drikkevarer	15,1	84,4	93,7	91,9	96,6	59,9	47,9	78,3
Industriproduksjon ellers	20,7	74,9	87,8	92,7	95,3	51,2	70,8	81,2
Kjemisk-teknisk industri	23,5	92,0	95,2	91,9	95,4	40,6	–	43,2
Grafisk industri	23,9	89,6	94,8	88,0	96,7	50,3	–	68,4
Eske-, kartonasje- og papirvareindustri	28,6	91,3	96,7	91,8	94,5	61,8	5,8	36,6
Produksjon av møbler og trevarer ..	30,1	93,7	94,0	95,3	97,1	5,3	26,1	54,0
Produksjon av næringsmidler	39,3	88,6	94,6	91,2	97,0	52,7	22,4	73,2
Produksjon av tobakk	46,8	95,7	99,5	97,2	101,1	88,1	35,4	100,0
Produksjon av tekstilvarer	60,4	91,2	96,5	92,5	96,5	60,3	14,7	60,8
Produksjon av lær- og skinnvarer ..	64,1	96,6	94,2	89,2	92,3	–	–	–
Produksjon av skotøy	66,4	99,2	92,6	98,3	98,4	–	–	–
Produksjon av klær	81,0	96,6	97,0	91,0	97,2	10,8	–	16,8

Kolonnene 6-8 viser hvor stor del av det opprinnelige lønnsgapet fra kolonne 2 som skyldes stillingssegregering alene, virksomhetssegregering alene og hvor mye som skyldes stilling-virksomhetssegregering. Kolonne 6 viser at stillingsmessig kjønnssegregering alene står for inntil 88 prosent av lønnsgapet. Kolonne 7 gir ingen faste holdepunkter for å hevde at virksomhetenes kjønnssegregering i noen særlig grad kan forklare lønnsgapet. Kolonne 8 viser at når vi både tar hensyn til stilling og virksomhet forklares opptil 100 prosent av lønnsgapet.

Mindre lønnsforskjeller i 1990 enn i 1984

Tabell 3 viser at lønnsforskjellene har minket fra 1984 til 1990. Lønnsgapet var i 1984 13,7 prosent, mens det i 1990 var redusert til 11,6 prosent. Dette er en reduksjon på 16 prosent. Lønnsgapet mellom kvinnelige og mannlige industriarbeidere kontrollert for bransjer har hatt en liten økning, mens lønnsgapet kontrollert for både stilling, virksomhet og stilling-virksomhet har minket. For stilling-virksomhetssegregeringen har det vært en reduksjon på 21 prosent.

Tabell 3. Kvinners lønn i prosent av menns: totalt, kontrollert for bransje, stilling, virksomhet og stilling-virksomhet. 1984 og 1990		
Industriarbeidere	1984	1990
Arbeidere i alt	86,3	88,4
Bransje	92,9	92,2
Stilling	95,0	95,3
Virksomhet	91,5	91,6
Stilling-virksomhet	96,2	97,0

Innen enkelte næringer har lønnsgapet blitt større, innen andre mindre. Forskjellene næringene imellom har blitt større, og det var ikke de samme næringene som hadde det største lønnsgapet mellom kvinner og menn i 1984 og i 1990. Det var heller ikke de samme næringene som hadde det minste lønnsgapet. I 1984 var lønnsgapet størst i *produksjon av klær* (11 prosent), minst i *møbel- og trevareindustrien* (1 prosent). I 1990 var lønnsgapet størst i *produksjon av drikkevarer* (16

prosent), forutsatt at vi ser bort fra "sekketegorien" "Industriproduksjon ellers". Det året tjente kvinnene innen *produksjon av bygningstrevare* i gjennomsnitt 2 prosent mer enn mennene. Kontrollert for stilling og virksomhet tjente de likevel 2 prosent mindre enn mennene.

Konklusjon

Lønnsforskjeller innen gitte parkombinasjoner av stilling-virksomhet er relativt små. Dette betyr at direkte lønnsdiskriminering ikke er den viktigste forklaring på at kvinnelige industriarbeidere har lavere lønn enn mannlige, men at stillingssegregering trolig er hovedårsaken til observerte lønnsforskjeller. For det andre betyr virksomhetssegregering lite for lønnsforskjellene. Det første funnet er ganske slående. Det viser at stillingssegregering er ansvarlig for mer av lønnsgapet mellom kjønnene enn noen annen variabel eller variabelsett som for tiden brukes i studiet av lønnsgapet mellom kjønnene.

Vi har også vist at lønnsgapet har blitt redusert fra 1984 til 1990 etter tre av de dimensjonene vi kontrollerer for. Det er kun ved kontroll for bransje at lønnsgapet har blitt større. Etter stilling-virksomhet har lønnsgapet blitt redusert med nesten 21 prosent.

På bakgrunn av disse resultatene mener vi at forskningen burde fokusere mindre på studier av prosesser rundt individuelle lønnsfastsettelse og mer på studier av kvinners og menns tilgang til ulike stillinger og virksomheter, og på eventuelle ulikheter i forfremmelsestakten for henholdsvis kvinner og menn. Videre burde det legges mer vekt på studier av forskjeller i lønnsatser for arbeid som primært utføres av kvinner og arbeid som primært utføres av menn, når arbeidsforhold og kompetansekrav ikke skulle tilsi slike forskjeller.

1. De viktigste studiene i Norge er Møglestue og Sletten (1977), Strand (1979), Titlestad og Rødseth (1980, 1981), Petersen (1984), Colbjørnsen (1986), Dale (1988), Album (1989), Myrvold (1990), Barth (1992), Birkelund (1992), Mastekaasa (1992) og Kjeldstad og Lyngstad (1993).

2. Petersen og Morgan (1994) viser at denne antakelsen er korrekt for industriarbeidere i flere amerikanske næringer i perioden 1973-1983. For en oppsummering av hovedresultatene, se Petersen og

Morgan (1992).

3. I analysen har vi brukt en bestemt vektingsprosedyre hvor alle stilling-virksomhetspar vektet likt, uansett personer eller andel kvinner eller menn som sysselsettes i kategorien. Tilsvarende gjelder for vektingen av stillinger og virksomheter. Det finnes mange alternative vektingsmåter. Vi har prøvd ut svært mange av disse, uten at hovedresultatene i våre analyser endres ved det. For eksempel, når vi vektet etter antall kvinner i kategorien, minsker lønnsgapet noe (ca. et kvart prosentpoeng) og lønnsgapet øker når vi vektet etter antall menn i hvert enkelt stilling-virksomhetspar (ca. et kvart prosentpoeng). Når vi vektet etter antall ansatte, slik at store arbeidsplasser får større vekt enn små, får vi små forandringer. Dette indikerer en tendens til at om et stilling-virksomhetspar er kvinnedominert, minsker lønnsgapet, mens lønnsgapet øker jo flere menn det er i stilling-virksomhetsparet.

Litteratur

Album, Dag (1989): *Individ, Arbeid og Inntekt. En Fordelingsanalyse*. SØS 72. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Barth, Erling (1992): *Lønnsforskjeller Mellom Kvinner og Menn*. Rapport 92:7. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Bielby, William T. og James N. Baron (1986): "Men and Women at Work: Sex Segregation and Statistical Discrimination." *American Journal of Sociology* 91(4): 759-99.

Birkelund, Gunn (1992): "Stratification and Wages." *Acta Sociologica* 35(1): 46-62.

Blau, Francine D. (1977): *Equal Pay in the Office*. Lexington, Mass.: Lexington Books.

Colbjørnsen, Tom (1986): *Dividers in the Labor Market*. Bergen: Norwegian University Press.

Dale, Kristin (1988): *Lønnsforskjeller i Industrien*. IØI-Arbeidsrapport Nr. 85. Bergen: Industriøkonomisk institutt.

Kjeldstad, Randi og Jan Lyngstad (1993): *Arbeid, lønn og likestilling - belyst ved statistikk og forskning*. Oslo: Universitetsforlaget.

Marini, Margaret M. (1989): "Sex Differences in Earnings in the United States." *Annual Review of Sociology*. 15: 343-80.

Mastekaasa, Arne (1992): "Organizational Contexts and Individual Behavior: Potential and Limitations of the Norwegian Study of Organizations." *Acta Sociologica* 35(2):141-50.

Myrvold, Trine Monica (1990): *Lønnsforskjeller Mellom Kvinner og Menn i Staten*. Rapport 90:5. Oslo: Institutt for samfunnsforskning.

Møglestue, Idar og T. Sletten (1977): *Lønnsforholdene for Ansatte i Bank, Forsikring og Statstjeneste*. Artikler 104. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Petersen, Trond (1984): "Timelønnsforskjeller mellom heltidsansatte menn og kvinner: En empirisk analyse." *Tidsskrift for Samfunnsforskning* 25: 415-32.

Petersen, Trond og Laurie Morgan (1992): "Lønnsforskjeller mellom kvinner og menn – hva skyldes de?" *Søkelys på arbeidsmarkedet* 9 (2):134-142.

Petersen, Trond og Laurie Morgan (1994): "Separate and Unequal: Sex Segregation and the Gender Wage Gap." Kommer i *American Journal of Sociology*, trolig i årgang 100.

Petersen, Trond, Lars-Erik Becken og Vemund Snartland (1993): "Kjønnssegregering og lønnsgapet for kvinnelige og mannlige funksjonærer." *Søkelys på arbeidsmarkedet* 10 (1):54-64.

Strand, Jon (1979): *En Teoretisk og Empirisk Analyse av Regionale Ulikheter i Lønns- og Sysselsettings-strukturen for Menn og Kvinner i Industrisektorer i Norge..* Memorandum 12/10. Oslo: Sosialøkonomisk institutt, Universitetet i Oslo.

Titlestad, Kristin Dale og Asbjørn Rødseth (1980): *Lønn, Stilling, og Kjønn. En Statistisk Analyse av Funksjonærer i Industrien*. IØI-Arbeidsrapport Nr. 36. Bergen: Industriøkonomisk institutt.

Titlestad, Kristin Dale og Asbjørn Rødseth (1981): "Lønn, stilling og kjønn". *Sosialøkonomen* (8):18-25.

Treiman, Donald J. og Heidi I. Hartmann (Eds.) (1981): *Women, Work, and Wages: Equal Pay for Jobs of Equal Value*. Washington, D.C.: National Academy Press.

Lars-Erik Becken er hovedfagsstudent ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Vemund Snartland er hovedfagsstudent ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Trond Petersen er professor ved Institutt for sosiologi, Universitetet i Oslo.

Mødre på EFs arbeidsmarked - hel- eller deltidsarbeidere?¹

Hege Kitterød

Kvinner i mange EF-land har tradisjonelt hatt svak tilknytning til arbeidsmarkedet. De siste åra har det vært en betydelig sysselsettingsvekst blant mødre i EF-land. Det har vakt bekymring at mye av veksten har kommet som deltid. Vi finner imidlertid ikke noe felles deltidsmønster blant mødre i EF. Det er stor variasjon mellom ulike land, både når det gjelder deltidens omfang og utvikling, holdningen til deltid og hvorvidt deltid er en marginal yrkestilpasning. Disse variasjonene kan blant annet forstås i lys av trekk ved velferds- og arbeidsmarkedspolitikken i de ulike landene.

Kvinner samfunnsmessige stilling og økonomiske selvstendighet er påvirket av hvorvidt, og i hvilken grad, de blir i yrkeslivet når de får barn. Derfor står mødres sysselsetting og arbeidstid på EFs dagsorden. Kvinner integrasjon på arbeidsmarkedet nevnes som ett av tre hovedinnsatsområder i Kommisjonens tredje handlingsprogram for like muligheter for menn og kvinner (gjelder perioden 1991-1995). Denne artikkelen gir en oversikt over nivå og endring i heltids- og deltidssysselsetting blant mødre i ulike EF-land. Tall for norske mødre gis som sammenligning. Hovedtrekkene vises for hele EF, mens Danmark, England, tidligere Vest-Tyskland og Nederland kommenteres spesielt². Som mødre regnes her kvinner med minst ett barn under ti år.

Økt kvinnesysselsetting i EF, men stor variasjon mellom landene

Kvinner i EF har gjennomgående lavere yrkesaktivitet enn norske kvinner. I 1980-åra gikk utviklingen i EF som i Norge i retning av økte sysselsettingsprosenten blant kvinner, mens sysselsettingsprosentene blant menn ble redusert eller

stagnerte. Det var særlig kvinner i aldersgrupper som ofte har ansvar for barn som økte sin yrkesdeltakelse. I tiden 1983-1991 steg andel sysselsatte kvinner 25-49 år med 9 prosentpoeng. Blant eldre og yngre kvinner var økningen heller beskjeden (tabell 1). Kvinnelige EF-eksperter hilser utviklingen velkommen, men uttrykker samtidig en viss bekymring fordi mye av veksten kom som deltidsarbeid (Meulders mfl. 1991). Det fryktes at deltid vil forsterke de økonomiske og sosiale ulikhetene mellom menn og kvinner, låse kvinner i en marginal posisjon på arbeidsmarkedet og befeste kjønnsdelingen av det ulønnede arbeidet. Men det er verdt å merke seg at vel halvparten av sysselsettingsveksten blant kvinner 25-49 år kom som heltidsarbeid. I andre grupper var det bare deltidsarbeidet som økte.

Både når det gjelder samlet yrkesdeltakelse og deltidens omfang er det imidlertid markerte forskjeller mellom kvinner i ulike EF-land. Også endringsmønsteret i 1980-åra varierer sterkt. Mens noen land primært hadde en vekst i deltidsarbeidet blant mødre, hadde andre hovedsakelig en økning i heltidsarbeidet.

Deltid betraktes ofte som uheldig eller marginalt arbeid. Men holdninger til deltid og deltidsansattes arbeidstid og sosial- og arbeidsrettslige stilling varierer sterkt fra land til land.

Sysselsetting blant mødre i EF og Norge - et oversiktsbilde

Siste halvdel av 1980-åra var for EFs vedkommende en periode med fornyet økonomisk vekst. I tiden 1985-1990 økte antall sysselsatte med vel 9 millioner. Ved inngangen til 1990-åra stagnerte sysselsettingsveksten. Arbeidsledigheten begynte å øke, først i England og Irland, så i øvrige EF-land (European Commission 1992). I alle EF-land unntatt Danmark økte sysselsettingen blant mødre i siste halvdel av 1980-tallet. Økningen var mest markert i land hvor mødre i utgangspunktet hadde lav yrkesdeltakelse. Til tross for en viss utjevning, er forskjelle-

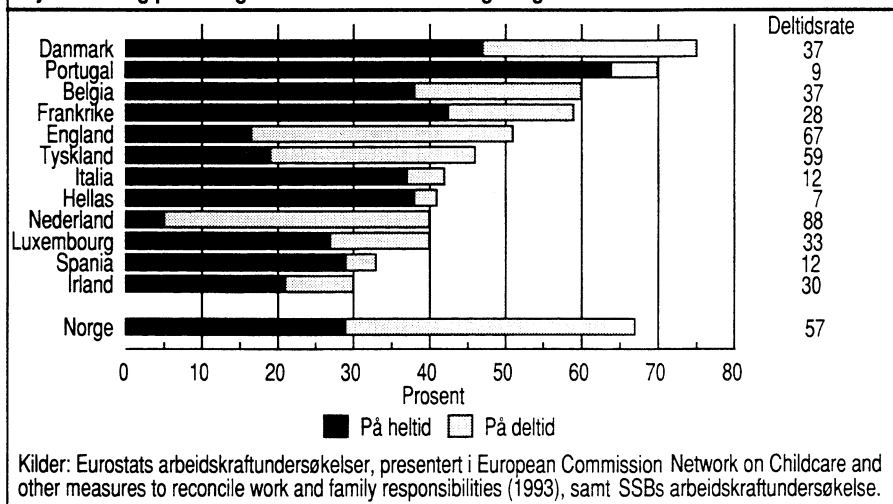
Tabell 1. Sysselsettingsmønster blant menn og kvinner i ulike aldersgrupper i EF¹. 1991. Prosent. Endringer (E) i forhold til 1983 i prosentpoeng

	Andel sysselsatte					
	I alt		På heltid		På deltid	
	-91	E	-91	E	-91	E
KVINNER						
14-24 år	38	+2	31	-1	7	+3
25-49 år	62	+9	42	+5	20	+4
50-64 år	33	+2	21	+1	13	+2
MENN						
14-24 år	44	0	40	-2	4	+2
25-49 år	90	-1	88	-1	2	0
50-64 år	63	-5	61	-5	3	+1

¹ Portugal og Spania er holdt utenfor.

Kilde: Eurostats arbeidsmarkedstatistikk.

Figur 1
Sysselsetting på hel- og deltid blant mødre i EF og Norge. 1991. Prosent

ne fremdeles markerte. Høyest sysselsettingsandel finner vi blant danske og portugisiske mødre, henholdsvis 75 og 70 prosent er sysselsatt (figur 1). Lavest sysselsetting finner vi blant spanske og irske mødre hvor bare om lag en av tre har inntektsgivende arbeid. I England og Tyskland har om lag halvparten av mødrene yrkesarbeid, i Nederland 40 prosent. Norge plasserer seg nesten på nivå med Danmark og Portugal.

Deltid³ er vanligere blant norske mødre enn blant mødre i de fleste EF-land. Deltidens omfang angis ofte i deltidsrater, dvs. antall deltidsysselsatte i prosent av alle sysselsatte i en gruppe. Norske mødre har en deltidsrate på 57 prosent. I EF ligger bare Nederland, England og Tyskland over dette nivået med deltidsrater blant mødre på henholdsvis 88⁴, 67 og 59 prosent. I Danmark og Belgia arbeider 37 prosent av de sysselsatte mødrene deltid. Frankrike, Luxembourg og Irland har deltidsrate på om lag 30 prosent, mens spanske, greske, italienske og portugisiske mødre har forholdsvis lave deltidsrater (figur 1).

Det finnes ingen enkeltfaktor som forklarer vekst eller internasjonale variasjoner i deltidsarbeidet (Thurman og Trah 1990, Ellingsæter 1992). Ulike faktorer kan ha betydning til ulike tider, i ulike land, i ulike yrker og for ulike grupper av deltidsarbeidere. I det følgende sees deltidsmønsteret blant mødre i Norge og utvalgte EF-land i lys av trekk ved velferds- og arbeidsmarkedspolitikken. Velferdsstatens politikk påvirker både tilbud

av, og etterspørsel etter, kvinnelig arbeidskraft. Ulik grad av offentlig engasjement i barneomsorgen, ulik utforming av skatte- og familiepolitikken samt ulikt behov for kvinnelig arbeidskraft i velferdsstatens yrker gir ulike rammer og muligheter for mødres yrkesarbeid. Deltidsansattes sosial- og arbeidsrettslige stilling vil dessuten påvirke arbeidsgiveres etterspørsel etter deltidsarbeidskraft. Samtidig vil arbeidstiden blant heltidsarbeidende ha betydning for hvorvidt mødre velger hel- eller deltidsarbeid. Omsorg for små barn kan vanskelig kombineres med svært lange arbeidsdager.

Norske mødre: Høy, men synkende deltidsrate

Giftede kvinner i Norge kom ut på arbeidsmarkedet omtrent ti år senere enn giftede kvinner ellers i Skandinavia. Mens det mest var godt voksne kvinner som ble rekruttert til yrkeslivet på 1970-tallet, skjedde nyrekrutteringen i 1980-åra i større grad enn tidligere blant småbarnsmødre (Kjeldstad 1991). I 1970-åra tok giftede kvinner oftest deltidsarbeid. Økonomiske oppgangstider og vekst i offentlig sektor gav sterk etterspørsel etter arbeidskraft. Giftede kvinner var den viktigste arbeidskraftsreserven. At mange tilpasset seg yrkeslivet på deltid er tolket som en kombinasjon av tilbuds- og etterspørselsfaktorer (Ellingsæter 1989). Kvinner ønsket deltid, og arbeidsgivere tilpasset seg endringene på tilbudssiden.

I 1980-åra endret norske mødre sin yrkesatferd både gjennom høyere delta-

kelse og mer heltidsarbeid. Særlig valgte de nye mødrene ofte heltid. Trolig representerer disse en ny kvinnegenerasjon som i større grad enn tidligere generasjoner velger en permanent heltidstilknytning til yrkeslivet (Guldbrandsen og Hoel 1986). Ved inngangen til 1990-åra stagnerte sysselsettingsveksten blant norske mødre, men forskyvningen mot mer heltid ser ut til å fortsette (tabell 2). Fremdeles har norske mødre langt sjeldnere full jobb enn danske. Norske deltidsarbeidende mødre har dessuten kortere arbeidstid enn danske mødre på deltid, men lengre enn engelske og nederlandske. Omtrent halvparten av de deltidsarbeidende arbeider under 20 timer pr. uke (figur 2).

Offentlig barnetilsyn har spilt mindre rolle for sysselsettingsveksten blant norske mødre enn blant mødre ellers i Skandinavia. Leira (1989) hevder at samarbeid med andre kvinner inntil nylig har vært viktigere enn statens og fedres innsats i organiseringen av barnetilsynet i Norge. Deltid kan være en fornuftig løsning når omsorg må organiseres privat. Fra 1982 gir arbeidsmiljøloven rett til deltid for arbeidstakere med barn under ti år. Internasjonalt framheves Norge (og Sverige) som foregangsland på dette området (Thurman og Trah 1990).

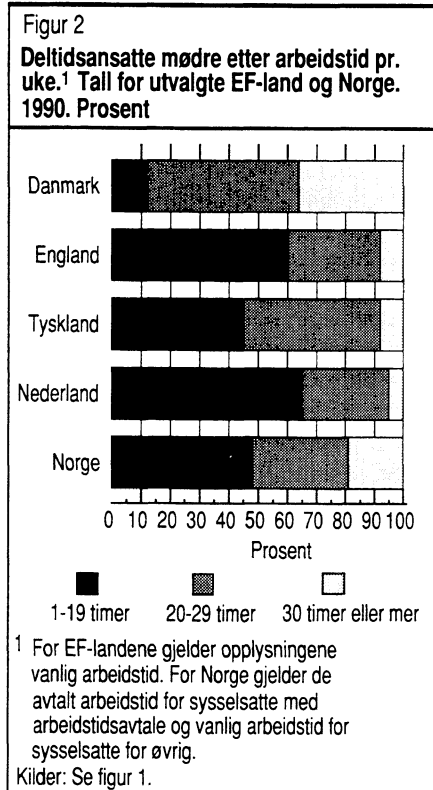
Dreiningen mot mer heltid blant norske mødre må sees i lys av flere forhold. Høyere utdanning gjør det mer naturlig å velge full jobb for nye generasjoner av mødre. Strammere privatøkonomi kan ha gitt behov for full inntekt. Kvinners yrkesrolle er dessuten blitt mer aksept-

Tabell 2. Sysselsettingsmønster blant mødre i utvalgte EF-land og Norge. 1991. Prosent. Endringer (E) i forhold til 1985 i prosentpoeng

	Andel sysselsatte					
	I alt		På heltid		På deltid	
	-91	E	-91	E	-91	E
Danmark	75	-1	47	+5	28	-6
England	51	+13	17	+7	35	+7
Tyskland	46	+11	19	+2	27	+9
Nederland	40	+16	5	+1	35	+16
Norge ¹	67	-3	29	+3	38	-6

¹ Endringene gjelder i forhold til 1988.

Kilder: Se figur 1.

tert. Permisjonsrettighetene i forbindelse med fødsel og barneomsorg er betydelig utvidet, og langt flere barn går i barnehage. Tidsnyttingsundersøkelser tyder på at fedre tar større del i den praktiske barneomsorgen i dag enn ved inngangen til 1980-åra. Men selv om heltidsarbeid har blitt vanligere blant norske mødre, er altså fremdeles godt over halvparten av de sysselsatte tilknyttet yrkeslivet på deltid. Med flere høyt utdannede kvinner og økt barnehageutbygging kan vi trolig forvente en ytterligere forskyvning mot heltid og lang deltid.

Danske mødre: Mer heltid

Nest etter Portugal er Danmark det EF-land som relativt sett har flest fulltidsarbeidende mødre, 47 prosent i 1991. Samtidig er arbeidsledigheten høy. I 1991 hadde danske mødre en ledighetsrate⁵ på 14 prosent (European Commission Network on Childcare and other measures to reconcile work and family responsibilities 1993). Sysselsettingsprosenten blant danske mødre er omtrent den samme i dag som i 1985, men som i Norge har det vært en forskyvning mot mer heltidsarbeid (tabell 2). Danske mødre på deltid har oftest lang arbeidstid. I 1991 arbeidet vel en av tre minst 30 timer pr.

uke, mens bare 12 prosent arbeidet mindre enn 20 timer pr. uke (figur 2). Danske mødres sterke arbeidsmarkedstilknypning sees gjerne i sammenheng med det omfattende statlige ansvaret for barneomsorgen (Siim 1990). Danske kvinner ble rekruttert til yrkesarbeid tidligere enn kvinner i Norge og på kontinentet. Ulikt de fleste andre land har man i Danmark opplevd aktiv statlig støtte til mødres yrkesarbeid. Landet har høyere barnehagedekning enn de fleste andre EF-land og ligger også godt over nivået i Norge. Særlig for barn under tre år skiller Danmark seg ut med høy dekning (Moss 1990).

På tross av god offentlig tilrettelegging for kvinners yrkesarbeid, hadde danske mødre lenge en betydelig deltidsrate. På 1970-tallet ble kvinner i stor grad rekruttert til arbeidsmarkedet på deltid. Den tidlige deltidsveksten i Danmark er, som i Norge, sett i lys av utbyggingen av velferdsstaten (Ellingsæter 1992). Veksten i offentlig sektor og tjenesteytende næringer innebar etterspørsel etter en bestemt type arbeidskraft. Behovet for deltidsordninger antas å være særlig stort i servicenæringene. Som i Norge var deltidsarbeidet trolig også et uttrykk for kvinners arbeidstidsønsker. I en situasjon med liten tradisjon for mannlig deltakelse i hus- og omsorgsarbeid var deltid en fornuftig tilpasning for kvinner som ønsket å unngå altfor slitsomme dager. Økonomisk var det fremdeles mulig for en barnefamilie å leve på 1 1/2 lønn.

Danske deltidsansatte har god rettslig beskyttelse. Stort sett har de samme rettigheter som heltidsansatte, men lovverket opererer med en grense på 15 timer pr. uke for tilgang til enkelte ytelser (Bjurstrøm 1993). Dansk fagbevegelse har tradisjonelt vært skeptisk til deltidsarbeid, særlig til korte ordninger. I de fleste bransjer har avtaleverket bestemmelser om at ansatte skal arbeide minst 15 timer pr. uke. Som vist, har deltidsarbeidende mødre flest forholdsvis lang arbeidstid.

Når deltiden blant danske kvinner har få marginale trekk, har dette, hevder Ellingsæter (1992), sammenheng med fagbevegelsens restriktive holdning til deltid og med kjennetegn ved den danske velferdsstaten. Mye tyder på at offentlig sektor i Danmark, som i Norge, tilbyr gode deltidskontrakter. Det danske arbeidsmarkedet er dessuten, som

det norske, sterkt kjønnssegregert. I mange kvinneyrker er det knyttet få negative sanksjoner til redusert arbeidstid. Perioder med deltid får sjelden store følger for senere karriere. Bortsett fra lavere pensjonsutbetalinger og redusert lønn ser det derfor ikke ut til at danske mødre taper mye på å jobbe deltid.

Den økte heltidssyssetningen de siste åra kan, som i Norge, ha sammenheng med høyere utdanningsnivå blant nye generasjoner av mødre. Trolig har det også betydning at kvinners yrkesrolle er mer innarbeidet. Danske tidsnyttingsundersøkelser viser at det er blitt en jevnere kjønnsdeling av hus- og omsorgsarbeidet (Knudsen 1991). Det kan også tenkes at strammere privatøkonomi har gjort det nødvendig for mange kvinner å ha full inntekt.

Engelske mødre: Mye kort deltid

Engelske mødre har langt sterkere yrkestilknytning i dag enn i 1985 da bare 38 prosent hadde yrkesarbeid. Fram til 1991 økte andel sysselsatte med 13 prosentpoeng. Omtrent halvparten av økningen kom som heltid (tabell 2). Men heltidsarbeid er fremdeles forholdsvis uvanlig blant engelske mødre. I 1991 var bare 17 prosent av alle kvinner med barn under ti år sysselsatt på heltid. Relativt sett er dette atskillig færre enn i de fleste andre EF-land. 35 prosent av engelske mødre arbeider deltid, de fleste med forholdsvis kort arbeidstid (figur 2).

Det er hevdet at engelsk sosial- og familiepolitikk har forutsatt og fremmet en tradisjonell kjønnsarbeidsdeling og forsinket kvinners rekruttering til arbeidsmarkedet (Siim 1990). Myndighetene gjør lite for å legge forholdene til rette for mødres yrkesarbeid. Omsorg for barn sees hovedsakelig som et privat anliggende. England er blant de EF-land som har lavest offentlig barnehagedekning (Moss 1990). Mangel på gode tilsynsordninger kan tenkes å fremme deltid blant mødre. I 1980-åras privatiseringspolitikk har det dessuten vært en uttalt målsetting å få familie og nærmiljø til å utføre en større del av omsorgsarbeidet i samfunnet (Finch 1990). Mange har vært redd for at dette kan svekke kvinners stilling i arbeidsmarkedet.

Den lave heltidssyssetningen blant engelske mødre må også sees i lys av arbeidstiden blant fulltidsarbeidende. I mange land har kvinner kjempet for

generelle arbeidstidsforkortelser for å lette tilpasningen mellom familie- og yrkesarbeid. Heltidsansatte engelske kvinner har imidlertid svært lang arbeidstid, i gjennomsnitt vel 40 timer pr. uke. (Eurostat 1993). Dette er mer enn kvinner på heltid i Danmark, Tyskland, Nederland og Norge. Mens kvinner i mange andre land opplevde arbeidstidsreduksjoner i 1980-åra, fikk heltidsarbeidende engelske kvinner lengre arbeidstid (Eurostat).

Fedres deltakelse på hjemmebane kan lette kvinners yrkesarbeid. Men engelske fedre har lengre arbeidsdager enn fedre i de fleste andre EF-land og i Norge. Vel en av tre sysselsatte fedre i England har en ukentlig arbeidstid på minst 50 timer. Bare 18 prosent arbeider mindre enn 40 timer pr. uke (figur 3). England skiller seg altså ut med store kjønnsforskjeller i foreldres arbeidstid. Mens sysselsatte mødre flest har korte deltidsoordninger, har fedre svært lange arbeidsdager. Ulikte menn i de fleste andre EF-land, opplevde engelske menn, som fulltidsarbeidende engelske kvinner, en økning i arbeidstiden i 1980-åra (Eurostat). De lange arbeidsdagene gir engelske familier med to fulltids sysselsatte et svært stramt tidsbudsjett.

Tilgang til flere grunnleggende arbeidstakerrettigheter forutsetter i England en arbeidstid på minst 16 timer pr. uke i to år eller en arbeidstid på minst åtte timer pr. uke i fem år (Bjurstrøm 1993). Dette sees gjerne som noe av forklaringen på den korte arbeidstiden blant engelske deltidsansatte (Rubery 1989, Marshall 1989). Arbeidsgivere kan spare sosiale kostnader og få billig arbeidskraft. Mangel på barnehageplasser og lang arbeidstid i fulle jobber kan gjøre det rasjonelt for mødre å akseptere korte deltidsoordninger.

Til tross for lengre arbeidstid blant heltidsarbeidende, privatiseringstendenser i sosialpolitikken og en antatt etterspørsel etter deltidsarbeidskraft kom altså en vesentlig del av sysselsettingsveksten blant engelske mødre på 1980-tallet som heltid. Strammere privatøkonomi, bl.a. som følge av økte boligutgifter, har bidratt til at mødre vender tilbake til arbeidsmarkedet tidligere enn før og ofte tar full jobb (Abdela 1992). Økt utdanningsnivå har også gitt større ønsker om og bedre muligheter for heltidsarbeid. Dessuten har kvinners yrkesarbeid blitt mer akseptert.

Tyske mødre: Økt yrkesdeltakelse, men mest på deltid

Andel sysselsatte tyske mødre steg fra 35 til 46 prosent i tiden 1985-1991. Veksten kom hovedsakelig som deltid (tabell 2). Fremdeles er bare 19 prosent tilknyttet yrkeslivet på heltid, mens 27 prosent har jevnt over kortere arbeidstid enn danske, men lengre enn engelske. Knappt halvparten arbeider under 20 timer pr. uke, like mange arbeider 20-29 timer pr. uke, mens bare 8 prosent arbeider mer enn 30 timer pr. uke (figur 2).

Tyske kvinners forholdsvis svake arbeidsmarkedstilknytning sees gjerne i lys av landets familie- og sosialpolitikk, den økonomiske politikken og den spesielle næringsstrukturen, samt av en stor tilstrømning av utenlandsk arbeidskraft. Den tyske velferdsstaten har i mindre grad enn de nordiske velferdsstatene etterspurt kvinnelig arbeidskraft. Tyskland har tradisjonelt ført en restriktiv finanspolitikk og vært skeptisk til omfattende offentlig sysselsetting. Tjenesteytende næringer, som gjerne sysselsetter mange kvinner, har relativt sett mindre omfang

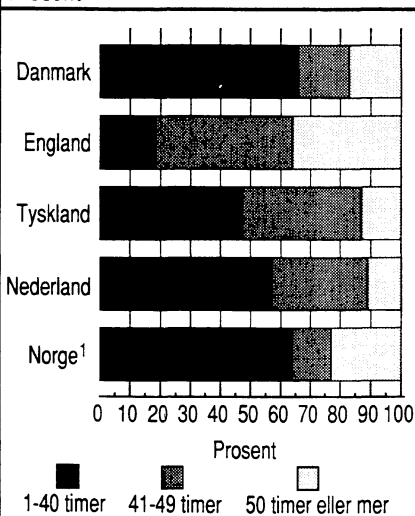
i Tyskland enn i land det er naturlig å sammenligne med (Eurostat 1993). Det er også antatt at det tyske gjestearbeider-systemet har gitt forholdsvis liten etterspørsel etter kvinnelig arbeidskraft i oppgangstider (Stjernø, under utgivelse).

Trekk ved katolisismen har hatt betydning for utformingen av tysk familie- og sosialpolitikk, for synet på familiens rolle i samfunnet og for arbeidsdelingen mellom menn og kvinner. Det er et viktig prinsipp i den tyske velferdsstaten at offentlige løsninger først skal tas i bruk når familie eller andre private ordninger ikke strekker til. En familieform med mannen som hovedforsørger begunstiges i skattesystemet. Lønnsnivået er høyere og skattenivået lavere enn i nordiske land (Ellingsæter 1992, Stjernø, under utgivelse). Dermed har mange kvinner økonomisk mulighet til å være hjemme.

Tyske kvinner har vært lite innstilt på å overlate hus- og omsorgsarbeid til andre (Ostner 1993). Ulikte kvinnesaksforkjempere i andre land har ikke vesttyske feminister sett fulltids lønnsarbeid som noe viktig likestillingspolitisk mål. Derfor har de ikke motarbeidet velferdspolitiske ordninger som fremmer en tradisjonell kjønnsarbeidsdeling. Et begrenset offentlig engasjement i barneomsorgen gjør det dessuten vanskelig for mødre å ha full jobb. Tyskland har god barnehagedekning for barn over tre år, men tilbudet består mest av halvdagsplasser (Moss 1990).

I 1985 fikk landet en lov som skulle gjøre det lettere å ansette folk. Den åpnet for større bruk av midlertidige kontrakter og stimulerte til deltidssarbeid. Ved å gi deltidsansatte bedre lovbeskyttelse håpet man å gjøre deltid mer attraktivt for arbeidstakere. Undersøkelser blant arbeidsgivere viser at midlertidige kontrakter ble mer vanlig like etter at loven ble innført, mens bruken av deltid var omtrent uendret (Marshall 1989). De langsiktige konsekvensene er mindre klare. Tyske deltidsansatte har forholdsvis gode arbeidstakerrettigheter og kan ikke i samme grad enn engelske deltidsansatte brukes som billig arbeidskraft. Derfor er det lite sannsynlig at etterspørselen etter deltidsarbeidskraft er særlig stor. Det er rimelig å anta at når 1980-åras sysselsettingsvekst blant tyske mødre først og fremst kom som deltid, er dette i større grad en konsekvens av mødres arbeidstidsønsker og utformin-

Figur 3
Sysselsatte fedre etter arbeidstid pr. uke.
Tall for utvalgte EF-land og Norge. 1991.
Prosent

¹ Fedre kan ikke skilles ut i den norske arbeidskraftundersøkelsen. Opplysningene her er basert på innledningsintervjuet til tidsnytningsundersøkelsen 1990-1991.
Kilder: Se figur 1.

gen av barneomsorgen, enn av arbeidsgiveres behov for deltidssarbeidskraft.

Nederlandske mødre: Stort sett deltidssarbeidere

Nederlandske kvinner har tradisjonelt hatt lav yrkesdeltakelse. Spesielt blant mødre finner vi lavere sysselsetting i Nederland enn i de fleste andre EF-land. I 1985 hadde bare en av fire nederlandske mødre yrkesarbeid. Fram til 1991 steg andelen sysselsatte mødre med 16 prosentpoeng. Veksten kom vesentlig som deltid. Bare 5 prosent av nederlandske mødre er sysselsatt på heltid. 35 prosent har deltidssjobb (tabell 2). Deltidssarbeidende mødre flest har dessuten kort arbeidstid. Nesten to av tre arbeider mindre enn 20 timer pr. uke (figur 2).

Det hevdes at den sterke tradisjonen for fulltids hus- og omsorgsarbeid gjør at mange nederlandske kvinner ser deltid som beste alternativ hvis de ønsker inntektsgivende arbeid. En tradisjonell morsrolle kan på denne måten kombineres med en viss yrkesaktivitet. De fleste nederlandske kvinner mener at barn bør tas hånd om av foreldrene, ikke ulike tilsynsordninger, de første åra (Knijn 1991). Etter hvert uttrykker imidlertid stadig flere mødre, særlig fra midlere og høyere sosiale lag, ønsker om full jobb. Mange finner dette vanskelig å realisere. De møter sterke forventninger om å ha fulltids omsorg for barna. Som i Tyskland fremmer dessuten skatte- og familiepolitikken en tradisjonell familieform. Det er store forsørgerfordeler i skattesystemet. Satsing på korttidsplasser i barnehagene samt korte dager i småskolen gjør det vanskelig for mødre å ha full jobb. Videre er det pekt på at utformingen av arbeidslivet kan gjøre det vanskelig for kvinner å ha full jobb. Da kvinneandelen i arbeidsstyrken inntil nylig har vært såpass lav, er yrkeslivet lite tilrettelagt for ansatte med omsorgsforpliktelser (Knijn 1991). Eksempelvis risikerer arbeidstakere å møte liten forståelse ved fravær pga. barns sykdom.

Den sterke deltidssveksten i Nederland må også sees på bakgrunn av myndighetenes ønske om å fremme deltidssordninger i arbeidslivet. Ideer om regulering og fleksibilisering stod sentralt i 1980-åras arbeidsmarkedspolitikk. Deltid ble brukt for å oppnå økt fleksibilitet i organiseringen av arbeidet, bedre nær-

ringslivets konkurranseevne og bekjempe arbeidsledigheten. Myndighetene har ønsket å fjerne hindringer for deltidssarbeid. Partene i arbeidslivet er bedt om å stimulere til deltid, og man har gjennomført eksperimenter med jobbdeling (Plantenga, udatert, Meulders og Plasman 1989). Trolig har derfor deltidssveksten blant nederlandske mødre i større grad enn deltidssveksten blant tyske mødre sin bakgrunn i en arbeidsmarkedspolitikk som aktivt fremmer deltidssarbeid. Mangel på fulle jobber og tilfredsstillende tilsynsordninger kan ha ført til at mange arbeider kort deltid. Mens ledighetsraten blant nederlandske mødre var 13 prosent i 1991, hadde tyske mødre en ledighetsrate på bare 7 prosent (European Commission Network on Childcare and other measures to reconcile work and family responsibilities 1993). Undersysselsettingen blant nederlandske deltidssarbeidere er forholdsvis høy. Mange ansatte med svært kort arbeidstid ønsker lengre deltidssordninger (Plantenga, udatert).

Større forskjeller mellom ulike grupper av sysselsatte mødre?

Vi finner altså ikke noe felles deltidsmønster blant mødre i EF. Deltidssraten varierer sterkt fra land til land. Likeledes varierer det i hvilken grad nye generasjoner av mødre rekrutteres til arbeidsmarkedet som hel- eller deltidssarbeidere. Forskjellene er vanskelige å forklare. De har dels sammenheng med trekk ved familie- og sosialpolitikken og dels med trekk ved arbeidsmarkedet og arbeidsmarkedspolitikken. Trolig har det også betydning hvilket stadium landene befinner seg på når det gjelder å innlemme kvinner i yrkeslivet. Så lenge kvinners yrkesrolle er lite innarbeidet, er det rimelig at mye av sysselsettingsveksten blant mødre kommer som deltid. Med økt utdanningsnivå og større aksept for mødres yrkesarbeid, kan vi trolig også i disse landene vente mer heltidssarbeid i tiden som kommer, særlig blant høyt utdannede kvinner.

Også deltidssarbeidets karakter varierer sterkt. Eksempelvis har deltiden i England flere marginale trekk enn deltiden i mange andre EF-land, mens deltiden i Danmark har få marginale trekk. Også innen det enkelte land er deltidssarbeidet svært heterogent. Flere steder har man et dobbelt deltidssarbeidsmarked

med kort og dårlig beskyttet deltid på den ene side, og lange deltidssordninger og gode arbeidstakerrettigheter på den annen (Büctemann og Quack 1989, Rubery 1989). I enkelte land ser man tendenser til større polarisering av deltidssarbeidskraften. Trolig kan vi i tiden framover vente større forskjeller mellom ulike grupper av sysselsatte mødre. Mens etter spurte yrkeskategorier vil få heltidssarbeid og gode deltidssjobber, vil andre måtte akseptere dårlige deltidssjobber. De viktigste skillelinjene vil altså ikke gå mellom del- og heltidssarbeidere, men mellom sysselsatte med korte og dårlig beskyttede deltidssjobber utformet på arbeidsgivers betingelser på den ene side, og sysselsatte med fulle jobber eller gunstige deltidssordninger på den annen.

1. Artikkelen bygger på en rapport fra Institutt for samfunnsforskning om deltidssarbeid i Norge og EF (Kitterød 1993).

2. Danmark, England og Vest-Tyskland er valgt fordi de, i likhet med Norge, er rike land mot nord i Vest-Europa. Samtidig er landene forskjellige på flere områder både hva angår sosialpolitiske målsettinger, arbeidsrettslige forhold og kvinners yrkesdeltakelse. Landene er også interessante som velferdsstater ettersom de eksemplifiserer ulike typer. Nederland er valgt fordi landet skiller seg ut med lav kvinnesysselsetting og mye deltidssarbeid, og fordi landet, i større grad enn mange andre stater, framstår som en blandingsform mellom ulike typer velferdsstater.

3. Deltid er en samlebetegnelse på mange ulike arbeidsforhold. Det finnes variasjoner langs mange dimensjoner. Fellestrekket er at arbeidstiden er kortere enn det som er vanlig i yrket. I prinsippet kan deltidssarbeid avgrenses på to måter, gjennom en objektiv tilnærming ved fastsettelse av en bestemt timegrense, eller gjennom en subjektiv tilnærming basert på folks egen oppfatning av hvorvidt de jobber hel- eller deltid. For EF-landene benyttes her i hovedsak et subjektivt deltidssbegrep. For Norges vedkommende har SSB siden 1988 benyttet en kombinasjon av en subjektiv og en objektiv deltidssdefinisjon. Sysselsatte med avtalt eller vanlig arbeidstid under 30 timer pr. uke klassifiseres som deltidssarbeidere. Det samme gjelder sysselsatte som har en avtalt/vanlig arbeidstid på 30-36 timer pr. uke, og som oppgir at timetallet er lavere enn det som er vanlig i yrket, eller at det ikke finnes heltidssarbeid i yrket. Før 1988 ble deltid avgrenset på grunnlag av opplysninger om faktisk arbeidstid i en bestemt referanseuke.

4. For land som Nederland med lav kvinnesysselsetting og mye deltid, gir

deltidsraten et overdrevent inntrykk av deltidsens samlede utbredelse. Antall deltidssysselsatte målt i prosent av alle kvinner i en gitt gruppe viser hvor stor del av samtlige kvinner i gruppen som har deltidsarbeid. I Nederland gjelder dette 35 prosent av mødrene, i Norge 38 prosent (figur 1).

5. Arbeidsledighetsraten er antall arbeidsledige i prosent av arbeidsstyrken. Arbeidsstyrken er summen av sysselsatte og arbeidsledige.

Litteratur

- Abdela, L. (1992): "Det forenede Kongerige: Ligestillingen og den økonomiske krise". *Europas Kvinder*, nr. 70, s. 84-93.
- Bjurstrøm, H. (1993): *Deltidsansattes rettigheter. En komparativ studie av Danmark, Norge, Storbritannia og Tyskland*. Institutt for samfunnsforskning, serien rapporter, Oslo. Under utgivelse.
- Büchtemann, C. og S. Quack (1989): " "Bridges" or "traps"? Non-standard employment in the Federal Republic of Germany". I G. Rodgers og J. Rodgers (red.), *Precarious Jobs in Labour Market Regulation*. ILO, Geneva.
- Ellingsæter, A. L. (1989): *Normalisering av deltidsarbeidet. En analyse av endring i kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid i 1980-årene*. Sosiale og økonomiske studier nr. 71. Statistisk sentralbyrå.
- Ellingsæter, A. L. (1992): *Part-time work in European welfare states. Denmark, Germany, Norway and the United Kingdom compared*. Institutt for samfunnsforskning, rapport nr. 2, Oslo.
- European Commission (Directorate General for Employment, Industrial Relations and Social Affairs) (1992): *Employment in Europe 1992*, Luxembourg.
- European Commission Network on Childcare and other measures to reconcile work and family responsibilities (1993): *Mothers, Fathers and Employment 1985-1991*.
- Eurostat (1993): *Labour Force Survey. Results 1991*.
- Finch, J. (1990): "The politics of community care in Britain". I Ungersen (red.), *Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. Hertfordshire: Harvester Wheatscheaf.
- Gulbrandsen, L. og M. Hoel (1986): *Norske kvinners yrkesdeltakelse på 80-tallet. Kontinuitet og nye tendenser*. INAS-rapport nr. 7, Oslo.
- Kitterød, H. (1993): *Fullt og helt eller stykkevis og delt? Deltidsarbeid i Norge og EF - omfang og endring*. Institutt for samfunnsforskning, Rapport nr. 11, Oslo.
- Kjeldstad, R. (1991): "Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet*, nr. 3, s. 16-19.
- Knijin, T. (1991): *Citizenship, Care and Gender in the Dutch Welfare State*. Paper til den europeiske forskerkonferanse "Women in a changing Europe", Aalborg, August.
- Knudsen, R. (1991): *Kvindens stilling på arbeidsmarkedet i Danmark. Udviklingen mellom 1983 og 1989/90*. Rapport til EF-Kommissionen om den 8. fase af studierne i Netværket "Kvinder i Arbeidsstyrken" under Kommissionenes kontor for ligestilling mellom kvinder og mænd. Danmark.
- Leira, A. (1989): *Models of Motherhood. Welfare State Policies and Everyday Practices: the Scandinavian Experience*. Institutt for Samfunnsforskning, Rapport nr. 7, Oslo.
- Marshall, A. (1989): "The sequel of unemployment: The changing role of part-time and temporary work in Western Europe". I G. Rodgers og J. Rodgers (red.), *Precarious Jobs in Labour Market Regulation*. ILO, Geneva.
- Meulders, D. og R. Plasman (1989): *Women in atypical employment*. Department of Applied Economics, Free University of Brussels.
- Meulders, D., R. Plasman og V. Vander Stricht (1991): *Position of Women on the Labour Market. Developments between 1983 and 1989-90*. Department of Applied Economics, Free University of Brussels.
- Moss, P. (1990): *Børnepasning i den Europæiske Fællesskaber 1985-1990*. Kommisjonen for de Europæiske Fællesskaber. Generaldirektorat Information, Kommunikation, Kultur, Kvindeinformation, Brussel.
- Ostner, I. (1993): "Slow Motion: Women, Work and the Family in Germany". I J. Lewis (red.), *Women and social Policies in Europe. Work, family and the state*. England: Edward Elgar.
- Plantenga J. (udatert): *The Netherlands. The Phenomenon of Part-Time Work: Facts, Background, and Consequences*. Utrecht, Economisch Instituut /CIAV.
- Rubery, J. (1989): "Precarious forms of work in the United Kingdom". I G. Rodgers og J. Rodgers (red.), *Precarious Jobs in Labour Market Regulation*. ILO, Geneva.
- Thurman, J. E. og G. Trah (1990): "Part-time work in international perspective". *International Labour Review*, vol. 129, nr. 1, s. 23-40.
- Siim, B. (1990): "Women and the welfare state: Between private and public dependence. A comparative approach to care work in Denmark and Britain". I Ungersen (red.), *Gender and Caring. Work and Welfare in Britain and Scandinavia*. Hertfordshire: Harvester Wheatscheaf.
- Stjernø, S. (under utgivelse): *Velferdsstat og sosialpolitikk i Tyskland. Med sideblikk til Storbritannia, Norge og Sverige*. Universitetsforlaget, Oslo.

Hege Kitterød er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Arbeidsmarkedet på 1980-tallet:

Utjevning mellom kjønnene, økende ulikhet mellom generasjonene

Anders Barstad

Etter den positive utviklingen på midten av 1980-tallet, økte problemene på arbeidsmarkedet sterkt fra 1987 til 1991. Det er blitt færre sysselsatte og flere arbeidsløse. Noen flere ønsker nå lengre arbeidstid og flere frykter at de kommer til å miste arbeidet. Mens sysselsettingen er tilbake på 1980-nivå, har flere av de sysselsatte biyrke og lang ukentlig arbeidstid i 1991 enn i 1980. Færre kvinner arbeider deltid. Barnefamiliene har fremdeles travle dager, en økende andel fedre har lang ukentlig arbeidstid og færre mødre har korte deltidsjobber. Forskjellene mellom menn og kvinner i sysselsetting, arbeidstid og mobilitet på arbeidsmarkedet er blitt mindre på 1980-tallet. Generasjonsforskjellene er derimot blitt større. Fallet i sysselsetting fra 1987 til 1991 rammet først og fremst ungdom.

Sysselsettingen tilbake på 1980-nivå

I 1991 var omkring to tredjedeler av befolkningen i alderen 16-79 år sysselsatt, dvs. at de vanligvis utførte inntektsgivende arbeid av minst en times varighet pr. uke. En noe høyere andel – 72 prosent – hadde inntektsgivende arbeid en eller annen gang i løpet av foregående år.

Sysselsettingen var nokså stabil på første halvdel av 1980-tallet. Deretter steg den fram til "toppåret" 1987, hvor sysselsettingsandelen var nærmere 70 prosent, for siden å falle tilbake til 1980-nivå (se også Statistisk sentralbyrå 1991). Andelen yrkesaktive i løpet av året har endret seg lite, bortsett fra en svak reduksjon fra 1986 til 1990.

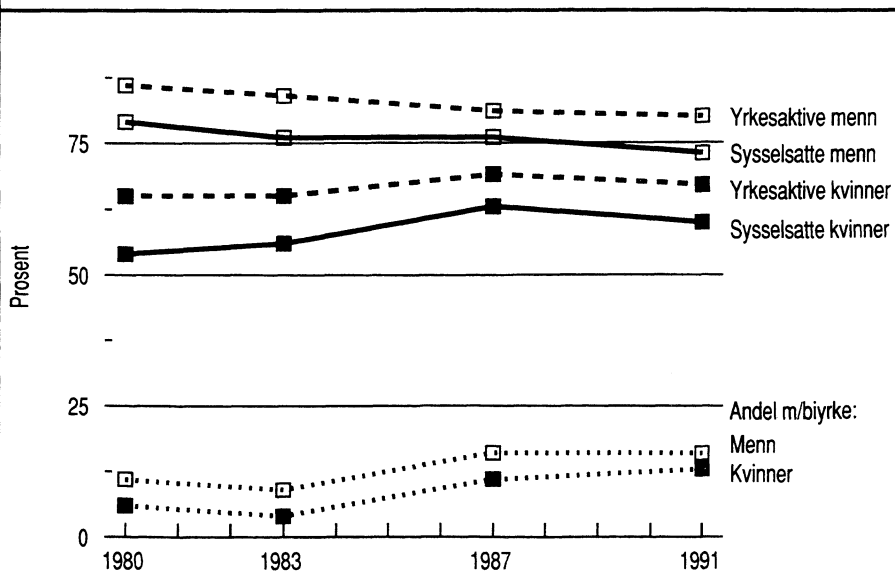
Utviklingen har imidlertid vært forskjellig for menn og kvinner, og det har skjedd en betydelig utjevning i menns og kvinners tilknytning til ar-

beidsmarkedet. Andelen sysselsatte menn har sunket jevnt gjennom nesten hele 1980-tallet. Kvinnenes sysselsetting har økt, med unntak for en svak nedgang etter 1987. Tendensen til utjevning gjelder også yrkesaktiviteten i løpet av året, men ikke i samme grad.

Mens sysselsettingen er tilbake på 1980-nivå og arbeidsløsheten har steget, er det blitt flere sysselsatte som har et biyrke i tillegg til sitt hovedyrke. Andelen med biyrke er fordoblet blant kvinner fra 1980 til 1991, og har også vist en klar økning blant menn. Hovedsakelig kom økningen samtidig med den sterke veksten i sysselsettingen fra 1983 til 1987. Under det

Figur 1

Andelen sysselsatte og andelen yrkesaktive foregående år, samt andelen sysselsatte med biyrke. Menn og kvinner 16-79 år. 1980-1991. Prosent

forrige konjunkturskifte (fra 1980 til 1983) var det en svak nedgang i andelen med biyrke, mens en tilsvarende nedgang ikke kan spores fra 1987 til 1991. Tvert imot har andelen fortsatt å øke for kvinner.

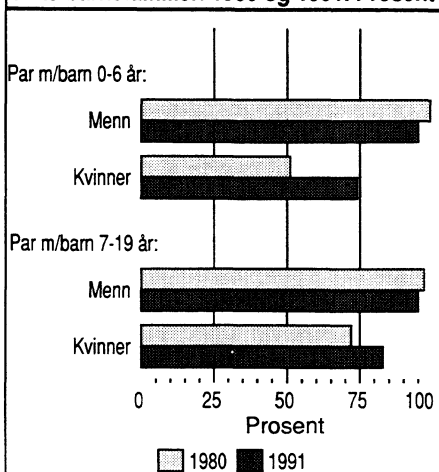
Også utviklingen i andelen med flere jobber viser at menn og kvinner blir stadig mer like i sitt forhold til arbeidsmarkedet. Mens omtrent dobbelt så mange menn som kvinner hadde et biyrke på begynnelsen av 1980-tallet, var forskjellene små ved begynnelsen av 1990-tallet.

Sterk nedgang i sysselsettingen for ungdom

Sysselsettingsutviklingen i den siste lavkonjunkturperioden har vært svært forskjellig for ulike aldersgrupper. Mens sysselsettingen for menn og kvinner over 24 år har endret seg forholdsvis lite fra 1987 til 1991, har sysselsettingsandelen blant 16-24-åringene gått ned fra 64 prosent i 1987 til omkring 50 prosent i 1991.

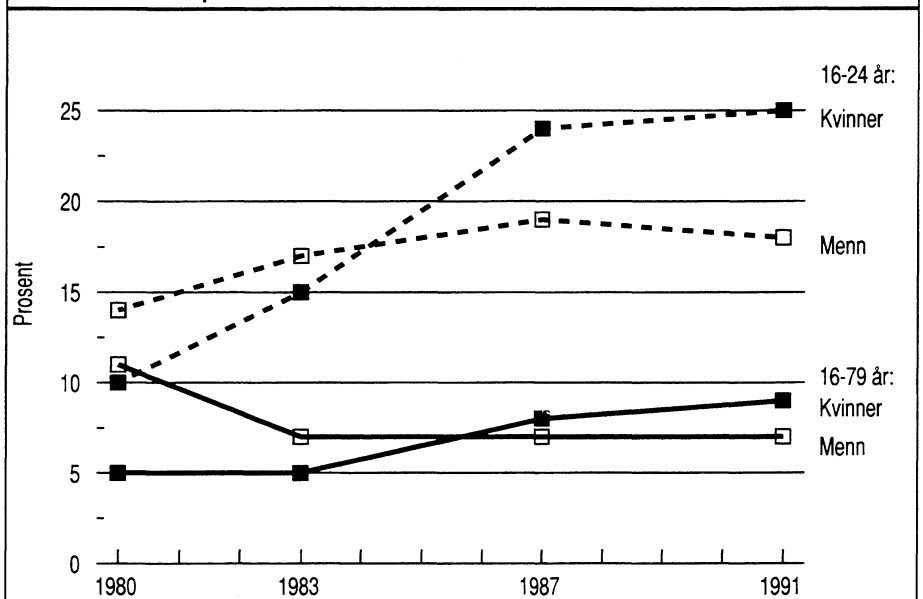
Det samme mønsteret finner en i aldersfordelingen av yrkesaktivitet i løpet av året. Spesielt var færre unge kvinner yrkesaktive i løpet av 1990, sammenlignet med 1986. Det er også en tendens til nedgang i sysselsettingsandelen blant enslige forsørgere fra 1987 til 1991 (det må her tas forbehold for en betydelig statistisk usikkerhet), mens det bare har vært små endringer for andre barnefamilier.

Figur 2
Andelen sysselsatte menn og kvinner i ulike barnefamilier. 1980 og 1991. Prosent

Figur 3

Andelen sysselsatte menn og kvinner 16-79 år og 16-24 år med minst fire arbeidsplasser siste fem år. 1980-1991. Prosent

3 av 4 småbarnsmødre har lønnet arbeid

Sett under ett, har 1980-tallet vært "småbarnsmødrenes tiår" på arbeidsmarkedet (jf. Kjeldstad 1991). Sysselsettingen blant gifte eller samboende småbarnsmødre har økt med omkring 50 prosent det siste tiåret. Mens en av to var sysselsatt i 1980, var tre fjerdedeler av småbarnsmødrene sysselsatt i 1991 (figur 2). Forskjellene i sysselsettingsgrad mellom mødre med små barn (under 7 år) og litt eldre barn (7-19 år) er blitt langt mindre.

Mindre stabil sysselsetting blant ungdom

Det er typisk for ungdom at de har en mindre stabil tilknytning til arbeidslivet enn eldre arbeidstakere (figur 3). Unge kvinner er spesielt mobile, hele en av fire sysselsatte, unge kvinner hadde hatt minst fire arbeidsplasser i løpet av de siste fem årene i 1991. I 1980 var det bare en av ti unge kvinner som hadde skiftet arbeidsplass så ofte. Bortsett fra de unge mennene, var andelen med svært hyppige jobbskift noe lavere blant sysselsatte menn på slutten av 1980-tallet enn ti år tidligere. Blant kvinner har utviklingen tatt en motsatt retning, også i aldersgruppene over 24 år er det blitt flere kvinner som ofte skifter arbeids-

plass. I motsetning til situasjonen i 1980, er det nå en noe større andel kvinner enn menn som har høy mobilitet på arbeidsmarkedet.

Arbeidstid:

Stadig færre kvinner på deltid

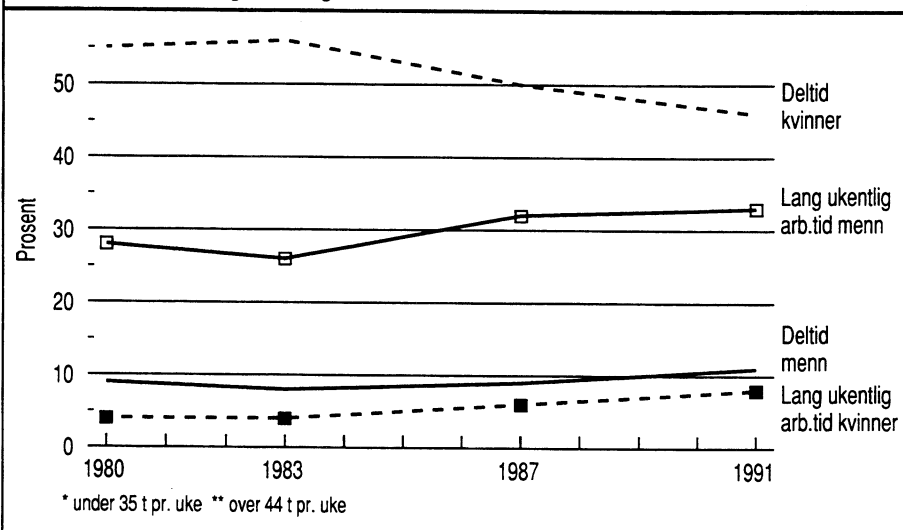
En annen måte å måle tilknytning til arbeidsmarkedet på, er antallet timer en er i arbeid. Noe over en fjerdedel av de sysselsatte arbeidet i 1991 på deltid, dvs. under 35 timer i uka. Omkring halvparten av disse (13 prosent i alt) arbeidet kort deltid, dvs. under 20 timer. Det er store forskjeller i andelen deltidsarbeidende kvinner og menn (figur 4), men forskjellene er blitt mindre på 1980-tallet. Andelen har økt svakt blant menn, og er vesentlig redusert blant kvinner. Nedgangen i deltidsarbeidet blant kvinner omfatter både kort og lang deltid. I 1991 var det mer typisk for sysselsatte kvinner å arbeide heltid enn deltid.

Samtidig er det blitt flere sysselsatte med lang ukentlig arbeidstid både blant menn og kvinner, dvs. at de vanligvis arbeider 45 timer eller mer i uka i hoved- og biyrke. En tredjedel av de sysselsatte mennene hadde lang ukentlig arbeidstid i 1991, mot åtte prosent av kvinnene.

Utviklingen i andelen sysselsatte som arbeider kort deltid, gir en ytter-

Figur 4

Andelen sysselsatte menn og kvinner 16-79 år som arbeider deltid* og andelen som har lang ukentlig arbeidstid**. 1980-1991. Prosent

ligere bekreftelse på ungdommens marginale tilknytning til arbeidsmarkedet: Blant unge menn er denne andelen fordoblet i perioden fra 1983 til 1991 (fra 13 til 26 prosent), mens andelen med kort deltid blant unge kvinner økte fra 28 til 36 prosent. Spissformulert kan en si at det korte deltidsarbeidet ikke lenger er kvinnearbeid, men ungdomsarbeid.

Nedgangen i andelen sysselsatte med deltidsarbeid var spesielt sterk blant kvinner i alderen 45-66 år i perioden 1987 til 1991 (fra 60 til 48 prosent). Fra 1983 til 1987 var det en tilsvarende reduksjon i deltidsarbeidet blant kvinner i aldersgruppen 25-44 år.

Flere fedre har lange arbeidsdager

Det er få som arbeider så mye som fedre med hjemmeboende barn. Mer enn fire av ti har lang ukentlig arbeidstid (figur 5). Småbarnsmødrene arbeider deltid, 60 prosent hadde deltidsarbeid i 1991, sammenlignet med fire prosent av fedrene.

Barnefamilienes hverdag er neppe blitt mindre travel i løpet av det siste ti-året. Livsfase-"klemmen" holder grepet. Andelen av fedrene som har lange arbeidsdager har økt på 1980-tallet. Blant mødrene er det betydelig færre som arbeider kort deltid i 1991 enn i 1980, og flere som arbeider 35 timer eller mer. Derimot er det like mange mødre med større barn, og nesten like mange småbarnsmødre, som arbeider lang deltid.

Det er vanskelig å si noe presist om velferdskonsekvensene av at barnefamiliene arbeider såpass mye som de gjør. Vi vet imidlertid at en betydelig andel mener at kortere arbeidstid (i hoveddyrket) ville passet dem bedre, selv om lønnen skulle gå ned tilsva-

rende. Omfanget av lønnet arbeid blant barnefamiliene ville sannsynligvis vært mindre om mulighetene for redusert arbeidstid var til stede i større grad. 21 prosent av småbarnsmødrene og 15 prosent av småbarnsfødrene ville foretrukket kortere arbeidstid i 1991.

Lang ukentlig arbeidstid er mest vanlig blant gårdbrukere, fiskere og andre selvstendige og blant høyere funksjonærer. Mange lavere funksjonærer er deltidsarbeidende, og relativt få har lang ukentlig arbeidstid (kvinneandelen i denne gruppen er stor). De mest påfallende utviklings-trekkene på 1980-tallet i fordelingen av arbeidstid mellom ulike sosioøkonomiske grupper er den sterke økningen i andelen med lang ukentlig arbeidstid blant ufaglærte arbeidere og funksjonærer på mellomnivå.

En av fem ansatte ønsker endringer i arbeidstiden

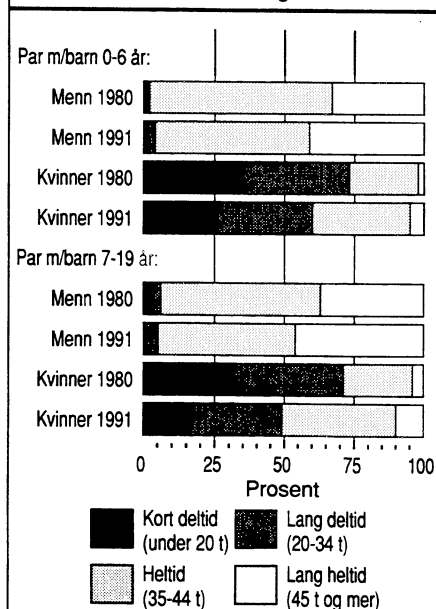
En av fem ansatte mente at en annen arbeidstid ville passet dem bedre enn den de faktisk hadde i sitt hovedyrke i 1991. 13 prosent mente at kortere arbeidstid ville passet bedre, mens sju prosent mente at lengre arbeidstid passet best. I begge tilfellene var forutsetningen at lønnen gikk tilsvarende ned eller opp. Like mange ønsket kortere arbeidstid i 1987, mens andelen som ønsker lengre arbeidstid har økt noe (fra fem prosent).

Ønsker om kortere arbeidstid er noe mer vanlig blant småbarnsmødre enn i andre grupper. Mens det i 1987 var noen flere kvinner enn menn som ønsket kortere arbeidstid, var det ingen forskjeller i 1991. Midlere og høyere funksjonærer ønsker i større grad kortere arbeidstid enn andre sosioøkonomiske grupper.

Ønsker om lengre arbeidstid kan være en indikator på undersysselsetting. I takt med at sysselsatte unge menn i større grad arbeider kort deltid, har det vært en sterk økning i andelen som er misfornøyd med arbeidstiden i denne gruppen. 18 prosent av ansatte unge menn mente i 1991 at lengre arbeidstid ville passet dem bedre enn deres nåværende arbeidstid, en økning fra 11 prosent i 1987. Dette er en av mange indikasjoner på den vanskelige arbeidsmar-

Figur 5

Sysselsatte menn og kvinners arbeidstid i ulike barnefamilier. 1980 og 1991. Prosent

kedssituasjonen for ungdom på begynnelsen av 1990-tallet. Det har også vært en økning blant kvinner i alderen 25-44 år. Dette er en gruppe som fremdeles har mange deltidsarbeiden, og hvor en del kan ha vansker med å finne heltidsarbeid i en tid med problemer på arbeidsmarkedet. Sett i forhold til sosioøkonomisk status, er det ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer som i størst grad ønsker lengre arbeidstid. I 1987 var det ingen tilsvarende forskjeller mellom de sosioøkonomiske gruppene.

Flere har problemer på arbeidsmarkedet

Fra 1987 til 1991 økte omfanget av ulike problemer på arbeidsmarkedet. Andelen yrkesaktive med arbeidsledighetserfaring i løpet av foregående år økte fra 11 til 14 prosent, og andelen langtidsledige (mer enn åtte uker til sammen i løpet av året) økte fra tre til seks prosent (figur 6). Arbeidsledighet omfatter både perioder hvor en var uten arbeid og søkte etter arbeid, og ufrivillig permittering uten lønn (arbeidsledige som ikke var yrkesaktive i løpet av året er ikke inkludert i tallene).

Den mest påfallende endringen er likevel økningen i andelen som mener at de står i fare for å miste jobben "på grunn av nedleggelse, innskrenkning eller andre årsaker i løpet av de

nærmeste åra": Fra 10 prosent i 1987 til 17 prosent i 1991. I takt med økningen i den faktiske arbeidsledigheten, er det mange som frykter hva framtida vil bringe for deres arbeidsplass. På den annen side kan det være grunn til å understreke at det store flertallet av dem som har et arbeid, fem av seks arbeidstakere, ser på jobbene sine som trygge.

Også på dette området blir forskjellene mellom kjønnene mindre. Mens flere yrkesaktive kvinner enn menn var langtidsledige og hadde arbeidsledighetserfaring i 1987, var det ingen forskjeller av betydning i 1991.

Høy arbeidsledighet blant ungdom og enslige forsørgere

Gjennom hele 1980-tallet har ungdom vært mest utsatt for problemene på arbeidsmarkedet (jf. Haalands artikkel i dette nummer av *Samfunnsspeilet*). Ledigheten er dobbelt så høy i ungdomsgruppen som i befolkningen forøvrig. Blant 16-24-årige menn som var yrkesaktive i 1990, var hele 31 prosent arbeidsledig en eller flere ganger i løpet av året, mot 25 prosent av de yngste jentene (i tillegg kommer de ledige ikke-yrkesaktive). Frykten for å miste jobben er langt mer likelig fordelt mellom aldersgruppene, men andelen er høyest blant unge kvinner (25 prosent).

Andelen langtidsledige var i 1990 spesielt høy blant enslige forsørgere (15 prosent, mot bare 4 prosent i 1987), enslige 16-24-åringer som bor hos foreldrene (11 prosent) og par i alderen 16-44 år uten barn (11 prosent). Med få unntak, øker ledigheten uansett familiefase. Går vi tilbake til 1982, er unge enslige som ikke er hjemmeboende den eneste gruppen som hadde en *lavere* arbeidsledighet i 1990 enn i 1982. Gruppene med høy arbeidsledighet i 1990 har også en høy andel sysselsatte som mener de står i fare for å miste jobben.

Ulikheten mellom sosioøkonomiske grupper blir ikke større

Øker de vanskelige tidene på arbeidsmarkedet ulikheten mellom sosioøkonomiske grupper? Problemene med å få og beholde et arbeid er ulikt fordelt. Både i 1986 og 1990 var ufaglærte arbeidere mest utsatt for arbeidsmarkedsproblemer (figur 7). Lavere funksjonærer er en annen utsatt gruppe på begge tidspunktene. På den annen side er det ingenting som tyder på at ulikheten er blitt større. Forskjellene i andelen langtidsledige er snarere blitt mindre. I 1990 var det flest langtidsledige blant ufaglærte arbeidere (seks prosent) og færrest blant selvstendige (en prosent). Andelen med ledighetserfaring har økt mest i grupper som hadde en lav andel med ledighetserfaring i 1986.

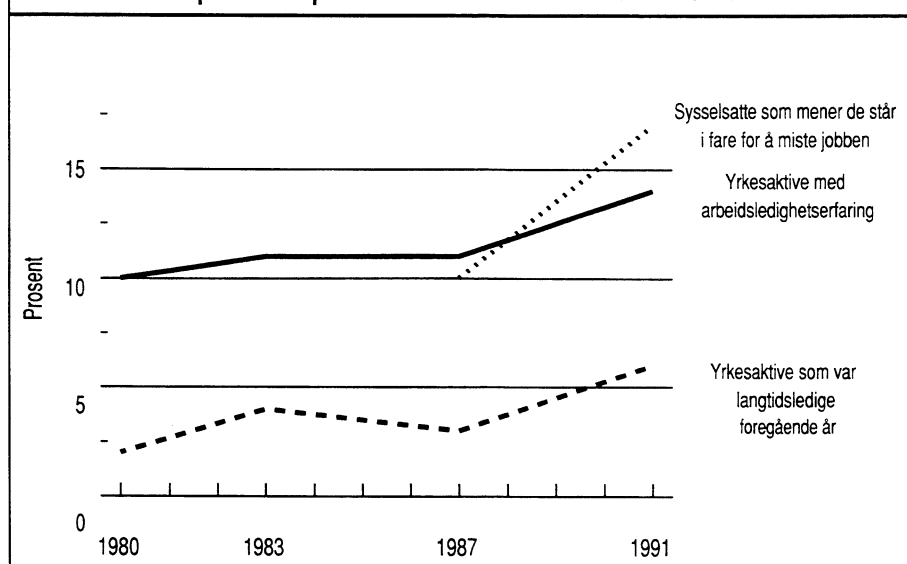
En tilsvarende tendens har en funnet i Arbeidskraftundersøkelsene. Både i 1983 og 1990 var det flest ledige blant personer med lav utdanning, men ledigheten økte mest blant personer med høyere utdanning (Bø 1991).

Ulikheten mellom sosioøkonomiske grupper kan imidlertid bli større på andre måter, f.eks. ved at flere ufaglærte arbeidere og lavere funksjonærer forsvinner fra arbeidsmarkedet og går over på uførepensjon/førtidspensjon.

Andelen som mener de står i fare for å miste arbeidet har økt i omtrent samme grad i alle grupper. Heller ikke her er det noen tendens til større ulikhet. Tryggheten for framtiden er likevel et ulikt fordelt gode. Mens en av fire ufaglærte arbeidere mener de står i fare for å miste jobben, er det en

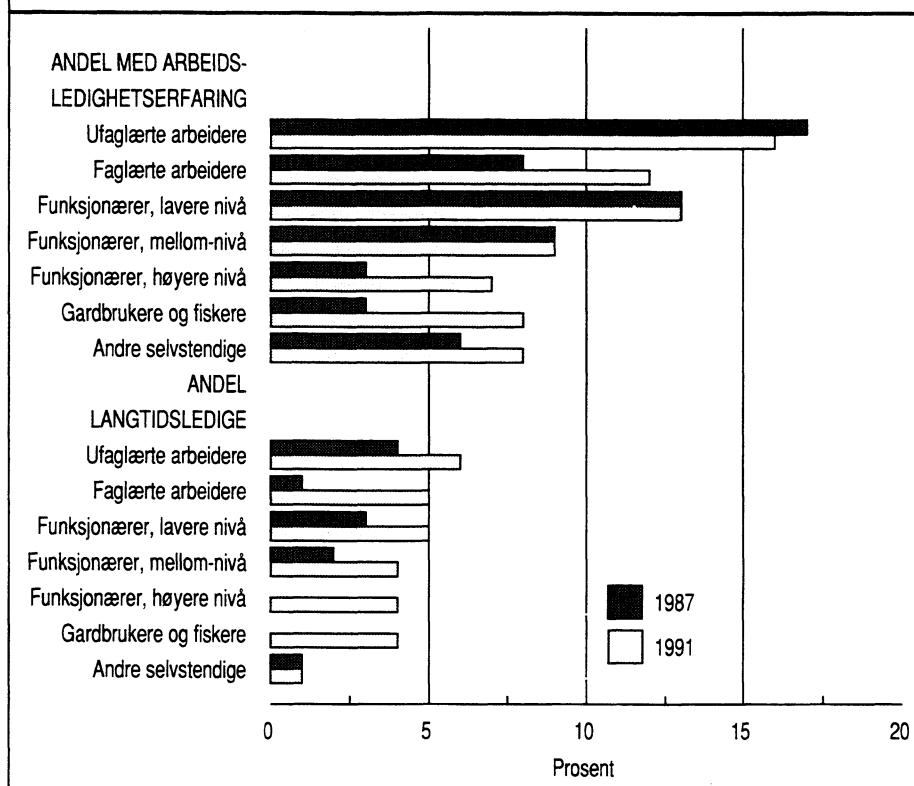
Figur 6

Andel med ulike problemer på arbeidsmarkedet. 1980-1991. Prosent

Figur 7

Andelen yrkesaktive i ulike sosioøkonomiske grupper med arbeidsledighets-erfaring/andel som var langtidsledige forrige år. 1987 og 1991. Prosent

av sju selvstendige og høyere funksjonærer som mener det samme.

Økt ulikhet i fordelingen av det lønnede arbeidet

Antall utførte timeverk i inntektsgivende virksomhet har endret seg svært lite de siste 20 årene. Når antallet sysselsatte likevel har økt sterkt, skyldes det arbeidstidsforkortelsene og at andelen av de sysselsatte som arbeider deltid har økt i takt med den økende andel kvinner i yrkeslivet (Ellekjær Stavang 1991, se også Haaland's artikkel). På 1980-tallet, spesielt etter 1987, har denne utviklingen stagnert. Selv med arbeidstidsforkortelsen i 1987 er det flere som har lang ukentlig arbeidstid i 1991 enn i 1980. Dette henger bl.a. sammen med økningen i andelen som har flere jobber. Selv om kvinneandelen i arbeidslivet har økt, er det likevel ikke blitt

flere av de sysselsatte som arbeider deltid. I stadig større grad er kvinnearbeid heltidsarbeid.

I en viss forstand skyldes med andre ord sysselsettingsøkningen på 1970- og 1980-tallet en jevnere fordeling av timeverkene i samfunnet. I motsetning til dette, tyder levekårsundersøkelsene på en økende ulikhet i fordelingen av det lønnede arbeidet på slutten av 1980-tallet. Flere står utenfor arbeidslivet, mens de som er innenfor arbeider mer enn før. Dette synes først og fremst å ramme de unge.

Det er åpenbart en stor utfordring for arbeidsmarkedspolitikken å fordele timeverks-"kaka" i samfunnet på en slik måte at sysselsettingsnedgangen kan snus. Ikke minst når en vet at betydelige grupper i befolkningen ønsker kortere arbeidstid, selv uten lønnskompensasjon.

Litteratur

Bø, Tor Petter (1991): "Arbeidsløshet: Nå rammes også de høyt utdannede". *Samfunnsspeilet* nr. 2.

Ellekjær Stavang, Trine (1991): "Sysselsettingsutviklingen på 1970- og 1980-tallet belyst med sysselsettingsdata fra nasjonalregnskapet". *Økonomiske analyser* nr. 8.

Kjeldstad, Randi (1991): "1980-årene: Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Arbeidsmarkedsstatistikk 1990* (NOS B 965).

Anders Barstad er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Gifte kvinner:

Fra forsørget til forsørger?

Jan Lyngstad og Børge Strand

Gifte kvinners andel av ekteparets samlede arbeidsinntekt økte fra 24 til 31 prosent i løpet av 1980-tallet. Dette skyldes dels at flere gifte kvinner hadde arbeidsinntekt i 1989 enn i 1980, men også at kvinnens inntektsandel økte i ektepar der begge har arbeidsinntekt. Konsekvensen er at en-inntektsfamiliene har sakk akterut.

Kvinner jobber mer, menn jobber mindre

I 1980-årene økte yrkesdeltakelsen blant kvinner generelt, men økningen var særlig stor blant gifte eller samboende kvinner. 54 prosent av alle kvinner 16-74 år var sysselsatt i 1980, 59 prosent i 1990. Blant gifte/samboende kvinner steg denne sysselsettingsandelen fra 57 til 65 prosent i samme periode (SSB Arbeidsmarkedsstatistikk).

Til tross for at andelen kvinner som arbeider tilnærmet heltid (30 timer pr. uke eller mer), økte i denne perioden (Kjeldstad 1991), har gjennomsnittlig arbeidstid for kvinner endret seg lite. Dette gjelder også gifte/samboende kvinner. Årsaken er bl.a. arbeidstidsforkortelsen i 1987, da store grupper arbeidstakere fikk redusert sin ordinære arbeidstid med 2 1/2 time pr. uke.

Siden andelen sysselsatte kvinner har økt, har likevel totalt antall timeverk utført av kvinner økt fra 937 millioner i 1980 til 1052 millioner i 1990 (Nasjonalregnskapet). Samtidig gikk sysselsetting og gjennomsnittlig arbeidstid ned for menn; det første på grunn av økt førtidspensjonering og arbeidsledighet, det siste på grunn av arbeidstidsforkortelsen i 1987 (Kjeldstad 1991, Sosialt utsyn 1989). Dermed er totalt antall timeverk utført av menn redusert fra 1984 millioner ti-

mer i 1980 til 1846 millioner timer i 1990. Som en følge av dette økte kvinnenes andel av utførte timeverk fra 32,1 prosent til 36,2 prosent i samme periode (Nasjonalregnskapet).

Endringer i familiemønsteret

Har disse endringene også ført til at kvinner i dag i større grad bidrar til den økonomiske forsørgelsen av seg selv og sin familie enn de gjorde ved begynnelsen av ti-året? Det avhenger ikke bare av utviklingen i sysselsetting og arbeidstid, men også av endringer i familie- og husholdsmønster i den samme perioden. For å ta det siste først: Det blir stadig flere enslige forsørgere, stadig færre kjernefamilier med far, mor og barn (SSB Befolkningsstatistikk, Lajord 1991). De fleste enslige forsørgere er kvinner. Disse endringene i familiemønster skulle dermed, isolert sett, innebære at kvinner har fått et økt ansvar for forsørgelsen av seg selv og sine barn. Videre er det grunn til å regne med at lønnsnivået for kvinner har økt mer enn lønnsnivået for menn i løpet av 1980-tallet (SSB Levekårsundersøkelsen 1991, se også Lyngstad 1991). Også dette har bidratt til å øke kvinnenes betydning som forsørgere.

Her skal vi se nærmere på hvilke endringer som har funnet sted i gifte kvinners bidrag til den økonomiske forsørgelsen av seg selv og sin familie

i løpet av 1980-tallet gjennom økt arbeidsinntekt og hvordan dette påvirket økonomien for ekteparene. Undersøkelsen begrenser seg til ektepar, der minst en av ektefellene har arbeidsinntekt og kvinnen er under 60 år. Med denne avgrensningen blir utvalget i all hovedsak bestående av ektepar, der begge ektefeller er i yrkesaktiv alder.

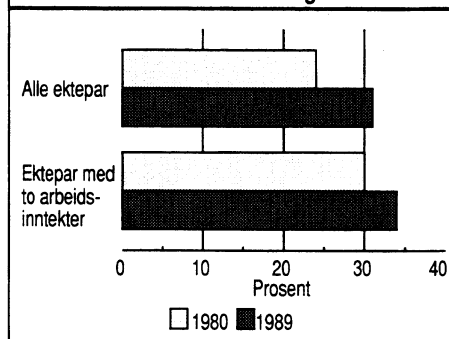
De data som nyttes, er hentet fra Ligningsregisteret. Det innebærer at en begrenser seg til *ektepar* i formell forstand¹. Samboere kommer ikke med. Andre samlivsformer enn ekteskap er blitt stadig mer utbredt i løpet av 1980-årene (Noack 1991). Siden det først og fremst er blant yngre kvinner vi finner mange samboere, får begrensningen til ektepar som konsekvens at yngre par er underrepresentert i de data som nyttes, og at denne "feilen" var større på slutten enn på begynnelsen av 1980-tallet.

Større andel av den økonomiske forsørgelsen faller på kvinnen

Fra 1980 til 1989 økte kvinnens andel av ekteparets samlede arbeidsinntekt fra 24 prosent til 31 prosent i gjennomsnitt (figur 1). Dette skyldtes blant annet at det ble færre ektepar, der kvinnen var helt uten arbeidsinntekt. Mens ektemannen var alene om å ha arbeidsinntekt i 24 prosent av ekteparene i 1980, var andelen falt til 15 prosent i 1989.

Andel ektepar med to arbeidsinntekter økte altså fra 76 prosent i 1980 til 85 prosent i 1989. Samtidig falt også andelen ektepar, der kvinnen hadde arbeidsinntekt, men der denne ikke utgjorde mer enn en fjerdedel av familiens samlede arbeidsinntekt, fra

Figur 1
Kvinnens gjennomsnittlige andel av ekteparets samlede arbeidsinntekt. 1980 og 1989. Prosent

30 prosent av alle ektepar i 1980 til 23 prosent i 1989. Omvendt økte andelen ektepar, der kvinnen bidro med mer enn 25 prosent av familiens samlede arbeidsinntekt, fra 45 prosent av alle ektepar i 1980 til 62 prosent i 1989. I gjennomsnitt økte kvinnens andel av samlet arbeidsinntekt blant ektepar, der begge hadde arbeidsinntekt, fra 30 til 34 prosent (figur 1).

Økningen i gifte kvinners andel av ekteparets samlede arbeidsinntekt fra 1980 til 1989 skyldes altså både at flere gifte kvinner har arbeidsinntekt, og at kvinnens inntektsandel har økt i ektepar, der begge ektefeller har arbeidsinntekt.

Størst økning for kvinner med barn

Kvinnens bidrag til den økonomiske forsørgelsen varierer med om ektepa-

ret har barn eller ikke, og med kvinnens alder. Størst andel kvinner med arbeidsinntekt ut over 25 prosent av ekteparets samlede arbeidsinntekt, er det blant ektepar uten barn, både i 1980 og i 1989, men forskjellen mellom de med og de uten barn er blitt mindre i løpet av 1980-tallet.

Blant ektepar med barn er andelen kvinner som bidrar med mer enn 25 prosent av samlet arbeidsinntekt høyest i aldersgruppen 40-49 år, lavest blant de under 30 år (tabell 1). Dette har sammenheng med at det først og fremst er yngre kvinner med små barn som er uten arbeidsinntekt. Blant de eldste kvinnene med barn (50-59 år) er andelen med arbeidsinntekt over 25 prosent av ekteparets samlede arbeidsinntekt noe lavere enn blant de i alderen 40-49 år. Den lavere yrkesaktiviteten blant eldre kvinner har nok dels sammenheng med at de tilhører fødselskull av kvinner, der det ikke har vært like vanlig å delta i yrkeslivet som i yngre fødselskull, dels at en del etter hvert har falt ut av arbeidslivet på grunn av førtids- og uførehetspensjonering, arbeidsledighet o.l.

Blant kvinner uten barn er det de under 40 år som først og fremst bidrar med mer enn 25 prosent av ekteparets samlede arbeidsinntekt, i hvertfall ved inngangen til 1980-tallet. I løpet av perioden 1980-89 ble forskjellen mellom yngre og eldre kvinner uten barn redusert, mens andelen økte omtrent like mye i alle aldersgrupper blant kvinner med barn.

En tidligere undersøkelse av gifte kvinners andel av familieinntekten (Skrede 1989) viser at kvinnens inntektsandel økte fra ca. 20 prosent i 1976 til ca. 30 prosent i 1986 for kvin-

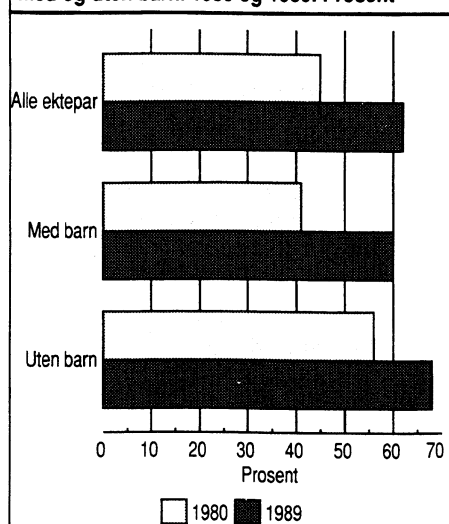
ner i alderen 25-59 år, noe mer for de som var yngre enn 25 år. Dersom en sammenholder dette med de tall som er presentert her (figur 1), kan det se ut til at man har hatt en jevn økning i de gifte kvinners inntektsandel både i perioden 1976-80 og i perioden 1980-86 (ca. 1 prosentpoeng pr. år i gjennomsnitt), mens den hadde stabilisert seg i overkant av 30 prosent på slutten av 1980-tallet.

Skrede benytter imidlertid netto inntekt ved skatteligningen, mens vi her ser på brutto arbeidsinntekt. Dermed er ikke tallene fra de to undersøkelsene direkte sammenlignbare. Forskjellen består bl.a. i at eventuelle gjeldsrenter trekkes fra bruttoinntekten før en kommer fram til netto inntekt. Siden ektemannen gjerne har høyere inntekt enn sin kone, vil det være gunstigst for ektefellene at gjeldsrentene trekkes fra hans inntekt. Dette bidrar isolert sett til å gjøre forskjellen mellom mannens og kvinnens inntekt etter skatt mindre enn forskjellen mellom deres brutto arbeidsinntekt. På den andre siden kan det være at mannen oftere enn kvinnen har andre skattbare inntekter (f.eks. pensjon eller kapitalinntekt). Det er derfor vanskelig å si om kvinnens andel av samlet inntekt er større eller mindre enn hennes andel av samlet netto inntekt ved skatteligningen.

En-inntektsfamilien sakker akterut

Kvinnens økte muligheter for å ta betalt arbeid har gitt ektefellene større muligheter for å tilpasse inntektene seg i mellom og til å øke familiens samlede inntekt. Dette betyr også at spillerommet for ulikhet i familie- eller husholdningsinntekt har økt. Et

Figur 2
Andel ektepar der kvinnen bidrar med mer enn 25 prosent av samlet arbeidsinntekt. Ektepar med og uten barn. 1980 og 1989. Prosent

Tabell 1

Andel ektepar der kvinnen bidrar med mer enn 25 prosent av ekteparets samlede arbeidsinntekt etter om ekteparet har barn eller ikke og etter kvinnens alder. 1980 og 1989. Prosent

	<30 år	30-39 år	40-49 år	50-59 år
1980:				
Med barn	32,5	41,2	49,0	44,2
Uten barn	76,2	75,2	61,0	48,9
1989:				
Med barn	50,4	58,7	65,4	60,7
Uten barn	76,3	78,3	72,7	62,4

Tabell 2
Gjennomsnittlig samlet inntekt for ekteparet under ett og for mannen.
Ektepar med minst en arbeidsinntekt etter kvinnens relative andel av parets samlede inntekt. 1989. Kroner

	Uten barn	Med barn
Ekteparet inntekt		
Alle	277 000	299 400
0 %	184 500	221 700
1 - 25 %	298 800	301 100
26 - 50 %	332 700	332 200
51 - 100 %	196 800	238 000
Mannens inntekt		
Alle	181 300	211 300
0 %	184 500	221 700
1 - 25 %	254 100	257 400
26 - 50 %	204 600	208 000
51 - 100 %	60 500	87 300

viktig spørsmål er om den økte yrkesaktiviteten blant kvinner har ført til økt ulikhet i ekteparinntekt.

Har økt yrkesaktivitet blant kvinner ført til at det er blitt større forskjell i samlet arbeidsinntekt mellom to-inntektsfamilier og ektepar der mannen er alene om å ha inntektsgivende arbeid? Hvis menn i disse en-inntektsfamilier har samme inntekt i gjennomsnitt som menn i ektepar der begge arbeider, vil økt yrkesaktivitet blant kvinner nødvendigvis føre til at det blir større inntektsforskjeller mellom en-inntekts- og to-inntektsfamilier. Menn i en-inntektsfamilier har en arbeidsinntekt noe over gjennomsnittet for *andre* menn. Det gjelder mest blant ektepar med barn, der mennene i en-inntektsfamilier har 6 prosent høyere arbeidsinntekt enn andre menn. De høyeste arbeidsinntekter blant menn finner vi i ektepar der kvinnen har mindre enn 25 prosent av arbeidsinntekten.

Dette kan tyde på at mange ektefeller utnytter mulighetene for å tilpasse inntekten. Når mannen har høy inntekt, trenger ikke kvinnen å arbeide like mye som når mannen har lavere arbeidsinntekt og omvendt. Ektefellene ser sine arbeidsinntekter under ett. Hver av dem avpasser sin arbeidsinnsats og sin arbeidsinntekt etter hvor stor arbeidsinntekt ektefellen har.

Økningen i kvinners yrkesaktivitet har likevel ført til at par, der bare mannen har arbeidsinntekt, har sakt akterut. I 1980 hadde disse eninntektsfamilier en inntekt på 79 prosent av gjennomsnittlig arbeidsinntekt for alle par. I 1989 var dette forholdet gått ned til 71 prosent. Blant par med barn var de tilsvarende pro-senter i 1980 og 1989 henholdsvis 81 og 74 prosent.

1. Personer som har giftet seg etter 1.11. året før, ligningsåret skal som hovedregel lignedes atskilt, men kan velge å bli lignede felles. Slike personer regnes som ektefeller bare hvis de er lignede felles.

Litteratur

Kjeldstad, Randi (1991): "1980-årene: Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet?" *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Lajord, Jorunn (1991): "100 000 enslige forsørgere". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Lyngstad, Jan (1991): "Lønnsutjevning mellom kvinner og menn på 1980-tallet?" *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Noack, Turid (1991): "Samboerskap, men ikke ekteskap?" *Samfunnsspeilet* nr. 1.

Skrede, Kari (1989): *Work, Family and Life-Cycle Squeezes*. INAS-notat nr. 12.

Statistisk sentralbyrå: NOS Arbeidsmarkedsstatistikk.

Statistisk sentralbyrå: NOS Befolkningsstatistikk.

Statistisk sentralbyrå: NOS Levekårsundersøkelsen 1991.

Statistisk sentralbyrå: NOS Nasjonalregnskapsstatistikk.

Statistisk sentralbyrå: *Sosialt utsyn* 1989. Sosiale og økonomiske studier 70.

Strand, Børge (1991): *Personlig inntekt, formue og skatt 1980-1989. Rapport fra registerbasert inntekts-, formues- og skattestatistikk*. Rapporter nr. 19. Statistisk sentralbyrå.

Jan Lyngstad er forsker i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Børge Strand er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for inntekt og lønn.

1980-årene:

Småbarnsmødrenes tiår på arbeidsmarkedet

Randi Kjeldstad

I 1970-årene skjedde "den norske kvinnerevolusjonen": Kvinnene gikk ut på arbeidsmarkedet og erobret samfunnsarenaer som tidligere stort sett var forbeholdt menn. På 1980-tallet har kvinnene befestet sin stilling som arbeidstakere. Dette skyldes i første rekke den kraftige økningen i yrkesdeltaking og arbeidstid blant småbarnsmødre og blant unge voksne kvinner med middels og lav utdanning.

Undersøkelser av kvinners sysselsettingsutvikling i 1970-årene viste at nyrekrutteringen av kvinner på arbeidsmarkedet i stor grad skjedde blant kvinner som var ferdig med den mest belastete barneomsorgsperioden, og at økningen i yrkesaktiviteten blant kvinner med små barn skjedde i form av deltid (Ellingsæter og Iversen 1984). Yrkesaktiviteten var dessuten betydelig lavere blant småbarnsmødre med to eller flere barn enn blant ettbarnsmødre (Kjeldstad 1983 og Ellingsæter og Iversen 1984).

Undersøkelser fra første halvdel av 1980-tallet konkluderte med at yngre kvinner og i særlig grad småbarnsmødre hadde endret sin tilpassning til arbeidsmarkedet (Gulbrandsen og Hoel 1986). Undersøkelsene viste en klart sterkere økning i yrkesdeltakelsen blant småbarnsmødre enn blant kvinner totalt. Videre fant man at det blant de nyemødrene på 1980-tallet var en klar tendens til å tilpasse seg arbeidslivet på heltid. Senere undersøkelser konkluderer imidlertid med at denne veksten har stagnert noe i de siste årene (Gulbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1991).

Generelt viser undersøkelsene fra 1970- og 1980-tallet at kvinners yrkesdeltaking har nøye sammenheng med utdanningsnivå, men at sammenhengen er tydeligere i eldre enn i yngre generasjoner.

Denne artikkelen belyser noen sentrale generelle utviklingstrekk ved kvinners yrkesdeltaking i 1980-

årene i forhold til utviklingen i 1970-årene. Med utgangspunkt i AKU-tall for 1980 og 1990 bekreftes i grove trekk konklusjonene fra tidligere undersøkelser. Endringer over korte perioder eller enkeltår vil derimot ikke fanges opp her. Til det trengs det en mer inngående analyse enn plassen tillater.

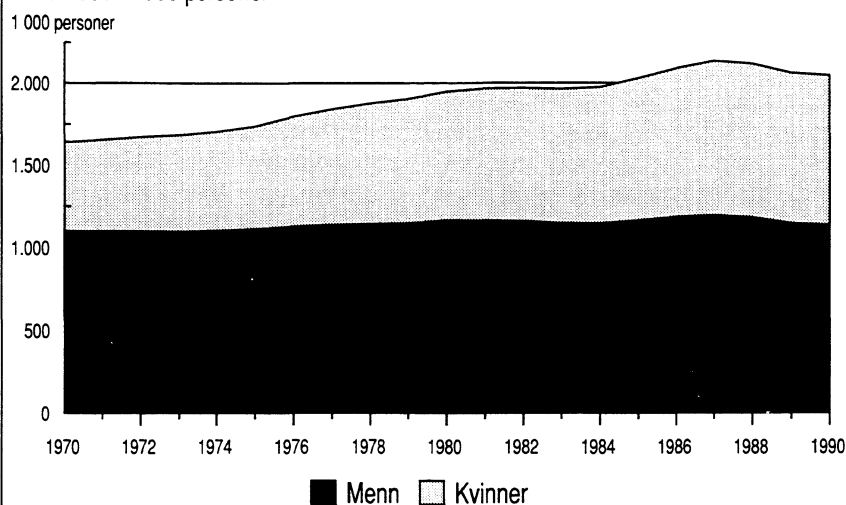
1980-årene: Økt yrkesdeltaking blant kvinner i 20- og 30-årsalderen

Antallet sysselsatte har økt med ca. 100 000 i perioden 1980-1990. Antallet sysselsatte kvinner har økt med

Figur 1

Sysselsatte menn og kvinner. Årsgjennomsnitt.

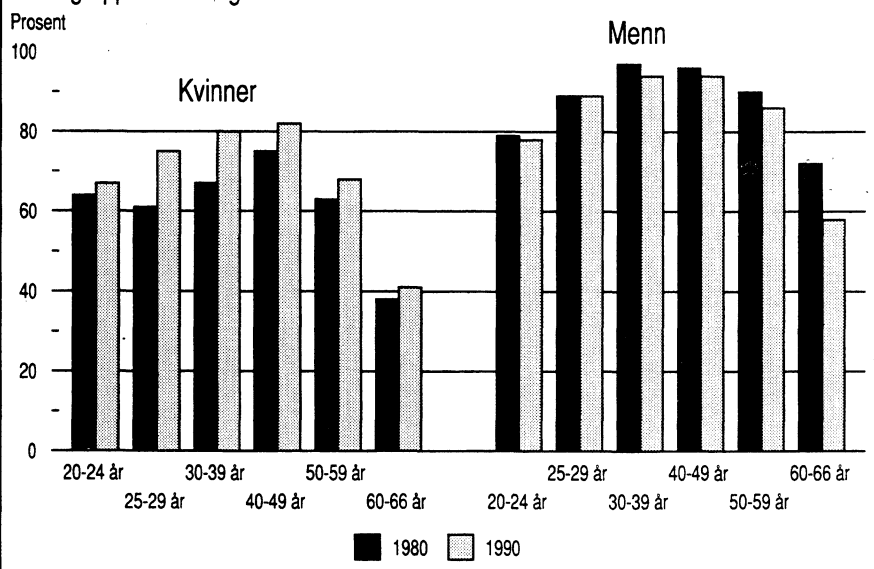
1970-1990. 1 000 personer*

* Kilde: Nasjonalregnskapet

Figur 2

Andelen kvinner og menn i arbeidsstyrken i ulike aldersgrupper. 1980 og 1990. Prosent

ca. 129 000, mens det har vært en nedgang blant menn på ca. 30 000. Dette tilsvarer en sysselsettingsøkning på vel 5 prosent totalt og vel 16 prosent blant kvinner. Blant menn har det vært en nedgang på knapt 3 prosent. Utviklingen viser en relativt jevn økning i kvinneandelen av de sysselsatte for perioden under ett.

I 1990 var kvinneandelen nesten 45 prosent, sammenlignet med 40 prosent i 1980 og 33 prosent i 1970. Til tross for økningen og utjevningen på 1980-tallet er utviklingen svakere enn på 1970-tallet, da

kvinnesysselsettingen økte med 45 prosent.

Sysselsettingen har det siste tiåret økt blant kvinner i alle aldersgrupper, men den største økningen har kommet blant kvinner i småbarnsfasen, dvs. i aldersgruppene 25-29 år og 30-39 år. Mens veksten i sysselsettingen på 1970-tallet var sterkest blant kvinner mellom 35 og 45 år (Ellingsæter og Iversen 1984), har veksten på 1980-tallet i større grad kommet i yngre aldersgrupper; nettopp blant kvinnene i den mest belastete barneomsorgsperioden.

Utjevning mellom kjønnene

Samtidig med den økte sysselsettingen blant kvinner, har yrkesdeltakingen blant menn blitt redusert i alle aldersgrupper. Forskjellen i sysselsettingsnivå mellom kvinner og menn har således blitt kraftig redusert i perioden: For eksempel ligger kvinnenes sysselsettingsnivå i alderen 20-49 år på rundt regnet 85 prosent av menns i dag, mot drøyt 70 prosent i 1980. Den største utjevningen mellom kjønnene på 1980-tallet har kommet i 20- og 30-årsalderen og i aldersgruppen 60-66 år. Mens utjevningen blant de eldre skyldes den sterke avgangen fra arbeidsmarkedet blant menn, hovedsakelig i form av førtids- og uførepensjonering, skyldes utjevningen i 20- og 30-årsalderen i hovedsak økningen blant kvinner.

Økt forskjell i yrkesdeltaking etter utdanning

Forskjellene i yrkesdeltaking etter utdanningsnivå har økt både blant kvinner og menn i 1980-årene. Dette skyldes en kraftig nedgang i yrkesprosenten blant de lavest utdannede mennene og økt yrkesdeltaking blant kvinner med midlere og høyere utdanning. Dette har medført at kjønnsforskjellene i yrkesdeltaking er redusert på alle utdanningsnivå. Kjønnsforskjellene i yrkesdeltaking er likevel størst blant dem med lavest utdanning. Dette gjelder både i 1980 og 1990.

Tabell 1. Andelen personer i arbeidsstyrken, etter utdanningsnivå, kjønn og alder. 1980 og 1990. Alle 16-74 år og aldersgrupper 20-66 år

	Kvinner								Menn							
	Ungdoms-skole		Videre-gående I		Videre-gående II		Universitet og høgskole		Ungdoms-skole		Videre-gående I		Videre-gående II		Universitet og høgskole	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990
16-74 år i alt	43	42	61	67	64	72	76	83	69	58	86	78	85	83	90	89
20-24 år . . .	54	61	70	72	65	69	57	59	90	79	91	90	72	78	55	63
25-29 år . . .	52	59	60	70	63	77	80	85	96	90	96	90	87	89	85	87
30-39 år . . .	60	68	67	79	66	79	84	89	93	88	99	93	98	96	97	97
40-49 år . . .	69	71	75	83	80	86	88	93	92	89	98	93	98	95	97	98
50-59 år . . .	56	55	67	74	71	75	82	92	87	76	93	87	94	91	96	95
60-66 år . . .	33	31	42	46	50	54	57	69	68	46	74	63	81	63	86	75

Ser vi foreløpig bort fra aldersspesifikke utviklingstrekk, har utdanningsnivået fått økt betydning for om man er yrkesaktiv eller ei. Dette gjelder både kvinner og menn. Men det faktum at utjevningen i yrkesprosenten mellom kvinner og menn særlig er kommet på de laveste nivåene, tyder på at utdanningsnivået har fått redusert betydning som forklaring på kjønnsforskjeller i yrkesdeltaking.

Økningen i yrkesdeltaking blant kvinner med høyere utdanning gjelder først og fremst aldersgruppen 50 år og over. Det er naturlig å tolke dette i lys av 1970-årenes sysselsetningsøkning blant kvinner i slutten av 30- og i 40-årsalderen. Mange av disse hadde høy utdanning. Økt yrkesprosent blant høyt utdannede middelaldrende og "unge eldre" kvinner i 1980-årene er primært et uttrykk for at disse kvinnene forblir i yrkeslivet henimot pensjonsalderen.

Generasjonsforskjeller i utdannings betydning

Den sterke veksten i yrkesdeltaking blant kvinner i aldersgruppen 25-39 år med utdanning tilsvarende videregående skole eller lavere, tyder på at utdanningsnivået har fått mindre betydning for yrkesdeltaking i småbarnsfasen i løpet av 1980-årene, altså en utvikling som skiller seg sterkt fra de tendensene vi finner når vi ser kvinner i alle aldersgrupper samlet. Dette viser tydelig at utdanning har ulik betydning for yrkesdeltakingen i ulike kvinnegenerasjoner. De nye generasjonene småbarnsmødre er i større grad yrkesaktive uansett utdanningsbakgrunn.

Størst økning i yrkesdeltaking blant småbarnsmødre med to barn

Jo flere barn og jo yngre barna er, desto lavere yrkesdeltaking blant mødrene. Det gjelder også i 1990, men forskjellene er relativt små.

Forskjellen i yrkesdeltaking mellom ettbarnsmødre og tobarnsmødre er betraktelig redusert i løpet av 1980-årene. Det er tobarnsmødrene og mødrene til de aller yngste barna

Tabell 2. Andelen gifte/samboende kvinner i arbeidsstyrken etter antall barn under 16 år og alder på yngste barn. 1980 og 1990

Antall barn	Yngste barns alder									
	I alt		0-2 år		3-6 år		7-10 år		11-15 år	
	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990	1980	1990
Total	62	77	47	69	57	74	70	82	75	86
1	68	81	58	78	61	75	73	82	75	85
2	59	77	42	67	58	77	68	82	77	87
3	57	68	36	60	54	68	76	80	70	81
4	48	53	31	52	53	54	59	57	59	-

som har økt yrkesdeltakingen mest i perioden. Den aller største økningen finner vi blant to- og trebarnsmødre med yngste barn 0-2 år. Tendensen til å gå ut av arbeidslivet ved 2. barns fødsel, som var utbredt på 1970-tallet, er langt mindre utbredt i dag.

Økt yrkesaktivitet har kommet i form av heltid

Vi vet at utdanningsnivået har konsekvenser for kvinners valg av arbeidstid: Jo lavere utdanningsnivå, desto lavere andel har heltidsarbeid (se bl.a. Ellingsæter 1989). Når flere lavt og middels utdannede kvinner i 20- og 30-årsalderen har blitt yrkesaktive, skulle vi også forvente at andelen med heltidsarbeid synker i denne aldersgruppen; at økningen i

yrkesdeltaking har kommet i form av deltidsarbeid.

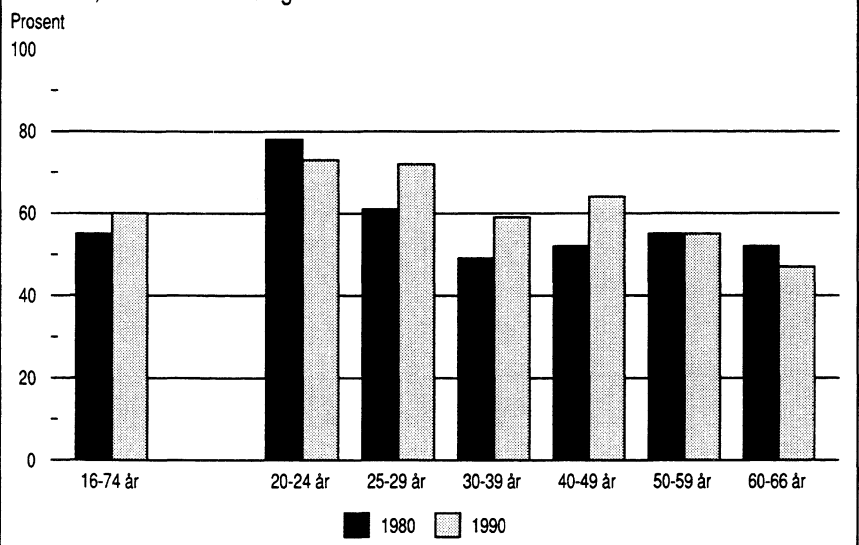
De publiserte AKU-tallene gir ikke opplysninger om arbeidstid etter utdanning. Tallene for arbeidstid blant sysselsatte kvinner etter alder gir imidlertid liten støtte for en slik antakelse. Det har vært en viss økning i andelen av de sysselsatte kvinnene med heltidsarbeid i perioden. Og økningen i heltidsarbeid har kommet i de aldersgruppene hvor sysselsetningsøkningen har vært størst, nemlig blant kvinner i småbarnsalderen og noe eldre.

Økt heltid blant småbarnsmødre

Vi har sett at flere småbarnsmødre har blitt dobbeltarbeidende i løpet av 1980-årene. Det gjelder særlig småbarnsmødre med mer enn ett

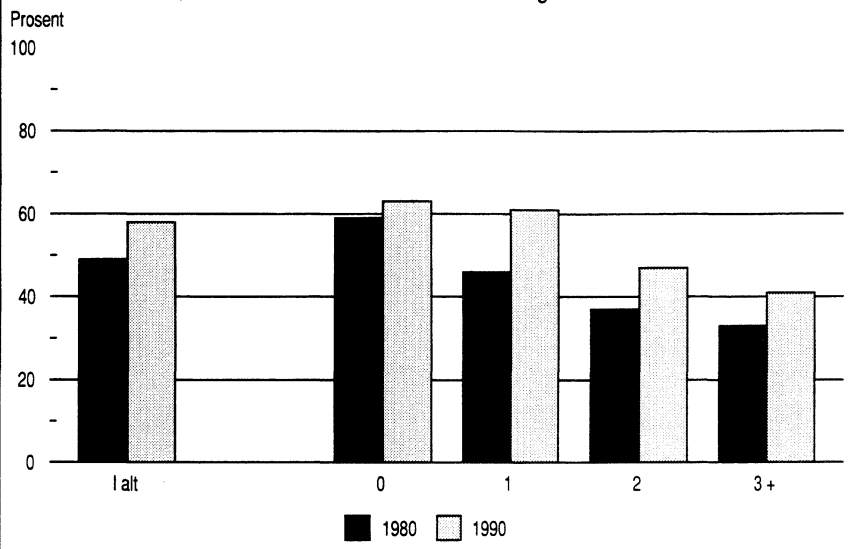
Figur 3

Andelen sysselsatte kvinner med arbeidstid 30 timer eller mer, etter alder. 1980 og 1990. Prosent

Figur 4

Andelen sysselsatte gifte/samboende kvinner med arbeidstid 30 timer eller mer, etter antall barn under 16 år. 1980 og 1990. Prosent

barn. Dermed har en større andel av de yrkesaktive kvinnene omfattet omsorgsforpliktelser i hjemmet. Det vil derfor være rimelig å anta at de yrkesaktive småbarnsmødrene arbeider deltid.

Av figur 4 ser vi at andelen sysselsatte gifte/samboende kvinner med heltidsarbeid synker med antall barn (under 16 år). Mens kvinner uten barn langt oftere arbeidet heltid enn mødre i 1980, er heltidsandelen nesten like høy blant mødre med ett barn som blant kvinner uten barn i 1990. Det er ettbarnsmødrene som har økt heltidsandelen mest i perio-

den. Men heltidsandelen har også økt blant flerbarnsmødre.

Småbarnsmødre jobber i dag like ofte heltid som deltid. Mødre med barn under tre år er i dag oftere heltidssysselsatt enn mødre med eldre barn. Tallene gir imidlertid ikke svar på om dette er de unge mødrene med foreløpig bare ett barn eller om det er mødre med også eldre barn som oftest jobber heltid. Heltidsprosenten har økt tilnærmet like mye blant kvinner i aldersgruppene mellom 25 og 50 år (jf. figur 3). Samlet sett indikerer likevel tallene i figur 4 og 5 at det først og fremst er de nye mødregenerasjonene som jobber heltid.

"Kvinnerevolusjonen" på 1970-tallet ble for en stor del anført av kvinner med "frigjorte hender" og relativt høy utdanning. Omfanget av småbarnsmødrenes yrkesdeltaking var i stor utstrekning bestemt av utdanningsnivået og omsorgsforpliktelsene hjemme; antall barn og barnas alder. 1980-årene er tiåret da kvinnes dobbeltarbeid ble befestet. I 1990 har utdanningsnivået fått mindre betydning for yrkesdeltakingen i småbarnsfasen, og kvinnes familieforpliktelser i hjemmet er mindre avgjørende for yrkesdeltakingen. Dagens småbarnsmødre er i yrkesarbeid og bidrar til familie-

forsørgelsen gjennom lønnet arbeid, svært mange på heltid.

Når vi ser de siste tiårene under ett, har kvinnes inntog på arbeidsmarkedet i store trekk vært en gradvis og kontinuerlig prosess der stadig nye grupper har funnet sin plass. På starten av et nytt tiår har vi en situasjon med høy og varig arbeidsløshet og generell stagnasjon på arbeidsmarkedet. Kravene til utdanning og arbeidsinnsats vil øke for dem som vil sikre seg jobb. Stagnasjon i yrkesdeltakingen blant småbarnsmødre de aller siste årene (jf. Gulbrandsen og Ulstrup Tønnesen 1991) kan være signaler om at de siste på arbeidsmarkedet vil være blant de første til å bli utestengt; nemlig de unge mødrene med lav utdanning. En eventuell slik tendens vil ikke framkomme av arbeidsløshetstall alene. I tillegg må småbarnsmødrenes yrkesatferd kartlegges nøye.

Litteratur

Ellingsæter, Anne Lise og Gunvor Iversen (1984): *Endringer i kvinners arbeidsmarkedstilpasninger*. SØS 55, SSB.

Ellingsæter, Anne Lise (1989): *Normalisering av deltidsarbeidet. En analyse av endring i kvinners yrkesaktivitet og arbeidstid i 80-årene*. SØS 77, SSB.

Gulbrandsen, Lars og Marit Hoel (1986): *Norske kvinners yrkesdeltakelse på 80-tallet. Kontinuitet og nye tendenser*. INAS-rapport nr. 7.

Gulbrandsen, Lars og Cathrine Ulstrup Tønnesen (1991): *Småbarnsfamilier i dagens Norge. Første rapport fra en surveyundersøkelse av barnefamiliers økonomiske levekår*. INAS-notat nr. 3.

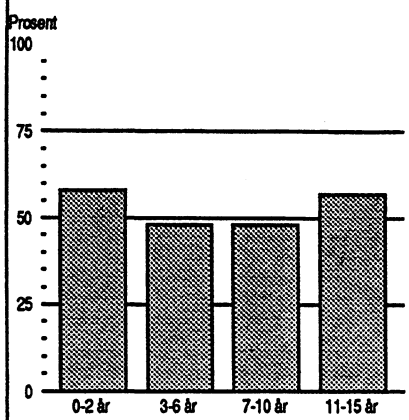
Kjeldstad, Randi (1983): *Kvinnens levekår: Småbarnsmor og yrkeskvinne. Generasjonsendringer i tidsbruk, 1973-1980*. INAS-notat nr. 14.

NOS Arbeidsmarkedstatistikk 1980 og 1990. SSB.

Randi Kjeldstad er cand. sociol. og førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Figur 5

Andelen sysselsatte gifte/samboende kvinner med arbeidstid 30 timer eller mer, etter yngste barns alder. 1990. Prosent

Hjelp til rengjøring?

I Norge har vi nylig hatt en debatt om bruk av rengjøringshjelp i private husholdninger. Foreløpig har bare 1 av 20 kvinner privat rengjøringshjelp. Blant mødre er slik hjelp vanligst blant dem med god økonomi og høy utdanning. Hele 1 av 5 mødre i høyinntekts-husholdninger har rengjøringshjelp. Om lag 1/4 av alle voksne kan tenke seg å ha slik hjelp. Det er først og fremst økonomiske grunner som gjør at man ikke skaffer hjelp.

Ragni Hege Kitterød

De siste åra har Norge, i likhet med en rekke andre land, hatt en debatt om muligheter for kjøp av hjelp til hus- og vedlikeholdsarbeid i private hjem. Debatten har bakgrunn i den paradoksale situasjon at mange sliter med tidspress og dobbeltarbeid, mens andre er arbeidsledige. Det er diskutert hvorvidt offentlige virkemidler bør tas i bruk for å stimulere omsetningen av tjenester rettet mot private hjem, virkninger av ulike tiltak, om det er noe marked for denne type tjenester og om slike tjenester vil forsterke de sosiale skillelinjene i befolkningen (se f.eks. Cappelen mfl. 1995, Holtsmark 1994, Selvaag 1995 og Isaksen 1995). Enkelte frykter at økt bruk av tjenester i private hjem innebærer en utvikling mot et "herskaps-tjenersamfunn" og skaper klasseskiller mellom dem som har råd til å kjøpe hjelp og dem som ikke har råd til dette. Andre hevder at kjøp av hjelp er et spørsmål om prioriteringer, og at slike tjenester vil lette hverdagen for mange dobbeltarbeidende foreldre. Det understrekes også at ansatte i bedrifter som tilbyr tjenester til private hjem, ikke må forveksles med tidligere tiders hushjelpere. Ved forrige årsskifte ble det innført nye regler som gjør det billigere og enklere å engasjere privatpersoner for arbeid i hjemmet.¹ Med dette ønsket man å oppnå en viss sysselsettingsvekst, og å gjøre hverdagen lettere for familier med stort tidspress. Samtidig håpet man å få bukt med noe av det svarte arbeidet som eksisterer på området.

I 1994 henviste lederen i tidsskriftet *Sosialøkonomen* til den svenske debatten om kjøp av husholdningstjenester og etterlyste en norsk debatt om mulige virkemidler for å stimulere omsetningen av husholdnings- og vedlikeholdstjenester i private hjem. Det må, ble det hevdet, foreligge en alvorlig markedssvikt når gruppene av arbeidsledige og overarbeidete

ikke kobles sammen slik at flere får arbeid i tilknytning til private hjem. Etter den tid har det vært atskillig diskusjon rundt temaet. Det er også foretatt en del utredningsarbeid om mulige tiltak for å fremme tilbud og etterspørsel på området. Hjelp til en rekke oppgaver er diskutert, men foruten barnepass, er nok rengjøring den tjenesten som står mest sentralt. Denne artikkelen belyser bruken av privat rengjøringshjelp i Norge på midten av 1990-tallet. Opplysningene er hentet fra utvalgsundersøkelser i Statistisk sentralbyrå. Vi spør hvor mange, og hvem, som har slik hjelp, og hvor mange, og hvem, som kunne tenke seg å ha slik hjelp. Vi spør også hvorfor folk eventuelt ikke ønsker slik hjelp, og hvorfor de ikke skaffer slik hjelp hvis de ønsker det². Når det gjelder bruk av slik hjelp, ser vi hovedsakelig på kvinner. Når det gjelder holdninger, analyseres også menn. Vi har ikke opplysninger om hvorvidt tjenestene kjøpes på det svarte eller hvite marked, hvem som utfører dem eller hvor mye som betales. Mulige virkemidler og virkninger av ulike tiltak for å stimulere omsetningen av tjenester er ikke tema her.

Mindre husarbeid, mer kjøp av tjenester?

Opplysninger om bruk av rengjøringshjelp har interesse også fordi de kan si hvorvidt den markerte reduksjonen som har funnet sted i folks tid til husarbeid, er kompensert med kjøp av privat hjelp. Tidsbruksundersøkelser viser nemlig at folk bruker atskillig mindre tid til husarbeid i dag enn for noen ti-år siden. Mens kvinner i 1970 brukte om lag 29 1/2 timer pr. uke til husarbeid i gjennomsnitt, brukte kvinner i 1990 om lag 16 timer pr. uke. Endringen har, med noe ulik styrke, funnet sted i alle aldersgrupper og gjelder for de fleste typer husarbeid, også rengjøring. Nedgangen blant kvinner er ikke veid opp av en tilsvarende økning blant

menn eller hjemmeboende barn (Statistisk sentralbyrå 1975, 1983, 1992). Sett i lys av at boligstørrelsen har økt betraktelig, kan nedgangen i tiden brukt til rengjøring virke overraskende. I dag er nesten halvparten av landets boliger "svært romslige"³, mens dette tidlig på 1970-tallet bare gjaldt om lag en av fire boliger (Statistisk sentralbyrå 1996).

Det antas gjerne at nedgangen i husarbeidstiden har sammenheng med teknologiske nyvinninger, økt effektivitet, endret standard og mer kjøp av ferdigvarer. Her har vi imidlertid lite systematisk kunnskap. Ellingsæter (1995) påpeker at når norsk kvinneforskning har interessert seg for endringer i ulønnet arbeid, er det først og fremst omsorgsarbeidet som er analysert. Vanlig husarbeid har vakt mindre interesse. Det er rimelig å anta at ulike faktorer har betydning for endringer i tid til ulike oppgaver. Eksempelvis kan vi anta at reduksjonen i tid til matlaging og produksjon av klær særlig har sammenheng med økt bruk av ferdigvarer, mens endringer i tid til oppvask og klesvask mer bunner i teknologiske nyvinninger. Tiden til rengjøring påvirkes derimot neppe av ny teknologi og mer ferdigvarer, men kan ha sammenheng med endrede oppfatninger av hva som er akseptabel standard på renholdet, samt med større effektivitet på grunn av flere konkurrerende gjøremål. Ettersom omfanget av leid rengjøringshjelp ikke er systematisk analysert tidligere, vet vi imidlertid ikke i hvilken grad folk "kjøper" seg fri fra dette arbeidet.

Det er ikke uten videre klart hva som menes med privat rengjøringshjelp. Det kan være glidende overganger mellom vennetjenester som utføres mot en viss økonomisk godtgjørelse på den ene side, og rene markedstjenester på den annen. Dessuten kan det tenkes at enkelte oppfatter ren-

Datagrunnlag

Framstillingen er basert på spørsmål stilt i Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser. Dette er individbaserte landsrepresentative utvalgsundersøkelser av personer 16-79 år som gjennomføres fire ganger i året. De består av en fast kjerne med bakgrunnsspørsmål samt spørsmål om ulike tema betalt av ulike oppdragsgivere. Hver undersøkelse dekker flere tema. Denne artikkelen bygger på tre undersøkelser fra 1994 og en fra 1995.

I 1994-undersøkelsene ble følgende spørsmål stilt: *Har husholdningen for tiden noen form for hjelp i huset? Regn med både vaskehjelp, rengjøringsbyrå, praktikant og annen form for hjelp.* De som svarte bekreftende, ble spurt om dette var praktikant eller dagmamma, vaskehjelp eller rengjøringsbyrå eller en annen form for hjelp. I 1995 var spørsmålsformuleringen: *Har husholdningen for tiden noen form for betalt, privat hjelp til rengjøring av boligen? Kommunal hjemmehjelp regnes ikke med.* De som ikke hadde slik hjelp, ble spurt om de kunne tenke seg å ha slik hjelp, og om grunner til at de da ikke hadde, eller ikke kunne tenke seg å ha, slik hjelp.

Svarprosent og nettoutvalg i undersøkelsene som benyttes i denne artikkelen er som følger:

	Svarprosent	Nettoutvalg
Mars 1994	76	1 514
Mai/juni 1994	76	1 505
September 1994	74	1 843
September 1995	71 ⁴	1 052

Utvalget til hver enkelt undersøkelse er altså forholdsvis lite og gir begrensede muligheter for å se på undergrupper uten at usikkerheten ved tallene blir stor. Ettersom spørsmålsstillingen i de tre undersøkelsene fra 1994 er den samme, kan vi slå disse sammen og får da et nettoutvalg på 4 862 personer. Dette gir bedre muligheter for å splitte materialet i grupper. I undersøkelsen fra 1995 har vi begrensede muligheter for å analysere spesielle grupper.

gjøring utført mot ukepenger av husholdningens tenåringer som kjøp av rengjøringshjelp, mens andre ikke regner med dette. Videre er det mulig at eldre vurderer egenandeler betalt for offentlige hjemmetjenester ulikt. Bildet vi får av omfanget av privat rengjøringshjelp varierer derfor noe etter hvordan spørsmålene stilles. I denne artikkelen benyttes opplysninger basert på to ulike spørsmålsformuleringer (se Datagrunnlag).

5 prosent av kvinner i yrkesaktiv alder har rengjøringshjelp

Foreløpig ser det ut til at bruken av rengjøringshjelp har et forholdsvis beskjedent omfang. Tabellene 1 og 2 viser andel kvinner i ulike familiefaser⁵ som har ulike former for hjelp i husholdningen slik bildet tegner seg på grunnlag av Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser fra 1994 og 1995. Tallene gjelder for kvinner i yrkesaktiv alder (16-66 år). Bosatte i foreldreusholdning er holdt utenfor.

Tabell 1: Andel kvinner 16-66 år i ulike familiefaser med ulike former for hjelp i hjemmet¹. Prosent. 1994

	Minst én form for hjelp	Praktikant/ dagmamma	Vaskehjelp/ rengjøringsbyrå	Annen hjelp
Enslige 16-44 år	1	-	1	-
Giftede 16-44 år, uten barn	2	1	1	-
Enslige forsørgere	5	2	3	-
Giftede, yngste barn 0-6 år	9	4	4	0
Giftede, yngste barn 7-19 år	6	0	5	1
Giftede 45-66 år, uten barn	6	-	5	1
Enslige 45-66 år, uten barn	3	-	1	1
Alle 16-66 år	5	1	4	1

¹ Unge enslige bosatt i foreldres husholdning er holdt utenfor

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser mars, mai/juni og september 1994

Tabell 2: Andel kvinner 16-66 år i ulike familiefaser med rengjøringshjelp¹. Prosenttall for 1994 og 1995

	Praktikant/vaskehjelp (undersøkelser 1994)	Privat, betalt rengjøringshjelp (undersøkelse 1995)
Enslige 16-44 år	1	-
Giftede 16-44 år, uten barn	2	-
Enslige forsørgere	5	-
Giftede, yngste barn 0-6 år	8	7
Giftede, yngste barn 7-19 år	5	6
Giftede 45-66 år, uten barn	5	8
Enslige 45-66 år, uten barn	1	6
Alle 16-66 år	5	5

¹ Unge enslige bosatt i foreldres husholdning er holdt utenfor

Kilder: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser mars, mai/juni og september 1994 og Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse september 1995

Første kolonne i tabell 1 viser andel som i 1994 oppgav at de hadde en eller annen form for hjelp i huset. Det ble presisert i spørsmålet at både vaskehjelp, rengjøringsbyrå, praktikant og annen form for hjelp skulle regnes med. Derimot ble det ikke presisert at hjelpen skulle være betalt, eller at kommunal hjemmehjelp skulle holdes utenfor. 5 prosent av alle kvinner 16-66 år har en eller annen form for hjelp i husholdningen. Andelen varierer noe mellom ulike familiefaser. Den er lavest blant unge enslige, og høyest blant gifte/samboende med barn under skolealder.

De som hadde en eller annen form for hjelp hjemme, ble spurt hvorvidt dette dreide seg om praktikant eller dagmamma, om vaskehjelp eller rengjøringsbyrå, og om andre former for hjelp. Disse alternativene var ikke gjensidig utelukkende, dvs. at man godt kunne markere flere former for hjelp. Mye tyder imidlertid på at hjelpetypene ble oppfattet som gjensidig utelukkende. Svært få oppgav nemlig mer enn én type, og det er lite sannsynlig at ingen av praktikantene også hjelper til med rengjøringen. Andre undersøkelser viser dessuten at langt flere småbarnsforeldre har

praktikant eller dagmamma enn de 4 prosentene som framkom i omnibusundersøkelsene.⁶ Trolig ble spørsmålet oppfattet slik at det bare gjaldt praktikanter som også gjør rent. Dermed er det antakelig bare de som har praktikanter som gjør rent, som her har oppgitt at de har hjelp i huset.

1 prosent av alle kvinner i yrkesaktiv alder oppgav at de hadde praktikant, 4 prosent at de hadde vaskehjelp eller rengjøringsbyrå og 1 prosent at de hadde "annen form for hjelp" (tabell 1). Ikke overraskende er det først og fremst mødre med barn under skolealder som har praktikant eller dagmamma. Vaskehjelp er imidlertid like utbredt blant kvinner med eldre barn og blant gifte uten barn, som blant småbarnsmødre. "Annen form for hjelp" er, uansett familiefase, lite utbredt blant kvinner i yrkesaktiv alder. Vi vet ikke sikkert hva slags hjelp dette dreier seg om. Det kan være både kommunal hjemmehjelp og slekts- eller vennehjelp til diverse husarbeid.

Trolig gir andelen som *enten* har rengjøringshjelp *eller* praktikant, et riktigere bilde av omfanget av privat rengjøringshjelp enn hva andelen med minst en form for hjelp gir. Vi antar da at de som her oppgir å ha praktikant, har praktikanter som hjelper til med rengjøringen. Riktignok har de ikke eksplisitt oppgitt at de har vaskehjelp, men dette skyldes trolig at svarkategoriene ble oppfattet som gjensidig utelukkende. Vi antar også at "annen form for hjelp" ikke dreier seg om privat rengjøringshjelp, men i hovedsak om offentlig hjemmehjelp eller diverse tjenester fra slekt, naboer og venner.

Regnet på denne måten finner vi at 5 prosent av alle kvinner i yrkesaktiv alder bor i en husholdning med rengjøringshjelp (tabell 2). Andelen er høyest blant småbarnsmødre hvor 8 prosent har slik hjelp, og lavest blant

unge enslige hvor bare 1 prosent har slik hjelp. Også en del gifte mødre med barn i skolealder, en del enslige mødre og en del godt voksne gifte uten hjemmeboende barn har slik hjelp.

Omnibusundersøkelsen fra 1995 gir omtrent samme bilde. Som nevnt tidligere, var spørsmålsformuleringen her noe annerledes. Det ble spurt om hvorvidt husholdningen for tiden hadde noen form for betalt, privat hjelp til rengjøring av boligen og presisert at kommunal rengjøringshjelp ikke skulle regnes med. Ulikt undersøkelsene fra 1994 ble det altså også presisert at hjelpen skulle være betalt. Også målt på denne måten finner vi at 5 prosent av kvinnene i yrkesaktiv alder bor i en husholdning med rengjøringshjelp (tabell 2). For gifte mødre er andelen med rengjøringshjelp omtrent de samme i de to undersøkelsene. For enkelte familiefaser skiller imidlertid bildet i 1995 seg noe fra det vi fikk gjennom undersøkelsene fra 1994. Mest slående er det kanskje at relativt flere middelaldrende gifte uten barn har rengjøringshjelp ifølge 1995-undersøkelsen enn ifølge undersøkelsene fra året før, og at relativt færre enslige forsørgere har rengjøringshjelp ifølge undersøkelsen fra 1995 enn ifølge undersøkelsene året før. Det er vanskelig å si hva disse forskjellene skyldes. For enslige forsørgeres vedkommende kan det tenkes at en del av den hjelpen som ble oppgitt i 1994-undersøkelsene, dreier seg om ubetalte tjenester. Ettersom utvalget til 1995-undersøkelsen var såpass lite, hefter det imidlertid en viss usikkerhet ved tallene her når vi ser på små grupper.

Også eldre kjøper private rengjøringstjenester

I tillegg til folk i yrkesaktiv alder, gir undersøkelsene opplysninger om bruk av rengjøringshjelp i aldersgruppen 67-79 år, altså blant "unge pen-

Tabell 3: Andel kvinner og menn 67-79 år med ulike former for hjelp i huset. Tall for gifte og enslige. Prosent. 1994 og 1995

	Minst én form for hjelp (1994)	Vaskehjelp/ rengjøringsbyrå (1994)	Annen hjelp (1994)	Privat, betalt rengjøringshjelp (1995)
Kvinner				
Gifte 67-79 år	11	9	4	9
Enslige 67-79 år	22	13	10	3
Alle	17	11	7	6
Menn				
Gifte 67-79 år	9	4	4	4
Enslige 67-79 år	44	20	24	(19) ¹
Alle	16	7	8	8

¹ Det er bare 16 observasjoner i gruppen

Kilder: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser mars, mai/juni og september 1994 og Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse september 1995

sjonister". For eldre bunner nok bruken av hjelp mer i dårlig helse enn i manglende tid til å gjøre rent selv. Begge undersøkelsene tyder på at eldre oftere har hjelp til rengjøring enn folk i yrkesaktiv alder, men det er en viss forskjell mellom det bildet vi får av bruken av rengjøringshjelp blant eldre i 1994-undersøkelsene og i 1995-undersøkelsen (tabell 3). Dette har trolig sammenheng med at det i 1994 ikke ble presisert at ulønnede slekts- og vennetjenester og offentlig hjemmehjelp skulle holdes utenfor.

Henholdsvis 17 og 16 prosent av eldre kvinner og menn har en eller annen form for hjelp i hjemmet. Andelen er høyere blant enslige enn blant gifte. Særlig for menns vedkommende er denne forskjellen markert. Mye av hjelpen blant eldre dreier seg trolig om kommunal hjemmehjelp. Den høye andelen som oppgir å ha "annen form for hjelp" kan tyde på dette. Men en del eldre, både menn og kvinner, har også privat vaskehjelp. I 1994-undersøkelsene oppgav 11 prosent av eldre kvinner og 7 prosent av eldre menn at de hadde vaskehjelp/ rengjøringsbyrå. Undersøkelsen fra 1995 gir omtrent samme bilde. Andelen var særlig høy blant enslige

menn. Dette kan tyde på at en del eldre kjøper rengjøringshjelp privat, enten som et supplement til, eller i stedet for, offentlig hjelp. Også andre undersøkelser tyder på at dette er tilfellet (se f.eks. Kitterød 1995 og Lingsom 1985). Men alt dette dreier seg neppe om rene markedstjenester. Antakelig er innslaget av betalte slekts-, nabo- og vennetjenester ganske omfattende. Ettersom vi ikke har opplysninger om hvem hjelpen kjøpes av og hvor mye som betales, vet vi lite om hva slags hjelp det dreier seg om. For enslige kvinners vedkommende finner vi lavere andel med hjelp i 1995-undersøkelsen enn i undersøkelsene året før. Trolig kommer dette av at også ubetalte tjenester ble regnet med i 1994.

Privat rengjøringshjelp - bare for de rike?

Mye av debatten om rengjøringshjelp har dreid seg om behovet blant yrkesaktive mødre. Det er en vanlig oppfatning at toinntektsfamilier sliter med travelhet og tidspress og at det særlig er mødre som møter doble krav fra yrkes- og familieliv. Mens enkelte ser rengjøringshjelp som et middel til å lette hverdagen for yrkesaktive kvinner, frykter andre at det

først og fremst er kvinner fra høyere sosiale lag som kan nyttiggjøre seg dette. Hvilke grupper mødre er det så som kjøper slike tjenester? Er det først og fremst de som har høy inntekt og gode jobber, eller er slike tjenester like vanlige blant mødre i alle sosiale lag? Spørsmålet belyses her ved å se på rengjøringshjelp blant gifte mødre med barn 0-19 år. Det er undersøkelsene fra 1994 som legges til grunn ettersom utvalget her er forholdsvis stort⁷.

Tabell 4 viser sammenhenger mellom bruk av rengjøringshjelp og en del sentrale bakgrunnsforhold. I alt har 7 prosent av mødrene enten vaskehjelp eller praktikant. Ikke overraskende er slik hjelp vanligere blant dem som har lang arbeidstid enn blant øvrige mødre⁸. Men også blant dem som vanligvis ikke er yrkesaktive, er det en del som har slik hjelp. Det er først og fremst mødre som arbeider langt mer enn normalarbeidstiden som oftere enn andre har hjelp hjemme. Det er også en klar tendens til at mødre med høy utdanning oftere har rengjøringshjelp enn mødre med lav utdanning. Videre er det samvariasjon mellom husholdningens bruttoinntekt⁹ og bruk av rengjøringshjelp. Mødre i høyinntektshusholdninger har langt oftere hjelp til rengjøring enn andre mødre. Blant bosatte i husholdninger med en bruttoinntekt på minst 500 000 kroner er andelen hele 19 prosent. Det er også klare forskjeller mellom mødre i ulike bostedsstrøk. Bosatte i store byer har oftere hjelp enn andre.

Slike sammenhenger mellom to og to forhold er imidlertid vanskelige å tolke. Forskjellene mellom grupper kan skyldes underliggende sammenhenger som ikke kommer fram i tabellen. Eksempelvis kan det tenkes at mødre i ulike bostedsstrøk skiller seg systematisk fra hverandre på flere måter, og at det er disse andre for-

Tabell 4: Andel gifte mødre med barn 0-19 år i ulike grupper som har vaskehjelp/praktikant. Prosent. 1994

Arbeidstid	
Ikke sysselsatt	5
Sysselsatt, vanlig arb.tid 1-29 timer pr. uke	5
Sysselsatt, vanlig arb.tid 30-39 timer pr. uke	8
Sysselsatt, vanlig arb.tid 40-44 timer pr. uke	5
Sysselsatt, vanlig arb.tid 45 timer + pr. uke	18
Utdanningsnivå	
Ungdomsskolenivå	2
Videregående skole nivå 1 (10-årig skole)	5
Videregående skole nivå 2 (11-12-årig skole)	3
Universitets-/høgskolenivå 1 (13-14-årig skole)	11
Universitets/høgskolenivå 2 (15-årig skole +)	18
Husholdningens bruttoinntekt	
-299 000 kr	2
300 000-399 000 kr	5
400 000-499 000 kr	7
500 000 kr +	19
Bostedsstrøk	
Spredtbygd strøk	5
Tettbygd strøk, 200-19 999 innbyggere	6
Tettbygd strøk, 20 000-99 999 innbyggere	4
Tettbygd strøk, 100 000 innbyggere +	14

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelser mars, mai/juni og september 1994

skjellene som har betydning for hvorvidt man har rengjøringshjelp eller ikke. For å få et bedre bilde av hvilke faktorer som har betydning, har vi gjennomført en analyse hvor vi ser på effekten av flere forhold samtidig. I tillegg til arbeidstid, utdanningsnivå, inntekt og bostedsstrøk inngår her husholdningsstørrelse, yngste barns alder samt mødrenes alder som mulige forklaringsvariabler. Antakelsen er at mødre i store husholdninger oftere har rengjøringshjelp enn mødre i mindre husholdninger og at mødre med små barn oftere har hjelp enn

mødre med eldre barn. Aldersvariabelen er tatt med ut fra en antakelse om at det kan være en viss generasjonsforskjell blant dagens mødre, i den forstand at unge mødre er mindre preget av "68-generasjonens" idealer om likhet mellom kvinner i ulike sosiale lag enn de litt eldre mødrene, og dermed har en mer positiv holdning til å kjøpe rengjøringstjenester.

Ettersom den avhengige variabelen i modellen bare har to mulige utfall (har hjelp/har ikke hjelp) har vi benyttet logistisk regresjonsanalyse. Her beregnes effekten av hver enkelt variabel samtidig som andre forhold holdes konstante. Det viser seg da at både mødres utdanningsnivå og husholdningens inntekt har betydning for sannsynligheten for å ha hjelp i huset også når andre forhold holdes konstant. Husholdningsinntekten er den enkeltvariabel i modellen som har størst effekt. Alt annet likt, har også arbeidstiden en viss betydning for sannsynligheten for å ha rengjøringshjelp, i den forstand at mødre med lang arbeidstid oftere har slik hjelp enn andre mødre. Men noe av den bivariate sammenhengen mellom arbeidstid og rengjøringshjelp ser ut til å være knyttet til inntekts- og utdanningsforhold. Når disse variablene tas ut av modellen, blir effekten av arbeidstid klarere. Dette tyder på at det ikke først og fremst er arbeidstiden, men mødres utdanningsnivå og inntektssituasjon som har betydning for om de har rengjøringshjelp eller ikke.

Typen bostedsstrøk har derimot ingen effekt når andre forhold holdes konstante. Den bivariate sammenhengen mellom bostedsstrøk og bruk av rengjøringshjelp ser ut til å skyldes at mødre i de store byene har høyere utdanning og inntekt enn mødre ellers. Når disse variablene tas ut av modellen, blir effekten av bostedsstrøk klar. Heller ikke antall personer

i husholdningen, yngste barns alder eller mors alder har noen selvstendig betydning for sannsynligheten for å ha rengjøringshjelp.

Ikke uventet ser det altså ut til at rengjøringshjelp blant mødre til en viss grad er et høystatusfenomen. Uansett bostedsstrøk, husholdningsstørrelse, barnas alder og egen arbeidstid har mødre med høy utdanning og romslig økonomi oftere slik hjelp enn andre mødre. Men selv om det er klare inntekts- og utdanningsforskjeller på dette området, er det også en del mødre med mindre utdannings- og inntektsressurser som har rengjøringshjelp (se tabell 4). Dette tyder på at bruk av rengjøringshjelp ikke bare er et spørsmål om god økonomi, men også har med prioriteringer å gjøre.

Kvinner ønsker oftere rengjøringshjelp enn menn

Selv om bruk av rengjøringshjelp diskuteres mye, er det altså foreløpig få som har slik hjelp. Men hvordan er folks preferanser og holdninger på dette området? Er det mange som ønsker slik hjelp, og hvem er i tilfelle dette? Slike forhold er ikke helt enkle å kartlegge. Som Pedersen (1995) påpeker i en dansk rapport om emnet, besvares slike spørsmål i lys av eksisterende betingelser på området. Folk tenker i forhold til dagens prisnivå, dagens tilbud av "svart" og "hvit" arbeidskraft og omgivelsenes holdninger til, og bruk av, rengjøringshjelp.

I omnibusundersøkelsen fra 1995 ble det stilt spørsmål om ønsker om rengjøringshjelp. De som ikke hadde privat, betalt hjelp ble spurt hvorvidt de i sin nåværende situasjon kunne tenke seg å ha slik hjelp. De som svarte bekreftende, ble så spurt hvorfor de ikke hadde slik hjelp. De som ikke kunne tenke seg hjelp, ble bedt om å begrunne dette. Spørsmålene om be-

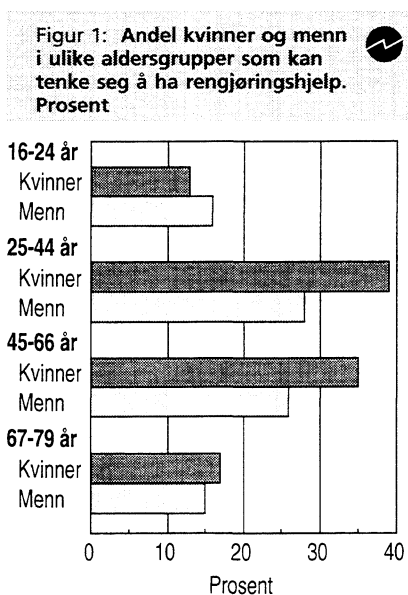
grunnelser ble stilt åpent og svarene kodet i ettertid. De begrunnelser som ble gitt, tyder på at spørsmålet om ønsker om rengjøringshjelp ble oppfattet noe ulikt. Mens enkelte svarte ut fra dagens behov og økonomiske situasjon, tenkte andre mer prinsipielt. Opplysningene gir likevel en pekepinn om ønsker og holdninger på området.

Vel 1/4 av alle voksne kan i sin nåværende situasjon tenke seg å ha rengjøringshjelp. Kvinner ønsker slik hjelp oftere enn menn. Blant begge kjønn er det en viss aldersvariasjon, i den forstand at unge og eldre sjeldnere ønsker hjelp enn andre (figur 1)¹⁰. Kjønnforskjellene gjelder først og fremst i aldersgruppene 25-44 år og 45-66 år. Her kan nærmere 40 prosent av kvinnene tenke seg rengjøringshjelp mot vel 25 prosent av mennene. I undersøkelsen ble det også registrert hvor mye tid den enkelte bruker til husarbeid. Til en viss grad er kjønnforskjellen i ønsker om rengjøringshjelp knyttet til at kvinner

braker mer tid enn menn til husarbeid, men uansett omfanget av husarbeidet er ønsker om rengjøringshjelp vanligere blant kvinner enn blant menn. Dette kan tyde på at ikke bare det faktiske arbeidet, men også ansvaret for og initiativet til at ting blir gjort i huset, særlig hviler på kvinner.

Ettersom utvalget i denne undersøkelsen er såpass lite (se rammetekst om datagrunnlaget), er det vanskelig å finne klare mønstre når det gjelder hvilke forhold som har betydning for kvinners ønsker om rengjøringshjelp. Analyser tyder imidlertid på at ønsker om hjelp blant gifte kvinner i alderen 25-66 år er knyttet til lang arbeidstid, høy utdanning, høy inntekt og store husholdninger. Fordi antall observasjoner er så lavt, er imidlertid forskjellene mellom grupper usikre.

Omnibusundersøkelsen tyder altså på at selv om forholdsvis få har privat rengjøringshjelp, er det ganske mange som kan tenke seg å kjøpe slike tjenester. Det er imidlertid viktig å være klar over at det bildet vi får, vil variere noe med hvordan spørsmålet utformes. I en dansk undersøkelse om markedet for hjemmetjenester tok man utgangspunkt i husarbeid som husholdningen allerede hadde utført og spurte om folk gjerne ville ha andre til å utføre dette og hvor mye de eventuelt ville betale (Pedersen 1995). I den norske undersøkelsen ble spørsmålet ikke knyttet til husarbeid som faktisk var utført. Bortsett fra at det i spørsmålet ble henviset til folks "nåværende situasjon", ble det ikke spesifisert hvilke betingelser slike tjenester skulle kjøpes under. Svarmønstret ville trolig blitt noe annerledes hvis vi hadde stilt mer hypotetiske spørsmål med forutsetninger om prisnivå, om at tjenestene skulle kjøpes på det hvite marked, eller om omgivelsenes holdninger til, og bruk av, slike tjenester.

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse september 1995

Økonomien en viktig hindring for å skaffe rengjøringshjelp

Det ser ut til at det først og fremst er økonomien som hindrer folk i å skaffe seg rengjøringshjelp. Nærmere halvparten av dem som kunne tenke seg å ha rengjøringshjelp, men ikke har dette, oppgir som viktigste grunn til ikke å skaffe hjelp at de synes det er for dyrt (tabell 5). Den andre hovedgruppen av begrunnelser går på at man egentlig ikke har behov for slik hjelp akkurat nå. Om lag en av fire angir slike grunner. Trolig har disse lagt mer prinsipielle overveielser til grunn når de har gitt uttrykk for at de kunne tenke seg rengjøringshjelp. De kunne i prinsippet tenke seg slik hjelp og kommer kanskje til å skaffe det hvis situasjonen endres, men akkurat nå er ikke behovet tilstrekkelig stort. En del av disse svarene var imidlertid vanskelige å plassere i en bestemt kategori. Enkelte uttrykte f.eks. at "man bør greie å gjøre rent selv". I slike tilfelle er det ikke helt klart om det er manglende behov eller mer moralske og følelsesmessige hindringer som gjør at man ikke skaffer hjelp. Vi har her kodet svarene som om behovet for hjelp ikke er til stede.

Tabell 5: Personer som kunne tenke seg å ha rengjøringshjelp, etter viktigste grunn til at de ikke har slik hjelp. Tall for kvinner og menn. Prosent

	Kvinner	Menn
For dyrt	49	48
Har ikke behov for slik hjelp	25	24
Uenighet i familien	1	2
Synes det er "upassende"	5	-
Vil ikke ha fremmede i huset	4	2
Vanskelig å få tak i noen som er pålitelig	4	10
Har ikke hatt tiltak til å skaffe noen ennå	6	7
Andre grunner/vet ikke	6	7
Antall personer som svarte	159	126

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse september 1995

Foruten økonomi og manglende behov, viser enkelte til at det er vanskelig å få tak i pålitelige folk for å begrunne hvorfor de ikke har rengjøringshjelp. Videre peker enkelte på at de synes det er upassende eller flaut å ha slik hjelp, noen at de ikke liker å ha fremmede i huset, noen at de ikke har hatt tiltak til å få tak i hjelp ennå, og noen få på at det hersker uenighet i familien på dette området. Videre er det enkelte som ikke kan angi noen bestemt grunn, og enkelte som gir grunner som ikke kan plasseres i noen bestemt kategori.

For de fleste begrunnelser er det små kjønnsforskjeller. Det er imidlertid en viss tendens til at kvinner oftere enn menn synes det er upassende å ha rengjøringshjelp, mens menn oftere enn kvinner mener det er vanskelig å få tak i pålitelig hjelp.

Også det bildet vi får av hvorfor folk ikke skaffer rengjøringshjelp selv om de kunne tenke seg slik hjelp, er selv sagt preget av måten spørsmålene er stilt på. Som nevnt, er spørsmålene i omnibusundersøkelsen stilt åpent. Det er altså de grunner folk selv umiddelbart tenker på, som fanges opp. De aller fleste har kun gitt én grunn. Dersom man i stedet hadde presentert et sett av begrunnelser for folk og bedt dem ta stilling til viktigheten av hver enkelt, ville bildet trolig blitt noe annerledes. Det samme ville være tilfelle hvis folk hadde fått oppgitt en rekke mulige begrunnelser og ble bedt om å plukke ut den viktigste. De fleste ville da ta med i betraktningen også forhold de ikke umiddelbart tenker på når spørsmålet stilles åpent.

Manglende ønsker om hjelp bunner i manglende behov
Om lag 2/3 av den voksne befolkning 16-79 år verken har, eller kan i sin nåværende situasjon tenke seg å ha, rengjøringshjelp. De aller fleste av

Tabell 6: Personer som ikke kunne tenke seg å ha rengjøringshjelp etter viktigste grunn til at de ikke ønsker slik hjelp. Tall for kvinner og menn. Prosent

	Kvinner	Menn
Har ikke behov for slik hjelp	84	85
For dyrt	7	12
Synes det er "upassende"	0	1
Vil ikke ha fremmede i huset	7	1
Har kommunal hjemmehjelp	1	1
Andre grunner/vet ikke	1	-
Antall personer som svarte	336	372

Kilde: Statistisk sentralbyrås omnibusundersøkelse september 1995

disse, hele 85 prosent, begrunner sitt manglende ønske om slik hjelp med at behovet ikke er til stede (tabell 6). Også her er det små kjønnsforskjeller. Den nest vanligste begrunnelsen går ut på at rengjøringshjelp er for dyrt. Videre peker enkelte på at de ikke ønsker fremmede i huset, mens noen ganske få henviser til at det er upassende å ha slik hjelp, eller at de allerede har kommunal hjemmehjelp. Også på dette området gjelder selv sagt at det bildet vi får av folks holdninger, vil avhenge noe av hvordan spørsmålet stilles.

Kan vi vente økt bruk av rengjøringshjelp
Selv om privat rengjøringshjelp diskuteres mye, er det altså foreløpig forholdsvis få som benytter slike tjenester. Bare om lag 1 av 20 voksne kvinner har hjelp til rengjøring i husholdningen. Det ser dermed ikke ut til at den nedgangen i tid brukt til rengjøring som har funnet sted de siste tiåra, i særlig grad er kompensert med kjøp av privat hjelp. Sett i lys av at stadig flere kvinner har yrkesarbeid og at boligstørrelsen har økt betraktelig, kan dette virke overraskende. Mye av diskusjonen om rengjøringshjelp har vært knyttet til travle barnefamiliers behov for av-

lastning i hverdagen. Men også blant mødre er bruken av rengjøringshjelp forholdsvis beskjeden. Her er det, ikke overraskende, klare sosiale skillelinjer. Det er særlig de som har god økonomi og høy utdanning som har slik hjelp, men det forekommer også blant andre grupper av mødre.

Både i Sverige og Danmark ser mange et betydelig latent marked for tjenester rettet mot hjemmet. Begge landene har, som en rekke andre land, hatt en del utredningsarbeid angående kjøp av tjenester i private

hjem. Diskusjonen gjelder både hus- og hagearbeid, vedlikehold og oppussing og til dels omsorgsarbeid. I begge land fikk mødre for alvor innpass på arbeidsmarkedet på 1960- og 1970-tallet, og dette var noe tidligere enn i Norge. Dermed kom tidspresproblematikken i toinntektsfamilier tidligere på dagsorden. Enkelte svenske forskere hevder at landets sysselsettingsproblemer ikke er et spørsmål om mangel på arbeid, men om hvordan samfunnet fordeler arbeidet mellom ulike individer (Pålsson og Norrman 1994). De mener det helt klart

finnes et marked for "hemarbete" i Sverige og foreslår at husholdet betraktes som et foretak og kjøp av hjemmetjenester som fradragsberettigede produksjonskostnader. Dette vil, hevder de, gi en bedre utnyttelse av samfunnets ressurser, økt sysselsetting, større likestilling, mindre svart arbeid og muligheter for å redusere offentlig sektor. Forslaget har avstedkommet atskillig diskusjon.

Også i Danmark mener man det finnes et marked for kjøp av tjenester i private hjem og at denne sektoren

rommer et betydelig sysselsettingspotensiale. Ifølge Pedersen (1995) kan hver femte danske husholdning tenke seg å betale andre for å utføre noe av det daglige arbeidet hjemme. Interessen for slik "forbrugsservice" er størst når det gjelder rengjøring, maling og tapetsering. Dette er tidkrevende aktiviteter som folk ikke har sterke preferanser for å utføre selv. Derimot er det få som ønsker å overlate innkjøp, matlagning og hagearbeid til andre. Det er først og fremst de som har lang arbeidstid og allerede bruker lite tid til husarbeid, som etterspør tjenester i husholdningen. De priser folk er villige til å betale, ligger imidlertid nærmere det svarte enn det hvite marked. På kort sikt er det altså travle foreldre med høy inntekt som sees som en mulig kjøpergruppe. På lengre sikt tenker man seg også andre kjøpere, f.eks. enslige som prioriterer arbeid og fritid høyt, og eldre som ønsker privat hjelp som supplement til offentlige tjenester. Det understrekes imidlertid at man ikke vet hvilke betingelser som må oppfylles for at nye grupper skal kjøpe husholdstjenester.

Norske kvinner bruker fremdeles noe mindre tid i yrkeslivet enn svenske og danske, men også her går utviklingen klart i retning av høyere kvinnelig yrkesaktivitet, mer heltid, og lengre deltid (Statistisk sentralbyrå 1995). Dette har medført økt oppmerksomhet om tidsknapphet også her (se f.eks. Berg mfl. 1990), samtidig som vi periodevis har hatt, etter norske forhold, høye ledighetstall. Dette er noe av bakgrunnen for de siste års diskusjon om bruk av hjelp i husholdningen.

Det er vanskelig å si noe om den framtidige etterspørselen etter rengjøringshjelp i Norge. Tallene i denne artikkelen er hentet fra 1994 og 1995. Muligens har bruken økt noe etter at nye regler ble innført ved for-

rige årsskifte, men det er neppe snakk om store endringer¹¹. Selv om få har rengjøringshjelp, er det forholdsvis mange, en av fire voksne, som kan tenke seg å kjøpe slike tjenester. Utviklingen framover vil avhenge av hvilke virkemidler som tas i bruk for å stimulere omsetningen av denne type tjenester, men også av endringer i folks holdninger på området og av hvilke seriøse tilbud som utvikles. Som nevnt, peker enkelte på at det er flaut eller upassende å ha slik hjelp, eller at det er vanskelig å få tak i pålitelige folk. Foreløpig ser det ut til at bruk av rengjøringshjelp først og fremst er et høystatus- og et storbyfenomen, men også dette kan tenkes å endre seg etter hvert som stadig flere kvinner tar full jobb også i perioder med omfattende barneomsorg. Selv om rengjøringshjelp er dyrt, er det helt klart et spørsmål om prioriteringer både når det gjelder tid og penger.

1. De nye reglene, som gjelder fra 1. januar 1996, gjør det enklere og billigere å engasjere privatpersoner for arbeid i hjemmet eller på fritidseiendommen (Skattedirektoratet 1996). På visse betingelser slipper man å betale arbeidsgiveravgift når samlet lønn ikke overstiger 30 000 kroner for en husstand. Det er også innført en forenklet blankett som gjelder både skattetrekk og lønns- og trekkoppgave. Denne ordningen kommer i tillegg til ordningen med fritak for arbeidsgiveravgift for barnepass som innebærer at betaling for barnepass er fritatt for arbeidsgiveravgift uten hensyn til størrelsen på lønnsutbetalingene.

2. Artikkelen er en del av et analyseprosjekt om bruk av hjelp i huset, finansiert av Kommunal- og arbeidsdepartementet og Administrasjonsdepartementet.

3. En bolig regnes som svært romslig når den har like mange rom som beboere, pluss tre eller flere rom i tillegg.

4. Bruttoutvalget til denne undersøkelsen var noe mindre enn det som er vanlig og frafallet noe høyere enn i tidligere undersøkelser. Det høye frafallet tilskrives bl.a. omlegginger i arbeidsrutinene ved Seksjon for intervjuundersøkelser. Undersøkelsen var en av de

første etter innføringen av databaset intervjuing. Det oppstod enkelte tekniske og kapasitetsmessige problemer. Pga. omorganisering av intervjuerstaben var det en del nye intervjuere. I tillegg til nytt arbeidsverktøy kan dette ha medført en viss usikkerhet i intervjusituasjonen (Dahle 1995).

5. Kjennemerket familiefase grupperer personer etter alder, samlivsstatus og om de har hjemmeboende barn eller ikke. Det skilles mellom gifte og enslige. Både samboende og formelt gifte regnes her som gifte. Ugifte og før-gifte som ikke er samboende, regnes som enslige. Gruppene med barn omfatter personer som bor sammen med egne barn, medregnet eventuelle stebarn og adoptivbarn, i alderen 0-19 år.

6. Ifølge Statistisk sentralbyrås levekårsundersøkelse 1995 har 12 prosent av alle husholdninger med barn 0-6 år dagmamma, og 14 prosent har betalt eller ubetalt barnetilsyn fra slektninger.

7. Analyser av undersøkelsen fra 1995 viser samme mønster som analysene av undersøkelsene fra 1994. Men ettersom utvalget her er såpass lite, er tallene usikre.

8. Ideelt sett burde vi her også tatt hensyn til ektefellens arbeidstid, men slike opplysninger finnes dessverre ikke i omnibusundersøkelsene.

9. Husholdningens bruttoinntekt er målt ved spørsmål om samlet bruttoinntekt (avrundet til nærmeste 1 000 kroner) i året forut for undersøkelsen. Det var forholdsvis mange som ikke ville besvare dette spørsmålet.

10. Når vi her skiller mellom ulike aldersgrupper, og ikke mellom ulike familiefaser slik det er gjort tidligere i artikkelen, skyldes dette at utvalget til undersøkelsen er såpass lite slik at sammenlikninger mellom menn og kvinner i en del grupper vil bli svært usikre. Antall observasjoner i ulike aldersgrupper er som følger:

Kvinner
16-24 år: 91 personer,
25-44 år: 209 personer,
45-66 år: 154 personer,
67-79 år: 72 personer.

Menn
16-24 år: 81 personer,
25-44 år: 211 personer,
45-66 år: 167 personer,
67-79 år: 66 personer.

11. Det er foreløpig for tidlig å si noe sikkert om effekten av den nye ordningen. Selv om lovendringen trådte i kraft ved årsskiftet, var ikke forskriftene og den forenklede oppgjørsblanketten ferdig utformet før i februar. I praksis er ordningen derfor svært fersk. Først i begynnelsen av 1997 vil man få en fullstendig oversikt over hvor mange som tok i bruk ordningen i 1996 (telefonsamtale med informasjonssjef i Skattedirektoratet, Lise Halvorsen).

Litteratur

Berg, A. M., R. Lavik og I. L. Solvang (1990): *Tid til likestilling?* SIFO Rapport nr. 5.

Cappelen, Å., T. Skjerpen og J. Aasness (1995): *Konsumterspørsel, tjenesteproduksjon og sysselsetting. En mikro til makro analyse.* Statistisk sentralbyrå, Notater nr. 17.

Dahle, T. (1995): *Dokumentasjonsrapport, Statistisk sentralbyrås omnibus september 1995.* Statistisk sentralbyrå.

Ellingsæter, A. L. (1995): *Gender, Work and Social Change. Beyond Dualistic Thinking.* Institutt for samfunnsforskning. Rapport nr. 14.

Holtmark, B. (1994): *Tjenesteytende virksomheter i Norge.* Statistisk sentralbyrå, Notater nr. 13.

Isaksen, L. W. (1995): "Herskap og tjenere". Kronikk i *Dagbladet*, 13. november.

Kitterød, R. H. (1995): *Funksjonsnivå og hjelpebehov blant brukere og ikke-brukere av pleie- og omsorgstjenesten i kommunene.* Statistisk sentralbyrå, Notater nr. 57.

Lingsom, S. (1985): *Uformell omsorg for syke og eldre.* Statistisk sentralbyrå, SØS nr. 57.

Pedersen, L. (1995): *Den latente efterspørgsel efter forbrugsservice.* København: Socialforskningsinstituttet, Rapport 95:7.

Pålsson, A.-M. og E. Norrman (1994): *Finns det en marknad för hemarbete?* SNS Förlag, Stockholm.

Selvaag, O. (1995): "Velferdsstat contra velferdssamfunn". Kronikk i *Aftenposten* onsdag 25. januar.

Skattedirektoratet (1996): *Lønnsarbeid i heimen - enklare billigare.*

Sosialøkonomen 1994, årg. 48, nr. 2, leder.

Statistisk sentralbyrå (1975): *Tidsnyttingsundersøkelsen 1971-72.* Hefte 1. NOS A 692.

Statistisk sentralbyrå (1983): *Tidsnyttingsundersøkelsen 1980-81.* NOS B 378.

Statistisk sentralbyrå (1992): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90.* NOS C10.

Statistisk sentralbyrå (1995): "Sosiale indikatorer 1980-95. Velferdsutviklingen de siste 15 år". *Samfunnsspeilet* nr. 4.

Statistisk sentralbyrå (1996): "Flere bor svært romslig". *Ukens statistikk* nr. 13.

Ragni Hege Kitterød førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårskforskning.

Hva betyr barnehager for kvinners fruktbarhet og yrkesdeltakelse?

Marit Rønsen

Et av særtrekkene ved utviklingen i de siste to tiårene har vært den sterke veksten i mødres yrkesaktivitet. Dette har gått sammen med en sterk utbygging av barnehager. Fruktbarheten har variert mer. Etter å ha falt utover på 1970-tallet, begynte den igjen å stige i første halvdel av 1980-årene. I denne artikkelen ser vi nærmere på disse utviklingstrekkene, og drøfter hvilken rolle barnehager har spilt for fruktbarhet og mødres yrkesdeltakelse i lys av eksisterende forskning.

De områdene vi skal ta for oss henger selvsagt nøye sammen. Det er tidkrevende å ha omsorg for og oppdra barn. Det blir mindre tid igjen til andre aktiviteter, som f.eks. yrkesdeltakelse. Dersom mødre tar arbeid utenfor hjemmet, vil det vanligvis være nødvendig med en eller annen form for barnetilsyn.

Hvilke sammenhenger kan tenkes mellom barnehager, fruktbarhet og yrkesaktivitet?

Som antydning i figur 1, er det ikke opplagt hvilke årsakssammenhenger vi har med å gjøre når vi skal studere forholdet mel-

lom barnehager, fruktbarhet og mødres yrkesdeltakelse.

Fra offisiell arbeidsmarkedstatistikk vet vi at mødres yrkesdeltakelse avtar jo flere barn de har, og øker jo eldre det yngste barnet er. Dette er sammenhenger som viser seg å holde også når det kontrolleres for andre viktige faktorer som f.eks. kvinnens utdanningsnivå, lønn og familieøkonomi. En negativ sammenheng mellom fruktbarhet og yrkesdeltakelse er derfor godt dokumentert.

Når det gjelder den omvendte sammenhengen, er det ofte blitt hevdet at den sterke økningen i kvinners yrkesaktivitet har vært en viktig faktor bak nedgangen i fruktbarhet til under reproduksjonsnivå i de fleste vestlige land (se f.eks. Hoffmann-Nowotny 1988 og Bumpass 1990). Men dette er en hypotese som har fått blandet støtte når den er blitt testet på data. Enkelte amerikanske og australske studier har riktignok funnet at kvinner med lang yrkeserfaring ønsker færre barn enn andre kvinner (se f.eks. Ware 1976 og Jones 1981), men nyere europeiske undersøkelser tyder på at en sterk yrkestilknytning ikke nødvendigvis fører til lavere fruktbarhet. I Sverige har Hoem og Hoem (1989) og B. Hoem (1990)

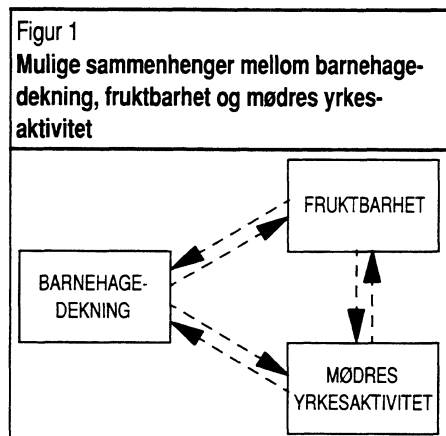
funnet en like stor tilbøyelighet til å få det tredje barnet blant mødre med lang yrkeserfaring som blant mødre som hovedsakelig har vært hjemmeværende. Disse resultatene bekreftes av tilsvarende funn i England (Wright et al. 1988) og ganske nylig også av norske analyser (Kravdal 1992). Det er derfor mer tvilsomt at mødres yrkesaktivitet virker negativt på fruktbarheten enn at fruktbarheten virker negativt på mødres yrkesaktivitet.

Når vi også tar barnehagedekning med i bildet, blir sammenhengene enda mer kompliserte. Er den økte tilgangen på barnehageplass en viktig forklaringsfaktor bak småbarnsmødrenes økte yrkesaktivitet, eller er det omvendt? Har den sterkere yrkestilknytningen blant småbarnsmødre tvunget fram den sterke satsingen på utbyggingen av barnehager? På samme måte når det gjelder forholdet til fruktbarhet: Fører et bedre barnehagetilbud til at kvinner velger å få flere barn, og omvendt, i hvilken grad tar myndighetene hensyn til størrelsen på barnekullene i sine utbyggingsplaner?

Det er ikke enkelt å gi utfyllende svar på disse spørsmålene. Det forutsetter at både fruktbarhet, yrkesaktivitet og barnehagedekning analyseres samtidig i en modell som tar hensyn til den innbyrdes avhengigheten. Slike modeller blir lett kompliserte. I denne artikkelen skal vi derfor begrense oss til to årsakssammenhenger: Barnehagenes betydning for fruktbarhet og for mødres yrkesdeltakelse.

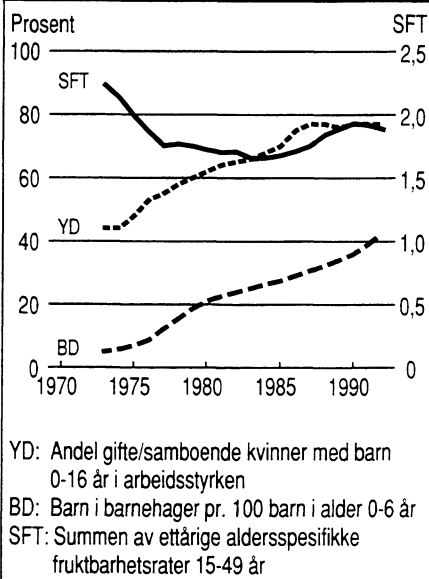
Sterk økning i barnehagedekning og mødres yrkesdeltakelse.....

Vi skal la tall fra Statistisk sentralbyrås arbeidskraftundersøkelser belyse utvik-

Figur 2

Mødres yrkesdeltakelse (YD), barnehagedekning (BD) og samlet fruktbarhetstall (SFT). 1973-1992

lingen i mødres yrkesdeltakelse. Tallene omfatter gifte og samboende mødre med barn under 16 år¹. Et slående trekk er den nesten parallelle utviklingen i mødres yrkesdeltakelse og barnehagedekning (figur 2). Fra 1973 til 1992 økte yrkesdeltakelsen blant mødre med barn under 16 år fra 44 til 77 prosent, det vil si en gjennomsnittlig årlig økning på 1,7 prosentpoeng. I samme tidsrom økte barnehagedekningen fra 5 til 43 prosent², som er en økning på 1,9 prosentpoeng pr. år. Men siden barnehagedekningen startet på et mye lavere nivå, har den selvsagt hatt sterkest vekst relativt sett. Mens andelen mødre i arbeidsstyrken ble mindre enn fordoblet i perioden, var barnehagedekningen over 8 ganger så stor i 1992 som i 1973.

..... men både nedgang og oppgang i fruktbarheten

Figur 2 kan gi inntrykk av en entydig positiv sammenheng mellom barnehagedekning og mødres yrkesdeltakelse, men når det gjelder forholdet til fruktbarhet er bildet mindre klart. Før vi går nærmere inn på utviklingen i fruktbarhet, kan det være på sin plass med noen få kommentarer til det fruktbarhetsmålet som er brukt. Samlet fruktbarhetstall (SFT) beregnes som summen av ettårige aldersspesifikke fruktbarhetsrater blant kvin-

ner i fruktbar alder. Siden det måler fruktbarhetsmønsteret i et gitt år, er det svært følsomt for tempoforandringer, det vil si når i livet kvinnene velger å få barn. I perioder da kvinner har en tendens til å utsette fødslene, vil periodefruktbarheten synke. Når disse kvinnene bestemmer seg for å ta igjen det forsømte, vil periodefruktbarheten stige igjen. Om det faktiske antall barn kvinnene får vil gå opp eller ned, kan vi ikke vite før de er ferdige med sin fruktbare periode. Det faktiske barnetallet per kvinne måles ved kohortfruktbarheten, som har vært fallende for hvert kvinnekull født etter 1934.

Periodefruktbarheten (SFT) falt ganske raskt utover 1970-tallet, fra 2,23 barn per kvinne i 1973 til 1,75 i 1977. Deretter stanset nedgangen etter hvert opp, og nådde et for Norge historisk bunnivå på 1,66 i 1983. Siden 1983 har det igjen vært en økning i fruktbarheten, og i 1990 var den kommet opp i 1,93 barn per kvinne. Tallene for de to siste årene tyder på at denne oppgangen nå har stanset. I 1991 var SFT 1,92 og i 1992 1,88. En nærmere analyse av den siste fruktbarhetsoppgangen har vist at mesteparten kan tilskrives en innhenting av utsatte førstefødsler og også annenfødsler blant kvinner i tredveårene og slutten av tyveårene (Kravdal 1993). Samtidig har det ikke vært noen ytterligere utsettelse av førstefødslene blant de yngste kvinnekullene.

Når vi sammenligner utviklingen i fruktbarhet med barnehagedekningen er det vanskelig å få øye på noen bestemt sammenheng. Det kan tenkes at den hurtige utbyggingen av barnehager var en medvirkende årsak til at fruktbarhetsnedgangen stanset opp på slutten av 1970-tallet og deretter begynte å stige igjen. I sine analyser finner Kravdal et vendepunkt i fruktbarhetsatferd omkring 1977, da det kan spores en moderat oppgang i fruktbarhet blant kvinner som allerede hadde to eller flere barn. Dette kan avspeile at kostnadene ved å ha barn var blitt lavere både på grunn av et bedret barnehagetilbud og på grunn av andre omlegginger i familiepolitikken, bl.a. en utvidelse av svangerskapspermisjonen med høyere kompensasjon fra omkring midten av 1977.

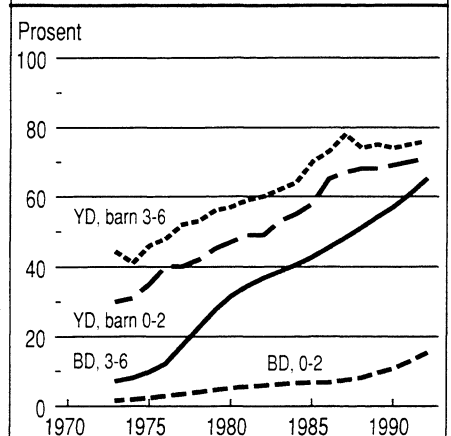
Lavere barnehagedekning blant de minste barna ingen hindring for mødrenes yrkesdeltakelse?

Siden figur 2 omfatter alle mødre med barn under 16 år, kan det gi et feilaktig bilde når vi sammenligner utviklingen i yrkesdeltakelse med barnehagedekning. I figur 3 har vi bare tatt med mødre med førskolebarn, og har inndelt dem i grupper etter alderen på det yngste barnet. Det ser ikke ut til at veksten i yrkesaktivitet blant mødre til de yngste barna (0-2 år) har ligget noe etter mødre til de noe eldre barna (3-6 år), og på slutten av 1980-tallet kan det også se ut som de har tatt noe innpå. I 1973 var 30 prosent av mødre til de yngste småbarna og 44 prosent av mødre til de eldste småbarna yrkesaktive. I 1992 var de tilsvarende andelen 71 og 76 prosent. Hvis vi også inndeler mødre etter hvor mange barn de har, viser det seg at den økte veksten i yrkesdeltakelse blant mødre til barn under 3 år vesentlig skyldes økt aktivitet blant ettbarnsmødrene (NOS Arbeidsmarkedstatistikk 1973-1992).

Når vi sammenligner yrkesdeltakelse og barnehagedekning gruppert etter barnas alder, er ikke lenger likheten i utviklingstrekk like slående som i figur 1. Den største økningen i barnehagedekning har kommet aldersgruppen 3-6 år til gode, og veksten har stort sett ligget i overkant av veksten i yrkesdeltakelse blant mødre med yngste barn i denne aldersgruppen. Økningen i barnehagedekning blant 0-2-åringer har vært langt mer moderat, men det ser ikke ut til å ha hin-

Figur 3

Mødres yrkesdeltakelse (YD) etter yngste barns alder og barnehagedekning (BD) i tilsvarende aldersgrupper. 1973-1992

dret mødrene til de minste barna i å delta i yrkeslivet³. Inntrykket av en sterk positiv sammenheng mellom barnehagedekning og yrkesdeltakelse blir derfor svekket når vi tar i betraktning alderen på barna.

Hva viser internasjonal forskning om betydningen av barnehager....

Det er selvfølgelig umulig å bringe på det rene om barnehagedekningen virker positivt på fruktbarhet og mødres yrkesdeltakelse bare ved å studere utviklingen av disse over et visst tidsrom. En grundig analyse må også ta hensyn til en rekke andre faktorer som kan være av betydning. I Norge finnes det dessverre få slike analyser, men internasjonalt er det en del studier som tar for seg betydningen av barnehager eller barnetilsynstjenester mer generelt for mødres yrkesdeltakelse. Når det gjelder forholdet til fruktbarhet, ser det heller ikke ut til å være gjort særlig mye internasjonalt.

De internasjonale studiene er for det meste fra USA, der det ikke er noe offentlig program for barnehageutbygging og ingen offentlig subsidiering av barnehageplasser. Prisen på barnepass bestemmes av markedet, og en sentral variabel i de amerikanske analysene er derfor prisen på barnepass. Hypotesene som testes tar ofte utgangspunkt i økonomisk teori, men kan variere noe etter hvilke forutsetninger som legges til grunn og hvor kompliserte modeller som benyttes. I de enkleste modellene der virkningen på fruktbarhet og yrkesdeltakelse analyseres separat, det vil si uten å ta hensyn til mulig avhengighet dem imellom (jf. fig. 1), vil en forvente at lavere pris på barnepass vil føre til høyere fruktbarhet og høyere yrkesdeltakelse. I mer komplekse modeller som tar hensyn til den gjensidige sammenheng mellom fruktbarhet og yrkesaktivitet er ikke prediksjonene like klare. Foruten å påvirke yrkesdeltakelsen direkte gjennom lavere faste kostnader ved å jobbe, vil lavere pris på barnepass også virke indirekte gjennom høyere fruktbarhet og dermed større behov for morens tid i hjemmet. På samme måte vil den direkte positive effekten på fruktbarheten av lavere barne-kostnader kunne motvirkes gjennom en mulig negativ virkning via høyere yrkesaktivitet⁴. Teorien kan derfor ikke si noe sikkert om det endelige utfallet.

Med disse teoretiske betraktningene i minne skal vi se nærmere på noen forskningsresultater. De første analysene av sammenheng mellom barnetilsyn og mødres yrkesdeltakelse manglet opplysninger om prisen på tjenestene, og benyttet i stedet andre indikatorer. Så tidlig som i 1969 fant Bowen og Finegan en høyere yrkesdeltakelse blant mødre med førskolebarn i husholdninger der det var tenåringsbarn til stede enn i andre husholdninger. Et lignende resultat fikk Heckman (1974) da han benyttet alle andre voksne i husholdningen utenom mor og far som indikator. Robins og Spiegelman (1978) og Munson et al. (1980) brukte inntektsdata for å studere effekten av subsidier til barnepass, og fant at det påvirket både valg av tilsynsordning og mødrenes yrkestilknytning. Den første studien som hadde opplysninger om prisen på barnepass ser ut til å være Blau og Robins (1989). De finner at en høyere pris fører til at yrkesaktive mødre er mer tilbøyelige til å slutte i jobben og at ikke-yrkesaktive mødre er mindre tilbøyelige til å gå ut i yrkeslivet. I en senere analyse konkluderer de samme forfatterne noe annerledes etter å ha trukket inn mulighetene for skattefradrag for barnepassutgifter. Denne gangen finner de ingen negative effekter av prisen på barnepass, men derimot viser det seg at skattefradragsmuligheter påvirker yrkesdeltakelsen i positiv retning.

Når det gjelder forholdet til fruktbarhet finnes det svært få resultater å vise til. Noen forskere har studert ulike barnestønadordninger mer generelt (se f.eks. Ekert 1986, Blanchet og Ekert 1988, Ermish 1988 og Gauthier 1991), men den første studien som eksplisitt tar for seg sammenheng mellom fruktbarhet og barnepass ser igjen ut til å være Blau og Robins (1989). De finner at en høyere pris på barnepass er tilbøyelig til å senke fruktbarheten blant kvinner som ikke er yrkesaktive, men ikke blant yrkesaktive kvinner.

..... og hva vet vi om norske forhold?

Det kan selvfølgelig være vanskelig å overføre resultater fra amerikansk forskning til norske forhold, spesielt fordi markedet for barnepass er et helt annet. Dessverre finnes det heller ikke særlig mye forskning fra andre land som det er mer naturlig å sammenligne oss med. I

en svensk studie fra 1992 har Gustafsson og Stafford undersøkt betydningen av subsidierte barnehageplasser for kvinners yrkesdeltakelse. Forfatterne tar spesielt hensyn til at barnehager er et rasjonert gode i mange svenske kommuner, det vil si at alle som ønsker plass ikke kan få det. Dermed er det vanskelig å fange opp prisseffekter. I kommuner der tilbudet av barnehager ikke ser ut til å være rasjonert, finner Gustafsson og Stafford at høyere subsidier fører til økt bruk av subsidierte barnehageplasser og høyere kvinnelig yrkesdeltakelse. I kommuner med rasjonering opptrer ikke disse effektene. Virkningen på mødrenes yrkesaktivitet er imidlertid langt lavere enn den økte bruken av barnehager skulle tilsi. Det skyldes trolig at mange foreldre erstatter en privat barnetilsynsordning med en offentlig barnehageplass når den blir billigere relativt sett.

Bortsett fra en analyse av Fridstrøm (1984), ser det ikke ut til å være gjort noen multivariate analyser⁵ av virkningen av barnehager på mødres yrkesdeltakelse i Norge. Fridstrøm finner en svak positiv sammenheng mellom barnehagedekning og yrkesdeltakelsen blant småbarnsmødre, men tar selv et visst forbehold, siden modellen ikke kontrollerer for regionale og urbane forhold, som er sterkt korrelert med barnehagedekning. I SSB er vi for tiden i gang med å analysere betydningen av barnehagedekning for kvinners fruktbarhet og yrkesaktivitet basert på fruktbarhets- og yrkeshistoriene samlet inn gjennom Familie- og yrkesundersøkelsen 1988⁶. Analysene av yrkeshistoriene tar for seg mødres atferd på arbeidsmarkedet etter at barna er født. Resultatene så langt tyder ikke på at barnehagedekningen i seg selv har hatt nevneverdig betydning for hvor raskt mødre går ut i jobb etter fødslene, men det er visse tegn til at andelen langtids-plasser i barnehagene (over 30 timer per uke) kan være av betydning. I fruktbarhetsanalysene ser det heller ikke ut til at barnehagedekning har betydning for kvinnes tilknytning til å få det første eller det andre barnet, men vi finner indikasjoner på en positiv virkning når det gjelder å få det tredje barnet.

Fremdeles mange ubesvarte spørsmål

Forskningen så langt synes altså ikke å gi noe klart svar på betydningen av barne-

hager for fruktbarhet og mødres yrkesdeltakelse. Det kan til dels skyldes at de ulike studiene tar opp forskjellige sider ved barnehagetilbudet (pris, subsidier, muligheter for skattefradrag og tilgjengelighet f.eks. operasjonalisert ved barnehagedekning). Siden de fleste studier er fra USA, er det et klart behov for flere analyser fra vestlige industriland. Sannsynligvis burde også problemstillingen utvides til å omfatte virkningen av andre velferdstiltak rettet mot familien, f.eks. svangerskapspermisjon og andre stønader og overføringer til barnefamiliene. Ved å ta med flere av de faktorene som inngår i rammebetingelsene som familiene står overfor når de tar sine beslutninger, kan en kanskje håpe å komme nærmere en forståelse av hvilken betydning de har for kvinners fruktbarhet og yrkesdeltakelse.

1. Dette gir ikke et helt riktig bilde når vi sammenligner med utviklingen i barnehagedekning, men likhetsinntrykket ville ikke bli nevneverdig svekket dersom vi bare hadde tatt med mødre med førskolebarn. Se for øvrig tidsserien over førskolemødres yrkesdeltakelse i artikkelen om sosiale indikatorer i dette nummer av Samfunnsspeilet.

2. I 1991 og 1992 er barn i tilbud til 6-åringer i skolen inkludert.

3. Egentlig burde vi ha sammenlignet barnehagedekningen blant 1-2-åringer med yrkesdeltakelsen til mødrene til disse barna for å ta hensyn til betalt og ubetalt svangerskapspermisjon.

4. Som nevnt innledningsvis er det blandet empirisk støtte for en slik negativ sammenheng mellom yrkesaktivitet og fruktbarhet.

5. Multivariate analyser er statistiske analyseteknikker hvor en tar hensyn til betydningen av flere egenskaper samtidig for å forklare et gitt fenomen.

6. Familie- og yrkesundersøkelsen er en landsrepresentativ utvalgsundersøkelse av demografisk atferd i livsløpsperspektiv. Dataene inneholder fullstendige historier om svangerskap og fødsler, samliv og ekteskap, utdanning og yrke til 4 019 kvinner født i 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968. Nylig er flyttehistorier hentet fra SSBs flyttehistoriefil koplet til dataene. Med utgangspunkt i kommunen kvinnen til enhver tid bor i, er det deretter koplet til opplysninger om barnehagedekning fra Norsk samfunnsvitenskapelig datatjeneste (NSD).

Litteratur

Blanchet, D. and O. Ekert-Jaffé (1988): *The demographic impact of family benefits:*

evidence from a micromodel and from macro-data. Paper presented at the IUSSP seminar on the family, the market and the state in ageing societies (Japan, August 1988).

Blau, D.M. and P.K. Robins (1989): "Fertility, employment and child-care costs". *Demography*, Vol. 26, 2:287-300.

Bowen, W.G. and T.A. Finegan (1969): *The economics of labor force participation*. Princeton University Press, Princeton, N.J.

Bumpass, L. (1990): "What is happening to the family? Interactions between demographic and institutional change". *Demography*, Vol. 27, No. 4.

Ekert, O. (1986): "Effets et limites des aides financières aux familles: une expérience et un modèle". *Population*, 2:327-48.

Ermisch, J.F. (1988): "Econometric analysis of birth rate dynamics in Britain". *The Journal of Human Resources*. XXIII, 4:563-76.

Fridstrøm, L. (1984): *Individual Labour Supply in Norway*. SØS 58, Statistics Norway, Oslo.

Gustafsson, S. and F. Stafford (1992): "Child care subsidies and labor supply in Sweden". *Journal of Human Resources*, 27, 1:204-230.

Heckman, J.J. (1974): "Effects of child-care programs on women's work effort". *Journal of Political Economy* 82(2,suppl.):136-163.

Hoem, B. and J.M. Hoem (1989): "The impact of female employment on second and third births in modern Sweden". *Population Studies*, 43(1): 47-67.

Hoem, B. (1990): "Alla goda ting är tre? Tredjebarnsfödslar bland svenska kvinnor födda 1936-50". *Stockholm Research Reports in Demography* 59, Stockholm University.

Hoffmann-Nowotny, H-J. (1988): "Weibliche Erwerbstätigkeit und Kinderzahl". I Gerhardt und Schütze (eds.): *Frauensituation: Veränderungen in den letzten zwanzig Jahren*. Suhrkamp, Frankfurt am Main.

Jones, E. (1981): "The impact of women's employment on marital fertility in the US, 1970-75". *Population Studies*, 35: 161-173.

Kravdal, Ø. (1992): "The weak impact of female labour force participation on Norwegian third-birth rates". *European Journal of Population*, 8(3):247-264.

Kravdal, Ø. (1993): *Components of the recent fertility increase in Norway: period and cohort perspectives*. Unpublished.

Munson, C.E., P.K. Robins and G. Steiger (1980): "Labor supply and child-care arrangements of single mothers". In P.K. Robins, R.G. Spiegelman, S. Weiner and J.G. Bell (eds.): *A guaranteed annual income: Evidence from a social experiment*. Academic Press, N.Y.

NOS Arbeidsmarkedstatistikk 1973-1991. Statistisk sentralbyrå.

Robins, P.K. and R.G. Spiegelman (1978): "An econometric model of the demand for child care". *Economic Inquiry* 16:83-94.

Robins, P. and D. Blau (1991): "Child care demand and labor supply of young mothers over time". *Demography* 28, 3:333-354.

Ware, H. (1976): "Fertility and work-force participation: the experience of Melbourne wives". *Population Studies*, 30:413-427.

Wright, R.E., J.F. Ermisch, P.R.A. Hinde and H.E. Joshi (1988): "The third birth in Great Britain". *Journal of Biosocial Science*, 20(4):489-496.

Marit Rønsen er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Yrke og barn: Vanskelig å kombinere?

Svein Blom

Det er flere kvinner i 1988 enn i 1977 som tror at vansker med å kombinere barn og yrkesaktivitet er viktigste grunnen til ikke å få flere barn. Dette viser Familie- og yrkesundersøkelsen 1988. Undersøkelsen viser også at oppslutningen om likestillingsidéene har blitt sterkere i denne perioden.

Familiestrukturen i Norge og andre vestlige land har i løpet av de siste 25-30 år gjennomgått betydelige endringer. Mangfoldet og variasjonen i livsstiler og samlivsformer har blitt større. Kvinnene har fått høyere utdanning og et sterkere fotfeste i yrkeslivet.

I denne artikkelen presenterer vi data om holdninger til likestilling og barn. Dataene er fra to landsrepresentative intervjuundersøkelser, Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 og Familie- og yrkesundersøkelsen 1988.¹

Spørsmålene vi vil belyse, er disse: Har holdningen til kvinneverollen endret seg fra 1977 til 1988? Hvilke motiver tror folk er de viktigste for å få/ikke få barn? Har det ideelle barnetallet endret seg? Har det funnet sted et skifte i retning mer tradisjonelle familieverdier?

Endrede kjønnsroller

Da gifte kvinner begynte å ta lønnet arbeid i større omfang på 1960-tallet, innebar det en endring i kvinneverollen. Kvinners oppgave var ikke lenger begrenset til stell av hus og barn. Den nye økonomiske veksten krevde at kvinnene også tok del i samfunnets produksjonsliv. Stadig flere kvinner ønsket selv en slik utvidelse av kvinneverollen.

Gjennom hele 1970 og 1980-tallet økte kvinnene sin sysselsetting. Andelen i arbeidsstyrken av gifte/samboende kvinner med barn steg fra 53 prosent i 1980 til 71 prosent i 1988. En stadig større andel av kvinnene tok høyere utdanning.

I vårt datamateriale finner vi da også klare tegn på at synet på kvinners rolle i samfunnet har endret seg. Både i 1977 og i 1988 ble intervjupersonene bedt om å si sin mening om utsagnet "Selv om en kvinne er yrkesaktiv, bør hun ha hovedansvaret for det praktiske arbeidet med hjem og barn". Andelen som sa seg enig i dette, sank fra 35 prosent i 1977 til 12 prosent i 1988 (figur 1).

Forandringen skyldes ikke bare at vi i 1988 intervjuet en "ny generasjon" kvinner. De enkelte årskull har også endret sin holdning. I 1977 var én av tre kvinner født 1943-47 enig i utsagnet. Elleve år senere hadde denne andelen sunket til det halve for 1945-årskullet. Slike endringer har foregått innen alle de årskullene vi kan sammenlikne.²

Flere menn enn kvinner mente i 1988 at yrkesaktive kvinner bør ha hovedansvaret for hjem og barn, men andelen som mente dette var likevel lavere enn blant jevnaldrende kvinner i 1977.

Det er også blitt færre som mener at kvinner som har barn under skolealder selv bør ta seg av sine barn og ikke være yrkesaktive. I 1977 mente hele seks av ti kvinner i fruktbar alder dette. I 1988 var andelen nesten halvert. Det er flest som er enig i dette utsagnet i de to eldste årskullene. Også her har de samme årskullene endret oppfatning i tiden mellom undersøkelsene.

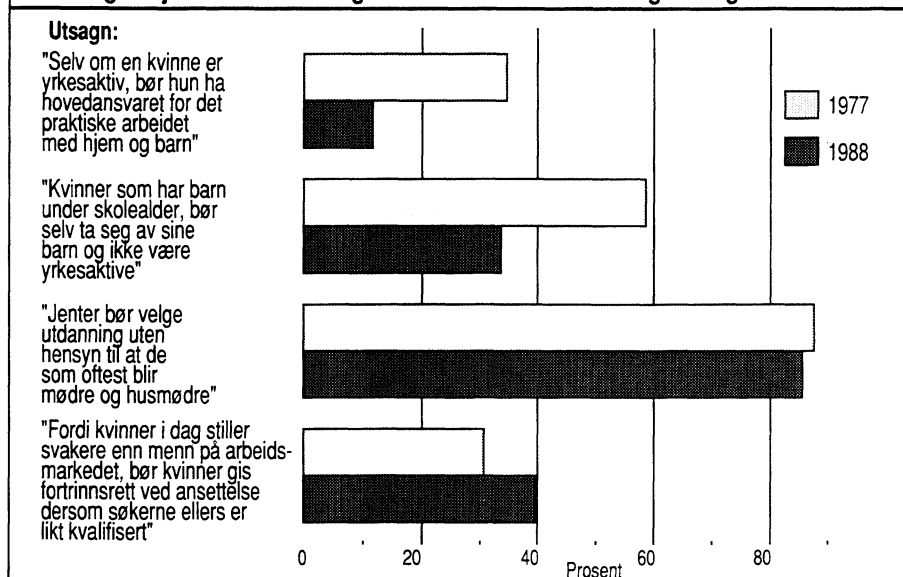
Tallene stadfester at majoriteten av kvinnene ikke lenger betrakter arbeidet med barn og hjem som hovedoppgaven i livet. Arbeid og omsorg i hjemmet skal kombineres med lønnet innsats i yrkeslivet. Menn i begynnelsen av førtiårene har en noe mer tradisjonell oppfatning enn jevnaldrende kvinner, idet halvparten av dem mener at kvinnene bør være hjemme når de har førskolebarn.

Når det gjelder utsagnet "Jenter bør velge utdanning uten hensyn til at de som oftest blir mødre og husmødre", har holdningen ikke endret seg. Allerede i 1977 var nærmere ni av ti kvinner i alderen 18-44 år enig i utsagnet. Andelen var den samme elleve år senere. Menns holdning avviker her ikke fra kvinners.

Intervjupersonene ble også bedt om å ta stilling til et utsagn som anbefaler kvinnelig fortrinnsrett ved ansettelse dersom søkerne ellers er likt kvalifisert ("moderat kjønnskvote-ring"). I 1977 var det tre av ti kvinner i alderen 18-44 år som støttet dette. Elleve år senere hadde andelen økt til fire av ti.

Menn var noe mindre tilbøyelige til å akseptere "moderat kjønnskvote-ring" enn kvinnene i 1988. Dette

Figur 1
Holdning til kjønnsroller 1977 og 1988. Kvinner. Prosent enig i utsagnet

gjaldt særlig menn i slutten av tjuetårene. Bare vel to av ti av dem sluttet opp om en slik ordning. Det er nærliggende å anta at disse mennene i særlig grad frykter konkurransen fra kvinnene på arbeidsmarkedet.

Alt i alt viser tallene at oppslutningen om likestilling mellom kjønnene har blitt styrket i det aktuelle tidsrommet. Betydelig flere kvinner mener at de har den samme selvfølgelege plass i yrkeslivet som menn, samtidig som de avviser at kvinnene har et særskilt ansvar for hjem- og omsorgsoppgaver.

Stabilt ideelt barnetall

Både i 1977 og i 1988 ble intervjupersonene bedt om å angi det ideelle antallet barn for en familie i Norge. Spørsmålet har lange tradisjoner i fruktbarhetsundersøkelser rundt om i verden og antas å gi et mål på barnetallsnormen i samfunnet.

På dette feltet har det ikke skjedd noen endring fra 1977 til 1988. To eller tre barn anses fortsatt som det ideelle for en familie. 49 prosent velger to barn, mens 42 prosent velger tre. Gruppen som velger 0-1 barn, har ikke økt og utgjør bare én prosent.

Det gjennomsnittlige ideelle barnetallet som kvinnene oppgir i 1988 er 2,54 (i 1977: 2,57).

Svarfordelingen er ganske lik innen alle årskull. Slik var det ikke i 1977, da de eldste kvinnene oppgav et noe høyere ideelt barnetall enn de øvrige aldersgruppene. Disse kvinnene hadde også selv mange barn.

Det knyttet seg en viss spenning til hva mennene ville svare på dette spørsmålet i 1988. Særlig de yngste mennene velger noe oftere to barn som det ideelle. Det gjennomsnittlige ideelle barnetallet blir dermed litt lavere for dem enn for kvinnene.

Heller ikke den norske verdiundersøkelsen viser noen oppgang i ideelt barnetall fra 1982 til 1990 (Listhaug, Todal Jenssen og Mysen 1983, Listhaug og Huseby 1990). I Sverige har imidlertid andelen som ser tre eller flere barn som ideelt, økt med 9 prosentpoeng fra 1981 til 1990 (Pettersson 1991). I dette tidsrommet har da også fruktbarheten i Sverige økt med 30 prosent.

"Å ha barn gir en følelse av glede"

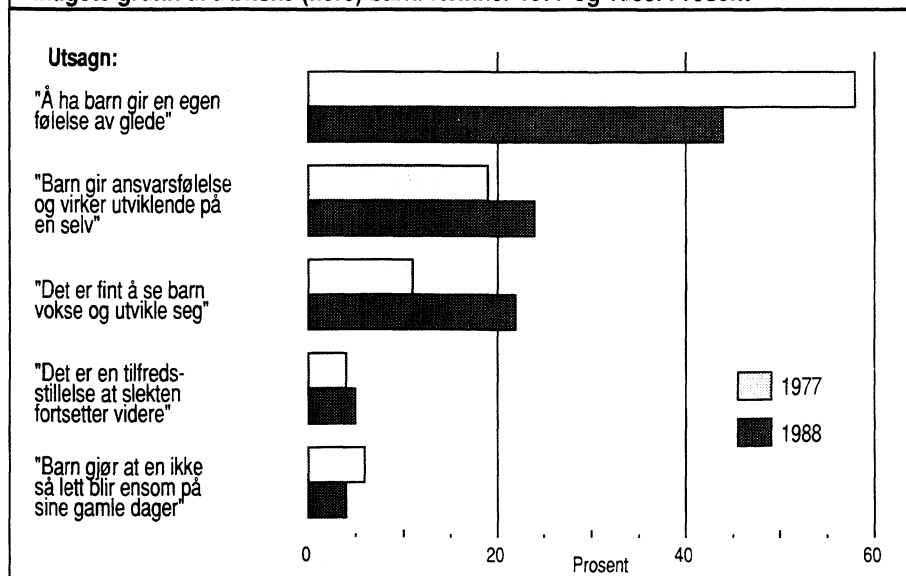
Hvilke goder er forbundet med det å ha barn? Hva er det som gjør at nesten ingen ser det som ideelt å være barnløs? Alle intervjupersonene ble bedt om å ta stilling til fem forskjellige utsagn om grunner til å få (flere) barn. Menn og kvinner fikk nøyaktig de samme utsagnene og ble bedt om å velge det viktigste.

"Å ha barn gir en egen følelse av glede" er det utsagnet som flest kvinner velger (figur 2). Vel fire av ti kvinner nevner dette som den viktigste grunnen til å få (flere) barn. To av ti nevner betydningen barn har for ens ansvarsfølelse og egenutvikling og om lag like mange velger utsagnet "Det er fint å se barn vokse og utvikle seg".

Hvilke grunner som velges, varierer lite med alder og eget barnetall. De to grunnene som færrest nevner – "Barn gjør at en ikke så lett blir ensom på sine gamle dager" og "Det er en tilfredsstillelse at slekten fortsetter videre" – velges noe oftere av eldre enn av yngre kvinner. Begge grunnene rommer et mer langsiktig tidsperspektiv.

Også blant menn er det barns betydning for følelsen av glede som får

Figur 2
Viktigste grunn til å ønske (flere) barn. Kvinner 1977 og 1988. Prosent

størst tilslutning. Tre av ti menn i alderen 28 og 43 år anser dette som den viktigste grunnen til å få (flere) barn. Men om lag like mange mener at den viktigste grunnen er at barn gir ansvarsfølelse og virker utviklende på en selv. At det er fint å se barn vokse og utvikle seg, kommer på tredje plass med oppslutning fra to av ti menn.

Menn legger noe større vekt på at barn er viktig for å føre slekten videre enn kvinner. Særlig de eldste mennene nevner dette som begrunnelse for å få barn.

Svarene understøtter oppfatningen at det først og fremst er den psykologiske betydningen barn har for foreldrenes velbefinnende og selvrealisering "her og nå" som er avgjørende for ønsket om å få dem. Barn oppfyller viktige emosjonelle behov hos den voksne (Hoffman og Hoffman 1973). Et begrenset antall (to eller tre) er trolig tilstrekkelig til å oppnå dette.

Det er de samme tre begrunnelsene som ble ansett som viktigst både i 1977 og i 1988, og rekkefølgen mellom dem er også den samme.

Vansker med å kombinere barn og yrke

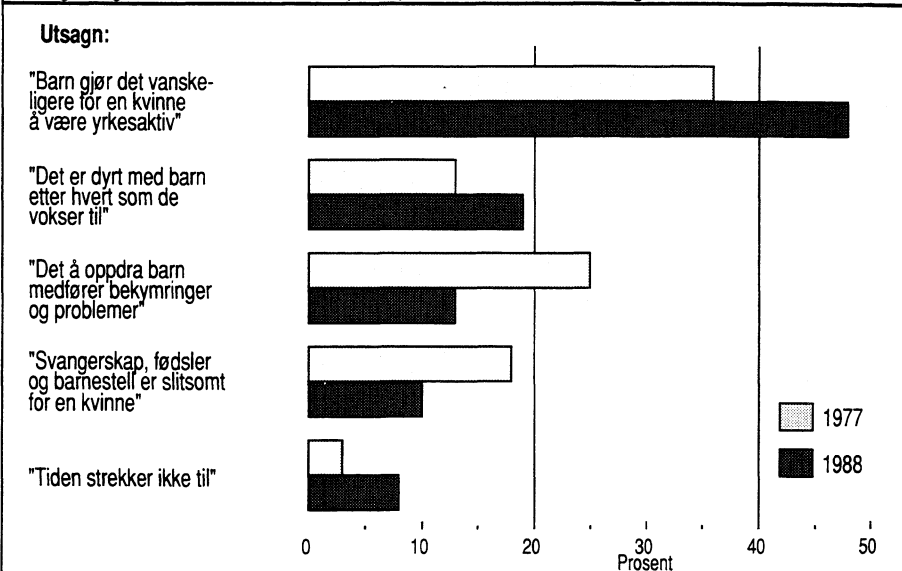
Hva tror kvinner i fruktbar alder er den viktigste årsaken til at kvinner ikke ønsker å få (flere) barn? Intervju-personene ble bedt om å velge den viktigste av fem oppgitte grunner.

Nærmere halvparten av kvinnene mente at den viktigste grunnen var at "Barn gjør det vanskeligere for en kvinne å være yrkesaktiv" (figur 3). De peker dermed på den utvidelsen av kvinnerollen som har funnet sted og som innebærer at kvinnene har fått flere livsmål å forfølge.

Også i 1977 ble vanskene med å kombinere barn og yrke ansett som den viktigste hindringen for å få (flere) barn. Andelen som velger denne grunnen i 1988, har imidlertid økt med 12 prosentpoeng. I 1977 var det først og fremst de yngste kvinnene som mente at dette var viktigst, mens denne oppfatningen har bredt seg til alle aldersgrupper i 1988.

I første omgang kan det synes overraskende at nettopp denne begrunnelsen for ikke å få (flere) barn har gått så sterkt fram. I perioden mellom de to undersøkelsene økte barnehagedek-

Figur 3
Viktigste grunn til ikke å ønske (flere) barn. Kvinner 1977 og 1988. Prosent

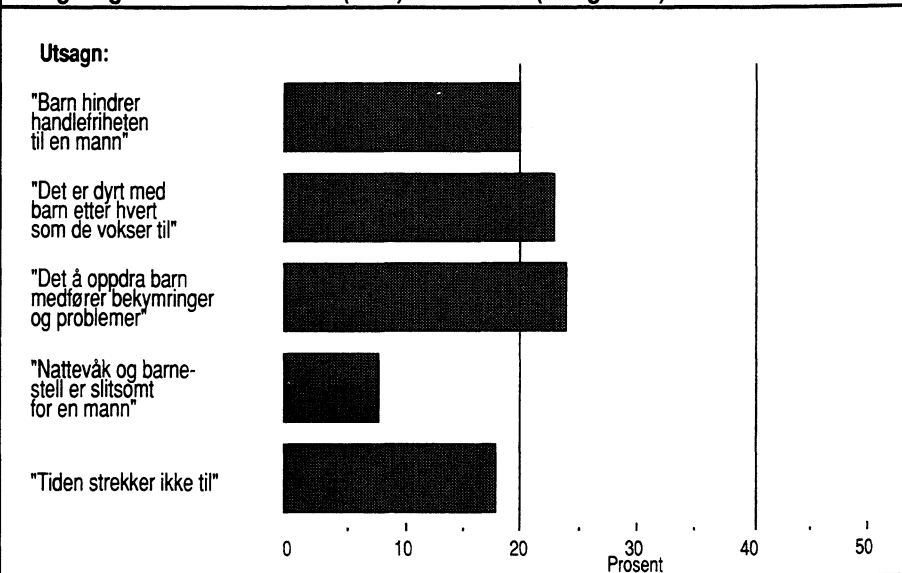
ningen fra 12 til 32 prosent, og svangerskapspermisjonen ble utvidet fra 18 til 20 uker. Husker vi imidlertid at kvinnene i samme tidsrom økte sin yrkesdeltakelse, endret oppfatning om kvinnerollen samtidig som de ikke reduserte sitt barnetallsideal, er det kanskje mindre grunn til å bli forbauset over at konflikten mellom barn og yrkesarbeid framstår som vel så sentral i 1988 som elleve år tidligere.

Den rent faktiske sammenhengen mellom kvinners yrkesaktivitet og

fruktbarhet er ellers omdiskutert (se f.eks. Bernhardt 1991). Trolig var gifte kvinners inntog i yrkeslivet en viktig faktor bak fruktbarhetsnedgangen fra midten av 1960-tallet, selv om det er vanskelig å påvise noen klar sammenheng mellom hvor mye en kvinne har jobbet og hvor mange barn hun har fått (Kravdal 1991).

For øvrig mente noen flere kvinner i 1988 enn i 1977 at de økonomiske byrdene utgjør den viktigste begrunnelsen for ikke å få (flere) barn. Unge kvinner nevner dette oftere enn eldre.

Figur 4
Viktigste grunn til ikke å ønske (flere) barn. Menn (28 og 43 år) 1988. Prosent

I 1988 er det også en noe større andel som nevner at tiden blir for knapp.

Menn angir flere forklaringer

Menn ble også bedt om å velge den viktigste av fem oppgitte grunner til ikke å få (flere) barn. Tre av utsagnene var identiske med kvinnes, mens to var omskrevet slik at de passet bedre for dem. "Barn hindrer handlefriheten til en mann" avløste vansker med å kombinere barn og yrke, og "Nattevåk og barnestell er slitsomt for en mann" kom i stedet for "Svangerskap, fødsler og barnestell er slitsomt for en kvinne".

Om en ser bort fra en viss aldersprofil i svarene, er menns valg bemerkelsesverdig jevnt fordelt mellom de fem mulige utsagnene (figur 4). Bare ett av utsagnene, "Nattevåk og barnestell er slitsomt for en mann", ble vesentlig sjeldnere nevnt enn de øvrige. At menn, i motsetning til kvinner, ikke i samme grad samler seg om én forklaring, faller godt sammen med at menn heller ikke har foretatt noen tilsvarende vidtgående endring i sin kjønnsrolle. Eventuelle konflikter mellom barneomsorg og innsats i lønnet arbeid er dermed (foreløpig) mindre påtrengende for dem. Likevel sier 8 av 10 menn på direkte spørsmål at de tror det har betydning for om kvinnene ønsker flere barn, at deres menn er villige til å ta sin del av barnestellet og husarbeidet. To av ti menn tror dette har "stor betydning", mens seks av ti tror det har "en viss betydning". Kvinnenes svarfordeling er ganske lik menns.

Mer tradisjonelle familieverdier?

Med utgangspunkt i to undersøkelser av holdninger og verdier i Norge, den ene i 1982 og den andre i 1990, er det blitt hevdet at familieverdiene er blitt mer tradisjonelle i 1980-årene (Listhaug 1991). Noen færre anser ekteskapet som umoderne, og noen flere ser fullstendige kjernefamilier som den mest ønskelige familieformen.

I vår undersøkelse er det vanskelig å finne spor av en tilsvarende holdningsendring. Når det gjelder faktisk atferd, viser våre data at ugift samliv er blitt vanligere, tendensen til samlivsbrudd er blitt sterkere og tilbøyeligheten til å inngå ekteskap har av-

tatt. Kvinnene har også fått færre barn i 1988 enn tilsvarende aldersgrupper hadde i 1977 (Statistisk sentralbyrå 1991). Når det gjelder holdninger, viser våre data at bare 8 prosent av befolkningen er absolutt avvisende til samboerforhold og at 16 prosent av kvinnene kunne tenke seg å få et barn alene, dvs. uten å leve i parforhold. For begge disse spørsmålene mangler vi imidlertid data fra 1977 å sammenlikne med. Holdningen til selvbestemt abort er blitt mer aksepterende fra 1977 til 1988, noe som også framgår av de norske verdiundersøkelsene.

Når vi med utgangspunkt i våre data ikke kan bekrefte påstanden om at det har funnet sted en overgang til mer tradisjonelle familieverdier, kan dette rett og slett skyldes at vi mangler spørsmål til å fange opp en slik utvikling.

Tidspunktene for undersøkelsene kan også forklare noe. Dersom omslaget i familieverdier eventuelt fant sted midt på 1980-tallet, vil det være av betydning hvilke tidspunkter som sammenliknes. Om vi f.eks. betrakter andelen borgerlig inngåtte ekteskap som en indikator på utradisjonelle familieverdier, peker tendensen i utradisjonell retning om en sammenlikner 1977 med 1988 (tidspunktene for fruktbarhetsundersøkelsene), mens den peker i tradisjonell retning om en sammenlikner 1982 med 1990 (tidspunktene for verdiundersøkelsene). I 1988 var nemlig andelen borgerlig inngåtte ekteskap 4,6 prosentpoeng høyere enn i 1977. I 1990 var denne andelen 4,6 prosentpoeng lavere enn i 1982. Kurven nådde sitt toppunkt i 1985 – samme år som fruktbarheten begynte å stige her i landet.

1. *Fruktbarhetsundersøkelsen 1977*: Intervjuundersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå i 1977. Landsrepresentativt utvalg på 4 137 kvinner i alderen 18-44 år (født 1933-1959). Frafall 18 prosent.

Familie- og yrkesundersøkelsen 1988: Intervjuundersøkelse utført av Statistisk sentralbyrå i 1988. Oppfølger av Fruktbarhetsundersøkelsen 1977. Landsrepresentativt utvalg på 4 019 kvinner i alderen 20-43 år (født 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968) og 1 543 menn i alder 28 og 43 år (født 1945 og 1960). Frafall 19 prosent.

2. Data for enkeltårskull kommenteres i teksten uten å være gjengitt i figurmater-

ialet. Det samme gjelder i noen grad data for menn. Tabellpublikasjonen fra Familie- og yrkesundersøkelsen 1988 (Statistisk sentralbyrå 1991) inneholder imidlertid alle opplysningene.

Litteratur

Bernhardt, Eva M. (1991): *Working parents in Sweden. An example for Europe*. Demographic Unit, Stockholm University. Paper til Eurostat Conference on Human Resources at the Dawn of the 21st Century, Luxemburg, 27.-29. November.

Hoffman, Lois W. og Martin L. Hoffman (1973): "The Value of Children to Parents". I James T. Fawcett (ed.): *Psychological Perspectives on Population*. Basic Books, New York.

Kravdal, Øystein (1991): *The weak impact of female labour force participation on Norwegian third-birth rates*. Upublisert manus. Statistisk sentralbyrå, Oslo.

Listhaug, Ola (1991): *Norske verdier 1982-1990: Stabilitet og endring*. ISS-rapport nr. 30. Institutt for sosiologi og samfunnskunnskap, Universitetet i Trondheim.

Listhaug, Ola, Anders Todal Jenssen og Hans Terje Mysen (1983): *Values in Norway: Study description and codebook*. ISS-rapport nr. 11. Department of Sociology, University of Trondheim.

Listhaug, Ola og Beate Huseby (1990): *Values in Norway 1990: Study description and codebook*. ISS-rapport nr. 29. Department of Sociology, University of Trondheim.

Pettersson, Thorleif (1991): *Folkrörelsefolk och samhällsförändring*. Upublisert manus. Teologisk institutt, Universitetet i Uppsala.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Familie- og yrkesundersøkelsen 1988*. Norges offisielle statistikk NOS B 959. Oslo-Kongsvinger.

Svein Blom er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og levekår.

Småbarnsforeldre:

Lange dager, men tid til barna

Ragni Hege Kitterød og Stein Opdahl

Både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omdisponert sin arbeidsinnsats betydelig de siste 20 åra. Fedre bruker mindre tid til yrkesarbeid og bidrar mer på hjemmebane, mens mødre har foretatt store tidsmessige forskyvninger i motsatt retning. Det ser ikke ut til at dagens småbarnsforeldre har et mer presset tidsbudsjett enn foreldre for 20 år siden. Ser vi alle småbarnsforeldre under ett, brukes omtrent like mye tid til yrkesarbeid og ulønnet arbeid i dag som ved inngangen til 1970-åra. Men sammensetningen av husholdsarbeidet er vesentlig endret. Vanlig husarbeid er nedprioritert til fordel for aktiv barneomsorg.

Dagliglivet i norske familier har gjennomgått betydelige endringer de siste ti-åra. Både mors- og farsrollen er utvidet og endret. Kvinner deltar stadig mer i forsørgerarbeidet og mannrollen er omdefinert til også å omfatte omsorgsplikter. Utviklingen har konsekvenser for tidsbruk og arbeidsdeling innad i familien og for den tidsmessige koordinering i forhold til samfunnet ellers og har påkalt atskillig oppmerksomhet både fra politikere, forskere og media.

Familieendring i søkelyset

I 1970- og 80-åra fikk familien sin plass på det politiske sakskart. Kvinners yrkesaktivitet, arbeidsdelingen i hjemmet, holdninger til likestilling og endringer i mannrollen ble politisk relevante temaer. Økt tidspress i barnefamilieene, særlig blant småbarnsmødre med inntektsgivende arbeid, har vakt atskillig bekymring. Yrkesaktive foreldres omsorgsansvar er stadig framme i den arbeidstidspolitiske debatten og brukes som argument for kortere daglig arbeidstid i småbarnsfasen. Hensynet til to-inntektsfamiliers behov for et mer fleksibelt

tidsmønster stod også sentralt i diskusjonene om åpningstider og tilgjengelighet i privat og offentlig virksomhet på begynnelsen av 1980-tallet.

Studier av kvinners levekår og livsløp suppleres etter hvert av en spirende mannsforskning og enkelte har påpekt en dreining i familieforskningen fra et morssentrert til et farsentrert perspektiv (Kvande og Brandth 1989). Mens det lenge var vanlig å studere kvinner i familien og menn i yrkeslivet, er forskere nå opptatt av å forstå samspillet mellom yrkes- og familieroller både for menn og kvinner (Ellingsæter 1991). Media kommer stadig med innspill i debatten om kjønnsrolle- og familieendring. Tidligere stod kvinnerollen i fokus. De siste åra har også mannrollen, spesielt farsrollen, engasjert. Men bildet av den nye småbarnsfaren er tvetydig. Samtidig som vi presenteres for en engasjert og nærværende farsfigur, møter vi stadige hjertesukk over fedres lange arbeidstid og manglende bruk av nyvunne permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsel og omsorgsarbeid.

Tidsnyttingsundersøkelser viser endringer i dagliglivet

Denne artikkelen belyser småbarnsforeldres tidsmønster ved hjelp av SSBs tidsnyttingsundersøkelser. Vi viser endringer i 1970- og 80-åra i tid brukt til yrkes- og familiearbeid, arbeidsdeling i og utenfor hjemmet, endringer i samlet arbeidstid samt endringer i det ulønnede arbeidets sammensetning. Dagliglivets organisering vokste fram som eget forskningsfelt på 1980-tallet, og ulike datakilder har gitt omfattende kunnskap om norske familiers hverdag. Men forskningen er ofte basert på inngående undersøkelser av noen utvalgte husholdninger og gir ingen samlet oversikt over tidsbruken i småbarnsfasen. Store kvantitative intervjuundersøkelser er også benyttet, men kartleggingen av hus- og omsorgsarbeid er ofte mangelfull. Dagbokstudier av tidsbruk, såkalte tidsnyttingsundersøkelser, viser endringer i småbarnsforeldres hverdag og livsmønster på bred basis. De gir en samlet oversikt over befolkningens aktivitetsmønster og er en av de viktigste kilder til kunnskap om omfang og fordeling av hus- og omsorgsarbeid. Tid brukt til yrkesarbeid registreres også i andre undersøkelser, f.eks. i SSBs arbeidskraftsundersøkelser, men bare studier som kartlegger alle typer aktiviteter gjør det mulig å se tidsbruk til ulike gjøremål i sammenheng.

Generelle endringstendenser i befolkningens tidsbruk er beskrevet tidligere¹. Det har skjedd store forskyvninger mellom menn og kvinner og mellom folk i ulike aldersgrupper og familiefaser. Kjønnsforskjellene er redusert, mens aldersforskjellene har

Hva er tidsnyttingsundersøkelser?

Tidsnyttingsundersøkelser viser hvor mye tid vi bruker til ulike aktiviteter, sammen med ulike personer og på ulike steder. Opplysningene samles inn ved hjelp av dagbøker og spørreskjema. Et utvalg av personer noterer sine gjøremål i en dagbok som dekker to døgn. Datainnsamlingen er spredd over et helt år. Dermed gir undersøkelsene et tverrsnittsbilde av folks dagligliv i 12 måneder. Vi skiller mellom vel 100 ulike aktiviteter². I denne artikkelen brukes en svært grov klassifisering.

SSB har gjennomført tre slike undersøkelser, i 1971-72, i 1980-81 og i 1990-91. For enkelthets skyld bruker vi her tidsangivelsene 1970, -80 og -90.

Inntektsgivende arbeid

Tid brukt til yrkesarbeid og gjøremål i tilknytning til dette kalles her inntektsgivende arbeid. Arbeidsreiser og pauser er inkludert. Det er tiden folk faktisk utfører yrkesarbeid som er registrert, ikke avtalt eller vanlig arbeidstid. Fravær fra jobben pga. sykdom eller andre forhold regnes ikke med, heller ikke private ærend i arbeidstiden.

Husholdsarbeid

Husholdsarbeid utføres på ulønnet basis³ og oftest for egen husholdning og omfatter vanlig husarbeid, vedlikeholdsarbeid, omsorgsarbeid, kjøp av varer og tjenester samt reiser i forbindelse med innkjøp og ærend. Undersøkelsene viser hvor mye tid som faktisk brukes til slike gjøremål, men gir ikke opplysninger om effektivitet og kvalitet eller om hva og hvor mye som produseres.

Utdanning

Her inngår tid brukt til skolegang, studier og lekser.

Samlet arbeidstid

Samlet arbeidstid er summen av tid brukt til inntektsgivende arbeid, husholdsarbeid og utdanning.

Tidsbruk beskrives med gjennomsnittstall

Det er ikke enkeltpersoners, men grupper tidsbruk som belyses. Aktivitetsmønsteret beskrives med gjennomsnittstall. Tallene viser gjennomsnittlig tidsbruk pr. dag. Gjennomsnitt pr. uke får man ved å multiplisere med 7. Tallene omfatter både personer som har utført en aktivitet i løpet av en dag og personer som ikke har utført aktiviteten. Mengden tid brukt avhenger derfor både av andelen som utfører ulike gjøremål og av tidsbruken blant utøverne. Aktivitetsmønsteret varierer over året og mellom ulike ukedager. Beregningene i det følgende er gjennomsnitt for hele året.

Endringer kan skyldes både endret gruppesammensetning og endret tidsbruk

Endringer kan skyldes forandringer i grupper sammensetning eller endringer i undergrupper tidsbruk. Eksempelvis vil en økning i andel yrkesaktive mødre bidra til at yrkesaktive mødres tidsbruk veier tyngre i de aggregerte gjennomsnittene. Gjennomsnittene for mødre som gruppe vil da endres, selv om både yrkesaktive og ikke-yrkesaktive bruker tiden som før. Gjennomsnittstallene vil også endres hvis bestemte kategorier småbarnsforeldre endrer sin tidsbruk.

De aggregerte resultatene kan skjule forskjyllinger mellom ulike grupper. Endringer blant fedre kan oppveies av motsatte utviklingsstrekk blant mødre slik at endringene for alle småbarnsforeldre sett under ett blir små.

Personutvalg, ikke husholdningsutvalg

Undersøkelsen er basert på et utvalg av enkeltpersoner. Vi har derfor ikke opplysninger om tidsbruk på husholdningsnivå, bare for ulike grupper av personer. Når vi viser arbeidsdelingen blant småbarnsforeldre, må vi derfor se tidsbruken blant fedre som gruppe i forhold til tidsbruken blant mødre som gruppe. Arbeidsdelingen varierer selvsagt fra par til par, men dette fanges ikke opp i undersøkelsen.

Småbarnsforeldre

Som småbarnsforeldre regnes gifte eller samboende med minst ett barn i alderen 0-6 år i husholdningen. Aleneforeldres tidbruk er ikke tema her.

Tallene viser ikke variasjon innen grupper

Det er selvsagt stor variasjon i småbarnsforeldres tidsbruk. Gjennomsnittstallene dekker over denne variasjonen, men egner seg godt til å sammenligne tidsbruken i ulike grupper og til forskjellige aktiviteter.

blitt større. Småbarnsforeldres aktivitetsmønster er spesielt på flere måter. Når både mor og far skal etablere seg i familie- og yrkesliv, kan hverdagen lett bli ganske hektisk. Dobbeltarbeid er ikke lenger bare et kvinnefenomen. Enkelte har karakterisert småbarnsfasen som en livsfaseklemme pga. den travelheten mange opplever. Men har dagens småbarnsforeldre større tidspress enn 1970-åras? Er mødrenes økte yrkesaktivitet oppveid av en reduksjon i tiden brukt til husholdsarbeid, eller trer far støttende til på hjemmebane? Den kjønnsmessige ar-

beidsdelingen i og utenfor hjemmet er blitt mindre spesialisert, men hvor omfattende er endringene? Er forandringene i farsrollen så store at de gir seg tidsmessige utslag, og hvilke typer familiearbeid er det eventuelt fedre engasjerer seg i?

For å belyse disse spørsmålene ser vi på tid brukt til inntektsgivende arbeid og husholdsarbeid og på samlet arbeidstid. Både betalt og ubetalt arbeid er samfunnsmessig nødvendig og trengs i de fleste husholdninger. Begge former for arbeid representerer sterke forpliktelser. Også skolegang

og studier legger føringer på tidsbruken og er med å bestemme hvor mye tid som kan disponeres til fritid og rekreasjon. Ser vi alle forpliktelser til arbeid og utdanning under ett, får vi et inntrykk av den samlede arbeidstiden.

Mange forhold kan ha virket inn på småbarnsforeldres tidsbruk til yrkes- og familiearbeid. I 1976 ble den lovbestemte ukentlige normalarbeidstiden satt ned fra 42 1/2 til 40 timer pr. uke. Arbeidsmiljøloven av 1977 satte begrensninger for overtidarbeid. Permisjonsrettigheter i forbindelse med fødsel og barneomsorg ble utvidet, og utbyggingen av den lønnede svangerskapspermisjonen fortsatte på 1980-tallet. I 1987 fikk vi en generell arbeidstidsforkortelse fra 40 til 37 1/2 time pr. uke. Den gjaldt i første rekke arbeidere som hadde avtale om lengre arbeidstid enn funksjonærer.

Kvinnesysselsettingen har økt betraktelig. I 1980-åra skjedde nyrekrutteringen også blant småbarnsmødre (Kjeldstad 1991). Samtidig er det registrert en økning i menns overtids- og ekstraarbeid. Dette gjelder også fedre med barn under skolealder.

Mens kvinner har engasjert seg mer utenfor hjemmet, møter menn forventninger om større innsats i familien. Det har også vært et visst politisk initiativ for å endre menns familierolle. På slutten av 1980-tallet brakte Mannrolleutvalget menns perspektiv sterkere inn i likestillingsdebatten og oppfordret fedre til å bidra mer hjemme, finne sin egen definisjon av farsrollen og gi farsskapet nytt innhold (NOU 1991:3). Folk har blitt mer positive til likestilling (Holter 1989), men holdningsendringer innebærer ikke automatisk endringer i handlingsmønsteret.

Grensene mellom betalt og ubetalt arbeid er forskjøvet. Mye arbeid som tidligere ble utført i husholdningen, er overført til markedsproduksjon eller offentlig tjenesteproduksjon. Mange forbruksvarer framstilles industrielt. Stadig flere barn har tilsyn utenfor hjemmet: I 1970 hadde bare 3 prosent av alle barn under skolealder plass i barnehage. I 1990 var andelen 36. Flere har fått tekniske hjelpemidler i husholdningen og synet på hva som er akseptabel standard i hjemmet

er trolig endret. Muligens organiseres hverdagen mer effektivt når begge foreldre er yrkesaktive og tiden til disposisjon for hjemmearbeid er knapp. Det ser imidlertid ikke ut til at leid hjelp i hjemmet er vanligere blant dagens enn blant 1970-åras småbarnsforeldre⁴.

Fedre: Mindre yrkesarbeid, mer husholdsarbeid

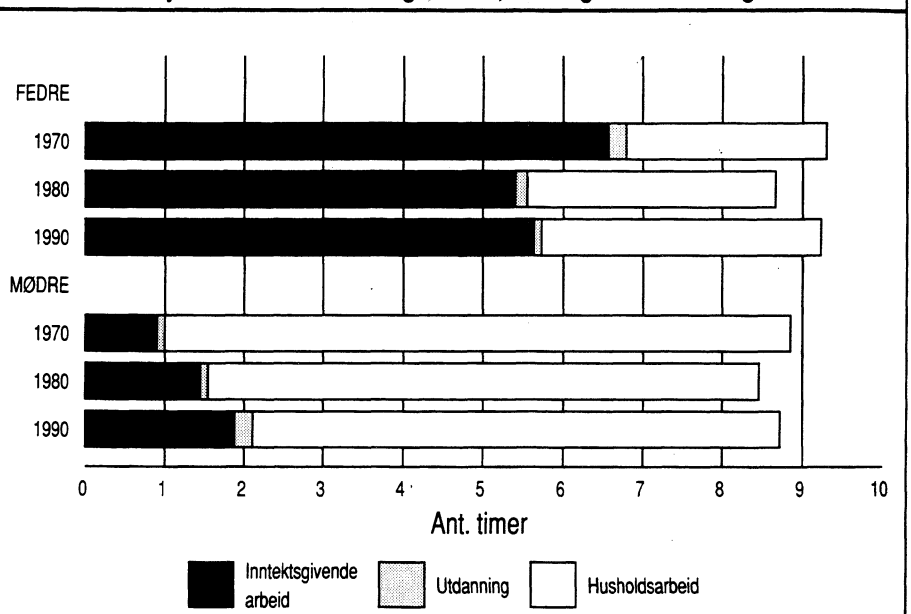
Dagens småbarnsfedre bruker tiden annerledes enn småbarnsfedre for 20 år siden. Den samlede arbeidstiden er omtrent uendret, men arbeidsinnsatsen disponeres på en annen måte (figur 1). Det har skjedd en tidsmessig forskyvning mellom inntektsgivende og ulønnet arbeid slik at yrkesarbeidet utgjør en mindre andel av den samlede arbeidsinnsatsen i dag enn for 20 år siden. I 1970 bestod hele 70 prosent av småbarnsfedres forpliktete tid av yrkesarbeid. I dag er andelen 61 prosent. Husholdsarbeidets andel av den samlede arbeidstiden har økt fra 27 til 38 prosent.

I gjennomsnitt bruker dagens småbarnsfedre vel 5 1/2 time pr. dag til inntektsgivende arbeid⁵. Dette er en reduksjon på nesten 1 time i forhold til 1970, men utviklingens retning har variert i perioden. En markert nedgang i 1970-åra ble fulgt av en svak økning i 1980-åra⁶. Utviklingen på 1970-tallet skyldtes først og fremst at de yrkesaktive fikk kortere arbeidstid, ikke reduserte yrkesprosenten og må sees i sammenheng med 1970-års omfattende arbeidstidsrefomer. Også i 1980-åra fikk vi som nevnt en del endringer i arbeidstidsbestemmelsene, men på tross av redusert normalarbeidsdag ser det altså ut til at 1980-tallet brakte en svak økning i småbarnsfedres tid brukt til inntektsgivende arbeid. Utviklingen skyldes ikke økte yrkesprosenten, men er trolig et resultat av mer overtids- og ekstraarbeid.

Småbarnsfedre bruker i dag 3 1/2 time i gjennomsnitt pr. dag til husholdsarbeid. Dette er 1 time mer enn i 1970, og økningen tilsvarer omtrent reduksjonen i yrkesarbeidet. Utviklingen gikk i samme retning både på 1970- og 1980-tallet, men var mest markert i første halvdel av perioden.

Figur 1

Samlet arbeidstid fordelt på ulike typer arbeid. Tall for småbarnsfedre og småbarnsmødre. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

Mødre: Mer yrkesarbeid, mindre husholdsarbeid

Også småbarnsmødres dagligliv er betydelig forandret. Dette gir seg utslag i endret tidsbruk, og endringene er noe mer omfattende blant mødre enn blant fedre. I likhet med småbarnsfedre har småbarnsmødrene foretatt store tidsmessige forskyvninger mellom yrkes- og husholdsarbeid, men utviklingen har gått i motsatt retning. I 1970 utgjorde yrkesarbeidet bare 10 prosent av småbarnsmødres samlede forpliktete tid. I 1990 var andelen 22 prosent. Husholdsarbeidets andel av den samlede arbeidstiden gikk ned fra 89 til 76 prosent i samme periode. På tross av betydelig omdisponering av arbeidsinnsatsen har dagens småbarnsmødre omtrent like lang samlet arbeidstid som småbarnsmødre ved inngangen til 1970-åra.

Mødre med barn under skolealder har svakere tilknytning til yrkeslivet enn andre kvinner, men forskjellene er mindre enn før. Omsorg for barn begrenser ikke kvinners yrkesaktivitet i samme grad som tidligere. Småbarnsmødre bruker i gjennomsnitt 1 time og 53 minutter pr. dag til inntektsgivende arbeid. Dette er en økning på om lag 1 time i forhold til 1970, og utviklingen hadde samme retning og

omtrent samme styrke både på 1970- og 80-tallet. Endringen skyldes først og fremst at relativt flere har gått ut i yrkeslivet, og bare i liten grad økt arbeidstid blant de yrkesaktive. Deltidsarbeid har gjort det mulig for kvinner å kombinere yrkes- og familieliv uten altfor store omkostninger og mange småbarnsmødre har valgt en slik tilpasning. Mens andre datakilder viser at andelen småbarnsmødre med heltidsarbeid økte i 1980-åra (Kjeldstad 1991), viser tidsnyttingsstall bare en svak økning i gjennomsnittlig tid brukt til inntektsgivende arbeid pr. yrkesaktiv småbarnsmor⁷. Når endringen er såvidt liten, kan dette ha sammenheng med at normalarbeidstiden er redusert og den lønnede svangerskapspermisjonen utvidet. Mødre med svangerskapspermisjon regner seg som yrkesaktive, men utførte ikke yrkesarbeid i den tiden de førte dagbok.

Ikke uventet bruker mødre med barn under skolealder atskillig mer tid til ulønnet arbeid enn kvinner i andre livsfaser, men i likhet med med kvinner flest har også de skåret kraftig ned på tiden brukt til husholdsarbeid de siste 20 åra. Dagens småbarnsmødre bruker vel 6 1/2 time pr. dag til ulønnet arbeid. Dette er en reduk-

Tabell 1. Tid brukt til inntektsgivende arbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre, kjønnsforskjeller¹ og endringer i kjønnsforskjeller. Gjennomsnitt for alle dager, 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

	Tidsbruk			Endringer		
	1970	1980	1990	1970-80	1980-90	1970-90
Småbarnsfedre	6.34	5.24	5.38	+1.10*	+0.14	+0.56*
Småbarnsmødre	0.54	1.27	1.53	+0.33*	+0.26	+0.59*
Kjønnsforskjell	5.40*	3.57*	3.45*	+1.43*	+0.12	+1.55*

¹Kjønnsforskjeller er regnet som fedres tid ÷ mødres tid
Statistisk signifikant på 10-prosentnivå ifølge T-test.

Tabell 2. Tid brukt til husholdsarbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre, kjønnsforskjeller¹ og endringer i kjønnsforskjeller. Gjennomsnitt for alle dager, 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

	Tidsbruk			Endringer		
	1970	1980	1990	1970-80	1980-90	1970-90
Småbarnsfedre	2.31	3.07	3.30	+0.36*	+0.23	+0.59*
Småbarnsmødre	7.51	6.55	6.37	+0.56	+0.18	+1.14*
Kjønnsforskjell	5.20*	3.48*	3.07*	+1.32*	+0.41	+2.13*

¹Kjønnsforskjeller er regnet som mødres tid ÷ fedres tid
Statistisk signifikant på 10-prosentnivå ifølge T-test.

sjon på 1 time og 14 minutter i forhold til 1970. Nedgangen var mest markert i første del av perioden.

Utjevning av kjønnsforskjeller

Utviklingen i retning av et mer likestilt samfunn er beskrevet som en prosess med tre nødvendige faser (Skrede 1986). I første fase rettes oppmerksomheten mot kvinners mulighet for å kombinere yrkes- og familiepplikter, i annen fase mot nedbryting av kjønnsforskjeller på arbeidsmarkedet og i tredje fase mot en jevnere kjønnsmessig fordeling av alt arbeid i samfunnet, både det som er betalt og det som utføres på ubetalt basis⁸.

Den kjønnsmessige delingen av yrkes- og familiearbeid er fremdeles langt mer markert blant småbarnsforeldre enn blant menn og kvinner i andre familiefaser, men de siste 20 åra har gitt en betydelig utjevning også blant foreldre med barn under skolealder. Ettersom både småbarnsfedre og småbarnsmødre har omdisponert sin arbeidsinnsats, er kjønnsforskjellene i tidsbruk betydelig redusert (tabell 1 og 2). Utjevningen er noe større når det gjelder tid brukt til husholdsarbeid enn når det gjelder tid

brukt til inntektsgivende arbeid. Forskjellene mellom fedres og mødres tid brukt til ulønnet arbeid er redusert med 42 prosent siden begynnelsen av 1970-tallet, og kjønnsforskjellene i tid brukt til yrkesarbeid ble redusert med 34 prosent i samme periode. Endringene var størst på 1970-tallet. 1980-åras utvikling var en fortsettelse av utviklingen i 1970-åra, men i langt svakere form. Dette stemmer med resultater fra andre undersøkelser (Fløtten 1991). Utjevningstendensen skyldes både en forskyvning i retning av nye yrkesmønstre og en endring av tidsbruken blant par med bestemte yrkeskombinasjoner.

Ser vi den voksne befolkning under ett, finner vi en begynnende omfordeling av yrkesarbeidet ettersom kvinner bruker mer tid i yrkeslivet i dag enn ved inngangen til 1970-åra, mens menn bruker mindre. Utjevningen i tiden brukt til husholdsarbeid skyldes derimot hovedsakelig en reduksjon blant kvinner, ikke en økning blant menn. For småbarnsforeldrenes vedkommende har det skjedd en begynnende omfordeling også av det ulønnede arbeidet. Riktignok er reduksjonen i mødres tid brukt til husholdsar-

beid noe større enn økningen blant fedre, men endringen i fedres tidsbruk har bidratt betraktelig til den utjevningen som har funnet sted. Ved siden av menn i pensjonsalder er småbarnsfedre blant de grupper av menn som har økt sitt tidsmessige engasjement i hjem og familie mest de siste 20 åra. Både mødre og fedre har altså blitt dobbeltarbeidende i den forstand at de utfører såvel yrkesarbeid som ulønnet arbeid, men på tross av en betydelige utjevning står mødrene fremdeles for hovedtyngden av husholdsarbeidet, mens fedrene står for det vesentlige av forsørgerarbeidet.

Travlere dager?

Både forskere og forvaltning har det siste ti-året vært opptatt av problemer vedrørende tidspress, tilgjengelighet og tidskoordinerings i toinntektsfamilier. Allerede i begynnelsen av 1970-åra ble tidsmessige problemer i forbindelse med gifte kvinners yrkesaktivitet problematisert i offentlige dokumenter (Langstidsprogrammet 1974-77, Spesialanalyse 5), men først på 1980-tallet kom tidspressproblematikken for alvor på den politiske dagsorden (Berg m. fl. 1990). Både Åpningstidsutvalget (NOU 1984:13) og Arbeidstidsutvalget (NOU 1987:9A og 9B) diskuterte de vansker som oppstår når både kvinner og menn skal kombinere familie- og yrkesliv. Dels rettet man oppmerksomheten mot problemer tilknyttet tidskoordinerings mellom familien og samfunnet ellers, og dels mot problemer tilknyttet økt tidspress, særlig for dobbeltarbeidende kvinner. Spesielt har 1980-åras utvikling med økt overtidsarbeid blant småbarnsfedre og sterkere innslag av heltidsarbeid og lang deltid blant mødre, gitt opphav til bekymring for hektiske hverdager og stort tidspress i småbarnsfasen.

Tidsnyttingsundersøkelsene tyder imidlertid ikke på at dagens småbarnsforeldre har et mer presset tidsbudsjett enn småbarnsforeldre for 20 år siden. Som nevnt fikk både småbarnsfedre og småbarnsmødre kortere samlet arbeidstid i løpet av 1970-åra, men opplevde en økning i 1980-åra. Resultatet er at dagens mønstre skiller seg lite fra situasjonen i 1970. For

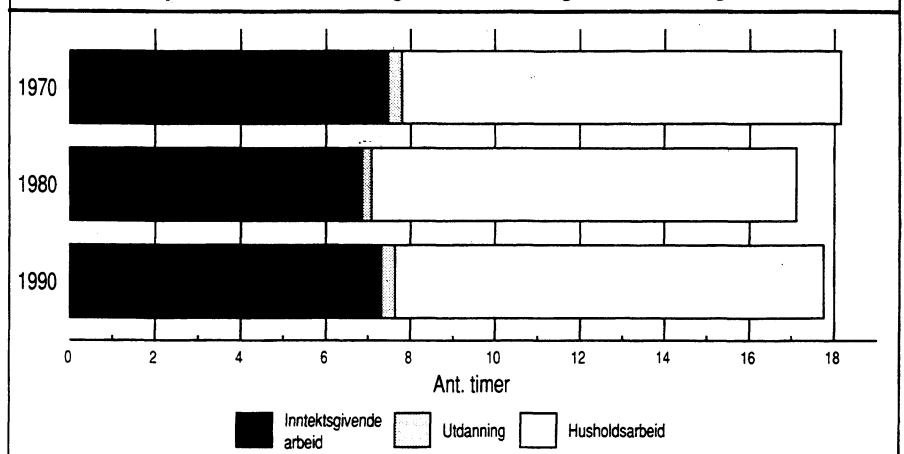
fedres vedkommende skyldtes 1970-åras utvikling at reduksjonen i tiden brukt til yrkesarbeid var større enn økningen i tiden brukt til husholdsarbeid. Utviklingen blant mødre hadde sammenheng med den kraftige reduksjonen i husholdsarbeidet. Når den samlede arbeidstiden gikk opp på 1980-tallet, hadde dette for fedres vedkommende sammenheng med større engasjement både i familie- og yrkesliv, og for mødres med at økningen i tiden brukt til yrkesarbeid var mer omfattende enn reduksjonen i tiden brukt til ulønnet arbeid. Selv om både fedre og mødre har omdisponert sin arbeidsinnsats, er den totale forpliktete tiden altså på samme nivå i dag som ved inngangen til 1970-åra.

Ser vi fars og mors tidsbruk i sammenheng, får vi et inntrykk av endringene i familien. Vi minner igjen om at vi ikke har tall på husholdningsnivå, men bruker summen av gjennomsnittene for fedre og mødre. Tallene gjelder for småbarnsforeldre som gruppe og ikke for det enkelte foreldrepår. Forskyvningene i småbarnsfedres tidsbruk oppveies av omdisponeringen blant mødre. Ser vi alle gifte småbarnsforeldre under ett, er den samlede arbeidstiden omtrent uendret og det tidsmessige forholdet mellom yrkes- og husholdsarbeid omtrent det samme i dag som for 20 år siden (figur 2). Men både utviklingstakten og endringenes retning har variert i 20-årsperioden. 1970-åras nedgang i samlet arbeidstid ble fulgt av en økning på 1980-tallet. Tiden brukt til yrkesarbeid ble redusert i 1970-åra, men økte tilsvarende i 1980-åra. Svingningene i tiden brukt til husholdsarbeid er mindre. 1970-åras nedgang flatet ut i påfølgende ti-år. Resultatet er at dagens småbarnsfamilier bruker nesten like mye tid til husholdsarbeid som småbarnsfamilier for 20 år siden. Forskjellen er bare 15 minutter pr. dag eller 1 time og 45 minutter pr. uke. Sett på bakgrunn av at langt flere har fått tekniske hjelpemidler i husholdningen og at barnehageutbyggingen har vært betydelig, er dette en overraskende utvikling.

Men selv om dagens småbarnsforeldre har nesten like lang samlet arbeidstid som småbarnsforeldre ved

Figur 2

Summen av småbarnsfedres og småbarnsmødres samlede arbeidstid fordelt på ulike typer arbeid. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

inngangen til 1970-åra, ser hverdagen annerledes ut. Ektefellenes arbeidsdeling er mindre spesialisert. Til tross for visse oppmykingstendenser er tidsmønsteret i samfunnet fremdeles i stor grad basert på en tradisjonell kjønnsmessig arbeidsdeling (Berg m. fl. 1990). Utvidede åpningstider i barnehager og forretninger samt innføring av fleksitid i deler av yrkeslivet har gjort det lettere å kombinere familie og yrkesarbeid. Men fremdeles kan organisering og koordinering av arbeidstider, arbeidsreiser, tilsynsordninger, innkjøp, husarbeid, barneomsorg og eventuelle fritidsaktiviteter by på problemer når både mor og far tilbringer deler av dagen utenfor hjemmet.

Lengst samlet arbeidstid når både mor og far har full jobb

En yrkestilpasning med to fulltidsarbeidende småbarnsforeldre er blitt relativt vanlig. Om lag 30 prosent har en slik kombinasjon. For 20 år siden oversteg andelen såvidt 10 prosent. Utbredelsen av dette yrkesmønsteret er et 80-tallsfenomen. Kombinasjonen med far i full jobb og mor på deltid vokste fram i 1970-åra. I 1970 var mønsteret med fulltids yrkesarbeidende far og hjemmearbeidende mor den vanligste tilpasningen. Om lag 7 av 10 småbarnsforeldre hadde en slik arbeidsdeling. I 1990 gjaldt dette knapt 3 av 10.

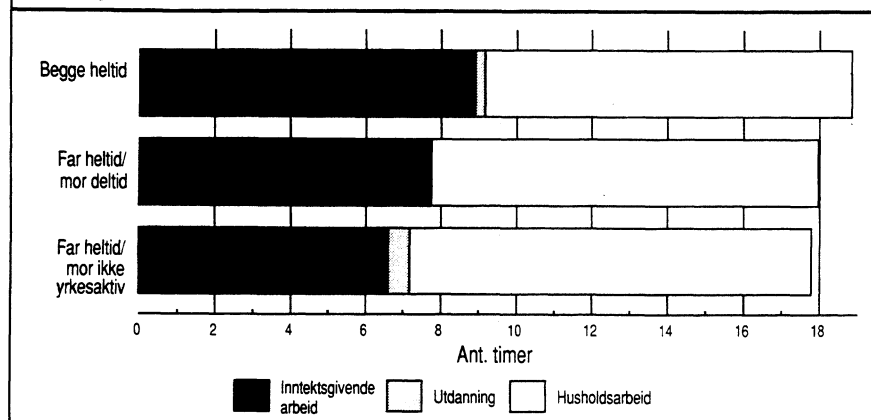
Småbarnsforeldres samlede arbeidstid varierer med ektefellenes yrkestil-

pasning, men forskjellene mellom fulltidsarbeidende par og par med mer tradisjonelle yrkeskombinasjoner er mindre enn vi kanskje kunne vente. Summen av foreldrenes samlede forpliktete tid er lengst når begge ektefeller er yrkesaktive på heltid, nærmere 19 timer i gjennomsnitt pr. dag (figur 3). En far i full jobb og en mor på deltid gir en samlet arbeidstid på om lag 18 timer pr. dag. Omtrent det samme gjelder for par hvor far har full jobb og mor er hjemmearbeidende. Det mest markerte skillet går altså mellom par med to fulle jobber og par med andre yrkesmønstre. Når forskjellen ikke utgjør mer enn om lag 1 time i gjennomsnitt pr. dag, har dette sammenheng med at tiden brukt til husholdsarbeid beskjæres i to-inntekstfamilier. Når begge er yrkesaktive på heltid, utgjør husholdsarbeidet omtrent halvparten av parets samlede arbeidstid. Er mor hjemmearbeidende, er tilsvarende andel 60 prosent.

Hvilke yrkesmønstre gir far og mor lik samlet arbeidstid

Dobbeltarbeid og tidspress kobles oftere til kvinne- enn til mannrollen. Det er en vanlig antakelse at mødre i større grad enn fedre bærer byrdene ved å kombinere yrkes- og familiearbeid, særlig hvis de har full jobb. Den tidsmessige arbeidsdelingen varierer med ektefellenes yrkestilpasning, og mønsteret endres over tid. Yrkeskombinasjoner som i tidligere innebar

Figur 3
Summen av småbarnsfedres og småbarnsmødres samlede arbeidstid fordelt på ulike typer arbeid. Tall for par med ulike yrkestilpasninger. Gjennomsnitt for alle dager. 1990. Timer og minutter

merarbeid¹⁰ for mødre, gir i dag lik samlet arbeidstid¹¹.

1970-åras utvikling da kvinner hovedsakelig ble rekruttert til yrkeslivet som deltidsarbeidere, ble gjerne sett som en rasjonell tilpasning ettersom denne kombinasjonen av yrkes- og familiearbeid gav kvinner og menn omtrent like lang samlet arbeidstid (Lingsom og Ellingsæter 1983). Tidsnyttingsundersøkelsene understøtter

en slik oppfatning. Både i 1970, -80 og -90 innebar dette yrkesmønsteret omtrent lik samlet forpliktet tid for småbarnsfedre og småbarnsmødre. Den samlede arbeidstiden har imidlertid økt for par hvor far har full jobb og mor jobber deltid (figur 4). For fedre har økningen sammenheng med større deltakelse i familiearbeidet. Fedre i par med en heltids-/deltidskombinasjon bruker mer tid til ulønnet arbeid i dag enn fedre med tilsvarende yrkestilpasning gjorde i 1970. For mødre skyldes økningen i samlet arbeidstid et større tidsmessig engasjement både utenfor og innenfor hjemmet.

Ser vi den voksne befolkning under ett, har full jobb gjerne gitt kvinner lengre samlet arbeidstid enn menn. Dette merarbeidet ble imidlertid redusert både i 1970- og -80-åra. I dag innebærer en yrkestilpasning med to ektefeller i full jobb at både menn og kvinner har en gjennomsnittlig samlet arbeidstid på omtrent 9 timer pr. dag. Utviklingen blant småbarnsforeldre skiller seg noe fra mønsteret i befolkningen generelt. Heltidsarbeidende småbarnsmødre i 1970 hadde ikke merarbeid i forhold til småbarnsfedrene, men både fedre og mødre hadde forholdsvis lang samlet arbeidstid, vel 10 timer i gjennomsnitt pr. dag. 1970-åras utvikling innebar imidlertid at fedre i slike parforhold reduserte sin samlede arbeidstid mer enn mødrene, og resultatet var at det oppstod en markert kjønnsforskjell. I 1980

hadde småbarnsmødre i par med to fulle jobber et betydelig merarbeid i forhold til småbarnsfedrene. I dag er kjønnsforskjellene på dette området redusert og har endret retning. Fedre i slike parforhold økte sin samlede arbeidstid betydelig i løpet av 1980-åra, mens det faktisk var en viss reduksjon blant småbarnsmødre. Dermed har fedre fått et visst merarbeid i forhold til mødre.

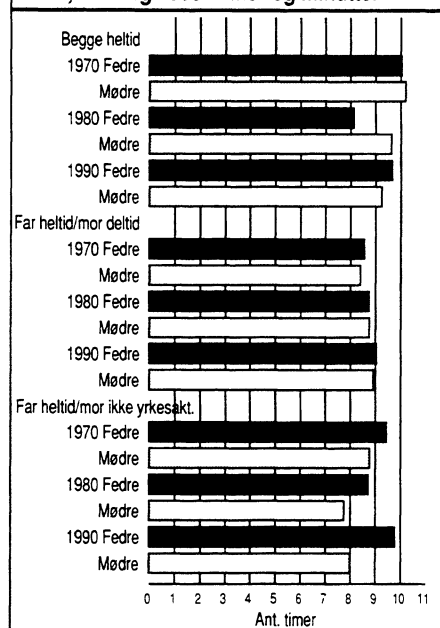
En tilpasning med far i full jobb og mor som hjemmearbeidende på heltid gir lengre samlet arbeidstid for far enn for mor. Da fedre i slike parforhold har økt sin samlede arbeidstid, mens mødre har redusert sin, har dette merarbeidet økt betydelig siden 1970 og utgjør i dag om lag 1 time og 3 kvarter pr. dag. Økningen i fedres samlede arbeidstid skyldes først og fremst større engasjement på hjemmearbeid, mens nedgangen blant mødre skyldes nedskjæringer i tiden brukt til husholdsarbeid. Et slikt yrkesmønster er imidlertid atskillig sjeldnere i dag enn for 20 år siden og det er grunn til å tro at dagens hjemmearbeidende mødre betrakter sin situasjon som mer midlertidig enn 1970-åras heltidshusmødre. I dag har de fleste hatt, og regner med å få, en viss tilknytning til yrkeslivet.

Legges rettferdighetsbetraktninger om lik arbeidsdeling til grunn, er det altså ikke bare deltidsarbeid som er en fornuftig tilpasning. Også heltidsarbeid innebærer noenlunde samme mengde forpliktet tid for begge foreldre, men denne yrkeskombinasjonen gir lange arbeidsdager. Bare en tradisjonell arbeidsdeling med far som fulltids forsørger og mor på full tid hjemme medfører betydelig merarbeid for en av partene.

Endringer i husholdsarbeidet: Mer omsorg, mindre husarbeid

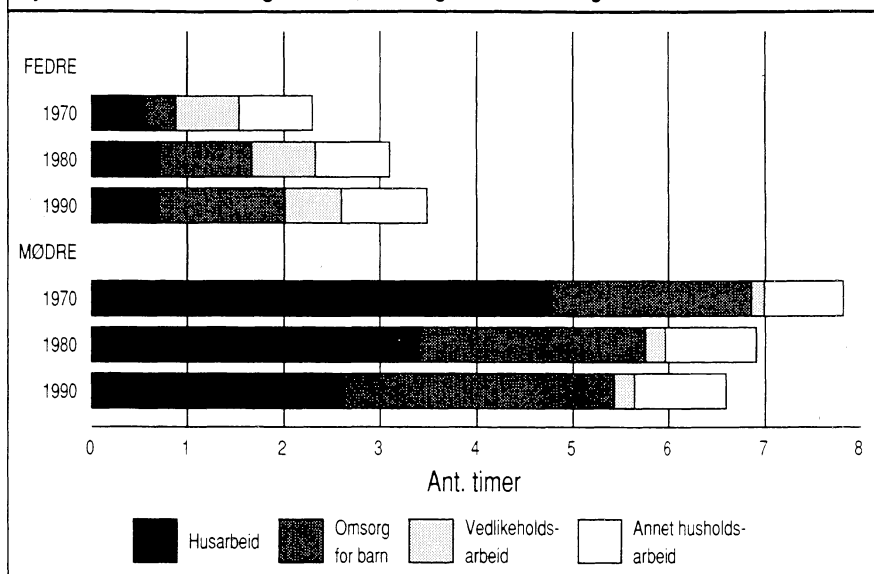
Forandringene i småbarnsfedres og småbarnsmødres husholdsarbeid består ikke bare i endringer i samlet tidsinnsats. Også sammensetningen av husholdsarbeidet er forandret. Her skiller vi mellom fire typer ulønnet arbeid: Vanlig husarbeid som matlagning, rengjøring o.l., omsorgsarbeid for barn¹², vedlikeholdsarbeid samt en restkategori som omfatter andre former for ulønnet arbeid. Både blant

Figur 4
Samlet arbeidstid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre i par med ulike yrkestilpasninger. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

Figur 5

Tid brukt til ulike typer husholdsarbeid blant småbarnsfedre og småbarnsmødre. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

fedre og mødre utgjør barneomsorgen en langt større andel av husholdsarbeidet nå enn for 20 år siden, mens det rutinepregede husarbeidet er betydelig redusert. Denne omprioriteringen er i tråd med utviklingen i andre land (Niemi og Pääkkönen 1990). Reduksjonen i mødres husholdsarbeid består først og fremst i en drastisk beskjæring av tiden brukt til vanlig husarbeid (figur 5). Dagens småbarnsmødre bruker vel 2 timer mindre pr. dag eller vel 15 timer mindre pr. uke til vanlig husarbeid enn 1970-

åras mødre. Derimot bruker de langt mer tid til aktiv omsorg for barn. Nedskjæringene blant mødre er ikke oppveid av en økning blant fedre. Når dagens småbarnsfedre bruker mer tid til husholdsarbeid enn fedre for 20 år siden, skyldes dette først og fremst at de bruker mer tid på barna. Endringene i farsrollen består altså ikke i at fedre tilbringer mer tid ved komfyr og oppvaskbenk, men i mer aktiv deltakelse i omsorgsarbeidet.

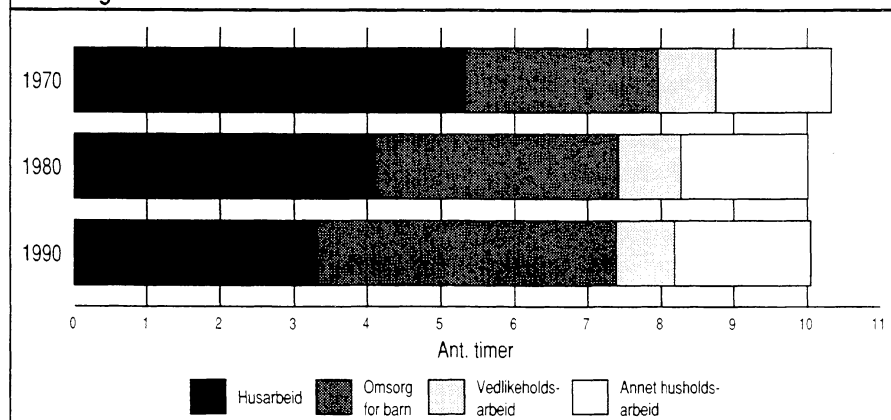
Ser vi mors og fars tidsbruk i sammenheng, kommer forskyvningene

mellem hus- og omsorgsarbeid enda klarere fram. Selv om summen av småbarnsforeldres tid brukt til husholdsarbeid har vært ganske stabil de siste 20 år, er sammensetningen av det ulønnede arbeidet vesentlig endret. Dagens småbarnsforeldre bruker i gjennomsnitt 2 timer mindre pr. dag til rutinepreget husarbeid enn foreldre ved inngangen til 1970-åra (figur 6). Tiden brukt til barneomsorg har derimot økt med om lag 1 1/2 time¹³. Vanlig husarbeid utgjorde bare 33 prosent av alt husholdsarbeid i 1990 mot 51 prosent i 1970. Barneomsorgens andel er økt fra 25 til 41 prosent i samme periode.

Når vi vet at langt flere barn har begynt i barnehage og at mødre har engasjert seg mer i yrkeslivet, er dette en bemerkelsesverdig tendens. Trolig har den sammenheng med endringer i synet på og utformingen av foreldrerollen. Utviklingen tyder på at dagens foreldre involverer seg sterkere i barnas dagligliv enn 1970-åras foreldre, og at vanlig tilsyn er erstattet av mer aktivt engasjement. Omdefineringen av hva det innebærer å være foreldre medfører forventninger om at far og mor ikke lenger bare skal sørge for praktisk stell å pleie, men mer aktivt bør stimulere barns psykiske og sosiale utvikling. Når nærmiljøet oppfattes som en utrygg lekeplass, blir det foreldrenes oppgave å administrere barna inn i trygge omgivelser (Frønes 1989). Nedskjæringen av rutinepreget husarbeid har gjort det mulig for foreldre å fylle denne rollen uten å øke sin samlede arbeidstid.

Figur 6

Summen av småbarnsfedres og småbarnsmødres tid brukt til husholdsarbeid fordelt på ulike oppgaver. Gjennomsnitt for alle dager. 1970, 1980 og 1990. Timer og minutter

1. 1970-åras endringer er beskrevet i Lingsom og Ellingsæter 1983. Endringer 1970-90 belyses i Haraldsen og Kitterød 1992.

2. En nærmere beskrivelse av hvordan undersøkelsene er gjennomført finnes i NOS C10, Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90.

3. Noe husholdsarbeid utføres i perioder med betalt svangerskapspermisjon.

4. Spørsmålene om leid hjelp i husholdningen er ikke helt sammenlignbare. De registrerte opplysningene tyder imidlertid på at andelen småbarnsforeldre med slik hjelp er omtrent den samme i dag som i 1970, om lag 5 prosent.

5. Det høres kanskje lite ut med en gjennomsnittlig arbeidstid på 5 1/2 time pr.

dag. Men tatt i betraktning av at tallene uttrykker gjennomsnitt for hele året, at både helger og ferier er regnet med og at både yrkesaktive og ikke yrkesaktive er inkludert, er dette ganske rimelig.

6. Noen av endringene i perioden er ikke statistisk signifikante og kan derfor skyldes tilfeldigheter. I tabellene 1 og 2 angis for en del tall om endringene er signifikante eller ikke.

7. I 1980 brukte yrkesaktive småbarnsmødre i gjennomsnitt 2 timer og 38 minutter pr. dag til inntektsgivende arbeid. Tilsvarende tall for 1990 var 2 timer og 43 minutter.

8. Graden av likestilling vurderes da i forhold til et mål om reell likestilling, dvs. at det ikke skal være noen systematisk sammenheng mellom kjønn og mulighet til å oppnå goder eller påføres byrder i samfunns- og privatliv (Berg m.fl. 1990). Andre er mer opptatt av å heve husholdsarbeidets status enn å få til en kjønnsmessig omfordeling. Målet blir da å oppvurdere det ulønnede arbeidet så det gir samme belønninger og har samme verdi som yrkesarbeidet.

9. Personer som oppgir at de for tiden utfører inntektsgivende arbeid minst 1 time pr. uke, regnes som yrkesaktive. En vanlig arbeidstid på 1-29 timer pr. uke i hovedyrke regnes som deltid. En ukentlig arbeidstid på 30 timer eller mer regnes som heltid.

10. Uttrykket merarbeid brukes her om differansen mellom fedres og mødres eller mellom mødres og fedres samlede arbeidstid. En yrkestilpassning som gir merarbeid for mødre, innebærer altså at mødre har lengre samlet arbeidstid enn fedre. Arbeidsdelingen blant par varierer selvsagt mellom hverdag og helg. Hus og barn må passes også på fridager, og etter som mødre utfører mesteparten av det ulønnede arbeidet, har de noe lengre samlet arbeidstid enn fedre i helger og ferier, og noe kortere på hverdager. Her viser vi kjønnsforskjeller for alle dager under ett og ser ikke på variasjoner over året eller uka.

11. Vi bruker her likhet i samlet arbeidstid som en indikator på likhet i tidspress og arbeidsbelastning. Det er imidlertid viktig å være oppmerksom på registrering av tid brukt til omsorgsarbeid for barn er basert på et forholdsvis snevert omsorgsbegrep. Bare aktiviteter som rettes direkte inn mot barns fysiske og sosiale behov er inkludert. Barnetilsyn som foregår sammen med andre aktiviteter regnes ikke med her. Muligens blir konklusjonene angående arbeidsdelingen mellom fedre og mødre noe annerledes hvis man benytter et videre omsorgsbegrep.

12. Omsorg for barn gjelder kun omsorgsarbeid for barn bosatt i samme husholdning som intervjupersonen og omfatter

pass og stell, følging og henting, hjelp til leksekesing, lek, samtaler og høytlesning samt annen praktisk omsorg. Omsorg for egne barn bosatt i annen husholdning kategoriseres som omsorg for andre, ikke som omsorg for barn i husholdningen, og inngår her i kategorien "annet husholdsarbeid".

13. Endringen skyldes ikke at dagens småbarnsforeldre har flere barn enn foreldre i 1970. Både i 1970, -80 og -90 hadde hver av småbarnsforeldrene i utvalget omtrent 2 barn i gjennomsnitt.

Litteratur

Berg, Anne Marie, Randi Lavik og Inger Lise Solvang (1990): *Tid til likestilling? Likestillingspolitikk og tidsorganisering 1970-1990*. SIFO-rapport nr. 5.

Ellingsæter, Anne-Lise (1991): "Hvorfor jobber pappa overtid? Om årsaker til og konsekvenser av fedres lange arbeidstid". I Runa Haukaa (red.): *Nye kvinner - nye menn*. Ad Notam, Oslo.

Fløtten, Tone (1991): *Arbeid, familie og fritid. Kvinners og menns tidsbruk ved inngangen til 1990-åra*. Arbeidsnotat 91:5. Institutt for samfunnsforskning, Oslo.

Frønes, Ivar (1989): *Den norske barndommen*. J.W. Cappelens forlag A.S., Oslo.

Haraldsen, Gustav og Hege Kitterød (1992): *Døgnet rundt. Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SØS nr. 76, SSB, Oslo - Kongsvinger.

Holter, Øystein Gullvåg (1989): *Likestilling 1989: Likestillingsholdninger og arbeidsdeling i hjemmet*. Arbeidsrapport nr. 6 - 1989, Statens institutt for forbruksforskning, Lysaker.

Kjeldstad, Randi (1991): "1980-åra: Kvinnenes ti-år på arbeidsmarkedet". *Samfunnsspeilet* nr. 3.

Kvande, Elin og Berit Brandth (1989): *Fra mors-sentrert til fars-sentrert familieforskning*. IFIM-notat 13/89, SINTEF, Trondheim.

Lingsom, Susan og Anne Lise Ellingsæter (1983): *Arbeid, fritid og samvær: Endringer i tidsbruk i 1970-årene*. SA nr 49 SSB, Oslo - Kongsvinger.

Niemi, Iris og Hannu Pääkkönen (1990): *Time use changes in Finland in the 1980s*. Central Statistical Office of Finland, Helsinki.

NOS C 10 (1992): *Tidsbruk og tidsorganisering 1970-90*. SSB, Oslo - Kongsvinger.

NOU 1984:13: *Åpningstider og tilgjengelighet. Bidrag til en samlet åpningstidspolitikk*.

NOU 1987:9A: *Arbeidstidsrefomer*.

NOU 1987:9B: *Vedlegg til Arbeidstidsutvalgets utredning*.

NOU 1991:3: *Mannsrolleutvalgets sluttrapport*.

Skrede, Kari (1986): "Hvor langt er vi kommet på vei mot likestilling?" i Kari Skrede og Kristin Tornes (red): *Kan vi planlegge oss til likestilling i 2010?* Universitetsforlaget.

St.meld. nr. 71 for 1972-73: *Langtidsprogrammet 1974-77, Spesialanalyse nr. 5: Arbeid og fritid. Valgmuligheter i arbeidslivet*.

Ragni Hege Kitterød er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Stein Opdahl er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Velferdspolitikk:

Konflikt mellom menns og kvinners interesser?

Nils Asbjørnsen

Velferdsstaten har satt tradisjonelle kvinneinteresser på den politiske dagsorden. Striden om velferdsstaten kan fra ett perspektiv betraktes som en strid mellom menns og kvinners interesser. Menn slutter i større grad enn kvinner opp om partier med nyliberale holdninger med brodd mot velferdsstaten. Derne er kvinner i større grad enn menn, gitt samme partitilhørighet, mer kritiske til velferdsstatens faktiske virkemåte.

Velferdspolitikk

Velferdspolitikk knyttes gjerne til arbeidsoppgaver som kvinnene tradisjonelt har hatt ansvar for. Hva omfatter så velferdspolitikk? I "Vem älskar välfärdsstaten" (1989) avgrensar den svenske samfunnsforskeren Stefan Svallfors velferdspolitikk til "...arrangemang för offentligt reglerad, men inte nödvändigtvis statligt organiserad, mänsklig reproduktion" (s. 38). Begrepsparet *produksjon* og *reproduksjon* knyttes gjerne til den tradisjonelle arbeidsdeling mellom kjønnene. Mennene har ansvaret for samfunnets produksjon, mens kvinnene har ansvaret for reproduksjonen, dvs. arbeid knyttet til fornyelse og opprettholdelse av samfunnets arbeidskraft.

Utviklingen i Norge har vært preget av en stadig stigende offentliggjøring av det arbeid som tidligere ble utført av den hjemmевærende husmor – omsorg for barn, syke, gamle og svake. Tempoet i denne prosessen kan illustreres med at Norge i perioden 1930 til 1970 gikk fra nest siste til nest øverste plass på listen over europeiske land med hensyn til trygdesystemets omfang

(Kuhnle 1982:27). I denne vekstperioden rådde en utstrakt enighet om mål og midler både blant partier og velgere. Velferdspolitikken var hevet over den politiske strid (Ringén 1982:12-14).

Selv om samfunnets organisering av dette arbeid er endret fra privat til offentlig regi, er det fortsatt i all overveiende grad kvinnedominert.

Ny konfliktdimensjon i politikken?

Inntil den politiske kamp om velferdsstatens innhold og omfang skjøt fart på 1970-tallet, var det produksjonsrelaterte spørsmål som toppet den politiske dagsorden. Hovedkonflikten stod mellom to organisasjonsprinsipper: statlig (sosialistisk) eller privat (kapitalistisk). Dette var *mennenes* konflikt, og det politikken kretset om både tematisk og organisasjonsmessig. Denne striden forbindes i dag av samfunnsforskere med begrepet "old politics". "New politics" betegner følgelig de nye konflikter, interesseområder, som har tatt over mye av oppmerksomheten.

Med høyrebølgen fikk nyliberale argumenter vind i seilene. Søkelyset

ble rettet mot velferdsstatens negative konsekvenser. Det ble påstått at velferdsstaten fremmet kravmentalitet og dårlig arbeidsmoral. Det ble også hevdet at størrelsen på offentlig sektor ikke bare hemmet, men var en direkte trussel mot den økonomiske veksten i samfunnet (welfare backlash). Oppslutningen om Fremskrittspartiet signaliserer derfor gjennombruddet for en ny politisk frontlinje – velferdsstatens velsignelse versus dens forbannelse (Bjørklund 1981:375).

Partienes velgerprofiler gir også signal om nye konfliktlinjer i det politiske landskap. Fremskrittspartiet er, sammen med Arbeiderpartiet, *klassemessig* overrepresentert av arbeidere, mens Høyre er sterkest underrepresentert (Bjørklund og Goul Andersen 1990:209). Dette er underlig med tanke på at de to høyrepartiene er nærmeste naboer på samme konfliktdimensjon, høyre-venstremotsetningen. Denne preges tradisjonelt av en sterk binding mellom sosial status (klasses tilhørighet) og partivalg. Dersom vi betrakter de to høyrepartiene også i forhold til produksjonsdimensjonen, blir velger-sammensetningen (og naboskapet) mindre problematisk. Fremskrittspartiets velgere skiller seg nemlig ut med en særdeles skjev *kjønnsammensetning* (Valen, Aardal og Vogt 1990:108). Partiet appellerer først og fremst til yngre menn. På motsatt ende finnes Sosialistisk Venstreparti som særlig støttes av yngre

kvinner. Produksjonssfærens to kombattanter, Høyre og Arbeiderpartiet, appellerer i dag derimot omtrønt likt til begge kjønn.

Her er vi framme ved utgangspunktet for analysen. Mens sosial status eller klassetilhørighet spiller hovedrollen i konflikten om samfunnets organisering av produksjonen (old politics), antyder denne framstillingen at kjønn kan spille en rolle i konflikten om samfunnets organisering av reproduksjonen (new politics).

Kjønnsbetinget politisk kultur

Sosiologen Erik Grønseth var en av dem som først analyserte norske kvinners politiske engasjement og deltakelse. Han fant på basis av meningsmålinger fra perioden 1946 til 1953 at kvinner og menn hadde en "overveiende felles politisk orientering" (Grønseth 1958:38). Likeledes observerte han at "...når det gjelder...politisk interesse og informasjonsnivå, ligger kvinnene stort sett langt tilbake for mennene. Men på ikke-politiske spørsmål, vedrørende f.eks. religion, moral, sosiale eller personlige forhold, viser Gallupundersøkelser...at kvinnene er like interesserte og like godt informerte som mennene. Og...majoriteten av begge kjønn (synes) å være vel tilfreds med sin mulighet for politisk aktivitet." (Grønseth 1958:37). Kvinnenes manglende politiske engasjement forklarte Grønseth med at samfunnets sosiale normer og verdier – kjønnsrollene – virket i retning av å passivisere kvinnene utenfor familiesfæren. Det offentlige liv – og dermed politikken – var mennenes interesse og ansvar.

Påstanden om at menn er mer opptatt av organiseringen av produksjonen (old politics), mens kvinner prioriterer den reproduktive sfære (new politics) skal underkastes en nærmere prøving¹. Utsagnet "Staten blander seg altfor mye inn i næringslivets virksomhet" synes velegnet for formålet. Problemstillingen går til kjernen i den politiske debatt om produksjonen, nemlig statens rolle i forhold til privat virksomhet.

Tabell 1. Menn og kvinners holdning til utsagnet "Staten blander seg altfor mye inn i næringslivets virksomhet". Prosent

	Menn	Kvinner
Sum	100	100
Enig	60	51
Uenig	32	24
Vet ikke	8	25

Tabell 1 viser at mer enn hver fjerde kvinne ikke kunne ta stilling til påstanden, mot mindre enn hver tiende mann. Forutsatt at andelen "vet ikke" måler manglende opptatt av problemet, så styrker dette resultatet hypotesen om en *kjønnsbetinget politisk kultur*. Blant dem som hadde oppfatninger om forholdet mellom stat og næringsliv (old politics) fant vi *ingen* kjønnsbetingede forskjeller. Det er ikke uventet siden Grønseth og andre samfunnsforskere i hele etterkrigstiden har rapportert om små eller ingen kjønnsforskjeller i holdninger til "old politics". Den mannlige dominans førte til at den politiske dagsorden var preget av menns problemoppfatninger og derfor i liten utstrekning tok hensyn til kvinners interesser. Først når kvinnene giftet seg ble de integrert i samfunnets konfliktmønstre. Kvinnene fikk mannens sosiale status, politiske holdninger og partipreferanse i brudegave (Valen og Katz 1967:156-157). Siden de politiske konfliktlinjer var mennenes konfliktlinjer kan kvinnenes uteblivelse forstås også som et resultat av at politikk heller ikke ble oppfattet som særlig relevant av kvinnene selv. Kvinner flest manglet dermed motivasjon til å engasjere seg og å delta, mens de altså på mange ikke-politiske spørsmål var like engasjerte og velinformerte som mennene.

Den kjønnsbetingede politiske kulturen er derfor ikke noe nytt fenomen. Det nye er at problemene knyttet til de reproduktive oppgaver *politiseres*, dvs. ikke lenger løses i den private sfære. Offentliggjøringen av disse er en vesentlig faktor, fordi den bryter ned skillet

mellom privat og offentlig og gjør tradisjonelle, ikke-politiske kvinneinteresser til potensielt viktige politiske interesser (Goul Andersen 1984:170). På spørsmål om hvilket saksområde som var viktigst (og nest viktigst) for valg av parti fikk vi fram samme klare tendens som valgundersøkelsene har berettet om (Aardal og Valen 1989:47; Valen, Aardal og Vogt 1990:17). Menn er markert mer opptatt av saker knyttet til samfunnets produksjon som industripolitikk og sysselsetting enn kvinner. Kvinner på sin side er mest opptatt av velferdspolitiske spørsmål som eldreomsorg og helsevesen. Enkeltsaker med størst differanse i menns favør var industripolitikk, sysselsetting og skatt – alle plassert i samlekategori "økonomi" i tabell 2. Kvinnene var relativt mest overtallige på saksområdene eldreomsorg, familierpolitikk og helsevesen – hvorav førstnevnte og sistnevnte inngår i kategorien Helse og sosial i tabell 2.

På denne bakgrunn er det rimelig å anta at kvinner og menn prioriterer saksområdene produksjon og reproduksjon forskjellig. Det behøver imidlertid ikke å bety at de prioriterer forskjellig innen saksområdene, selv om de gjør det mellom dem. Selv om kvinner er mer opptatt av velferdspolitiske spørsmål enn menn, så kan de to kjønn ha sammenfallende syn på den faktiske velferdspolitikken. For eksempel når det gjelder spørsmålet om privatisering av eldreomsorgen, så kan det tenkes at kvinner og menn har sammenfal-

Tabell 2. "Hvilket saksområde var viktigst for ditt valg av parti ved Stortingsvalget?" Menn og kvinner. Prosent

	Menn	Kvinner
Sum	100	101
Økonomi	35	18
Helse og sosial	9	19
Familierpolitikk	2	6
Andre saker	30	30
Ingen spesielle	19	20
Vet ikke/vil ikke	5	8

lende syn, selv om kvinner er mer opptatt av temaet enn menn. Kjønnsforskjellene i valg av parti bærer likevel bud om at vi kan forvente å finne forskjeller også i holdninger og prioriteringer *innenfor* saksområdet velferdspolitikkk.

Velferdspolitikkenes konsekvenser: Mest til bedrestilte og mindre omsorg?

Nordmenns generelle oppfatning om velferdspolitikken søkes belyst med tre påstander fra medborgerundersøkelsen:

- 1) "Den offentlige sektorens bidrag og tjenester kommer først og fremst de svakest stilte til gode".
- 2) "Det er de som allerede har det bra som i større grad utnytter den offentlige sektorens bidrag og tjenester".
- 3) "Velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre".

Før vi bryter ned fordelingen på undergrupper, la oss se på befolkningens synspunkter under ett.

Tabell 3 viser at nær syv av ti gir uttrykk for at offentlige goder *ikke* først og fremst kommer de svakest stilte til gode. Et klart flertall, 57 prosent av de spurte, mener at det er de bedrestilte som i større grad tar for seg av fatet. I den grad ideen bak velferdsstaten var å virke utjevnende eller i det minste å skape et sikkerhetsnett for de dårligst stilte, må det være bekymringsfullt at folk flest mener det er de best stilte som høster *størst* fordeler av offentlig godeproduksjon.

En grunnleggende idé i velferdsstaten er at fellesskapet ved det offentlige skal sørge for de individer

Tabell 3. Holdning til tre generelle utsagn om velferdsstaten. Menn og kvinner. Prosent

	"De svakeste"	"De bedre-stilte"	"Mindre omsorg"
Sum	99	101	100
Enig	30	57	82
Både og . .	-	12	-
Uenig	67	28	15
Vet ikke . .	2	4	3

som ikke kan klare seg selv. For den enkelte medborger innebærer det at han ikke trenger å ta ansvar for andre, og i sin ytterste konsekvens heller ikke for seg selv. Fra dette perspektivet kan det hevdes at mens industrialiseringen opphevet familien som et produksjonsfellesskap, så opphever velferdsstaten familien som et omsorgsfellesskap. Når mer enn åtte av ti spurte er enig i at det offentliges overtakelse av ansvaret for omsorgsoppgavene fører til at folk har mindre omsorg for hverandre, så kan dette resonnementet være det de sikter til. Dersom trygghetsidealet om at fellesskapet tar ansvar fører til en pulverisering av individets personlig ansvar for seg selv og andre, og med det en økende individualisering, så er konsekvensene av velferdsstaten en pervertering av dens idealer.

Sett på bakgrunn av den konsensus som har dominert velferdspolitikken, så er befolkningen overraskende kritisk til de fordelingsmessige og mellommenneskelige konsekvenser av offentlig virksomhet. Dette reiser et spørsmål om de nyliberale oppfatninger nå har spredt seg fra sitt høyrepopulistiske opprinnelsessted i Fremskrittspartiet til hele det politiske spekter?

Kjønn, partitilhørighet og velferdspolitiske holdninger

Vår utgangshypotese er at ideologiske skillelinjer betyr mer for *generelle* holdninger til velferdsstaten enn for holdninger til *konkrete* velferdspolitiske tiltak. De sistnevnte må antas å være mer påvirket av individets umiddelbare interesser eller berørt-het.

Tabell 4. Andel menn og kvinner med ulike partipreferanser som er enig i utsagn om velferdsstaten. Prosent

	I alt		SV		DNA		H		FrP	
	Menn	Kvinner	M	K	M	K	M	K	M	K
"De svakest stilte"	37	25	39	18	34	28	39	26	29	30
"De bedrestilte"	57	60	60	63	77	72	49	66	74	72
"Mindre omsorg"	81	89	77	80	77	90	88	88	82	96

Vi har allerede antydnet at Fremskrittspartiets og Sosialistisk Venstrepartis velgere representerer ytterpunktene når det gjelder den politiske konflikt om reproduksjonen. Det er av samme grunn rimelig å anta at menn er mer kritiske enn kvinner til fordelingseffektene av velferdspolitikken, og da spesielt i de yngre kohorter. Det er jo blant disse vi finner størst oppslutning om Fremskrittspartiet og de nyliberale idéer. I en analyse av Stortingsvalget 1985 har valgforskerne Aardal og Valen (1989) samme vurdering. Deres konklusjon er at "De som er mest skeptiske ... er Fremskrittspartiets velgere. De øvrige borgerlige partiene, samt Arbeiderpartiet, har en nøytral plassering på denne dimensjonen (Velferd, omsorg og likestilling). Venstre og Sosialistisk Venstreparti utgjør den ideologiske motpol til Fremskrittspartiet. Fremskrittspartiets posisjon i forhold til de andre partiene er imidlertid blitt noe skarpere, noe som innebærer at partiets særpreg som "anti-velferdsstats"-parti er blitt styrket" (s. 65-66). Det bilde tabell 4 tegner av sammenhengen mellom partipolitiske og velferdspolitiske holdninger samsvarer imidlertid dårlig med hva vi forventet.

Vi finner liten støtte for påstanden om at Fremskrittspartiets tilhengere skiller seg ut som et "anti-velferdsstats"-parti. Til påstanden om at *offentlige bidrag og tjenester først og fremst kommer de svakest stilte til gode* er utslagene av parti heller små og ubetydelige. I den grad det er meningsfylt å snakke om ytterpunkter i denne sammenheng, så finnes lavest andel enig i utsagnet om at de

svakeste prioriteres i Sosialistisk Venstreparti, mens størst andel enige finnes i Høyre. Dette er motsatt av hva vi forventet. Vår antakelse var at de som stemmer borgerlig og da i særdeleshet Fremskrittspartiet ville være mest negative til velferdspolitikken, og at SVs velgere ville være de sterkeste forsvarene. Samme svake utslag av parti gjør seg også gjeldende for utsagnet om at *velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre*, men her er tendensen mer som forventet. Høyre er mest enig, mens SV er minst.

Bare når det gjelder påstanden om at *det er de som allerede har det bra som i større grad utnytter den offentlige sektorens bidrag og tjenester* finner vi en signifikant samvariasjon mellom partitilhørighet og holdning. Men heller ikke her er det slik at Fremskrittspartiet skiller seg ut som atypisk. Vi kan derimot dele partiene inn i to grupper, men ikke etter det tradisjonelle skillet mellom sosialistisk og borgerlig. De som stemmer Høyre og Sosialistisk Venstreparti er minst enig i påstanden om at de privilegerte i større grad utnytter offentlige goder. Arbeiderpartiets og Fremskrittspartiets tilhengere er mest enig. Vi kan bare spekulere på årsakene til dette noe overraskende resultatet. Sosial status peker seg ut som en nærliggende mulighet. Resonnementet er at lav status øker sannsynligheten for å si seg enig med utsagnet om at de bedrestilte forsyner seg mest. En annen årsak er kanskje at motivene for å si seg uenig (eller enig) varierer systematisk mellom partiene, f.eks. ved at SVs velgere tenderer til å si seg uenig i utsagnet av *andre* grunner enn Høyres velgere. For Høyre kan statusforklaringen være relevant. For SV kan ideologiske betraktninger være hovedgrunnen.

Kjønnsbetingede holdningsforskjeller markerer seg kun på de utsagn hvor vi fant små og ubetydelige partipolitiske forskjeller. Det gjaldt påstandene om at *offentlige goder først og fremst kommer de svakest stilte til gode* og at *grunnet velferdsstaten så har folk mindre omsorg for hverandre*. Vår antakelse om at

Tabell 5. Andel menn og kvinner med ulike partipreferanser som er enig i utstrakt trygdemisbruk Prosent

	Andel enig i at mange misbruker									
	I alt		SV		DNA		H		FrP	
	Menn	Kvinner	M	K	M	K	M	K	M	K
Arbeidsledighetstrygd . . .	66	68	33	48	68	64	70	77	77	83
Sosialstøtte . . .	70	73	40	61	71	74	75	77	86	96

menn er mest kritiske blir ikke støttet. Kvinner er i mindre grad enn menn enig i at de svakest stilte prioriteres og mer enig i påstanden om at velferdsstaten bidrar til at folk har mindre omsorg for hverandre.

Når det gjelder påstanden om at offentlige ytelser primært kommer de svakest stilte til gode finner vi overraskende nok de holdningsmessige ytterligheter *innenfor* Sosialistisk Venstreparti. Kvinner med sympati for SV er minst enig i utsagnet om at det offentlige prioriterer de svakeste, mens mannlige SV sympatisører er mest enig.

Vi kan slå fast at velgerne generelt er kritiske til konsekvensene av velferdspolitikken. Gitt samme partitilhørighet er kvinner som oftest mer kritiske enn menn. Partipreferansen spiller, overraskende nok, en underordnet rolle. Der den likevel har en effekt finner vi de største forskjeller mellom partiene *innenfor* borgerlig og sosialistisk leir. Forestillingen om at Fremskrittspartiets tilhengere i særlig grad atskiller seg fra resten av velgermassen får liten støtte.

Holdninger til trygdemisbruk

Holdningen til misbruk av konkrete velferdsordninger som arbeidsledighetstrygd og sosialstøtte svarer i grove trekk med det situasjonsbildet vi har tegnet. Et flertall i alle partier, riktignok knepent i SV, sier seg enig i utsagnet om at mange av de som mottar *sosialstøtte* egentlig ikke er støtteverdige. Når det gjelder utsagnet om misbruk av *arbeidsledighetstrygd* er det et flertall i alle partier unntatt SV som sier seg enig i at dette forekommer i stor grad.

Partiprofilen er noe klarere overfor trygdemisbruk enn det som var tilfellet på de mer generelle utsagnene. Verdt å merke seg er at SV og FrP nå danner holdningsmessige ytterpunkter. I i den grad ett av de to partiene skal betraktes som "avvikende", så er det snarere SV enn FrP. Bildet av Fremskrittspartiet som en enslig opposisjon mot de andre i velferdspolitiske spørsmål har derfor igjen vist seg å være fortegnet, i alle fall på velgerplanet. Bemerkelsesverdige er forholdet mellom menn og kvinner i SV. Selv om de ikke holdningsmessig representerer ytterpunktene, så er avstanden betydelig.

Resultatene fra medborgerundersøkelsen har så langt vist at de velferdspolitiske holdninger spriker vel så mye *innenfor* som *mellom* partiene. Partipolitisk er velferdspolitikken for det meste derfor fortsatt en *latent* konfliktdimensjon. Det at den ikke har fått noe klart politisk-institusjonelt uttrykk skyldes antakelig mer en treghet i partisystemet enn manglende betydning for velgernes politiske orientering. Majoriteten av norske partier har sitt opphav i produksjonsrelaterte konflikter og reflekterer ennå i liten grad nye stridsspørsmål knyttet til organisering av reproduksjonen, selv om slike spørsmål, spesielt for kvinner, er høyt oppe på listen over viktigste saksområde for partivalg.

De tidligere ikke-politiske kvinneinteresser har således ennå ikke nådd lenger enn til stadiet som *potensielt* viktige politiske interesser. Holdningsmessig fant vi markerte kjønnsforskjeller som kan gi signal

om en fremtidig kjønnsbasert konfliktdimensjon i politikken.

1. Analysen bygger på "Medborgerundersøkelsen", som ble gjennomført av Statistisk sentralbyrå i 1990. Et landsrepresentativt utvalg på i alt 1 874 personer ble intervjuet, med en svarprosent på 69. Undersøkelsen er finansiert med midler fra NORAS' velferdsstatsprogram og inngår i et nordisk samarbeidsprosjekt.

Litteratur

Bjørklund, T. (1981): "Høyrebølgens reneste vann". I Bjørklund, T. og Hagtvatn, B. (red.): *Høyrebølgen – epokeskifte i norsk politikk?* Oslo: Aschehoug.

Bjørklund, T. og Goul Andersen, J. (1990): "Structural Changes and New Cleavages: the Progress Parties in Denmark and Norway". *Acta Sociologica*, 33:195-219.

Goul Andersen, J. (1984): *Kvinder og Politik*. Aarhus: Politica.

Math, E. (1958): *Familie, individ og samfunn – artikler 1952-60*. Oslo: Institutt for Samfunnsforskning.

Kuhnle, S. (1982): "Velferdsstaten i historisk perspektiv". I Ringen, S. og Wærness, K. (red.): *Sosialpolitikk i 1980-åra*. Oslo: Gyldendal.

Ringen, S. (1982): "Hvem støtter velferdsstaten?". I Ringen, S. og Wærness, K. (red.): *Sosialpolitikk i 1980-åra*. Oslo: Gyldendal.

Svallfors, S. (1989): *Vem älskar välfärdsstaten?* Lund: Arkiv.

Valen, H., Aardal, B. og Vogt, G. (1990): *Endring og kontinuitet*. Sosiale og økonomiske studier 74, Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Valen, H. og Katz, D. (1964): *Political Parties in Norway*. Oslo: Universitetsforlaget.

Aardal, B. og Valen, H. (1989): *Velgere, partier og politisk avstand*. Sosiale og økonomiske studier 69. Oslo: Statistisk sentralbyrå.

Nils Asbjørnsen er cand. polit. og forsker ved Institutt for samfunnsforskning.

AKTUELL

STATISTIKK FRA SSB

Framandspråklege elevar i grunnskolen 1. september 1990

Hausten 1990 var det 17 300 framandspråklege elevar i grunnskolen. Dette var nær 1 200 eller 8 prosent fleire enn året før. Frå 1989 var auken 1 900. Tala er henta frå utdanningsstatistikken til Statistisk sentralbyrå.

Ei fordeling etter morsmål viser at det framleis er flest elevar med urdu. I alt 3 000 eller 18 prosent av dei framandspråklege elevane, hadde urdu som morsmål.

Deretter kom elevar med vietnamsisk og med engelsk som morsmål, begge med 11 prosent.

Det var framandspråklege elevar i alle fylka. Om lag 41 prosent av dei budde i Oslo og 14 prosent i Akershus.

SSB har også for hausten 1990 innhenta oppgåver over framandspråklege elevar som blei gitt opplæring i morsmål. Dei innrapporterte tala viser at vel 7 600, eller 45 prosent av dei framandspråklege elevane fekk opplæring i morsmål. På grunn av mangelfull innrapportering er desse tala litt for låge.

3,3 millioner med stemmerett ved valget til høsten

I følge beregninger fra Statistisk sentralbyrå vil 3 302 500 personer ha stemmerett ved kommunestyre- og fylkestingsvalget til høsten. Dette er omlag 112 000 flere enn ved stortingsvalget i 1989 og 95 000 flere enn ved valget i 1987.

Vel 127 000 av dem som vil kunne stemme er 18-19 åringer som har stemmerett for første gang, mens 258 300 er 18-21 åringer som har stemmerett for første gang ved kommunestyre- og fylkestingsvalg. Dette er litt lavere enn ved hvert av valgene på 1980-tallet.

Nærmere 629 000 av dem som kan delta ved valget vil være 67 år og over.

Blant de stemmeberettigede er det 81 300 utenlandske statsborgere. Om lag 45 prosent av de utenlandske statsborgerne med stemmerett har stemmerett i Norge for første gang. 22 700 utenlandske statsborgere 18 år og over har ikke stemmerett.

Den største gruppa stemmeberettigede fra ett enkelt land er danskene, 12 000 personer. Deretter følger bosatte med statsborgerskap i Storbritannia 8 000, Sverige 7 900, USA 6 700 og Pakistan 5 500.

Siden valget i 1987 har det vært en økning på 20 000 utenlandske statsborgere med stemmerett. Det meste av økningen finner en i de grupper som var godt representert blant innflytterne til landet for 3-4 år siden (f.eks. Iran, Sri Lanka og Chile). Ellers er det en mindre økning, eller til og med nedgang i grupper der mange har kunnet skifte til norsk statsborgerskap siden forrige lokalvalg (gjelder særlig statsborgere fra Vietnam).

Oslo har flest stemmeberettigede med 379 100, og har også flest utenlandske statsborgere med stemmerett ved valget. Flest unge som får stemmerett for første gang er det i Hordaland og Akershus, begge med 12 900.

Redusert vekst i sosialhjelp i 1990

Sosialkontorene ga økonomisk sosialhjelp i 164 000 tilfelle i 1990. I alt ble det utbetalt om lag 3 350 mill. kroner. Dette viser foreløpige tall fra Statistisk sentralbyrå.

I 1989 ble det utbetalt 3 197 mill. kroner. Den økonomiske sosialhjelpen økte således med 5 prosent fra 1989 til 1990. Økningen fra 1988 til 1989 var på 19 prosent, og fra 1987 til 1988 økte utbetalingene med hele 32 prosent. Tallet på stønadstilfelle økte med 2 prosent fra 1989 til 1990. Tilsvarende vekst fra 1988 til 1989 var på 12 prosent.

Kvinner og menns uførepensjon:

Uførepensjonen gjenspeiler inntektsforskjeller på arbeidsmarkedet

Hilde H. Holte

Kvinneres uførepensjon utgjør i gjennomsnitt bare 69 prosent av menns.inntekt i perioden før personen ble ufør er beregningsgrunnlaget for tilleggspensjonen. Så lenge menns inntektsnivå er høyere enn kvinners, vil kvinners gjennomsnittlige tilleggspensjon være lavere enn menns. Tilleggspensjonen er den delen av uførepensjonen som betyr mest for forskjellen mellom kvinners og menns uførepensjon. Forsørgertillegg og forskjeller i uføregrad betyr i denne sammenheng lite.

Kvinner har lavere gjennomsnittlig uførepensjon enn menn

I 1987 var gjennomsnittlig pensjon for alle uførepensjonister 57 946 kroner. Gjennomsnittlig pensjon er her beregnet på grunnlag av rettighetene til dem som var uførepensjonister ved utgangen av 1987. Uførepensjonerte kvinner mottok en gjennomsnittlig pensjon på 47 962 kroner, mens uførepensjonerte menn mottok 69 755 kroner. Kvinner mottok i gjennomsnitt 69 prosent av menns pensjon.

Figur 1 viser at mens 32 prosent av alle uførepensjonerte menn hadde en uførepensjon på 80 000 kroner eller mer, gjelder dette bare 4 prosent av kvinnene. Omvendt hadde 32 prosent av uførepensjonerte kvinner en pensjon under 40 000 kroner, mot bare 6 prosent av uførepensjonerte menn. Selv om kvinner utgjorde 54 prosent av alle uførepensjonister, utgjorde deres pensjon bare 45 prosent av utbetalingene i 1987.

I denne artikkelen skal vi se nærmere på beregningsgrunnlaget for uførepensjon. Det er de delene av uførepensjonen som varierer fra en pensjonist til en annen – som forsørgertillegg, uføregrad og tilleggspensjonens størrelse – som forklarer forskjellene mellom menns og kvinners uførepensjon. Grunnpensjonen og særtillegget er bestemt av poli-

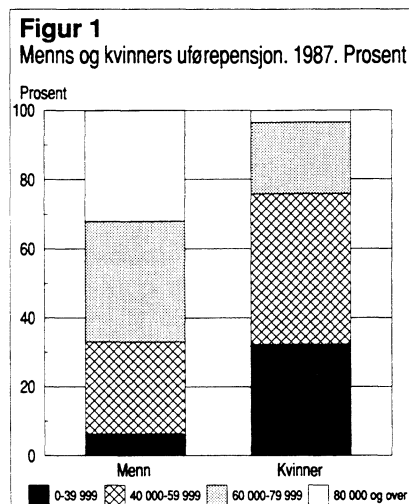
tiske myndigheter og er like for alle uførepensjonister.

Svært få kvinner mottok forsørgertillegg for ektefelle

Blant uførepensjonistene forsørger menn i langt større grad enn kvinner sin ektefelle. En uførepensjonist mottar ektefelletillegg når han/hun har en ektefelle som er 60 år eller mer som blir forsørget. Mens 14 173 uførepensjonerte menn mottok ektefelletillegg i 1987, mottok bare 165 uførepensjonerte kvinner ektefelletillegg. Flere uførepensjonerte kvinner enn menn mottar forsørgertillegg for barn, nærmere bestemt 14 380 mot 12 497.

25 prosent av uførepensjonerte menn mottok forsørgertillegg for ektefelle og/eller barn, sammenliknet med 13 prosent av kvinnene. For alle uførepensjonerte kvinner utgjorde forsørgertilleggene for barn og ektefelle 1 461 kroner i gjennomsnitt, mens de utgjorde 3 636 kroner for menn. Gjennomsnittlig uførepensjon uten forsørgertillegg var 46 401 kroner for kvinner og 66 119 kroner for menn. Uten forsørgertilleggene utgjorde altså kvinners uførepensjon i gjennomsnitt 70 prosent av menns.

I de beløpene som omtales videre inngår forsørgertilleggene som en del av uførepensjonen.

Uansett uføregrad har kvinner i gjennomsnitt lavere pensjon enn menn

Uførepensjonen fastsettes i forhold til uføregraden. En minstepensjonist uten forsørgertillegg som er 50 prosent ufør mottar halvparten av en som er 100 prosent ufør. Uføregraden beregnes ut fra hvor stor del av ervervsevnen som er tapt og det er inntekt som i hovedsak legges til grunn for beregningen. Ved utgangen av 1987 var 87 prosent av alle uførepensjonerte menn 100 prosent uføre, 4 prosent var 70-90 prosent uføre og 8 prosent var 50-60 prosent uføre. For uførepensjonerte kvinner var de tilsvarende andelen 69, 13 og 18.

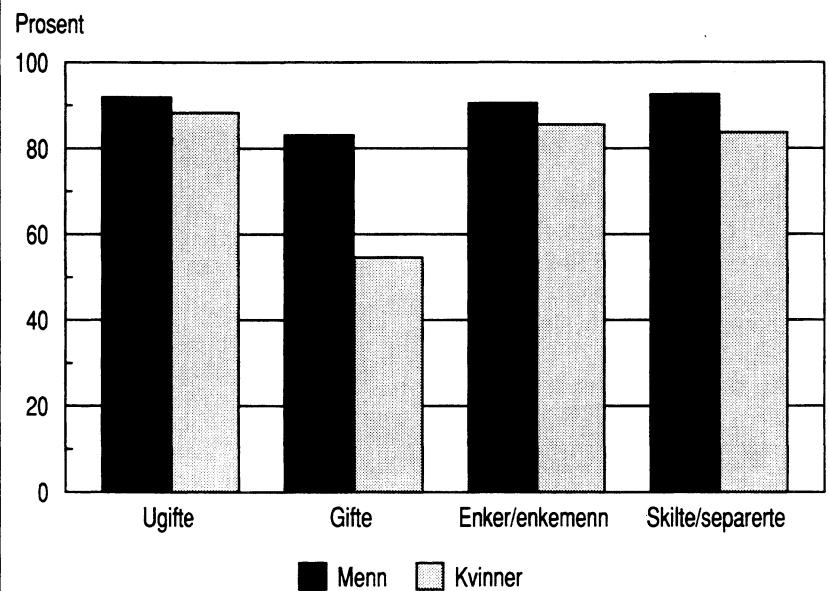
Beregner vi gjennomsnittlig uførepensjon for kvinner under den forutsetning at kvinner fordeler seg etter uføregrad på samme måte som menn, økte kvinnes gjennomsnittlige uførepensjon til 51 865 kroner. Dette utgjør 74 prosent av menns pensjon.

Diagnosene som ligger til grunn for uførepensjonen er forskjellig for kvinner og menn (Holte 1990). Kvinner har langt oftere enn menn skjelettlidelser som hoveddiagnose, mens menn oftere har sirkulasjonslidelser. Menn har oftere enn kvinner psykoser, mens kvinner oftere har nevroser.

En antakelse om at det er forskjeller i sykdomsmønster som forklarer at det er mer vanlig med 100 prosent uførhet for menn enn for kvinner, blir ikke bekreftet. Uansett diagnose, var en lavere andel kvinner enn menn 100 prosent uføre. Av uførepensjonister med psykoser var 96 prosent av mennene og 86 prosent av kvinnene 100 prosent uføre. For uførepensjonister med nevroser var 89 prosent av mennene og 71 prosent av kvinnene 100 prosent uføre. Av uførepensjonerte menn med "andre sykdommer i ledd- og skjelettmuskelsystemet" var 84 prosent 100 prosent uføre, sammenliknet med 61 prosent av uførepensjonerte kvinner. Dette tyder på at også forskjeller i uføregrad mellom kvinner og menn i betydelig grad må føres

Figur 2

Andel uførepensjonerte kvinner og menn med uføregrad 100, etter ekteskapelig status. 1987. Prosent

tilbake til deres posisjon på arbeidsmarkedet.

Færre 100 prosent uføre blant gifte

Kvinner kombinerer i langt større grad enn menn yrkesaktivitet med stilling som husmor. Uføregraden beregnes ut fra nedsatt ervervsevne i begge stillingene. Hvis kvinnen etter at hun er blitt ufør fortsatt kan utføre husarbeid, blir hun i den delen av ervervsevnen som er knyttet til stillingen som husmor ikke betraktet som 100 prosent ufør. For å regnes som husmor må hennes ektefelle ha en inntekt over 2 ganger folketrygdens grunnbeløp (i alt 64 000 kroner ved utgangen av 1987) (Brækhus 1990). Figur 2 viser at det både for kvinner og menn er en lavere andel av de gifte uførepensjonistene som blir vurdert som 100 prosent uføre.

Gifte kvinner arbeider i større grad enn menn deltids og dette bidrar til at de sjeldnere oppnår 100 prosent uførhet. Hvis de har beholdt noe ervervsevne så taper de ikke så mye inntekt at de blir 100 prosent uføre. I tillegg kan det være lettere for kvinner å finne deltidsstillinger

som er tilpasset deres uføregrad enn det er for menn (Rikstrygdeverket, Rapport nr. 1/89).

Andelen kvinner som er 100 prosent uføre har gått ned

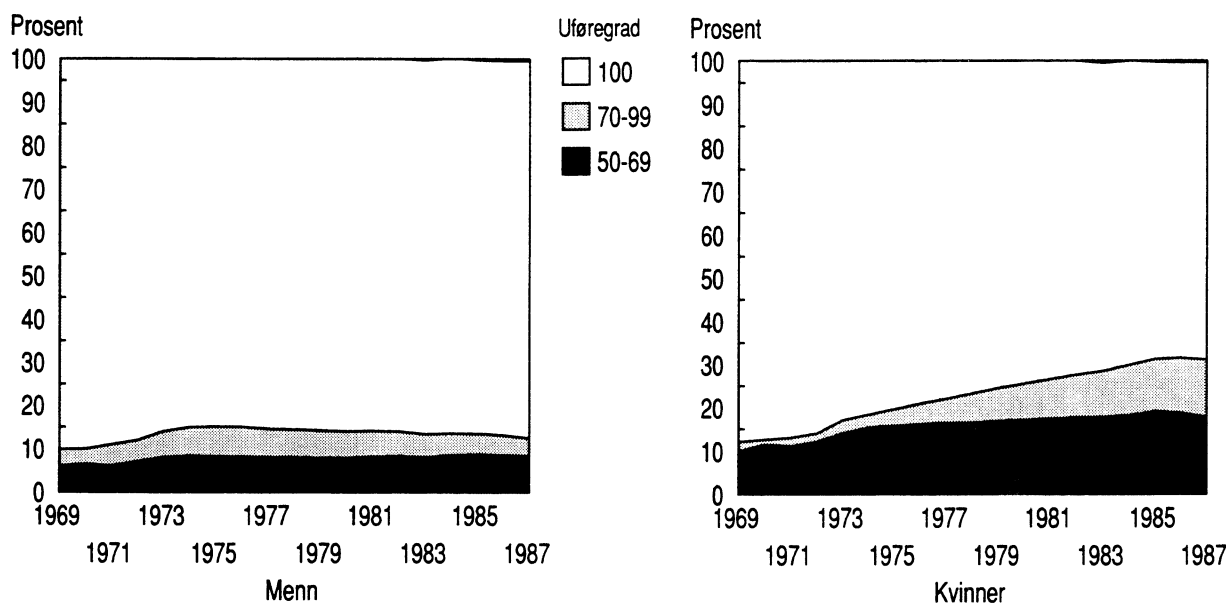
Kvinnens yrkesaktivitet på det tidspunktet hun blir ufør er viktig for beregning av uføregrad. Kvinners yrkesaktivitet har økt i perioden 1967-1987. Likevel viser figur 3 at andelen kvinner med uføregrad 100 har avtatt etter 1973.

I 1972 ble Folketrygdlovens paragraf 8-5 endret. Uføregrad 100 ble ikke lenger nærmest automatisk innvilget til de som var minst 75 prosent uføre. Figur 3 viser at det i stor utstrekning er andelen kvinner som er 70-90 prosent uføre som øker. Dette tyder på at denne lovendringen har hatt en større effekt for kvinner enn for menn.

Blant dem som ble innvilget uførepensjon i løpet av 1987, var 58 prosent av kvinnene og 83 prosent av mennene 100 prosent uføre. Blant alle uførepensjonister var det 69 prosent av kvinnene og 87 prosent av mennene som var 100 prosent uføre. Det tyder altså på at andelen

Figur 3

Uførepensjonerte menn og kvinner, etter uføregrad. 1969-1987. Prosent

kvinnelige uførepensjonister med uføregrad 100 fortsatt vil synke.

Av uførepensjonistene var hver annen kvinne og hver sjette mann minstepensjonist

Forsørgertillegg og forskjeller i uføregrad forklarer i liten grad at kvinners gjennomsnittlige uførepensjon er lavere enn menns. Den faktoren som i tillegg til disse varierer fra pensjonist til pensjonist, er tilleggspensjonen. Det er altså opparbeidet tilleggspensjon som forklarer den største delen av forskjellen mellom kvinners og menns uførepensjon. Så lenge menn har høyere inntekt enn kvinner før de blir uføre, får de høyere tilleggspensjon. Hvis tilleggspensjonen er mindre enn særtillegget er pensjonisten minstepensjonist.

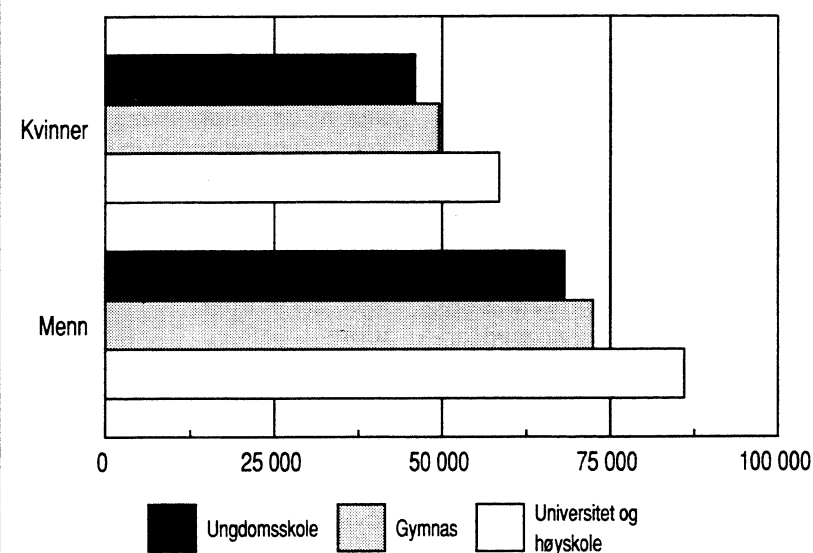
Ett uttrykk for at kvinner i mindre grad enn menn har opparbeidet pensjonsrettigheter, er at flere kvinner har minstepensjon. I 1987 var 49 prosent av kvinnene minstepensjonister, men bare 17 prosent av mennene. Er det forskjellen i andel minstepensjonister som forklarer forskjellen i gjennomsnittlig pensjon mellom kvinner og menn?

Menn som var minstepensjonister hadde i gjennomsnitt en uførepensjon på 45 207 kroner, mens kvinner hadde 38 930 kroner. For menn som ikke var minstepensjonister var uførepensjonen i gjennomsnitt 74 796 kroner og for kvinner 56 492 kroner.

Beregninger¹ tyder på at forskjeller i tilleggspensjonens størrelse har større betydning for forholdet mellom menns og kvinners pensjon enn forskjeller i andelen med minstepensjon.

Figur 4

Gjennomsnittlig uførepensjon for kvinner og menn med ulikt utdanningsnivå. 1987. Kroner

I Folketrygdloven beregnes uførepensjon på samme måte som alderspensjon. Uførepensjonen skal tilsvare personens alderspensjon dersom vedkommende hadde fortsatt i jobb fram til pensjonsalder. Uførepensjonen utgjør summen av grunnpensjon, tilleggspensjon, sært tillegg, kompensasjonstillegg og eventuelle forsørgertillegg.

Tilleggspensjonen beregnes av tidligere arbeidsinntekt. Pensjonspoengene som fremkommer på ligningsattesten hvert år ligger til grunn for beregning av tilleggspensjon også for uføre. Alle pensjonister har krav på sært tillegg, men sært tilleggget avkortes krone for krone mot tilleggspensjonen, slik at bare personer som ikke har eller bare har lav tilleggspensjon, mottar sært tillegg. Alle som mottar sært tillegg er minstepensjonister.

Kompensasjonstillegg er et tillegg på kr 500 til en enslig pensjonist som kompensasjon for innføringen av moms. Forsørgertilleggene ytes til alle som forsørger ektefelle over 60 år og/eller barn under 18 år.

Uførepensjonens størrelse fastsettes i henhold til ervervsevnen. Uførepensjonen skal utgjøre så stor del av full uførepensjon som svarer til grad av nedsettelse i den tryggedes ervervsevne.

Uførepensjonen beregnes på grunnlag av inntekt i årene fra fylte 17 år til kalenderåret før personen ble ufør. Man kan se bort fra inntil halvparten av årene. Man kan også beregne et gjennomsnitt av de tre siste kalenderår før personen ble ufør, om pensjonen dermed blir større.

Kvinner med høy utdanning har lavere uførepensjon enn menn med lav utdanning

Kvinnenes arbeidstid og andel som er yrkesaktive øker med økende utdanning. En ville derfor vente at utdanning bidrar til å utjevne forskjellene i inntektsnivå mellom kvinner og menn.

Figur 4 på foregående side viser at uansett utdanningsnivå så har kvinner en lavere gjennomsnittlig uførepensjon enn menn. Selv menn med lav utdanning har en høyere gjennomsnittlig uførepensjon enn kvinner med høy utdanning.

Høyt utdanningsnivå bidrar til at kvinner opparbeider en høyere uførepensjon enn kvinner med lav utdanning. Likevel blir uførepensjonen lav i forhold til menns uførepensjon. Tilleggspensjonens størrelse er høyere for menn enn for kvinner uansett utdanningsnivå. Før uførepensjonering kan menn ha hatt høyere timebetaling eller lengre arbeidstid, eller begge deler. Hvilken av disse årsakene som er viktigst framgår ikke av det tilgjengelige materialet.

1. Hvis uførepensjonen for menn og kvinner med minstepensjon og med

større pensjon holdes konstant, men andelen kvinnelige uførepensjonister med minstepensjon settes til 17 prosent, øker gjennomsnittlig uførepensjon for alle kvinner til 53 506 kroner. Kvinners uførepensjon ville likevel ikke utgjort mer enn 77 prosent av menns pensjon. Det er her ikke tatt hensyn til forskjeller i forsørgertillegg og uføregrad.

Litteratur

Brækhus, Hege (1990): "Uførepensjon - dårlig tilbud for gifte kvinner". *Sosial Trygd*, nr. 1.

Holte, Hilde H. (1990): "Uførepensjonister: Stadig flere vonde rygger". *Samfunnsspeilet*, nr. 3.

Rikstrygdeverket: *Trygdestatistisk Årbok 1988*.

Rikstrygdeverket (1989): *Kvinner og uførepensjon. Hvordan vurderes kvinners arbeidsuførhet?* Rapport nr. 1/89.

Trygdestatistikk Uføre 1987. Statistisk sentralbyrå 1990.

Hilde H. Holte er cand. sociol. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Gruppe for utvikling og planlegging.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Økt antall elever i videregående utdanning

Statistisk sentralbyrås utdanningsstatistikk viser at det pr. 1. oktober 1989 var 242 000 personer i videregående utdanning. Av disse var 224 000 elever i videregående skole, mens 18 000 var lærlinger i bedrifter. Sammenliknet med året før steg antall elever (unntatt lærlinger) med 11,1 prosent. Lærlingene har ikke tidligere vært med i SSBs statistikk.

Statistikken viser at 81 prosent av all ungdom i aldersgruppen 16-18 år var i videregående utdanning. Sogn og Fjordane hadde den høyeste andelen med 87 prosent, mens Finnmark lå lavest med 73 prosent. Blant 19-24-åringene var nesten 15 prosent i videregående utdanning.

Ser en bort fra lærlingene økte andelen av 16-18-åringene i videregående skole med 5 prosentpoeng, mens økningen var på vel 2 prosentpoeng for aldersgruppen 19-24 år.

I underkant av 49 prosent av elever og lærlinger var kvinner. Kvinnene dominerer fortsatt i de tradisjonelle kvinnefagene som sosial- og helsefag og husflidsfag og estetiske fag, mens mennene dominerer i industri- og fiskerifagene. Mønsteret er praktisk talt uendret fra 1988.

Statistikken viser videre at 193 000 elever deltok i utdanning under lov om videregående opplæring. Av disse var 79 000 ved studieretning for allmenne fag, mens 114 000 var elever ved yrkesfaglige studieretninger. Sammenliknet med året før var det en økning på 8 prosent for yrkesfag og 7 prosent for allmenne fag.

Alderspensjon:

Fortsatt store forskjeller mellom menn og kvinner

Kari Wuttudal

Andelen eldre i befolkningen øker, men det blir også flere i yrkesaktiv alder. Om det dermed blir flere som kan forsørge de eldre og yngre avhenger først og fremst av utviklingen på arbeidsmarkedet. Antall tilleggspensjonister øker og flere kvinner opparbeider tilleggspensjon – men betyr dette en utjevning av pensjonene mellom kvinner og menn?

Flere eldre

Siden folketrygden ble innført i 1967 har antall alderspensjonister økt med 90 prosent, fra 313 000 personer i 1967 til 595 000 personer i 1988. I 1967 utgjorde alderspensjonistene 8 prosent av befolkningen. I 1988 var andelen økt til 14 prosent. I år 2025 er andelen over 67 år beregnet å tilsvare 18 prosent av befolkningen.

Mens andelen eldre i befolkningen har økt, har andelen barn under 15 år blitt redusert. I 1967 utgjorde barn 26 prosent av befolkningen, sammenliknet med 20 prosent i 1988. I år 2025 vil barn under 15 år og eldre over 67 år utgjøre omtrent samme andel av befolkningen, henholdsvis 17 og 18 prosent¹.

Barn og alderspensjonister betegnes ofte som den "forsørgede" del av befolkningen. De blir "forsørget" av

de som tilhører arbeidsstyrken. Arbeidsstyrken består av sysselsatte og arbeidssøkere uten inntekt. Utenfor arbeidsstyrken er foruten barn og alderspensjonister, studenter, personer uten arbeid, uføre og personer opptatt med husarbeid hjemme – og som altså ikke søker inntektsgivende arbeid.

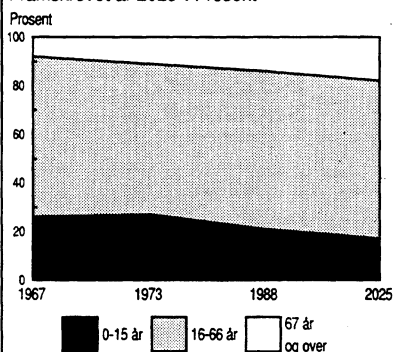
Økt forsørgelsesbyrde?

En måte å bestemme "forsørgelsesbyrden" på, er å se hvor mange som er utenfor arbeidsstyrken pr. person i arbeidsstyrken. I 1973 "forsørget" hver person i arbeidsstyrken 1,4 personer og i 1988 0,9 personer. I 2025 vil hver person i arbeidsstyrken finansiere livsopphold for 0,8 personer. Dersom vi lar bare de eldre

Figur 1

Folkemengden etter alder 1967, 1973 og 1988.

Framskrevet år 2025*. Prosent

* Framskrivningen er basert på alternativ K185 i "Framskrivningen av folkemengden 1985-2050".

Tabell 1. Personer i og utenfor arbeidsstyrken. 1973, 1988 og framskrevet år 2025. Antall og prosent

År	Befolkning i alt ¹	I arbeidsstyrken ²	Utenfor arbeidsstyrken	Forsørgelsesbyrden
1973	3 972 990	1 680 000	2 292 990	1,4
1988	4 220 686	2 183 000	2 037 686	0,9
2025	4 310 931	2 357 000	1 953 931	0,8
Prosent				
1973	100	42	58	
1988	100	51	49	
2025	100	55	45	

¹ Se note til figur 1.

² Framskrivningen av arbeidsstyrken er basert på upubliserte data i SSB. Det forutsettes at yrkesprosentene er konstante på 1986-nivå.

tilhøre "forsørgelsesbyrden", vil hver person i arbeidsstyrken "forsørge" 0,3 personer både i 1973, 1988 og år 2025.

Antall "forsørgede" synker altså i forhold til antall personer i arbeidsstyrken. Det er fordi flere i befolkningen tilhører arbeidsstyrken nå enn tidligere, henholdsvis 42 prosent i 1973 og 51 prosent i 1988, mens andelen barn og eldre er omtrent uendret. Av samme grunn vil antal-

let eldre som hver person i arbeidsstyrken skal "forsørge" ikke øke, selv om andelen eldre i befolkningen øker.

Det er særlig kvinner som har økt sin deltaking i arbeidsstyrken, spesielt kvinner i alderen 30 til 50 år. Yrkesprosenten for kvinner i denne alderen økte fra vel 50 prosent i 1973 til vel 80 prosent i 1988. Både yngre kvinner, 20-29 år, og de noe eldre, 50-59 år, har økt sin yrkesdeltaking med 20 prosentpoeng disse 15 årene. Ifølge beregninger av arbeidsstyrken i år 2025 vil både kvinner og menn i de øvre aldersgruppene, 50-74 år, øke sin deltaking i arbeidsstyrken, ellers vil endringene i forhold til 1988 være beskjedne.

"Forsørgelsesbyrden" vil altså ikke øke i perioden fram til år 2025 når vi ser på størrelsen av "forsørger" og "forsørgede" i befolkningen, men sysselsettingssituasjonen for personer i yrkesaktiv alder vil også spille en rolle. Både andelen arbeidsledige og uførepensjonerte vil influere på "forsørgelsesbyrden". Det framtidige arbeidsmarked vil muligens ha større betydning for "forsørgelsesbyrden" i samfunnet enn økningen i antall eldre.

Minstepensjon og tilleggspensjon

Alderstrygden har to hovedformål. For det første skal den sikre alderspensjonister en viss økonomisk minstepensjon uavhengig av tidligere yrkesinntekt. Dette ivaretas ved den såkalte minstepensjonen. Det andre formålet er å sikre trygghet for den økonomiske standard den enkelte har bygget opp i sitt yrkesaktive liv. Dette oppnås ved tilleggspensjonen som er gradert etter tidligere yrkesinntekt og antall yrkesaktive år. Alderspensjonen kan videre bestå av eventuelle forsørgingstillegg for ektefelle og barn.

De fleste kontantstønader i folkestrygden er knyttet til et regulerbart grunnbeløp (G). Stortinget fastsetter grunnbeløpet hvert år. I 1988 var G 30 850 kroner. Minstepensjonen består av grunnpensjon, sært tillegg og kompensasjonstillegg. Grunnpensjonen tilsvarer grunnbeløpet for

enslig pensjonist. For ektefeller som begge er pensjonister er full årlig grunnpensjon 75 prosent av grunnbeløpet. Lever ektefellene atskilt, regnes de som enslige.

Sært tillegg fastsettes som en pro-sentsats av G. I april 1988 var sært tillegg 57 prosent av G. Sært tillegg i 1988 var 17 433 kroner for enslig pensjonist.

Ifølge satser for å fastsette pensjon var pensjonen i 1988:

Enslig minstepensjonist:

G	=	30 850	kroner
ST	=	17 433	kroner
KT	=	500	kroner
		48 783	kroner,
		tilsvarende 1,58 G	

Ektefeller hvor begge er minstepensjonister:

G	=	46 276	kroner
ST	=	31 934	kroner
KT	=	750	kroner
		78 959	kroner,
		tilsvarende 2,56 G	

Pr. ektefelle 39 480 kroner, tilsvarende 1,28 G

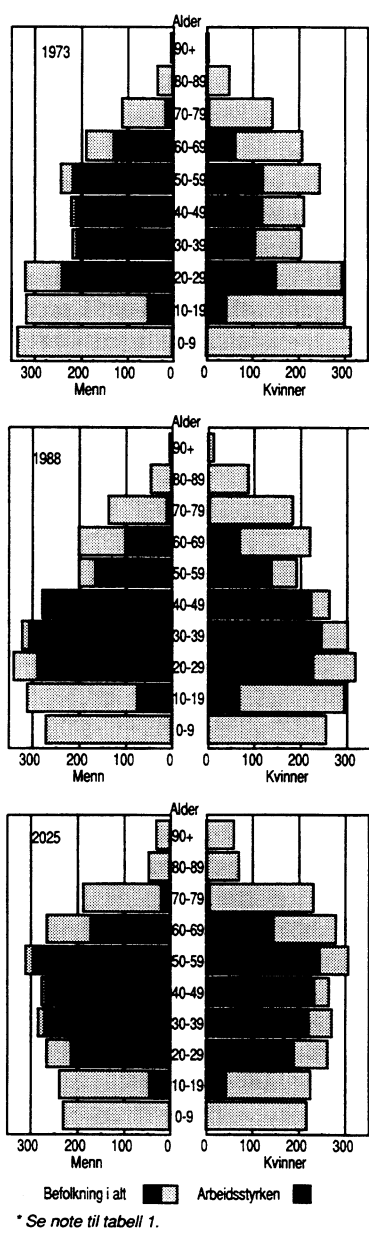
De ovenstående eksempler går ut fra at pensjonistene har full trygdetid, dvs. vært bosatt i Norge i 40 år etter fylte 16 år. Hvis trygdetiden er kortere, blir pensjonen tilsvarende mindre.

For å få tilleggspensjon må arbeidsinntekten ha vært større enn grunnbeløpet i minst 3 år. Tilleggspensjonen avhenger altså av tidligere yrkesinntekt (pensjonsgivende inntekt) og av antall opptjeningsår. For hvert opptjeningsår beregnes et pensjonspoengtall (P). Inntekter over 12 G (370 200 kroner i 1988) regnes det ikke pensjonspoeng for. For inntekter mellom 8 G (246 800 kroner i 1988) og 12 G medregnes 1/3 av inntekten ved poengberegning. Høyeste poengtall en kan oppnå er 8,33 G.

Full tilleggspensjon utgjør 45 prosent av det beløp som framkommer når det gjeldende grunnbeløp multipliseres med sluttpoengtallet. Sluttpoengtallet er gjennomsnitt av poengtallene for de 20 beste inntektsår. For å få full pensjon må alderspensjonisten ha hatt en arbeids-

Figur 2

Befolkningen og arbeidsstyrken etter kjønn og alder, 1973, 1988 og 2025. * 1 000

inntekt som er større enn G i minst 40 år.

Beregnet tilleggspensjon for en person som har hatt maksimal inntekt som det regnes pensjonpoeng av i 20 år:

$$TP = \frac{0,45 \times 30850 \times 8,33 \times 40}{40} = 115\,641 \text{ kr}$$

$$KT = 500 \text{ kr}$$

$$G = 30\,850 \text{ kr}$$

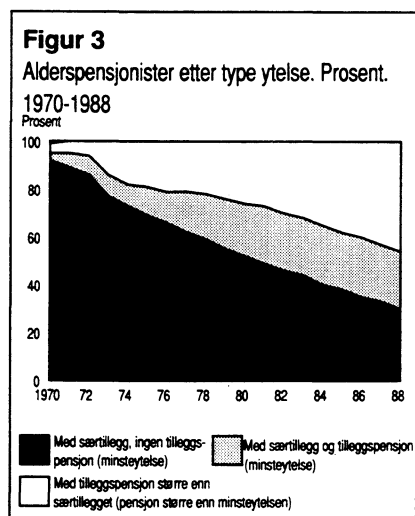
$$146\,990 \text{ kr}$$

Særtillegget ble innført i 1969. Med dette skulle en bedre inntekten til pensjonistene som ikke hadde opptjent tilleggspensjon. Sært tillegg ytes også til pensjonister som har tilleggspensjon som er lavere enn særtillegget, særtillegget reduseres da krone for krone mot tilleggspensjonen. Alle alderspensjonister som har særtillegg, selv om de også har tilleggspensjon, er minstepensjonister.

Færre er minstepensjonister

Stadig flere av alderspensjonistene har opparbeidd rett til tilleggspensjon. I 1970 var omtrent alle alderspensjonistene minstepensjonister, 96 prosent, mens bare litt over halvparten, 54 prosent, var minstepensjonister i 1988. Antall minstepensjonister som også har tilleggspensjon er økt fra 3 prosent i 1970 til 24 prosent i 1988.

De fleste minstepensjonistene er kvinner. Faktisk har kvinneandelen økt på 1980-tallet. I 1983 var 73 prosent av minstepensjonistene kvin-

Tabell 2. Alderspensionister med ulike typer ytelser. Prosent. 1983 og 1988

	1983	Andel kvinner	1988	Andel kvinner
Alle alderspensjonister	100		100	
Minsteytelse med bare særtillegg	44	83	30	88
Minsteytelse med særtillegg og tilleggs-pensjon	24	56	24	69
Pensjon større enn minsteytelsen	32	29	46	36

ner, mens andelen var 80 prosent i 1988.

Flere kvinner har imidlertid opparbeidd rett til tilleggspensjon, slik at flere av pensjonistene med en pensjon større enn minsteytelsen er kvinner i 1988 enn i 1983, henholdsvis 36 prosent og 29 prosent.

Det kan være verd å merke seg at av de minstepensjonistene som også har en liten tilleggspensjon er kvinnene i flertall, og deres andel øker. Denne gruppa "tilleggspensjonister" får ikke full uttelling for sin yrkesdeltaking og innbetaling til folketrygden fordi tilleggspensjonen er mindre enn særtillegget og særtillegget reduseres krone for krone mot tilleggspensjonen. Det at kvinnene utgjør en økende andel av denne gruppa minstepensjonister er medvirkende til at kvinnene utgjør en stadig større del av alle minstepensjonistene.

Kvinnens økte yrkesdeltaking vil bedre deres økonomiske kår som pensjonister. Men det er også kvinner som i all hovedsak utgjør gruppa minstepensjonister. Regjeringen har foreslått å innføre omsorgspoeng for år med omsorg for barn under 7 år (Ot.prop. nr. 77 (1989-90) som oppfølging av St.melding nr. 12 (1988-89)). Dette vil imidlertid ikke få betydning for kvinner som ikke er yrkesaktive, de vil fremdeles bli minstepensjonister. Men omsorgspoeng vil bedre pensjonen for kvinner som avbryter yrkesaktivitet i omsorgsperioden og for deltidsarbeidende kvinner.

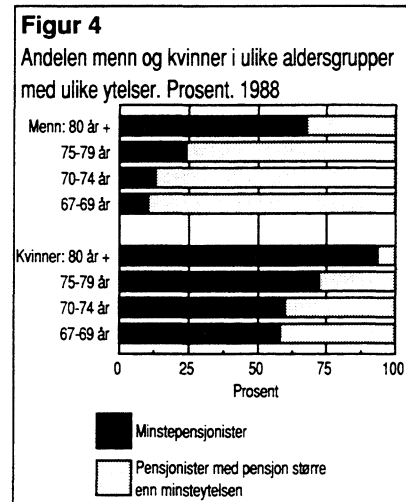
Typisk minstepensjonist er kvinne med høy alder og lav utdanning

I 1988 var hele 72 prosent av kvinnene og 27 prosent av mennene minstepensjonister.

De aller eldste pensjonistene har ikke hatt samme mulighet for å opparbeide tilleggspensjon som de yngre, folketrygden vil ikke være fullt utbygd før i år 2007. I aldersgruppa 67-69 år er 37 prosent minstepensjonister, mens hele 85 prosent av alderspensjonistene som er 80 år eller mer er minstepensjonister. I alt 94 prosent av kvinnene i den eldste aldersgruppa er minstepensjonister, sammenliknet med 68 prosent av mennene.

Jo lavere utdanning jo mer sannsynlig er det at alderspensjonisten har minsteytelse. Av pensjonistene med høyeste utdanning på barne- og ungdomsskolenivå er 61 prosent minstepensjonister, mens bare 24 prosent med universitets- eller høyskoleutdanning har minsteytelse.

For begge kjønn gjelder at jo høyere utdanning og lavere alder, jo mer sannsynlig er det at pensjonisten har opparbeidd tilleggspensjon. Kvinner har ikke i samme grad som menn deltatt i yrkeslivet og fått opparbeidd tilleggspensjon. Eldre har ikke hatt samme mulighet til opparbeidelse, derfor har kvinner og menn mer lik pensjonsytelse i den

eldste aldersgruppa enn blant yngre pensjonister.

Hele 90 prosent av alderspensjonerte menn med universitet eller høgskole som høyeste utdanning har en større pensjon enn minstepensjonen, 58 prosent av kvinner med samme utdanning. Bare 23 prosent av kvinnene med utdanning på barne- og ungdomsskolenivå har opparbeidd tilleggspensjon, mens 67 prosent av menn med samme utdanning har det.

Utdanningsnivået synes altså å ha noe større betydning for hvorvidt kvinnene har opparbeidd tilleggspensjon enn for mennene. Det er 35 prosent flere av kvinnene med høy utdanning enn lav som har større pensjon enn minstepensjonen, forskjellen blant menn er 23 prosent.

Pensjonsstørrelse – også forskjell mellom minstepensjonister

Minstepensjonister blir ofte sett på som ei ensartet gruppe, med en ensartet pensjonsutbetaling. En enslig minstepensjonist er beregnet å ha i underkant av 50 000 kroner i året. Det er imidlertid i alt 21 prosent av alle alderspensjonister som har mindre enn 40 000 kroner i pensjon. De fleste av disse er gifte minstepensjonister og/eller de har vært bosatt i Norge i mindre enn 40 år og fått redusert pensjon som følge av dette. 11 prosent av alle menn tilhører denne gruppa; 27 prosent av alle kvinner.

Ser vi på gruppa som har under 50 000 kroner utbetalt i pensjon, finner vi 60 prosent av alle alderspensjonistene, 77 prosent av alle kvinner er her og 35 prosent av alle menn.

Høyt utdannede, yngre mannlige pensjonister har størst pensjon

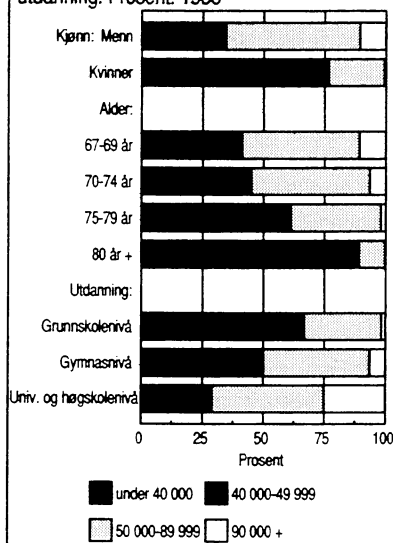
Ifølge satsene var minstepensjon for enslig pensjonist i 1988 48 783 kroner, for ektefeller hvor begge er pensjonister er beregnet pensjon 78 959 kroner, altså 39 480 kroner på hver. Tilnærmevis maksimal pensjonsutbetaling er beregnet til 146 990 kroner.

Gjennomsnittlig utbetalt pensjon for alle alderspensjonister i 1988 var 54 466 kroner. Gjennomsnittlig størrelse på pensjonen for minstepensjonister var 43 936 kroner og for pensjonister med pensjon større enn minstepensjonen 66 743 kroner.

Bare 5 prosent av pensjonistene har en pensjon som er større enn 90 000 kroner i året. I alt 11 prosent av alle menn har en så stor pensjon, men bare én prosent av kvinnene. Det er de yngste pensjonistene med høy utdanning som tilhører denne gruppa. Av dem med universitets- og høgskoleutdanning har 25 prosent en pensjon som er over 90 000 kroner, mens dette gjelder bare to prosent av dem med grunnskole.

Totalt sett mottar menn i gjennomsnitt ca. 15 000 kroner mer i alderspensjon enn kvinner. Gjennomsnittlig pensjon for menn var 63 268 kroner og for kvinner 48 460 kroner. Menn har større pensjon enn kvinner i alle aldersgrupper, men forskjellen er størst i den yngste gruppa. Menn i alderen 67-69 år har en gjennomsnittlig pensjon som er ca. 25 000 kroner større enn for kvinner i samme alder, henholdsvis 75 575 kroner og 50 232 kroner.

Figur 5
Pensjonsstørrelse i grupper for kjønn, alder og utdanning. Prosent. 1988

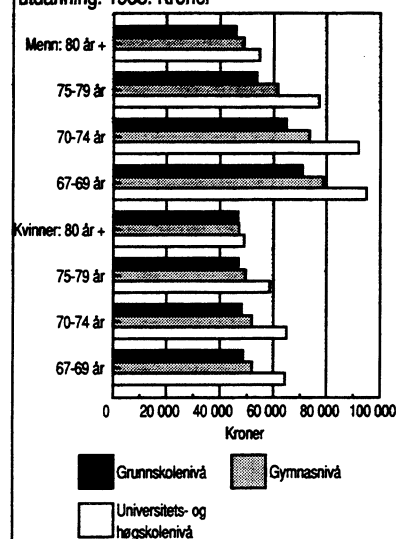
Menn i aldersgruppa 67-69 år, med universitets- eller høgskoleutdanning har størst gjennomsnittlig pensjon, 94 876 kroner. Det er 30 624 kroner mer enn hva kvinner i samme alder og med samme utdanning har. Lavest gjennomsnittlig pensjon har både kvinner og menn i aldersgruppa 80 år og over og med grunnskoleutdanning som høyeste utdanning. For disse tilsvarte pensjonen ca. 46 000 kroner i 1988.

Forskjellen i pensjonsstørrelse mellom de med grunnskoleutdanning og de med universitets- og høgskoleutdanning er størst blant de yngste alderspensjonistene. Gjennomsnittlig mottar en høyutdannet mannlig alderspensjonist i alderen 67-69 år 24 009 kroner mer i pensjon enn en mann på samme alder med grunnskoleutdanning. Det tilsvarende beløp for kvinner er 15 722 kroner.

Vil kvinner og menn få lik pensjon?

Vi kan altså konkludere med at det er forholdsvis store inntektsforskjeller mellom alderspensjonistene. Kvinner er generelt dårligere stilt enn menn. De er oftere minstepensjonister. I alt 73 prosent av menn

Figur 6
Gjennomsnittlig pensjon etter kjønn, alder og utdanning. 1988. Kroner

med alderspensjon har tilleggspensjon, sammenliknet med 28 prosent av kvinnene. Kvinner får oftere liten eller ingen uttelling for sin yrkesaktivitet fordi tilleggspensjonen de har opparbeidet er mindre enn særtillegget. Også som tilleggspensjonister har kvinner gjennomgående langt lavere pensjon enn menn.

Med økt utdanningsnivå, økt yrkesdeltaking og lengre arbeidstid for kvinner vil trolig kjønnsforskjellen i pensjonsnivå på langt sikt bli redusert. En del kvinner vil altså "ta inn på" mennene. Men de aller fleste minstepensjonistene vil fortsatt være kvinner. På kort sikt vil således kjønnsforskjellene fortsatt øke (Kjeldstad 1988), fordi menns pensjonsrettigheter øker mer enn kvinners. Innføring av pensjonspoeng for hjemmeværende med omsorg for barn vil riktignok også kunne bidra til utjevning, men virkningene av dette vil imidlertid ikke gi full effekt før rundt år 2040.

¹ Utviklingen i fødselstallene de siste årene kan tyde på at andelen barn blir noe høyere enn forutsatt i dette framskrivingsalternativet.

Litteratur

Kjeldstad, Randi (1988): *Inntekt over livsløpet: Pensjonsgivende inntekt og alderspensjon*. INAS-rapport 1988:2.

Ot.prop. nr. 77 (1989-90): *Lov om endringer i lov 17. juni 1966 nr. 12 om folketrygd og visse andre lover. - Endringer i folketrygdens pensjonssystem*.

Stortingsmelding nr. 12 (1988-89): *Folketrygdens økonomi og pensjonssystem*.

Kari Wuttudal er cand. polit. og konsulent i Statistisk sentralbyrå, Kontor for sosialstatistikk.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Familier i Norge – Familiestatistikken 1989

Det var i alt 1 930 000 familier i Norge ved inngangen av 1989. Dette var 72 000 eller 3,9 prosent flere enn i 1987. Siden 1980 har tallet på familier økt med 14,6 prosent.

Det er tall fra Familiestatistikken som viser denne utviklingen. Familiestatistikken gir informasjon om følgende familietyper: Ektepar med og uten barn, mor eller far med barn og enslig. Statistikken gir ikke informasjon om ugift samliv generelt, men fanger opp samboende par med felles barn og felles adresse. Gruppering av personer til familier foretas ved hjelp av et familienummer som er knyttet til den enkelte person.

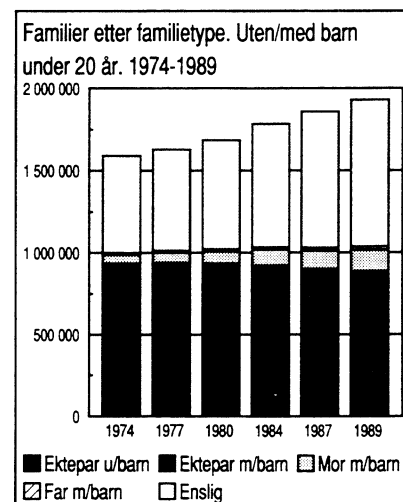
Det er først og fremst utviklingen i familietypene enslig og ektepar uten barn som har ført til vekst i tallet på familier totalt. På 80-tallet har antall barnefamilier vært tilnærmet konstant. I 1989 var det i alt 617 000 familier med barn under 20 år, mens det var 564 000 med barn under 18 år.

Fordelingen av barnefamilieene etter foreldrenes ekteskapelige status er endret. I 1980 utgjorde ektepar med barn under 20 år 85 prosent av alle barnefamilier. Ved inngangen til 1989 hadde denne andelen sunket til 76 prosent, mens andelen mor eller far med barn hadde økt tilsvarende, til rundt en fjerdedel (ca. 150 000) av totalt antall barnefamilier. I denne fjerdedelen "skjuler" det seg rundt 36 000 barnefamilier som lever i ugift samboerskap med felles barn. Det var flest samboende par i de tre nordligste fylkene.

Det er først og fremst veksten i antall enslige som betyr mest for utviklingen i antall familier totalt. Familietypen enslig omfatter alle personer som ikke kommer inn under noen av gruppene ektepar med/uten barn, mor/far med barn eller samboende par med felles barn. Tallet på enslige pr. 1. januar 1989 var drøyt 812 000. Dette var 7,3 prosent flere

enn i 1987. Personer som faller inn under familietypen enslig bor nødvendigvis ikke alene. De kan leve i andre former for samliv som familiestatistikken ikke har noen muligheter for å fange opp; f.eks. i samboerforhold hvor det ikke finnes felles barn, samboerforhold hvor det er to av samme kjønn, kollektiv osv.

Familiestatistikken gir også opplysninger om hvor mange unge det er som fortsatt bor hjemme hos mor og/eller far etter fylte 18 år. Av *alle unge* (uansett ekteskapelig status) i alderen 18-19 år bodde 94 prosent av guttene og 85 prosent av jentene fortsatt hjemme hos en eller begge foreldrene. I aldersgruppen 20-24 år var andelen 69 prosent for menn og 43 prosent for kvinner og i gruppen 25-29 år henholdsvis 27 og 9 prosent. Familiestatistikken bekrefter altså at det er betydelig vanligere for voksne sønner å bli boende hjemme enn for voksne døtre. Denne kjønnsforskjellen finner vi også når det er de med sivilstand *enslig* som er utgangspunktet for beregningene. I alt 73 prosent av enslige menn i alderen 20-24 år bodde fortsatt hjemme hos foreldrene sammenliknet med 60 prosent av kvinnene. Blant enslige menn i alderen 30-34 år hadde 25 prosent ennå ikke forlatt "redet", mens bare 14 prosent av enslige kvinner fortsatt bodde hjemme. Når det gjelder de *reelt* enslige (de som er registrert bosatt alene), er det flest enslige menn i alle aldersgrupper mellom 25 og 55 år. For gruppene 18-19 år og 20-24 år er det imidlertid en overvekt av kvinner; det samme gjelder for aldersgruppene over 60 år.

Redusert kjønnsforskjell i forventet levealder de siste årene

På midten av 1980-tallet kunne nyfødte jenter forvente å leve sju år lenger enn nyfødte gutter. Dette er den største forskjellen som er registrert i forventet levealder mellom kjønnene de siste 150 årene. På slutten av 1980-tallet hadde mennene innhentet noe av kvinnes forsprang i forventet levealder. Kjønnsforskjellen på området er redusert med 1,2 år de siste 10 årene.

Forventet levealder - en viktig indikator i levekårsforskning og offentlig planlegging

Kunnskap om forventet levealder er viktig for offentlig planlegging og forvaltning. Det gir grunnlag for å planlegge velferdsytelser som omsorg og pensjoner, og inngår som en viktig forutsetning i befolkningsframskrivninger. Realistiske framskrivninger er avhengig av god kunnskap om dødelighetsforholdene i ulike grupper.

Forventet levealder regnes dessuten som en god indikator på den generelle levekårs situasjonen i en befolkning, og har derfor også interesse i levekårsforskningen. I denne artikkelen belyses endringer i forventet levealder blant menn og kvinner siden midten av 1960-tallet. For å sette de siste tiårenes utvikling i perspektiv, gis også et kort riss av utviklingen fra midten av forrige århundre. Framstillingen er hovedsakelig basert på en analyse av kohort- og periodedødeligheten i Norge i tiden 1846-1994, foretatt av Mamelund og Borgan (1996).

Hva er forventet levealder?

Forventet levealder er det antall år en nyfødt kan forvente å leve i gjennomsnitt, dersom dødeligheten holder seg uendret siden fødselen (se ramme med definisjoner). Forventet levealder beregnes vanligvis for det som

kalles *periodedødeligheten*. Dette er forventet levealder i et gitt kalenderår og beregnes på grunnlag av dødsfallene for personer i en rekke generasjoner. Disse kan ha vokst opp under svært ulike levekår. Resultatene kan derfor være påvirket av de forskjellige generasjonenes levekår i ulike faser av livet.

Forventet levealder kan også beregnes for *kohortdødeligheten*. Ved å studere bestemte fødselskull (kohorter) fra fødselen og fram til hele kullet er dødd ut, finner vi ut hvor lenge personer i kohorten levde i gjennomsnitt. Dermed unngår vi problemet med at personer født til ulike tider er vokst opp under ulike leveforhold. Et problem med dette målet er imidlertid at vi må vente over 100 år for å finne gjennomsnittlig levealder for en kohort. Periodedødeligheten blir derfor ofte brukt som et estimat for den framtidige kohortdødeligheten. I denne artikkelen ser vi kun på forventet levealder for perioder.

Forventet levealder har økt med vel 30 år siden 1850-tallet

I løpet av de siste 150 årene har forventet levealder økt betraktelig for begge kjønn, men økningen for perioden sett under ett er noe større for kvinner enn for menn. For nyfødte gutter har forventet levealder økt

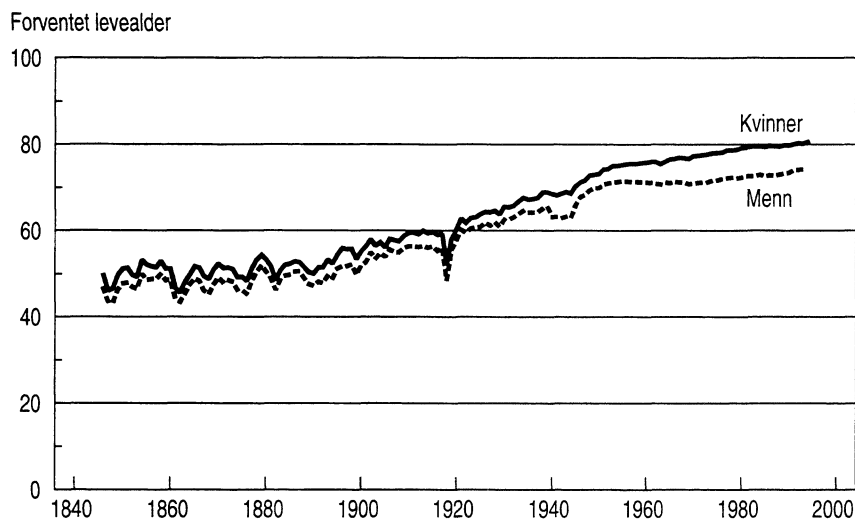
Svenn-Erik Mamelund

Definisjoner og datagrunnlag

Forventet levealder (e_x) for perioder er det antall år en nyfødt kan forvente å leve i gjennomsnitt dersom dødeligheten holder seg uendret etter fødselen. *Forventet gjenstående leveår/levetid* (e_x) er det antall år en person i en alder x i gjennomsnitt vil ha igjen å leve dersom dødeligheten i det aktuelle året holder seg konstant resten av personens levetid.

For å beregne dødstall og forventet levealder har vi brukt folketall etter kjønn og fødselsår ved utgangen av hvert kalenderår, tall for levendefødte etter kjønn, og døde etter kjønn og fødselsår i løpet av hvert kalenderår. En mer detaljert beskrivelse av datagrunnlaget finnes i Mamelund og Borgan (1996).

Figur 1: Forventet levealder for nyfødte. Periodedødelighet 1846-1994

Kilde: Befolkningsstatistikk, bearbejdede tall

med om lag 30 år, og er i dag 74,8 år. Tilsvarende økning for nyfødte jenter er 32 år, til 80,6 år (figur 1).

Dødeligheten de første leveårene, spesielt det første, var høy i forrige århundre. Høy spedbarnsdødelighet var en viktig årsak til lav forventet levealder på den tiden. Stadig bedre forhold omkring svangerskap og fødsel har vært med på å redusere spedbarnsdødeligheten, og dermed økt forventet levealder for nyfødte. Redusert spedbarnsdødelighet har bidratt til om lag 20 prosent av økningen i forventet levealder fra 1850 til 1990. Spedbarnsdødeligheten i perioden 1846-1850 var 125 pr. 1 000 gutter og 107 pr. 1 000 jenter. I perioden 1991-1995¹ var spedbarnsdødeligheten sunket til omkring 5-6 pr. 1 000 levendefødte (Mamelund og Borgan 1996). Den generelle barne- og ungdomsdødeligheten har også blitt mye lavere. Videre har redusert dødelighet blant eldre bidratt vesentlig til økt forventet levealder siden midten av forrige århundre. Det at man fikk redusert omfanget av stadig flere av

de store sykdommene, hadde mye å si for denne utviklingen.

Selv om den forventede levealderen steg betraktelig både for menn og kvinner i annen halvdel av forrige århundre, var det store svingninger fra år til år (figur 1). Dette skyldes de mange epidemiene som herjet på den tiden. Mange døde f.eks. av kopper i perioden 1860-1870, til tross for vaksineprogrammer etter at vi fikk sundhetsloven i 1860. Etter 1882 har det kun forekommet spredte tilfeller av kopper (Backer 1961). Tyfoidfeber hadde stor utbredelse helt fram til 1850- og 1860-årene, men gikk tilbake i 1870- og 1880-årene, vesentlig pga. bedre tilgang på rent drikkevann i byene (Backer 1961). Kolera og dysenterier var andre viktige dødsårsaker som gav lav forventet levealder. Utviklingen i forventet levealder var noenlunde stabil før spanskesjuken kom i 1918-1920. Forventet levealder for en nyfødt sank drastisk som følge av denne influensaepidemien, men steg til normalnivået før epidemien kun få år etter. Sammenliknet med 1917 var

nedgangen i forventet levealder ca. sju år for begge kjønn (figur 1).

Økningen i forventet levealder i første halvdel av det 20. århundre skyldes mange forhold, men først og fremst det at man fikk bukt med de mange infeksjonssykdommene (Mamelund og Borgan 1996). Man fikk etter hvert også bukt med tuberkulosen som rev bort mange i ung alder, og da spesielt menn (Munthe 1990). Under 2. verdenskrig sank forventet levealder for menn med om lag to år, mens forventet levealder stagnerte for kvinner. Nedgangen blant menn kan hovedsakelig forklares med krigstjeneste. Innføring av ny medisinsk teknologi i etterkrigstiden har bidratt til å redusere dødeligheten av mange sykdommer, bl.a. lungebetennelse. Økonomiske og sosiale framskritt har i hele dette århundret vært med på å heve standarden på offentlig hygiene (vann, kloakk m.m.) og ernærings- og boforhold. Dette har i sterk grad bidratt til å redusere sykkeligheten og dødeligheten, og dermed gitt økt forventet levealder.

I dag er det først og fremst dødelighetsutviklingen blant de eldste som har betydning for utviklingen i forventet levealder.

Reduserte kjønnsforskjeller i forventet levealder siden midten av 1980-tallet

Kvinner har gjennomgående høyere forventet levealder enn menn, men kjønnsforskjellene varierer over tid. I midten av forrige århundre kunne ei nyfødt jente forvente å leve tre år lenger enn en nyfødt gutt (figur 1). Forskjellen i forventet levealder ved fødselen holdt seg mellom to og fire år fra midten av forrige århundre og fram til 2. verdenskrig. Da steg den til fem og et halvt år (figur 1). Det at 91 prosent av de 10 262 registrerte krigsdødsfallene var menn, forklarer

denne utviklingen (Statistisk sentralbyrå 1949). Etter krigen var forskjellen tilbake på det tidligere nivået.

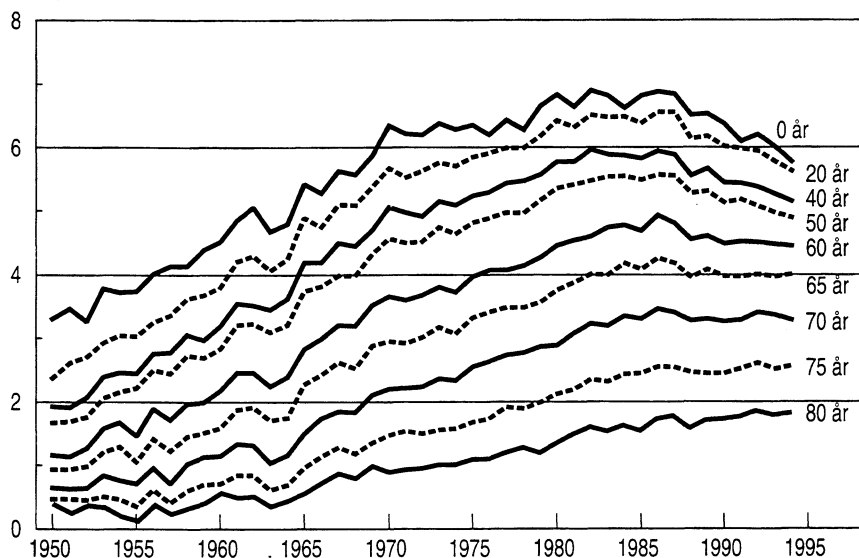
Forskjellen i forventet levealder mellom kjønnene kommer av menns overdødelighet i forhold til kvinner på alle alderstrinn. Dette er også tilfelle for dødfødte fostre (Mamelund og Borgan 1996). Overdødeligheten for menn er særdeles markant i alderen 20-29 år. Tuberkulosedødsfallene, som rammet menn i 20-årene hardest, forklarer mye av overdødeligheten i forrige århundre og begynnelsen av dette. Etter 1950 har overdødeligheten for 20-årige menn steget kraftig. Dette kan i stor grad tilskrives dødsfall i forbindelse med ulykker i trafikk og arbeidsliv.

I størsteparten av etterkrigstiden har kvinner hatt en bedre dødelighetsutvikling enn menn, og på midten av 1980-tallet kunne nyfødte jenter forvente å leve sju år lenger enn nyfødte gutter (figur 2). Dette er den største forskjellen som er registrert i forventet levealder mellom kjønnene de siste 150 årene. På slutten av 1980-tallet har trenden snudd til en relativ bedring for menn. Forskjellen i forventet levealder er således redusert med 1,2 år de siste 10 årene. Innhentingen skyldes redusert hjerte- og kardødelighet blant menn i samme periode. Den positive utviklingen startet allerede på 1970-tallet og gjelder for begge kjønn, men altså i sterkere grad for menn enn for kvinner (Huserbråten 1993). Den samme utviklingen er også observert i de andre nordiske landene. Også her skyldes innhentingen i stor grad nedgang i hjerte- og kardødelighet (NOMESKO 1996). Islandske menn kan i dag f.eks. forvente å leve i underkant av fire år kortere enn kvinner, mot nesten seks år kortere på starten av 1980-tallet.² I Norge er forskjellen i gjenstående levetid spesielt redusert for menn under 60 år. Forskjellen er

Figur 2: Forskjell mellom antall forventet gjenstående leveår for kvinner og menn ved utvalgte aldre. 1950-1994.

Forskjell, antall år

Kilde: Befolkningsstatistikk, bearbejdede tall

svakt redusert, eller har stabilisert seg for dem som er over 60 år (figur 2). 1994-kullets kvinner vil, dersom dødelighetsforholdene holder seg uendret, leve knapt seks år lenger enn menn.

Menn i alle aldre bidrog til økt forventet levealder fra 1966 til 1980

Borgan (1983) beskriver utviklingen i forventet levealder i Norge fra 1846 til 1980, mens Mamelund og Borgan (1996) beskriver utviklingen de siste 14 årene. Som det framgår av figur 1, steg forventet levealder betraktelig både for menn og kvinner i begge disse periodene. Når forventet levealder stiger, er det interessant å finne ut om økningen skyldes forbedringer på alle aldre, og om det er forskjeller mellom kjønnene i forhold til hvilke aldre forbedringene er kommet på. Her har jeg valgt å belyse disse forholdene for 14-årsperioden 1980-1994, og sammenlikne dette med den

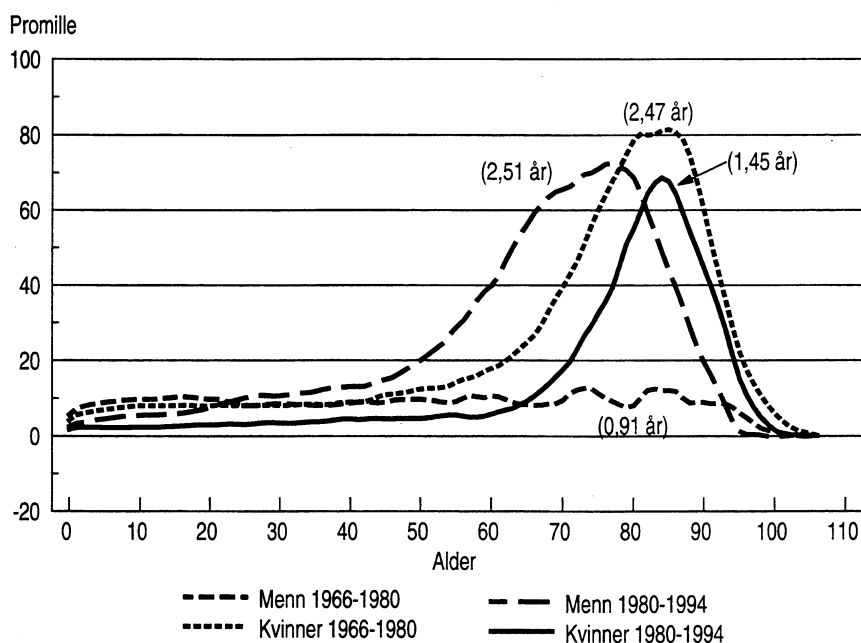
foregående 14-årsperioden (1966-1980).

I tiden 1966 til 1980 steg forventet levealder for kvinner med 2,5 år til 79,2 år. Tilsvarende økning for menn var bare 0,9 år til 72,3 år (Borgan 1983, Mamelund og Borgan 1996). I denne 14-årsperioden hadde kvinner altså en klart bedre dødelighetsutvikling enn menn. For kvinner kom bidraget til økt forventet levetid i hovedsak blant personer over 60 år (figur 3). Det største bidraget kom blant dem mellom 80 og 90 år. For menn var det derimot slik at alle aldersgrupper bidrog omtrent like mye til økningen i forventet levetid i denne perioden.

De eldste bidrog mest til økning i forventet levealder fra 1980 til 1994

Dødelighetsutviklingen i tiden 1980-1994 var noe annerledes enn utviklingen i den foregående 14-årsperio-

Figur 3: Økning i forventet levetid, etter alder. Promille. Periodene 1966-1980 og 1980-1994

Kilde: Befolkningsstatistikk, bearbejdede tall

den. Forventet levealder for menn økte med to og et halvt år og var altså 74,8 i 1994 (Mamelund og Borgan 1996). Dette er den samme økningen som kvinner opplevde i perioden 1966-1980. Forbedringen for menn i perioden 1980-1994 er dominert av de eldre generasjonene (figur 3). Forventet levealder for kvinner økte med 1,5 år til 80,6 år fra 1980 til 1994. Bidraget til økt forventet levetid for kvinner er noenlunde likt fordelt på alder sammenliknet med perioden 1966-1980. Fra 1980 til 1994 hadde menn altså en klart bedre dødelighetsutvikling enn kvinner. Dette innebærer naturligvis at forskjellen i forventet levealder mellom kjønnene ble redusert.

Økningen i forventet levetid i perioden 1980-1994 skyldes særlig forbedringer blant de eldste (figur 3). Dette gjelder for begge kjønn. Bedre

dødelighetsutvikling for personer over 60 år stod for 70 prosent av framgangen for menn og 85 prosent av framgangen for kvinner. Blant kvinner var det de aller eldste, de mellom 75 og 90 år, som bidro mest til økt forventet levetid i denne perioden (59 prosent). For menn var det personer i alderen 60 til 85 år som bidro mest (63 prosent). Vi legger også merke til at det største bidraget til økt forventet levetid er konsentrert i 85-årsalderen for kvinner, og at det samme er tilfelle for menn i 70- og 80-årsalderen. Også personer i alderen 25-60 år bidro betydelig til å øke levetiden for menn. Denne aldersgruppen stod for 26 prosent av økt forventet levetid, mot bare 11 prosent for kvinner. Forklaringen på denne forskjellen ligger antakeligvis i at menn i denne aldersgruppen hadde et større potensiale for forbedring, sammenliknet med kvinner.

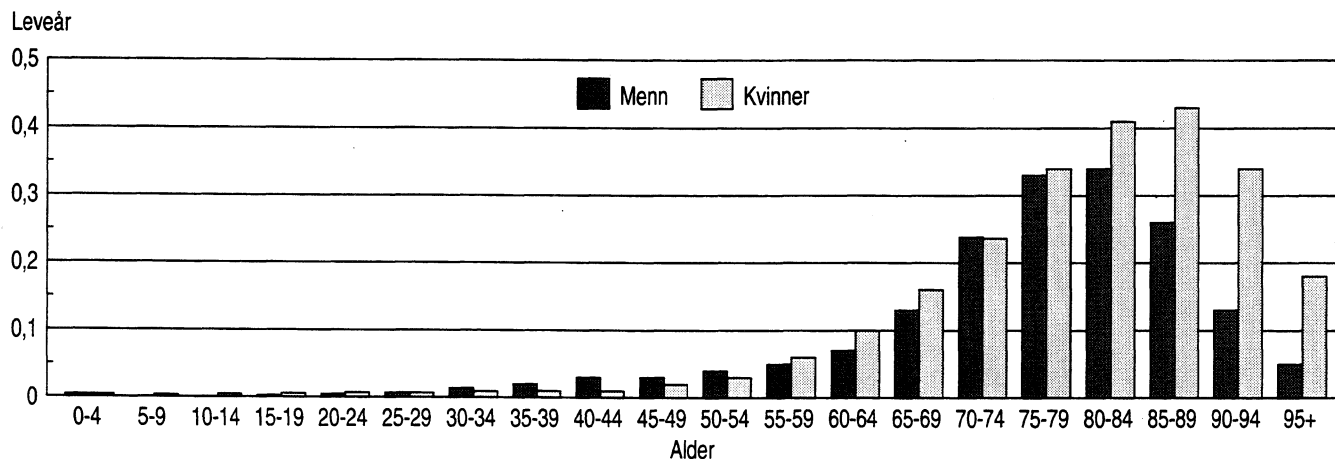
Fortsatt økt forventet levealder i framtiden?

Nedgang i spedbarnsdødeligheten og barne- og ungdomsdødeligheten har betydd mye for økningen i forventet levealder tidligere i dette århundre, men betyr mindre i dag da dødeligheten i disse aldersgruppene er på et minimumsnivå. Økt forventet levealder i framtiden vil derfor være spesielt avhengig av dødelighetsutviklingen blant de eldste aldersgruppene.

Norge er i dag blant de land i verden som har høyest forventet levealder, men enkelte land ligger enda høyere. Høyest er den forventede levealderen i Japan, hvor den i 1994 var 82,98 år for kvinner og 76,57 år for menn (Ministry of Health and Welfare 1996). Forventet levealder i Norge var 1,73 år lavere for menn og 2,36 år lavere for kvinner sammenliknet med Japan dette året (Mamelund og Borgan 1996). I 1990 var differansen henholdsvis 2,59 og 2,26 år (Brunborg 1992). Norske menn har altså knappet inn ledelsen japanske menn har hatt de siste fire årene, mens japanske kvinner har økt ledelsen på norske kvinner. Det er særlig i alderne 60-90 år at vi har mye å hente i levetid sammenliknet med Japan (figur 4). I disse aldersgruppene taper norske menn 1,36 år og norske kvinner 1,67 år. Kun en tiendedel av de tapte leveårene finner vi blant personer under 60 år (11 prosent for menn og 7 prosent for kvinner). I Norge vil redusert dødelighet blant de eldste særlig være avhengig av redusert dødelighet i livsstilssykdommer som hjerte- og karsykdommer og kreft.

Nedgang i dødeligheten blant de eldste gir imidlertid ikke samme utslag på forventet levealder, som en tilsvarende nedgang i dødeligheten for unge voksne og barn, og da spesielt spedbarn³. En antakelse om null dødelighet fram til fylte 60 år, og lik dødelighet for perioden 1991-1995

Figur 4: Tapte leveår i Norge i forhold til Japan i 1994. Menn og kvinner

Kilde: Befolkningsstatistikk, bearbejdede tall og Ministry of Health and Welfare, Tokyo

etter denne alderen, ville ha gitt en forventet levealder for menn og kvinner på hhv. 78,7 og 83,2 år (Mamelund og Borgan 1996, se note 1). Nyfødte jenter ville i så fall kunne forventes å leve 2,8 år lenger enn observert i denne perioden, mot 4,3 år for nyfødte gutter. En slik antakelse er selvfølgelig ikke realistisk, men eksemplet viser hvor få år det er å hente ved ingen eller redusert dødelighet for dem under 60 år. Fødselskohorter født før 1924, dvs. menn og kvinner 70 år og eldre i 1994, har levd mer enn 90 prosent av samlet leveår i gjennomsnitt, og kan neppe regne med å forlenge sin levetid med mer enn et halvt års tid (Mamelund og Borgan 1996). Vi kan derfor ikke regne med store endringer i endelig levealder for disse fødselskohortene i forhold til forventet gjensstående levetid i 1994. Deres bidrag til forventet levealder ved fødselen vil av denne grunn være begrenset i framtiden.

1. Dette tallet er framkommet ved å bruke observerte dødelighetsrater for 1994 to ganger.

2. "I dag" vil si 1994/1995.

3. En antakelse om null spedbarnsdødelighet, og lik dødelighet for alle andre aldersgrupper (for perioden 1991-1995), ville gitt en økning på 0,5 år i forventet levealder for nyfødte gutter, mot 0,4 år for nyfødte jenter.

Litteratur

Backer, J. (1961): *Dødeligheten og dens årsaker i Norge 1856-1955*, SØS nr. 10, Statistisk sentralbyrå.

Borgan, J. K. (1983): *Kohort-dødeligheten i Norge 1846-1980*, Rapporter 83/28, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, H. (1992): "Nye og gamle trekk ved dødelighetsutviklingen i Norge". I O. Ljones, B. Moen og L. Østby (red.). *Mennesker og Modeller. Livsløp og kryssløp*. SØS nr. 78, Statistisk sentralbyrå.

Huserbråten, K. (1993): "Helse". I *Sosialt utsyn 1993*, Statistiske analyser, Statistisk sentralbyrå.

Mamelund S. E. og J. K. Borgan (1996): *Kohort- og periodedødeligheten i Norge 1846-1994*. Rapporter 96/9, Statistisk sentralbyrå.

Ministry of Health and Welfare, Tokyo (1996): Muntlig samtale.

Munthe, P. (1990): *Befolkningslære*. Oslo: Universitetsforlaget.

NOMESKO (1996): *Helsestatistikk for de nordiske lande i 1994*. Nordisk Medicinalstatistisk Komite, 47:1996. København 1996.

Statistisk sentralbyrå (1949): *Statistiske meddelelser 1948; Statistisk oversikt over krigsdødsfallene 1940-1945*. NOS.

Svenn-Erik Mamelund er hovedfagsstudent i samfunnsgeografi ved Universitetet i Oslo og forskningsassistent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for demografi og leveårskforskning.

Edb på skolen og hjemme - mest for gutter?

Gutter kommer langt bedre ut enn jenter når det gjelder tilgang til og bruk av edb. Flere gutter enn jenter har egen PC, og flere av de som har, bruker den. Guttene er også de mest allsidige brukerne. Forskjellene mellom skoleelever trer også fram på andre områder: Å ha foreldre med høy utdanning øker sannsynligheten for å ha PC hjemme i vesentlig grad. Skoler i landkommuner har dessuten et bedre PC-tilbud enn skoler i sentrale bystrøk.

Hilde Rudlang

Datateknologi har de siste tiårene fått stadig større betydning på alle samfunnsområder. For unge mennesker som skal konkurrere om jobb, lærlinge- eller studieplass, har det derfor blitt tilsvarende viktig å beherske data. Datakunnskaper kan ha innflytelse på hvilke yrkesvalg og hvilke framtidsmuligheter som er åpne for den enkelte.

Norsk skolepolitikk tilsier at utdanningen skal være i samsvar med den virkelighet som møter elevene når de går ut av skoleporten, og at den skal legge grunnlaget for videreutdanning og yrkesutdanning. I bunnen ligger enhetsskolens fremste mål og de grunnleggende prinsippene for norsk utdanning: Idealene om likhet og likestilling. Idealene innebærer lik rett til utdanning og opplæring for alle, uavhengig av bosted, kjønn, sosial bakgrunn, etnisk tilhørighet eller funksjonsdyktighet (KUF 1995).

Relateres disse generelle målene for norsk utdanning til edb-utdanning spesielt, innebærer det at skolen har som oppgave å forhindre at grupper av elever blir utestengt fra yrkesliv eller høyere studier på grunn av

manglende edb-kunnskaper (Innst.S.nr. 135).

Undersøkelsen om edb i skolen (Rudlang 1995) viser imidlertid at det eksisterer store forskjeller mellom ulike elevgrupper i tilgang til og bruk av datateknologi både på skolen og hjemme: På skolen "omsettes" ressurser fra foreldrehjemmet, f.eks. edb-ressurser, slik at noen vil få fordeler i undervisningssammenheng som andre ikke får. Dette er en alvorlig trussel for skolens utjevningssideal - skolen kan i stedet komme til å forsterke ulikheten.

JENTERS OG GUTTERS FORHOLD TIL EDB

Forskjellene mellom jenters og gutters forhold til edb er store og går igjen på alle områder av undersøkelsen som har med edb å gjøre.

Hjemme-PC for guttenes skyld?

Både blant elever og blant studenter er det flere gutter enn jenter som har tilgang til PC hjemme. Guttene i ungdomsskolen og i videregående skole sier ofte at de selv bruker PCen mest i familien, mens jentene oftere oppgir at det er far eller bror som er fami-

Datagrunnlaget

Statistisk sentralbyrå har utført undersøkelsen om edb i skolen på oppdrag for Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet. Undersøkelsen var firedelt. En delundersøkelse hadde som formål å kartlegge edb-situasjonen i grunnskoler og videregående skoler og høyskoler som driver lærerutdanning. I de tre andre delundersøkelsene henvendte vi oss til brukere av edb i skolen; elever i grunnskolens ungdomstrinn og i videregående skole, studenter på universiteter og høyskoler og lærere i grunnskoler og videregående skole. Disse fikk spørsmål om bruk av edb på skolen og hjemme. I denne artikkelen tas ikke opp resultater fra lærerundersøkelsen.

Undersøkelsene ble gjennomført i tidsrommet januar-mars 1995. I den første delundersøkelsen var utvalget på 900 skoler og 97 prosent av dem deltok i undersøkelsen som ble foretatt pr. telefon ved hjelp av forhåndsutsendt spørreskjema. I elevundersøkelsen fikk omtrent 2 000 elever utdelt spørreskjema via skolen sin, og av disse sendte 57 prosent inn besvart skjema. Utvalget i studentundersøkelsen, som også ble gjennomført postalt, var på omtrent 1 900 studenter, og av disse svarte 66 prosent.

liens ivrigste bruker. Det er svært sjelden at mor eller søster nevnes. Det kan på denne måten se ut som familier oftere anskaffer PC for gutters skyld enn for jenters.

At guttene dominerer på edb-arenaen, stemmer med stereotype forestillinger om at data er maskulint, og at jenter heller foretrekker sosiale aktiviteter (Steiro 1993). Når det også stemmer med virkeligheten, kan det være et uttrykk for at jentene selv tror på denne forestillingen og at det dermed blir som en "selvoppfyllende profeti"; jentene tror data er en gutte-ting - og ekskluderer dermed seg selv. Når det ser ut som foreldre først og fremst skaffer PC til sønnene, er det kanskje fordi de er preget av disse forestillingene?

Få jenter bruker hjemme-PC

Blant de elevene som har tilgang til hjemme-PC, er det langt flere av gut-

tene enn av jentene som benytter den. Syv av ti gutter i ungdomsskolen bruker hjemme-PCen sin ofte, dvs. tre eller flere dager i løpet av en uke. Det samme gjelder bare for fire av ti jenter i samme alder. Langt flere jenter enn gutter hadde ikke benyttet hjemme-PCen i det hele tatt de siste syv dagene.

Forskjellene mellom gutters og jenters databruk er store også i videregående skole: Mens halvparten av guttene bruker hjemme-PCen ofte, gjelder dette bare 16 prosent av jentene. Mer enn dobbelt så mange jenter som gutter benyttet ikke PC hjemme de siste syv dager.

Også blant studenter er kjønnsforskjellen stor, men den er likevel mindre markert enn blant skoleelever: 58 prosent av mennene bruker PCen ofte, mens dette gjelder 37 prosent av kvinnene.

Når det gjelder lesing av bøker, er imidlertid kjønnsforskjellene motsatt: Hele 45 prosent av jentene i alderen 9-15 år leser bok en gjennomsnittsdag, mens det samme gjelder bare 16 prosent av guttene i samme alder. Blant de som er eldre, er forskjellen mellom kjønnene mindre, men det er likevel flest jenter som leser, uansett alder (Vaage 1995).

Guttene bruker også skolens PC mer på egenhånd enn jentene

Så å si alle elevene i videregående skole har tilgang til PC på skolen (96 prosent). Dette gjelder ikke fullt så mange, men likevel langt de fleste, av elevene i ungdomsskolen (80 prosent).

Når det gjelder bruk av PC på skolen, er forskjellen mellom jenter og gutter ikke på langt nær så stor som tilfellet er med bruk av PC hjemme. Dette er naturlig i og med at bruk på skolen i stor grad er knyttet til undervisningen. Forskjellene er likevel til stede blant elever i videregående skole, noe som sannsynligvis henger sammen med at valg av studieretning spiller inn mht. hva undervisningen inneholder.

Når vi ser på bruk av skolens PCer på egenhånd (dvs. utenfor undervisningen) er det igjen store kjønnsforskjeller - gutter benytter seg oftere av muligheten enn jenter. Blant guttene i videregående skole, som brukte skolens PC de siste syv dager, hadde 42 prosent brukt den på egenhånd, mens det samme gjaldt bare nesten halvparten så mange jenter (24 prosent).

Når det gjelder studenter, er bare seks av 100 uten tilgang til PC på lærestedet sitt, og det er ingen forskjeller av betydning mellom kvinner og menn. Forskjellen mellom kjønnene er imidlertid til stede ved bruk av

Figur 1: Tilgang til og bruk av hjemme-PC, etter kjønn og skoleslag. Prosent

Andel med tilgang til hjemme-PC

Studenter på universitet og høyskole

Elever i videregående skole

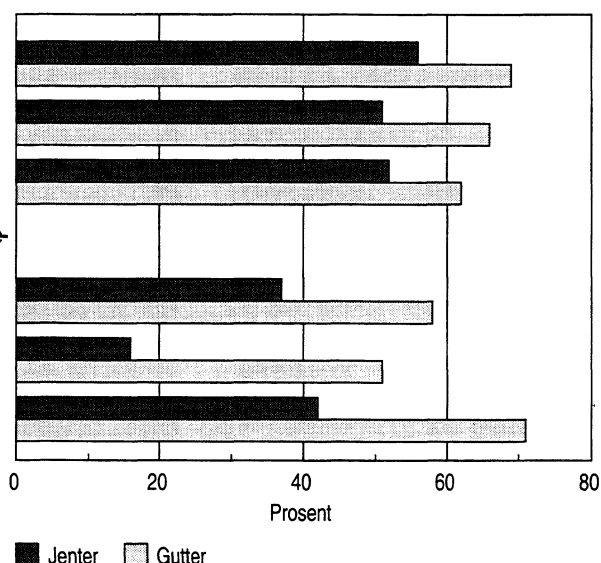
Elever i ungdomsskolen

Andel av de med hjemme-PC som bruker den ofte¹

Studenter på universitet og høyskole

Elever i videregående skole

Elever i ungdomsskolen

¹ Ofte vil si tre eller flere av de siste syv dagene

Kilde: Undersøkelse om EDB i skolen

lærestedets PCer: 74 prosent av mennene og 46 prosent av kvinnene brukte lærestedets PCer høsten 1994. Kvinnelige brukere benyttet dessuten noe kortere tid enn mannlige foran skolens PC; knapt syv timer mot syv og en halv time i gjennomsnitt pr. uke.

Det er altså de samme tendenser som gjør seg gjeldende ved bruk av PC i skolesammenheng som ved hjemmebruk. Både for skoleelever og studenter er det også slik at jo oftere de bruker hjemme-PC, jo større sannsynlighet er det for at de også benytter seg av skolens PCer. Dette kan ha sammenheng med at elever med PC hjemme har datakunnskaper i større grad enn andre, og at de derfor har lettere for å ta i bruk skolens PC på egenhånd.

Guttene er de mest allsidige brukerne

Det er guttene som dominerer på de aller fleste bruksområder, både når det gjelder bruk av hjemme-PCen og bruk av skolens PC på egenhånd. Særlig på områder som programmering, kommunikasjon via modem og innhenting av informasjon fra CD-rom, er overvekten av gutter stor. Blant elever i videregående skole, er det f.eks. 38 prosent av guttene og 12 prosent av jentene som brukte hjemme-PCen til programmering, og mens en av ti blant guttene kommuniserer via modem, gjør ingen av jentene det.¹ De samme tendensene finner vi blant studenter.

Når det gjelder bruk av hjemme-PCen til skolearbeid, er overvekten av gutter mindre - det er faktisk bare på videregående skole at flere gutter enn jenter bruker hjemme-PCen til skolearbeid. Imidlertid benytter de jentene i videregående skole som bruker skolens PC, i større grad PCen til skolearbeid enn guttene (hhv. 61 og 51 prosent).²

I ungdomsskolen og i videregående skole er det også like mange eller flere jenter som bruker hjemme-PCen til brevskriving, mens blant studenter på universitet og høyskole, er det flere menn enn kvinner som gjør dette (hhv. 72 og 63 prosent).

Disse ulike måtene å benytte seg av PC på, kan peke i retning av at data har ulik betydning for jenter og gutter, og vi kan se det i sammenheng med andre studier på området. I en kvalitativ studie (Steiro 1993) hadde guttene og jentene forskjellige innstillinger til hvordan de ville bruke datakunnskapene sine. Jentene ville lære seg data fordi det kunne få nytte i yrkeslivet - de hadde som mål å bli habile brukere, men heller ikke mer. Guttene derimot hadde en mer eksperimentell holdning, og så seg som kommende programskapere. De så i større grad enn jentene på data som de store muligheters arena.

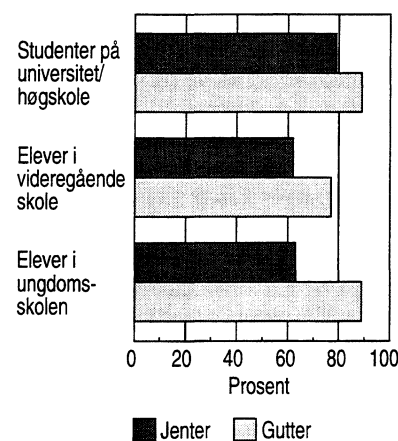
Mannlige studenter har oftest PC på deltidsarbeidsplass

For studentenes del er det kjønnsforskjeller på enda et område for PC-bruk - nemlig på deltidsarbeidsplassen. Halvparten av studentene hadde lønnet arbeid ved siden av studiene høsten 1994. Dette gjaldt noen flere kvinner enn menn. Imidlertid er det flere av de deltidsarbeidende mennene enn av kvinnene som har tilgang til PC på arbeidsplassen sin - og blant de som har denne tilgangen, er det noen flere menn enn kvinner som benytter PCen i studiesammenheng. Dette kan muligens tyde på at menn oftere enn kvinner har arbeid som åpner for selvstendig disponering av tiden, eller at menn i større grad benytter eventuelle muligheter til egen fordel.

Guttene er svært interesserte - jentene ganske

Både blant elever i grunnskole og videregående skole og blant studenter,

Figur 2: Andeler av elever og studenter som er meget eller ganske interesserte i edb¹, etter kjønn og skoleslag. Prosent

¹ For studentene gjelder det interesse for "bruk av PC", mens for skoleelevene for "data"

Kilde: Undersøkelse om EDB i skolen

er gutter langt mer interesserte i edb³ enn jentene er. Størst datainteresse finner vi blant gutter i ungdomsskolen - 40 prosent er svært interesserte. Minst opptatt av data er jenter i videregående skole - 6 prosent sier seg svært interesserte. Jenter er imidlertid ikke uinteresserte i edb - flertallet av dem er ganske interesserte.

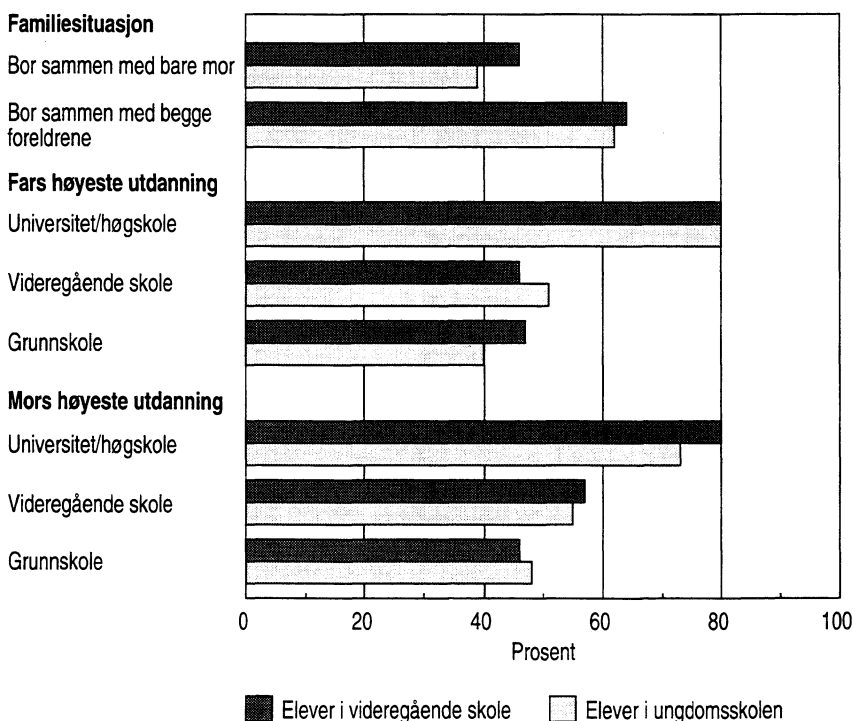
Det samme forholdet finner vi når det gjelder oppfatning om betydningen av edb i et framtidig yrke. Jenter mener i mindre grad enn gutter at edb får svært stor betydning, men oppgir oftere edb som ganske viktig.

Selv om guttene altså i stor grad dominerer når det gjelder edb-bruk, oppfatter også jentene edb som et viktig verktøy i framtiden.

SOSIALE FORSKJELLER

Om elevene har tilgang til PC hjemme, varierer i sterk grad med sosial bakgrunn. Både familiesituasjonen og foreldrenes utdanningsnivå virker inn

Figur 3: Andel elever med PC hjemme, etter familiesituasjon og foreldres utdanning. Prosent

Kilde: Undersøkelse om EDB i skolen

på elevenes mulighet til å bruke data. Blant de som har tilgang til PC, er imidlertid sosial bakgrunn av liten betydning for hvor ofte de bruker den.

Barn av foreldre med lang utdanning får oftest PC

Foreldrenes utdanningsnivå har stor betydning for om eleven har tilgang til PC hjemme eller ikke. Det er dobbelt så mange med PC blant de elevene i ungdomsskolen som har en far med universitetsutdanning enn blant dem som har far med grunnskoleutdanning (hhv. 80 og 40 prosent). Halvparten av ungdomsskoleelevene som har far med utdanning på videregående nivå, har hjemme-PC. Tilsvarende utslag gir mors utdanningsnivå, og tendensen er den samme blant elever i videregående skole.

Vanligst med hjemme-PC i "kjernefamilien"

Elevenes tilgang til PC varierer også med familiesituasjonen. Elever som bor sammen med begge foreldrene, har oftere PC enn elever som bor sammen med bare en av foreldrene. Dette gjelder både for ungdomsskole og videregående skole. Det er naturlig å anta at dette har sammenheng med at enslige forsørgere har en langt strammere økonomi enn familier der det er to voksne om forsørgeransvaret (Statistisk sentralbyrå 1991).

Elever i videregående skole som bor sammen med bare far, har imidlertid oftere PC enn elever som bor sammen med bare mor.⁴ Dette kan tenkes å ha sammenheng med at far er

mer opptatt av data enn mor er. Det som kan tale for en slik forklaring, er en undersøkelse som viser at menn i alderen 25-44 år bruker hjemme-PC i større utstrekning enn kvinner i samme alder - hhv. 17 og 7 prosent bruker hjemme-PC en gjennomsnittsdag (Vaage 1995).

Når elever som bor sammen med bare mor kommer dårligst ut, kan det også skyldes at enslige mødre har det trangere økonomisk enn enslige fedre (Flittig og Lajord 1993). Derfor kan det være vanskeligere å skaffe hjemme-PC for elever som bor sammen med bare mor enn for de som bor sammen med bare far.

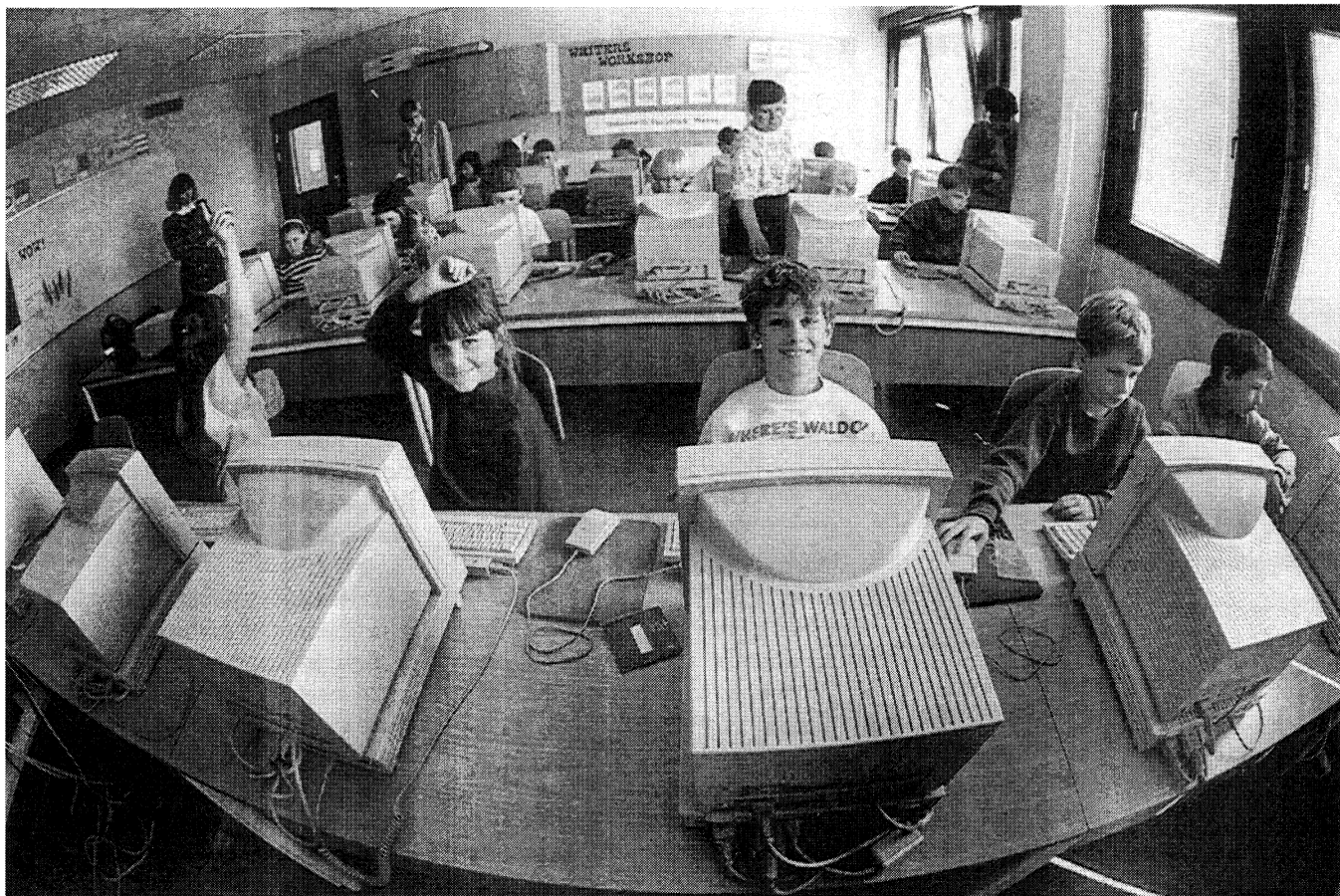
Sosial bakgrunn har mindre betydning for bruk av hjemme-PC

Blant de elevene i videregående skole som har PC hjemme, ser det ut som verken familiesituasjonen eller foreldrenes utdanningsnivå virker inn på hvor ofte eleven bruker PCen.⁵ Det vil likevel være flere blant elevene med høyt utdannede foreldre som bruker PC jevnlig, i og med at langt flere av disse har PC, og omtrent like mange av de som har, bruker den. Det samme vil være tilfelle for elever som bor sammen med begge foreldrene.

Sosial bakgrunn ser heller ikke ut til å ha noen innvirkning av betydning på om elever i videregående skole benytter muligheten til å bruke skolens PC på egenhånd.⁶

Læring av data: Kreativitet eller nødvendighet?

I Steiros studie (1993) pekes det på ytterligere sosiale forskjeller. I studien har barna i såkalte høy- og lavstatushjem ulik tilnærming til læring av datateknologi. Barna fra høystatusfamiliene oppmuntres til å lære data fordi det er bra og gir muligheter - barna stimuleres til å være kreative med data. Lavstatusfamiliene har et mer instrumentelt forhold til teknolo-

gien; barna trenger å lære data fordi det er nødvendig i et framtidig yrke.

Elevenes sosiale bakgrunn kan dermed innebære både ulike sjanser til å lære data og forskjellige tilnærminger til måten å lære på.

Sosiale forskjeller i læremuligheter

Elever med foreldre som skaffer PC, vil ofte tilegne seg de nødvendige datakunnskapene hjemme, uavhengig av skolens tilbud. Disse barna vil i sin tur stille sterkere i konkurranse om jobb og studier enn barn som ikke har fått disse mulighetene. Det kan dermed se ut som vi har, eller er i ferd med å få, et A-lag og et B-lag blant elevene; de som har tilgang til og behersker teknologien, og de som ikke gjør det. Skillet mellom disse A- og B-lagselevne følger allerede eksisterende sosiale skillelinjer i samfunnet og forsterker disse. Når datateknologi blir stadig viktigere, samtidig som barna erverver datakunnskapene utenfor skolen, får elever i høystatusgrupper nok et konkurransefortrinn. Denne utviklingen strider mot skolens mål om å gi alle lik utdanning,

og dermed likt utgangspunkt i konkurransen om jobb og studier, uavhengig av sosial bakgrunn.

GEOGRAFISKE FORSKJELLER

Geografi er nok en dimensjon som viser at forskjellige grupper av skoleelever stiller ulikt med hensyn til datateknologi. Skolene i ulike deler av landet har nemlig ikke samme tilbud til elevene.

Skoler i sentrale strøk gir dårligst PC-tilbud

PC-tettheten i ungdomsskolen og i den videregående skolen varierer etter hvor i landet skolen ligger. Oslo/Akershus er den landsdelen som kommer dårligst ut, tett fulgt av Agder/Rogaland. I disse landsdelene, må i gjennomsnitt 15 ungdomsskoleelever dele hver PC, og det er drøyt syv elever pr. PC i videregående skole.

Skoler i Nord-Norge gir det beste PC-tilbudet til sine elever. I nordnorske videregående skoler er det fire elever om hver PC. I ungdomsskolen ligger imidlertid vestlandsskolene best an.

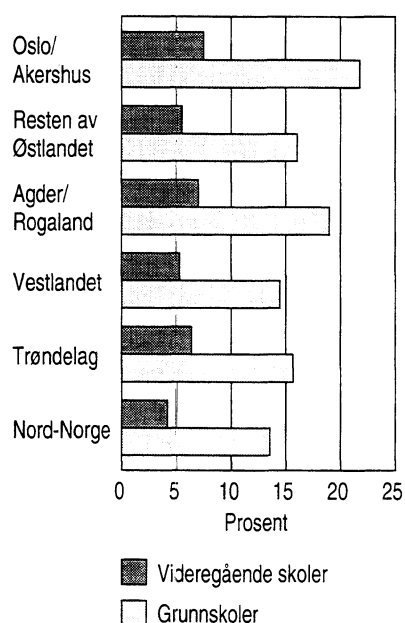
Det er i barneskolen de største regionale forskjellene finnes. Mens det i Oslo- og Akershuskolene er omtrent en PC for hver klasse (29 elever), er det i nordnorske barneskoler 17 elever om hver PC.

Skoler i landkommuner har flere PCer å tilby sine elever enn skoler i bykommuner. Dette finner vi i alle landsdeler. Men størst forskjeller mellom by og land, er det i Agder/Rogaland og i Nord-Norge.

I sammenheng med forskjellen mellom by og land, ser vi at små skoler er bedre stilt enn store skoler. I bystrøk er det sannsynligvis flere elever og større klasser enn i landkommuner - og i disse store klassene er det flere elever om hver PC. Dette gjelder alle skoleslag, men utslaget er størst i barneskolen.

Ikke overraskende er det slik at skoler i kommuner med god økonomi, gir et bedre tilbud til elevene sine enn skoler i mindre velstående kommuner. Denne dimensjonen henger også sammen med by-land dimensjonen; de fleste kommuner med dårlig øko-

Figur 4: Antall elever pr. PC¹ i ulike skoleslag, etter landsdel

¹ Regnet ut fra skolens totale antall PCer

Kilde: Undersøkelse om EDB i skolen

nomi, finner vi i sentrale strøk av landet.⁸

Små geografiske forskjeller i tilgang til og bruk av hjemme-PC

Når det gjelder tilgang til hjemme-PC, og bruk av denne, finner vi imidlertid bare små geografiske variasjoner.

Det er en svak tendens til at skoleelever og studenter som bor i Oslo/Akershus oftere har hjemme-PC enn de som bor i andre landsdeler. Dette går igjen også i andre undersøkelser (Vaage 1995). Ser vi på de som har tilgang til hjemme-PC, er det imidlertid ikke Oslo/Akershus-elevne og -studentene som bruker PCen sin flittigst.

Det er altså på skolene vi finner de store geografiske forskjellene. Betyd-

ningen av disse forskjellene kan tenkes i noen grad å bli oppveid av at elevenes tilgang til hjemme-PC, er noe bedre i de områdene der skolene gir det dårligste PC-tilbudet. Data-kunnskap som elevene ikke lærer på skolen, har de dermed mulighet til å lære hjemme. Dersom dette er tilfellet, vil imidlertid elevenes sosiale bakgrunn ha større innvirkning på edb-kunnskapene for elever som bor i områder med dårlig PC-tilbud på skolen, altså i sentrale bystrøk. For som vi har sett, varierer elevenes tilgang til hjemme-PC etter familiesituasjon og foreldrenes utdanning.

OPPSUMMERING: DE NYE SKOLETAPERNE?

I dagens skolevirkelighet kan det se ut som datateknologiens frammarsj rokker ved enhetsskolens grunnleggende idealer om like muligheter for alle. Undersøkelsen om edb i skolen har vist at særlig idealene om likestilling mellom jenter og gutter, er under press. Jenter stiller svakere enn gutter på alle områder som gjelder data: Færre jenter har tilgang til PC, færre av jentene som har tilgang, benytter seg av det, og blant de jentene som benytter seg av PC, er bruksområdet begrenset.

Andre grupper som kommer dårlig ut, er elever med foreldre som selv har lite utdanning, og dessuten elever som går på skoler i bykommuner, særlig i Oslo/Akershus. En risikerer altså at enkelte elevgrupper går ut av skolen med dårligere forutsetninger til å klare seg i en virkelighet der datateknologi blir stadig viktigere.

1. Andelene er av de som brukte hjemme-PCen de siste syv dager.

2. Andelene er av de som brukte skolens PC på egenhånd de siste syv dager.

3. Studentene fikk spørsmål om interesse for "bruk av PC", mens skoleelevene ble spurt om interesse for "data".

4. Når det gjelder ungdomsskolen er tallgrunnlaget for lite til at vi kan si noe om dette fordi svært få av ungdomsskoleelevene bor sammen med bare far.

5. Tallgrunnlaget er for lite til at vi kan si noe om dette for ungdomsskoleelevenes del. Av samme grunn kan vi heller ikke si noe om familiesituasjonen påvirker hva elevene bruker PCen til.

6. Tallgrunnlaget er for lite til at vi kan si noe om dette for ungdomsskoleelevenes del. Av samme grunn kan vi heller ikke si noe om foreldrenes utdanningsnivå påvirker hva elevene bruker PCen til.

7. Avsnittet baserer seg på data fra skoleundersøkelsen.

8. Som mål på kommunens økonomi, benyttes kommunens inntekt pr. innbygger.

Litteratur

Flittig, Else og Jorunn Lajord (1993): Store levekårsforskjeller mellom grupper av enslige forsørgere. *Samfunnsspeilet* 1/1993.

Innst.S.nr. 135 1993-94. *Om informasjonsteknologi i utdanningen* (St.meld. nr. 24 1993-94).

Kirke-, utdannings- og forskningsdepartementet (KUF) (1995): *IT i norsk utdanning. Plan for 1996-99*.

Rudlang, Hilde (1995): *Bruk av edb i skolen 1995*. Rapporter 95/23, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1991): *Levekårsundersøkelsen*. Norges offisielle statistikk C 43.

Steiro, Asbjørn Kulseng (1993): *Ungdom, læringsprosesser og datateknologi*. Hovedoppgave i sosiologi.

Vaage, Odd (1995): *Kultur- og mediebruk 1994*. Rapporter 95/15, Statistisk sentralbyrå.

Hilde Rudlang er planlegger i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for intervjuundersøkelser.

Når gjerningsmannen er en kvinne

Hver tiende person som ble siktet for en forbrytelse i 1992 var kvinne. Kvinner gjør seg oftest skyldig i tyveri, narkotikakriminalitet og bedrageri. Det er simpelt tyveri som er kvinnes tyveriform, mens menn oftest begår grovt tyveri. Forbrytelse begått av kvinner er sannsynligvis mindre grove enn forbrytelse begått av menn, og det er derfor vanskelig å se om kvinner og menn får lik behandling i rettsapparatet.

Ulla Haslund

I en av de første beretningene om kriminalitet i vår kultur har kvinnen en ikke ubetydelig rolle. Hun oppildner mannen til en straffbar handling, og hun tar for seg av utbyttet. Sett ut fra dagens lovgivning gjør hun seg skyldig i to forbrytelser som til sammen kvalifiserer til høyere straff enn det tyveriet mannen begår. Som kjent ble saken oppklart, og etter straffen å dømme ble skylden tilsynelatende fordelt likt mellom de to.

Få kvinnelige lovbrøyttere

I dagens samfunn framstår kvinnen som lite aktiv når det gjelder kriminalitet. I 1992 ble 9 500 kvinner siktet for lovbrudd her i landet, sammenliknet med 69 300 menn. Da er det snakk om alle typer kriminalitet (bortsett fra trafikkforseelser og tollforseelser som ble avgjort ved forenklede forelegg), fra relativt uskyldige forseelser til grove forbrytelser. Det vil si at kvinneandelen for all kriminalitet sett under ett var 12 prosent. For forbrytelser, det vi kanskje helst tenker på som kriminalitet, ble det siktet 2 700 kvinner og 21 700 menn, dvs. at kvinneandelen var 11 prosent. I det følgende er det forbrytelser vi snakker om når ikke noe annet er

nevnt, fordi det er for forbrytelser vi har statistikk som gjør det mulig å følge utviklingen bakover i tid.

Når kvinner blir siktet, er det, i likhet med når menn blir siktet, oftest for en eller annen form for tyveri. Dette gjaldt 32 prosent av de kvinnelige siktede i 1992, hvorav hver annen for såkalt simpelt tyveri. Deretter fulgte 26 prosent siktet for narkotikakriminalitet og 12 prosent siktet for bedrageri. Til sammenlikning ble 39 prosent av de mannlige siktede siktet for tyveri (hvorav femdelen for simpelt tyveri), 15 prosent for narkotikakriminalitet og 6 prosent for bedrageri.

Relativt få kvinner blir siktet for grovt tyveri (12 prosent av kvinnene siktet i fjor mot 25 prosent av mennene), forbrytelser mot liv, le-

Forbrytelser er mer alvorlige lovbrudd enn forseelser. Hovedregelen er at lovbrudd som ifølge loven kan straffes med fengsel i mer enn tre måneder er forbrytelser, så sant noe annet ikke framgår av lovteksten. De øvrige lovbruddene er forseelser.

Tabell 1: Siktede for forbrytelser¹ i 1992, etter kjønn og type forbrytelse. Prosentandel kvinner

Forbrytelse	Begge kjønn	Kvinner	Menn	Andel kvinner. Prosent
Alle forbrytelser	24 343	2 676	21 667	11,0
Underslag	322	81	241	25,2
Bedrageri og utroskap	1 566	331	1 235	21,1
Dokumentfalsk	531	109	422	20,5
Simpelt tyveri	2 358	445	1 913	18,9
Simpelt ran	93	17	76	18,3
Narkotikaforbrytelse	3 903	683	3 220	17,5
Vold mot offentlig tjenestemann	255	30	225	11,8
Heleri og etterfølgende bistand	760	88	672	11,6
Annen forbrytelse	14 648	909	13 739	6,2

¹ Forbrytelsestyper der kvinneandelen av de siktede er større enn av siktede totalt

geme og helbred (6 prosent av kvinnene mot 12 prosent av mennene) og sedelighetsforbrytelser (0,7 prosent av kvinnene mot 3 prosent av mennene).

Kvinneandelen er stabil, men kvinnene endrer kriminalitetsmønster

Andelen kvinner blant de siktede i 1992 (11 prosent) lå under gjennomsnittet for siste tiårsperiode og var den laveste andelen de siste fire årene. For tiden er kvinneandelen tilnærmet stabil. Den kan heller ikke sies å ha økt mye i løpet av de årene vi har sammenliknbare tall for, dvs. fra 1956. I årene før 1960 lå kvinneandelen under 8 prosent, i løpet av 1960- og 1970-årene økte den jevnt til 11 prosent for så å stabilisere seg der.

Kvinnenes kriminalitet har endret seg kvalitativt mer enn kvantitativt. Går vi tre tiår tilbake, finner vi at over 60 prosent av de siktede kvinnene var siktet for simple tyverier eller ærekrenkelser, mens dette gjaldt 25 prosent av de siktede mennene. Tilsvarende andeler i 1992 var 17 prosent for kvinner og 9 prosent for menn. Endringen har skjedd gradvis.

Hvilke typer kriminalitet blir så kvinner siktet for i dag når de ikke lenger så ofte siktes for simple tyverier? Kvinneandelen har økt betydelig når det gjelder andre vinningsforbrytelser som bedrageri, underslag og ran. For 30 år siden utgjorde kvinner 7 prosent av de siktede for slike forbrytelser, hvorefter kvinneandelen nesten uten unntak har økt for hvert år og i 1992 var oppe i 22 prosent. Det er imidlertid narkotikaforbrytelser som sammen med simple tyverier skiller seg ut som våre dagers kvinnekriminalitet. Dette er å betrakte som en ny type kriminalitet

sett i et 30-årsperspektiv. Narkotikaforbrytelser ble for første gang skilt ut i statistikken i 1968, få år etter at denne typen kriminalitet for første gang ble behandlet konkret i lovverket. Det var dengang en meget høy andel kvinner blant de siktede, hele 31 prosent. I 1992 var kvinneandelen blant de narkotikasiktede 17 prosent, men dette er likevel betydelig høyere enn kvinneandelen på 11 prosent for alle typer forbrytelser sett under ett. Dette er den type kriminalitet som uten sammenlikning har økt mest i løpet av det tidsrommet statistikken gir oversikt over. 14 ganger så mange narkotikaforbrytelser ble etterforsket i 1992 som 20 år tidligere. Til sammenlikning ble tallet på forbrytelser totalt tredoblet i samme tidsrom. Narkotikakriminaliteten har i løpet av et par tiår også endret karakter i retning av grovere og mer organiserte former. Et resultat av denne forgrovingen er at strafferammene flere ganger er skjerpet i løpet av det relativt korte tidsrommet. Vi kommer senere inn på at kvinner muligens i mindre grad enn menn tiltrekkes av planlagt og organisert kriminalitet. Dette kan være årsaken til at kvinneandelen blant siktede for narkotikakriminalitet er gått tilbake etter hvert som denne typen kriminalitet har endret karakter.

Grovt tyveri, mannens tyveriform

Grovt tyveri er den hyppigst forekommende forbrytelsestypen i våre dager. Hver fjerde forbrytelse som blir anmeldt er et grovt tyveri. Det faktum at kvinner tilsynelatende sjelden begår grovt tyveri er en vesentlig del av forklaringen på den lave kvinneandelen blant de siktede. Bare 6 prosent av de siktede for grovt tyveri i 1992 var kvinner, og det samme gjaldt

Et tyveri betraktes vanligvis som grovt hvis det har vært utført ved innbrudd eller fra person på offentlig sted, hvis gjerningsmannen har vært forsynt med våpen, sprengstoff eller liknende, hvis det gjelder en betydelig verdi eller hvis det av andre grunner er av særlig farlig eller samfunnsskadelig art.

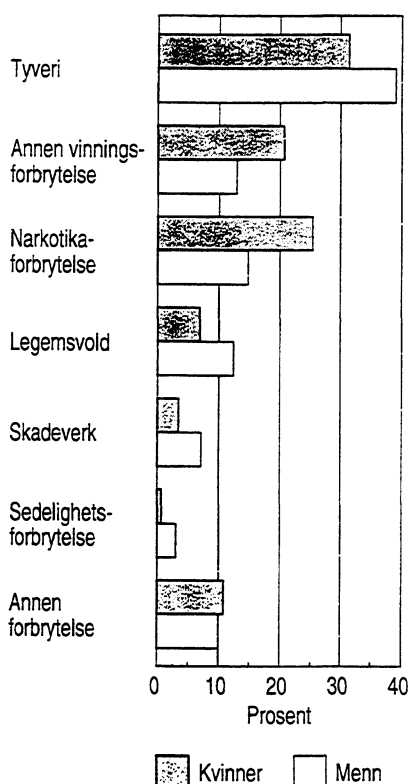
Simpelt tyveri er tyveri som ikke er knyttet til noen av de forutsetninger som gjelder for grovt tyveri.

Tyveriformen naskeri gjelder ubetydelige verdier eller er forbundet med andre formildende omstendigheter. Naskeri gikk i 1971 over fra å være forbrytelse til å bli forseelse og er derfor holdt utenfor når denne artikkelen omtaler utviklingen over tid.

brukstyveri av motorkjøretøy. Når det gjaldt simpelt tyveri derimot, var 19 prosent av de siktede kvinner. (Blant de siktede for forseelsen naskeri var kvinneandelen hele 35 prosent.)

Når kvinner begår andre typer tyverier enn menn, kan det ha sammenheng med at den fysiske aktiviteten, bruken av tekniske hjelpemidler og voldsrisikoen forbundet med grovt tyveri virker lite tiltrekende på kvinner. Dessuten er grovt tyveri en forbrytelse som til en viss grad krever samarbeid og planlegging, mens kvinner tilsynelatende heller begår lovbrudd på egenhånd og griper anledningen når den byr seg. Når det gjelder den store overvekten av mannlige siktede for brukstyveri av motorkjøretøy, er det sannsynligvis

Figur 1: Siktete kvinner og menn, etter type forbrytelse. Prosent. 1992

menns generelle opptatthet av biler og motorsykler som gir seg utslag.

Flere kvinnelige voldsforbrytere enn før, men fortsatt få

Kvinner begår sjelden forbrytelser mot liv, legeme og helbred, selv om kvinneandelen blant de siktede har økt. Dette er kriminalitet som i det alt vesentlige dreier seg om legemsforbrytelser og legemsbeskadigelser, men som også omfatter grove voldsforbrytelser som drap og grov legemsbeskadigelse. Under 6 prosent av de siktede for forbrytelser mot liv, legeme og helbred i 1992 var kvinner. For 30 år siden var kvinneandelen 3 prosent. Noe uventet er kvinneandelen større for de groveste voldsforbrytelsene. Siden det er få slike

forbrytelser, vil kjønnsfordelingen naturlig nok variere forholdsvis mye fra år til år. I løpet av det siste tiåret ble til sammen 67 kvinner siktet for drap, drapsforsøk eller grov legemsbeskadigelse, en kvinneandel på i underkant av 8 prosent i gjennomsnitt for tiåret. De to foregående tiårene var andelen vel 8 prosent (1963-72) og nøyaktig 8 prosent (1973-82). Andelen kvinner siktet for de groveste formene for legemsvold har altså vært tilnærmet uforandret de siste 30 årene, mens andelen er fordoblet når det gjelder mindre alvorlig legemsvold.

Blant siktede for simpelt ran, en vinningsforbrytelse med et klart voldselement, utgjør kvinner en relativt stor andel, nærmere bestemt 18 prosent i 1992. Ran er i stor grad et byfenomen, 61 prosent av ranene i 1992 skjedde i de fire største byene.

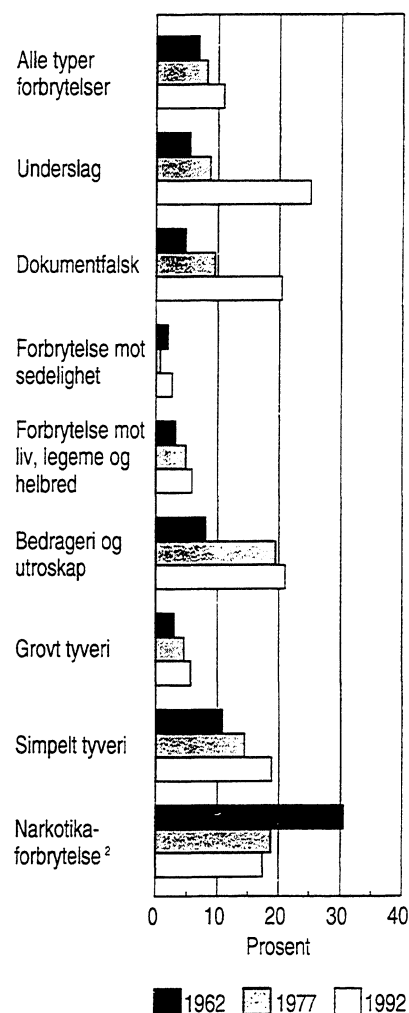
Nesten ingen kvinnelige sedelighetsforbrytere

Blant siktede for sedelighetsforbrytelser finner vi en kvinneandel ned mot 1 prosent i gjennomsnitt for de siste ti årene. Det er ikke grunnlag for å snakke om økning, selv om det riktignok forekommer kvinner blant de siktede i sedelighetssaker i dag, hvilket det knapt gjorde for et par tiår tilbake. I den grad kvinner blir siktet for sedelighetsforbrytelser, er det stort sett for utuktig omgang med barn under 14 år, den vanligste sedelighetsforbrytelsen også når det gjelder mannlige siktede.

Er utviklingen over tid reell?

Kvinneandelen blant siktede kan ikke sies å ha økt mye i løpet av de årene vi har sammenliknbar statistikk for. I et tidsrom da tallet på etterforskede forbrytelser ble nær seksdoblet og det skjedde store

Figur 2: Kvinnens andel av siktede for forbrytelser.¹ Prosent. 1962, 1977 og 1992

¹ Forbrytelsestyper der kvinneandelen har variert mest i perioden

² Tall for 1968 i stedet for 1962

samfunnsmessige endringer hva kvinnes situasjon angår, har andelen kvinner blant de siktede for forbrytelser økt fra 7 til 11 prosent. De siste ti årene har andelen dessuten vært tilnærmet uendret.

Det kan være grunn til å spørre om den utviklingen statistikken viser, er reell. Holdes kvinneandelen sta-

bil ved at toleransegrensene endrer seg og at typiske kvinneforbrytelser som simple tyverier og ærekrenkelser blir anmeldt i mindre grad enn før? Disse to forbrytelsestypene utgjorde 28 prosent av alle anmeldte forbrytelser i 1992, mens de 30 år tidligere utgjorde 36 prosent. Når andelen ærekrenkelsessaker går ned, skyldes det antakelig mer endret livsstil og friere omgangsformer enn at folk har blitt mer varsomme med å si hverandre "sannheter". Når det gjelder tyverier, er det en utbredt oppfatning at få blir oppklart. Dette bekreftes av statistikken som viser at bare 10 prosent av de simple tyveriene og 15 prosent av de grove tyveriene ble oppklart i fjor. Det er altså svært liten sjanse for at gjerningsmannen blir innhentet med tyvegods i behold. Den ideelle målsettingen med å anmelde, at en selv skal få sine eiendeler tilbake og at tyven skal bli tiltalt og straffet, blir bare sjelden oppnådd. Avveiningen av om tyveriet skal anmeldes eller ikke vil derfor stort sett bero på hvilken forsikringsordning offeret har. Stadig flere forsikrer verdisakene sine. For at forsikringspremiene skal ligge på et akseptabelt nivå, må verdisakene låses inne og beskyttes. Dermed blir de mål for innbruddstyverier, dvs. grove tyverier. Forsikringsavtalen krever at tyveriet skal politianmeldes. Resultatet er sannsynligvis at de grove tyveriene øker i antall og blir anmeldt oftere enn før, mens simple tyverier, som tradisjonelt har vært kvinnelige forbryteres spesialfelt, i økende grad forblir uanmeldte.

Hva skjuler mørketallene?

Er det grunn til å tro at det er større mørketall, dvs. kriminalitet som ikke blir anmeldt, blant kvinner enn blant menn? Kan det for eksempel være grunn til å regne

med at kvinner er mer voldelige enn de framstår i kriminalstatistikken? Vi kan med rimelighet anta at en kvinne noe mer risikofritt enn en mann kan slå eller på annen måte mishandle mennesker som står i avhengighetsforhold til henne. I forbindelse med den senere tids oppmerksomhet på seksuelle forbrytelser mot barn, har fagfolk hevdet at barn ofte har en forvansket oppfatning av skyldspørsmålet i slike saker, og at de kan utvise en blind lojalitet overfor overgriperen. Når statistikken viser at "bare" 54 barn under 10 år var ofre for voldsforbrytelser i 1992, kan det skyldes at for få tilfelle av vold mot barn blir anmeldt. Statistikken viser ikke om det var kvinner eller menn som utøvde vold i disse sakene.

Sannsynligvis vil menn stort sett være tilbakeholdende med å anmelde en kvinne for voldsbruk. Deres oppfatning av kvinner som fysisk svakere, gjør at de lett betrakter voldsovergrep begått av en kvinne som bagatellmessige, selv om volden er rettet mot en som er svakere enn henne. Vanligvis vil nok en mann føle seg ynkkelig ved å innrømme å ha vært offer for en kvinnes voldsovergrep, uavhengig av om han er svekket av sykdom eller alder eller hun er ham fysisk overlegen av andre årsaker.

Det er en utbredt oppfatning at mens menn slår og i verste fall bruker våpen, ligger kvinners form for mishandling mer på det verbale planet. Det dreier seg i så fall om overgrep som knapt er beskrevet i lovverket og som derfor vanskelig lar seg anmelde. Her eksisterer med andre ord ikke annet enn mørketall.

Kvinner som begår seksuelle overgrep mot barn, har vært, og er,

fortsatt et langt mer tabubelagt emne enn sedelighetskriminalitet generelt. Mange avviser uten videre tanken som absurd. Og grensedragningen for hva som er normalt og akseptabelt i forhold mellom kvinner og barn, er nok langt vanskeligere å håndtere enn når det gjelder forhold mellom menn og barn.

Når kvinner oppfatter slibrig tilsnakk, blotting og annen såkalt utuktig atferd fra en mann som skremmende, er dette en velbegrunnet frykt. Endrede kjønnsroller kan lite gjøre med det faktum at kvinner har mindre muskelstyrke enn menn. Det er derfor en del av forsvarsmekanismen når en kvinne blir skremt og flykter fra en situasjon hun regner med kan bli farlig, og at hun kanskje går til anmeldelse for å få stoppet gjerningsmannen. Det er all grunn til å anta at enkelte menn opplever liknende fra kvinner, og at dette kan være både ubehagelig og frastøtende, men neppe skremmende. Dermed er det knapt noen grunn til å regne uanmeldt utuktig atferd begått av kvinner som skjult kriminalitet.

Endret kjønnsrollemønster

I et lengre tidsperspektiv øker kvinneandelen i kriminalstatistikken. Det er nærliggende å spørre hva kvinnefrigjøringen har hatt å si. Kvinner er mer sammen med mennesker utenfor familie og nærmiljø enn de var tidligere, både i sosial og yrkesmessig sammenheng. Det er få arenaer tilbake som er forbeholdt bare kvinner eller bare menn, der hvert kjønn kan dyrke sin egenart. Det kan se ut som om kvinnen på mange måter etterlikner mannen, mens det motsatte skjer i langt mindre grad. Kvinner tar også opp menns dårlige vaner. Røyking og rusmiddelbruk er eksempler. Er det grunn til

å tro at kvinner i større grad enn tidligere gir utløp for sin frustrasjon ved å bruke vold, eller at de søker å løse økonomiske problemer gjennom vinningskriminalitet?

Kvinner krever å være likestilte med menn og blir i økende grad behandlet som det. Dermed blir det forventet at kvinner står til ansvar for sine handlinger på en annen måte enn tidligere. En naturlig konsekvens er at kvinnelige lov- brytere må regne med å bli anmeldt for forhold der de tidligere ville møtt en viss overbærenhet.

Kvinnelige forbrytere eldre enn mannlige

To tredeler av personer som ble siktet for forbrytelser i 1992, var over 20 år. Det gjelder begge kjønn. Gjennomsnittsalderen blant de siktede var 26 år, 27 år for kvinner og 26 år for menn. Samme forhold finner vi de to foregående årene. Gjennomsnittsalderen for kvinnelige og mannlige siktede sett under ett har variert mellom 24 og 26 år, og gjennomgående har kvinnene vært ett eller to år eldre enn mennene. Dersom vi inkluderer siktede for forseelser, blir aldersforskjellen større. Forklaringen ligger i at forseelsen naskeri uten sammenlikning er det lovbrudd som har flest kvinnelige siktede, 35 prosent, samtidig med at de naskerisiktedes gjennomsnittsalder er høy, uansett kjønn.

Kvinnelige forbrytere oftere skilt eller enke

Andelen tidligere gifte var betydelig høyere blant kvinnelige siktede enn blant mannlige, henholdsvis 20 og 12 prosent. Størst er forskjellen når det gjelder sivilstatus enke/enkemann, der andelen var over fire ganger så høy for kvinner som for menn. Dette kan ha sam-

menheng med at det er flere enker enn enkemenn i befolkningen totalt. Men selv for aldersgruppene 20-49 år, der andelen enker/enkemenn i befolkningen er tilnærmet det samme, er det nær fire ganger så stor andel enker som enkemenn blant de siktede.

Utenlandske kvinner

Kvinneandelen av siktede med utenlandsk statsborgerskap er lavere enn kvinneandelen av siktede totalt, 8 mot 11 prosent. Dette har i noen grad sammenheng med ulik kjønnssammensetning i den norske og den utenlandske befolkningen. Kvinner utgjør 47 prosent av utenlandske statsborgere bosatt i Norge, mens kvinneandelen i totalbefolkningen er 51 prosent. Kvinneandelen blant siktede utenlandske statsborgere er imidlertid lavere enn befolkningstallene skulle tilsi.

Sett i forhold til befolkningens størrelse, blir utenlandske statsborgere siktet oftere enn norske. Dette gjelder begge kjønn. Det ble i 1992 siktet 2,2 utenlandsk kvinne pr. 1 000 utenlandske kvinner bosatt i Norge. Dette var en nær dobbelt så høy andel som i totalbefolkningen. For utenlandske menn var andelen 23,5 pr. 1 000, vel det dobbelte av andelen i totalbefolkningen. Den relativt høye andelen siktede blant utlendinger har nok delvis sammenheng med at den utenlandske befolkningen har en annen aldersmessig sammensetning enn den norske. 64 prosent av utlendingene befinner seg i alderen 13-44 år, mens dette gjelder bare 47 prosent av totalbefolkningen.

Flest kvinner siktet i Oslo

Sett i forhold til folketallet ble flest kvinner siktet i Oslo, 2,5 kvinner pr. 1 000 kvinner bosatt i dette fyl-

ket i 1992. Dette var det dobbelte av landsgjennomsnittet på 1,23. Også for menn var tallet på siktede høyest i Oslo, 16,2, mens tilsvarende tall for hele landet var 10,2. Videre hadde fylkene Telemark og Aust-Agder relativt mange siktede kvinner, med henholdsvis 1,4 og 1,5 pr. 1 000. Lavest når det gjelder kvinnekriminalitet lå Sogn og Fjordane med 0,5 siktede pr. 1 000 kvinner i befolkningen. I ett fylke, Rogaland, var tallet på kvinnelige siktede høyere enn landsgjennomsnittet, samtidig med at tallet på mannlige siktede var lavere.

På egenhånd

De fleste forbrytelser blir begått av en person alene. Bare 17 prosent av forbrytelsene som ble oppklart i fjor, var utført av flere i fellesskap. Kvinner opererer oftere enn menn på egenhånd. Dette har sammenheng med at typiske mannsforbrytelser som grovt tyveri, bilbrukstyveri og skadeverk også er utpregede "teamforbrytelser". To av tre grove tyveri begås av flere i fellesskap, mens dette gjelder bare ett av tre tilfelle av simpelt tyveri (kvinnens tyveriform).

Når flere er sammen om en forbrytelse, er dette vanligvis to eller flere menn. Dette var mønsteret ved 72 prosent av forbrytelsene der politiet i 1992 kunne fastslå at det var flere delaktige. Bare 2-3 prosent av forbrytelsene med flere delaktige, 223 forbrytelser, var begått av flere kvinner i fellesskap. Hver fjerde forbrytelse begått av flere, hadde både kvinnelige og mannlige delaktige, som oftest en kvinne og en mann.

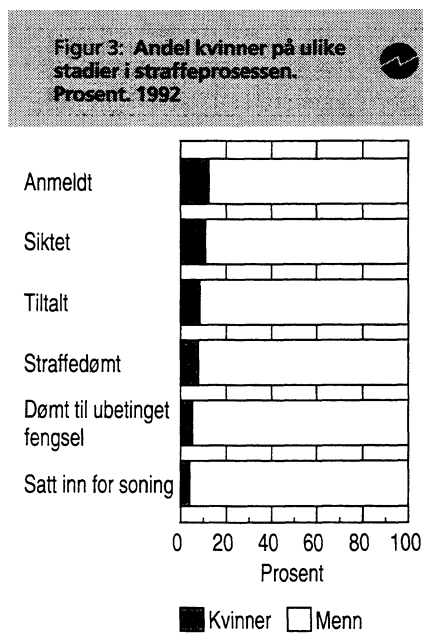
Kvinner har færre tilbakefall enn menn

Den løpende kriminalstatistikken omfatter en oppfølging av siktede

personer i en treårsperiode for å registrere tilbakefall. Av kvinner som ble siktet i 1989, pådrog 29 prosent seg ny siktelse, mens dette gjaldt 43 prosent av mennene. Det er ikke tatt hensyn til tilbakefallshindringer som f.eks. fengselsopphold. Kriminalstatistikken viser videre at av personer som fikk en straffereaksjon i 1992, var 45 prosent av kvinnene tidligere gitt reaksjon, mens dette gjaldt 64 prosent av mennene.

Likhet for loven?

Vi skal kunne regne med at like lovbrudd straffes likt. Det skal legges vekt på de skjerpene og formildende omstendigheter loven gir anledning til, og intet annet. Forhold som den siktedes kjønn, rase og sosiale status skal være uten betydning for straffesaksbehandlingen, med mindre noe av dette har direkte betydning. F.eks. vil en utenlandsk turist som overtrer norske trafikkforskrifter, antakelig bli møtt med en viss overbærenhet hos politiet, selv om han i prinsippet plikter å kjenne norsk lov i det øyeblikk han passerer grensen. Vi behøver ikke å gå så svært langt tilbake for å finne at kvinner ikke ble betraktet som ansvarlige for sine handlinger i samme grad som menn, men i vår kultur i dag skal selvsagt ikke lenger kjønn gi grunnlag for forskjellsbehandling. Det er ikke mulig på grunnlag av statistikken å fastslå om det virkelig er slik. Man må i så fall kunne sammenlikne straffesaker der lovbruddene er nærmest identiske og der det ikke foreligger ulike skjerpene eller formildende omstendigheter. I en artikkel som dette kan vi langt fra gi noe endelig svar på denne problemstillingen. Det vi kan gjøre, er å bidra med en del tall (som til dels er hentet fra upublisert materiale).

Ifølge kriminalstatistikken for 1992 var andelen kvinner blant de anmeldte dette året 12,2 prosent. Andelen kvinner som ble siktet etter endt etterforskning, var 11,0 prosent. Andelen kvinner der påtalemyndigheten innstilte på tiltale, var 8,6 prosent, og andelen som ble idømt straff, var 8,0 prosent. Det var altså en større andel kvinner enn menn som av ulike årsaker fikk henlagt saken eller som fikk den avgjort uten dom, gjennom påtaleunntatelse eller forelegg. Det var også en viss overvekt av kvinner blant de frifunnede; 33 av 1 000 dommer mot kvinner var frifinnelsesdommer, mens tilsvarende tall for menn var 29 av 1 000. Inkluderer vi dommer for forseelser, blir tallene 38 og 29. Andelen kvinner av alle som ble dømt til ubetinget fengselsdom, var 5,3 prosent. Blant de innsatte for soning av dom var kvinneandelen 4,1 prosent. Ifølge opplysninger fra Fengselsstyret fikk 15 prosent av kvinnene i fjor utsettelse med soning av rettskraftig

dom, mens tilsvarende andel for menn var 7 prosent.

Tilsynelatende fikk altså beslutningene i rettsapparatet mindre alvorlige konsekvenser for kvinnelige lovbrøtere enn for mannlige. Riktignok har vi sett på gjennomsnittstall for alle forbrytelser. Tar vi for oss bestemte forbrytelsestyper, virker det imidlertid fortsatt som om kvinner "kommer heldigere fra det". Det ble i 1992 reist tiltale mot 30 prosent av kvinner anmeldt for legemsformærmselse, mens dette gjaldt 54 prosent av menn anmeldt for samme forbrytelse. For grovt tyveri var andelen tiltalte 51 prosent for kvinner og 62 prosent for menn og for simpelt tyveri henholdsvis 16 og 25 prosent. Bare sjelden er forholdet det motsatte, og da er forskjellen liten.

Hva så med straffeutmålingen? Tallene viser at gjennomsnittsbøten og gjennomsnittsførelagget i 1992 lå henholdsvis 25 og 13 prosent lavere for kvinner enn for menn. Vi vet at menn har større tilbakefall enn kvinner, og at en kriminell fortid til en viss grad skal komme i betraktning ved straffeutmålingen. Selvsagt vil straffen også avhenge av lovbruddets grovhet og av om straffereaksjonen omfatter flere lovbrudd. Forsøker vi å holde slike faktorer utenfor ved å konsentrere oss om reaksjoner mot tidligere ustraffede personer som hadde begått ett lovbrudd av en bestemt type, finner vi fortsatt, nærmest uavhengig av hvilken lovbruddstype vi velger, at kvinner fikk lavere forelegg og bøter enn menn. Årsaken ligger altså tilsynelatende ikke i at menn oftere enn kvinner har en belastet fortid som kvalifiserer til skjerpelse av straffen, eller at menn har flere lovbrudd å svare for i hver reaksjon. Det skal ved utmålingen

av forelegg og bot tas hensyn til siktedes betalingsevne. Hvis det er grunn til å anta at mannlige lovbrøyttere har bedre økonomi enn kvinnelige, kan dette være en forklaring på den store forskjellen i straffeutmålingen.

Også ved ulike former for betinget fengselsstraff, alene eller sammen med bot, finner vi at straffeutmålingen er lavere for kvinner enn for menn. Når det gjelder ubetinget fengselsstraff er imidlertid forholdet det motsatte, idet straffeutmålingen for kvinner var hele 34 prosent høyere enn for menn. De 252 kvinnene som ble idømt ren ubetinget fengselsstraff for forbrytelser i 1992, fikk gjennomsnittlig en dom på 341 dager, mens 5 154 menn fikk gjennomsnittlig 255 dager.

Statistikken for et enkelt år kan tyde på at kvinner fikk en lempeligere behandling i rettsapparatet enn menn. Den viser imidlertid at når kvinners kriminalitet først var funnet å kvalifisere til ubetinget fengselsstraff, ble straffen høy.

Man bør være varsom med å trekke konklusjoner på grunnlag av de få tallene som her er gjengitt. Kjønnsfordelingen varierer med type kriminalitet. Forutsatt at kvinner gjennomgående begår mindre grov kriminalitet enn menn, er det rimelig at de får en mildere behandling. Det sentrale spørsmålet er om forbrytelser begått av kvinner er mindre grove enn forbrytelser begått av menn, og hvis så er tilfellet, om den lempeligheten som blir kvinner til del, står i forhold til forskjellen i forbrytelsenes grovhet.

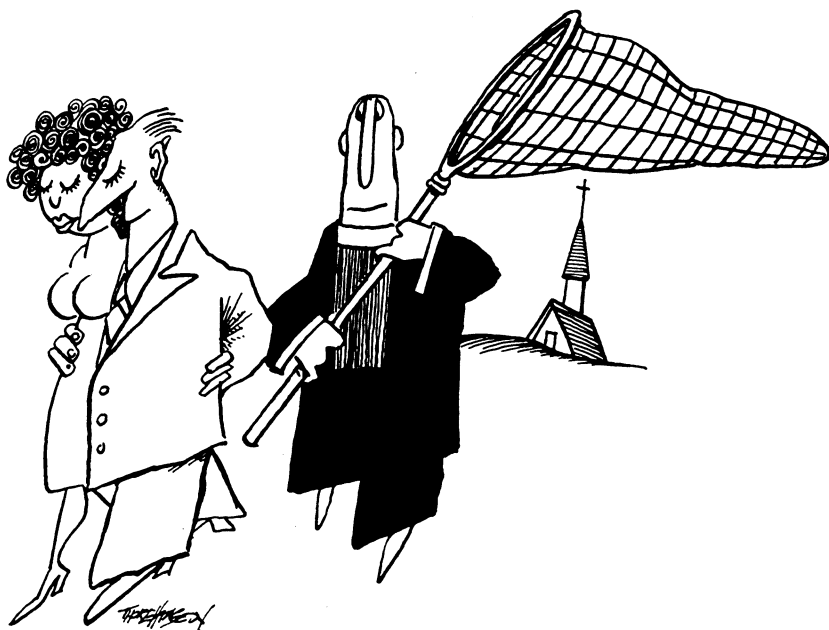
Vi gjør til slutt et forsøk på å antyde forholdet mellom grovheten i

kvinners og menns kriminalitet. Som et ledd i arbeidet med kriminalstatistikken blir forbrytelsene rangert etter grovhet i en skala fra 15 til 375. Det er strafferammen loven anviser for den enkelte forbrytelse som er grunnlaget for skalaen. Samler vi alle forbrytelser som kvinner ble siktet for i fjor og beregner den gjennomsnittlige grovheten, finner vi at den var 116. Gjør vi det samme for menn, finner vi en grovhet på 128.

Ulla Haslund er førstekonsulent i Statistisk sentralbyrå, Seksjon for helse, trygd og sosiale forhold.

Samboerskap, men ikke ekteskap?¹

Turid Noack

Ekteskapshyppigheten har lenge vært synkende, særlig blant de unge. Om lag hver tredje kvinne i begynnelsen av 20-årene lever nå i ugift samliv, og i de yngre aldersgruppene er samboerskap i dag den dominerende samlivsformen. Vil samboerskapet også fortrenge ekteskapet når disse kvinnene blir eldre? Eller blir det giftermål når det kommer barn?

Synkende ekteskapshyppighet

Antallet nye ekteskap pr. år er redusert med nesten en tredjedel fra slutten av 1960-tallet og til i dag. I 1989 ble det inngått nærmere 21 000 giftermål, mens tallet for et kvart århundre siden var i underkant av 30 000. En beskjeden økning i 1986-1988 førte riktignok til avisoverskrif-

ter om at ekteskapet nå var på vei inn igjen, men tallet fra 1989 viser ingen fortsatt oppgang.

Befolkningsstatistikken viser også at det innen samtlige aldersgrupper har vært en til dels meget kraftig reduksjon i giftermålshyppigheten. Nedgangen er størst i alderene under 30 år. For godt og vel 20 år siden

var det 226 førstegangsvigde pr. 1 000 ugifte kvinner i aldersgruppen 20-24 år, ti år senere var det tilsvarende tallet 142 og nå er det nede i 55.

Nedgangen etter 30-års alder har vært mer beskjeden, men også her er ekteskapshyppighetene lavere enn hva de var på slutten av 1960-tallet. Til dags dato har ikke fallet i giftermålsratene i de yngre aldersgruppene blitt kompensert med en klar økning noe senere i livsløpet. På 1980-tallet har giftermålshyppighetene etter 30-års alder endret seg lite.

Den gjennomsnittlige giftermålsalderen har økt med om lag 2 1/2 år i løpet av de siste 25 årene. Av dem som giftet seg for første gang på slutten av 1960-tallet, var brudene 22,8 år i gjennomsnitt og brudgommene 25,3 år. I dag er de henholdsvis 25,3 år og 27,8 år. Om vi tar hensyn til variasjoner i fødselskullene, har gjennomsnittlig giftermålsalder økt med om lag 4 1/2 år.

Giftermålsstatistikken forteller oss altså at stadig færre har valgt å gifte seg. Om dette betyr at atskillig flere vil velge å være ugifte på livstid gjenstår å se, men vi har allerede sett en svak økning i andelen som er ugifte ved 40-års alder. I 1989 var 7,6 prosent av de kvinnelige førtiåringene ugifte, mens det tilsvarende tallet i 1986 var 6,5 prosent. Legger vi dagens giftermålsrater til grunn, vil nærmere en tredjedel av mennene

og en fjerdedel av kvinnene fortsatt være ugifte ved 50-års alder.

Drøftinger av giftermålsutviklingen må selvsagt sees i forhold til økningen i samboerforhold. Og spørsmålene er mange: Er økningen i giftermålsalder først og fremst et resultat av at flere velger å bo sammen i en periode før de formaliserer samlivet? Er det en reell økning i alder ved første samliv enten det er et ekteskap eller et samboerforhold som inngås? Vil andelen som før eller siden gifter seg bli omtrent den samme også for kohortene født etter 1950-tallet, eller erstatter samboerskapet ekteskapet på livstid? Og hva med dem som verken gifter seg eller sambor – er det blitt flere eller færre av dem?

Slike spørsmål er det ikke mulig å besvare ved hjelp av befolkningsstatistikk eller registre og vi skal derfor se nærmere på data fra Familie- og yrkesundersøkelsen.

Ved siden av samboerforhold og ekteskap bruker jeg i det følgende begrepet *samliv* som en felles betegnelse for ekteskap og samboerskap. Det vil si at begge måtene å leve sammen på er samliv, men de representerer hver sin samlivstype.

Hver tredje 22-årige kvinne lever i samboerskap

Familie- og yrkesundersøkelsen viser at 18 prosent av alle kvinner 19-42 år er samboende, 49 prosent er gifte og 33 prosent lever ikke i samliv, det vil si de er verken samboende eller gifte på intervjuetidspunktet (i Frukthetsundersøkelsen 1977 var de tilsvarende tallene henholdsvis 5, 71 og 24 prosent). Som ventet er andelen samboende høyest blant kvinner i 20-årene. Hver tredje 22-åring og hver fjerde 27-åring er samboende (figur 1).

Sammenliknet med situasjonen i 1977 er det en økning i samboerforhold i alle aldersgrupper. Høyest andel samboende er det blant 22-åringene. 34 prosent av dem er samboende, en økning på 22 prosentpoeng siden 1977. Den relative veksten i andelen samboende har imidlertid vært enda større for

42-åringene, 7 prosent er samboende i 1988 mot bare 1 prosent i 1977.

De heltrukne linjene i figur 1 viser samboende i prosent av alle som lever i samliv, det vil si både gifte og samboende. I de yngre aldersgruppene er samboerskapet den dominerende samlivsformen, og omfanget er langt større enn i 1977. Av 22-årige kvinner som levde i samliv i 1977 var hver femte samboende, sammenliknet med to tredjedeler av de jevngamle kvinnene 10 år senere.

For dem som var 27 år eller eldre er ekteskapet fortsatt den dominerende samlivsformen. Det er imidlertid verdt å merke seg at tre av ti av de 27-årige kvinnene som i dag lever i samliv, har valgt samboerskap som sin samlivsform, i det minste foreløpig.

I analysene av Frukthetsundersøkelsen 1977 ble samliv uten vigsel gjerne sett på som en innledning til, snarere enn et permanent alternativ til ekteskap. Det ble altså en slags variant av forlovelsesperioden som tradisjonelt hadde vært

innledningen til ekteskap. Blant dem som var tidligere gifte regnet man imidlertid med at samboerskapet for mange ville bli en permanent erstatning for et nytt ekteskap (Østby og Strøm Bull 1986).

Figur 1 illustrerer også utviklingen i samboerandelen innen én og samme kohort. I 1977 var andelen samboende høyest blant kvinner født midt på 1950-tallet, det vil si dem som da var rundt 22 år. Ti år senere når denne kohorten er blitt 32 år, er andelen samboende fortsatt den samme. Først når vi analyserer de individuelle samlivshistoriene til intervjupersonene i Familie- og yrkesundersøkelsen, vil vi med sikkerhet kunne si hvor mange som har opprettholdt sitt samboerskap. Det er imidlertid lite rom for det permanente samboerskapet. Andelen gifte i 1955-kohorten har økt fra 45 prosent i 1977 til 71 prosent i 1987.

Stigende giftermålsalder, men tidlige samboerskap?

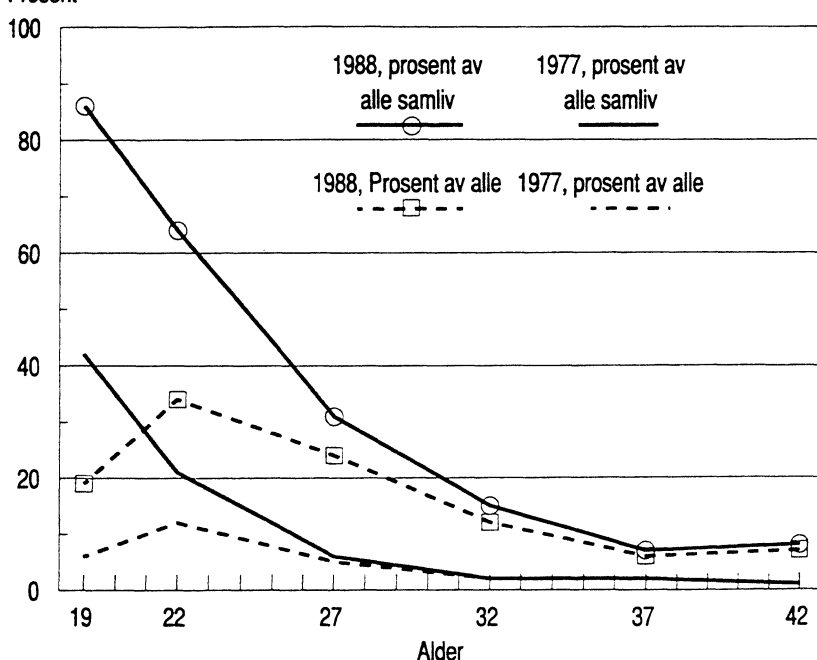
Som nevnt tidligere, har førstegangsbruder og brudgommer blitt stadig

Figur 1

Samboende kvinner i prosent av alle kvinner og av kvinner som lever i samliv.

1977 og 1988

Prosent

Kilde: Frukthetsundersøkelsen 1977
Familie- og yrkesundersøkelsen 1988

eldre fra midten av 1970-tallet. At giftermålet kommer senere i livsløpet illustreres også av figur 2. Den viser andelen av kvinner født 1945-1968 som hadde giftet seg innen ulike aldre. 1960-kullet er den første kohorten som velger et "nytt" mønster allerede i ung alder. Ved 21-års alder var 28 prosent av kvinnene fra dette kullet gift mot om lag 40 prosent av kvinnene fra 1945-1955 kullet da de var i samme alder. Og ved 27-års alder, det vil si omtrent så langt vi kan følge dem, hadde 59 prosent inngått ekteskap. Dersom kvinnene født i 1960 skal greie "å innhente" sine noe eldre medsøstre, må minst 20 prosent av dem gifte seg i årene som kommer.

For 1965-kullet viser figur 2 hvor mange som har giftet seg fram til 22-års alder. Ved denne alderen er om lag hver femte gift, mens omtrent annenhver av kvinnene født 1945-1955 var gift i tilsvarende alder. Ellers merker vi oss at også 1955-kullet er noe mindre giftermålsivrige enn det deres forgjengere

var. Det er imidlertid bare de av dem som fortsatt er ugifte litt ut i 20-årene, som drøyer mer med ekteskapet enn det de eldre kohortene gjorde.

I figur 3 (se neste side) er det takten i samboerinngåelser, ikke giftermål som illustreres. Andelene som innleder et samboerforhold allerede tidlig i livsløpet er som ventet betydelig høyere blant de yngre enn blant de eldre kohortene. Av kvinner født på 1960-tallet hadde en fjerdedel samboer erfaring allerede ved 19-års alder.

At samboerskap er en samlivsform som de aller fleste av de yngre kohortene ser ut til å stifte erfaring med, illustreres godt i figur 3. Av kvinner født i 1960 er det nå bare 3 av 10 som aldri har levd i samboerforhold. Og andelen vil ganske sikkert bli ytterligere redusert siden disse kvinnene foreløpig bare er i siste halvdel av 20-årene.

For kohortene født 1945 og 1950 er det bare en beskjeden økning i andelen med samboer erfaring etter hvert som de blir eldre. Mesteparten av

denne økningen skyldes ganske sikkert samboerskap som blir innledet etter en skilsmisse. For disse kohortene var nemlig det første samlivet de etablerte nesten alltid et ekteskap og størstedelen var også ekteskap som ikke var innledet med en samboerperiode. For kvinner født i 1945 var 83 prosent av de første samlivene et direkte giftermål, mens det tilsvarende tallet for kvinner født i 1950 var 64 prosent.

Sett i et noe lengre tidsperspektiv er de tidlige giftermålene et avvik fra det som lenge hadde vært mønsteret. Det var for det meste kvinnene født på slutten av 1930-tallet og frem til begynnelsen av 1950-tallet som stiftet bo så tidlig. Et svært trangt boligmarked var tilsynelatende ingen bremse på giftermålstilbøyeligheten. Kvinnene født tidligere i mellomkrigsårene drøydde atskillig lenger før de giftet seg.

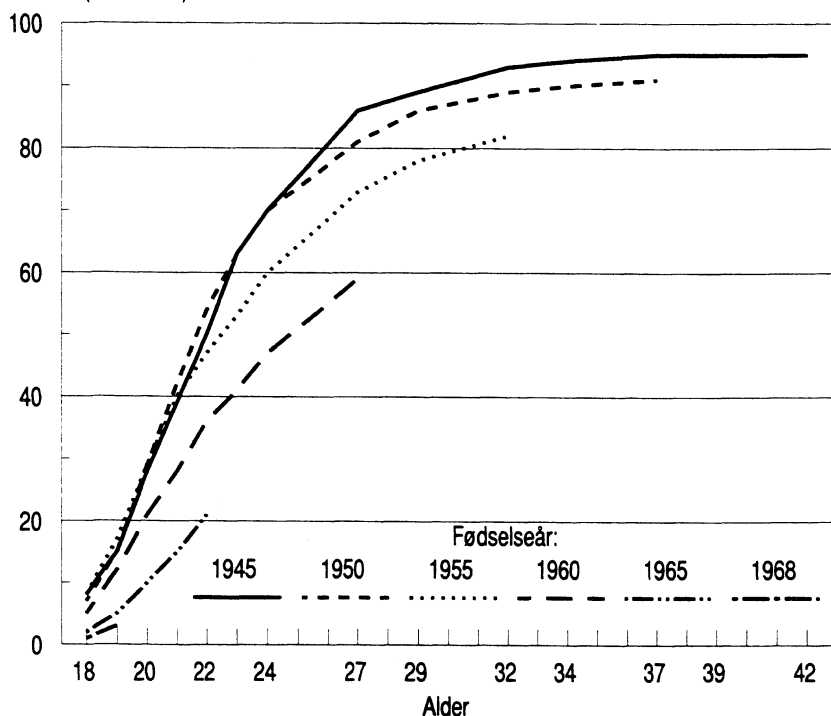
Hva så med dagenes mønster? Betyr høyere ekteskapsalder at hun og han i gjennomsnitt er en god del eldre før de flytter under samme tak, eller erstattes de unge ekteskapene av samboerforhold? Figur 4 viser utviklingen i andelen som har hatt minst ett samliv etter hvert som kohortene blir eldre. Her er det liten forskjell mellom kohortene. Omtrent like mange har innledet sitt første samliv ved 19-, 22- og 27-års alder enten de tilhørte den ene eller den andre kohorten. Det er imidlertid en tendens til at kvinner fra de eldste kohortene har ventet noe lenger med sitt første samliv.

Figur 2

Andel kvinner som hadde inngått første ekteskap innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968.

Prosent (kumulativt)

De færreste samboere har en skriftlig avtale seg imellom

Fra juridisk hold har det i årenes løp gjentatte ganger blitt påpekt at samboere står rettslig svakt dersom det kommer til et brudd eller partneren dør. Det har også vært arbeidet for å komme frem til ordninger som kunne gi bedre sikkerhet for mange av de samboende (NOU 1988).

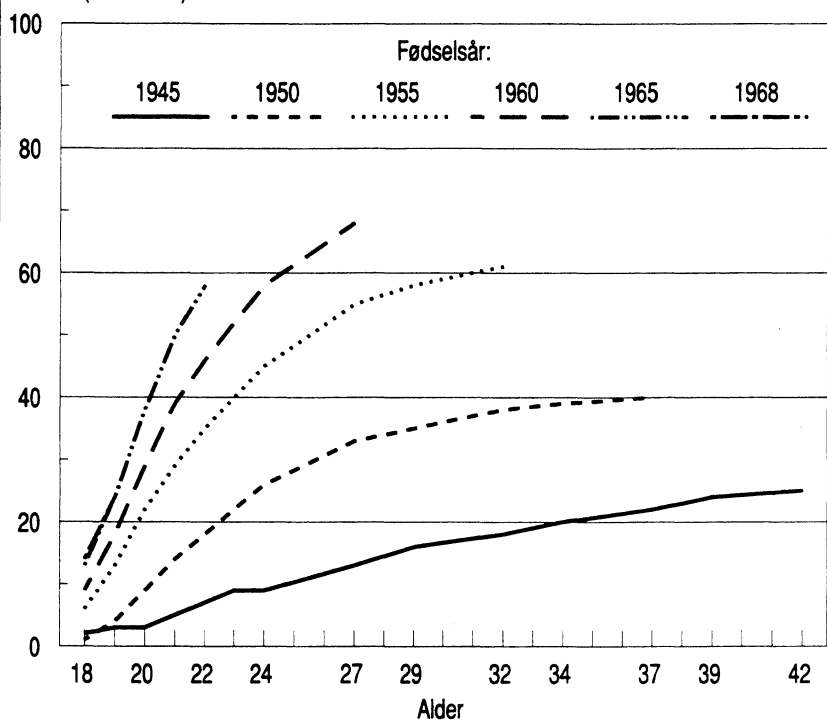
Alle samboere ble spurt om de hadde inngått noen form for felles skriftlig avtale om hva som skulle skje om de gikk fra hverandre eller en av dem falt fra. På denne måten kunne vi i det minste få en idé om

Figur 3

Andel kvinner som hadde inngått første samboerforhold innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968.

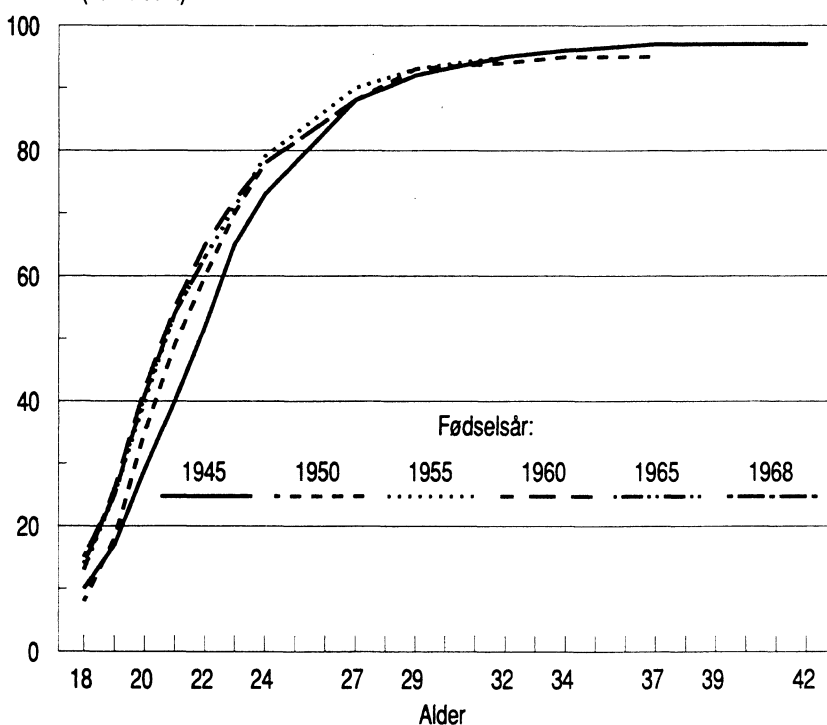
Prosent (kumulativt)

Figur 4

Andel kvinner som hadde inngått første samliv innen ulike aldre.

Kvinner født 1945-1968

Prosent (kumulativt)

konsekvensene av samlivsbrudd for henholdsvis samboende og gifte. Spørsmålet kunne også være en indikator på hvor stabilt partene regnet med at forholdet var, det vil si om det faktisk var en erstatning for et ekteskap.

Bare 13 prosent av kvinnene hadde en skriftlig avtale med sin samboer. For 4 av 10 kvinner hadde samboerforholdet vart under 2 år da vi intervjuet dem. Når bare hver tiende av disse kvinnene har en skriftlig avtale med samboeren sin, kan det selvsagt komme av mange ikke hadde fått ordnet seg ennå eller regnet med at forholdet ikke ville bli så langvarig, at de planla å gifte seg snart eller at behovet for en avtale ikke var så stort fordi de verken hadde barn eller noe særlig felles eienheter.

Også av dem som har vært samboende lenge, er det imidlertid mange som står uten noen form for skriftlig avtale. Av dem som har bodd sammen mer enn 4 år er hele 8 av 10 uten noen form for avtale.

Samboerforholdets rolle i forhold til ekteskapet beskrives også gjennom spørsmålet om de hadde planer om å gifte seg eller ikke. For å begrense oss til dem som hadde forholdsvis konkrete planer, ble spørsmålet presisert til å gjelde giftermålsplaner i løpet av de to nærmeste årene.

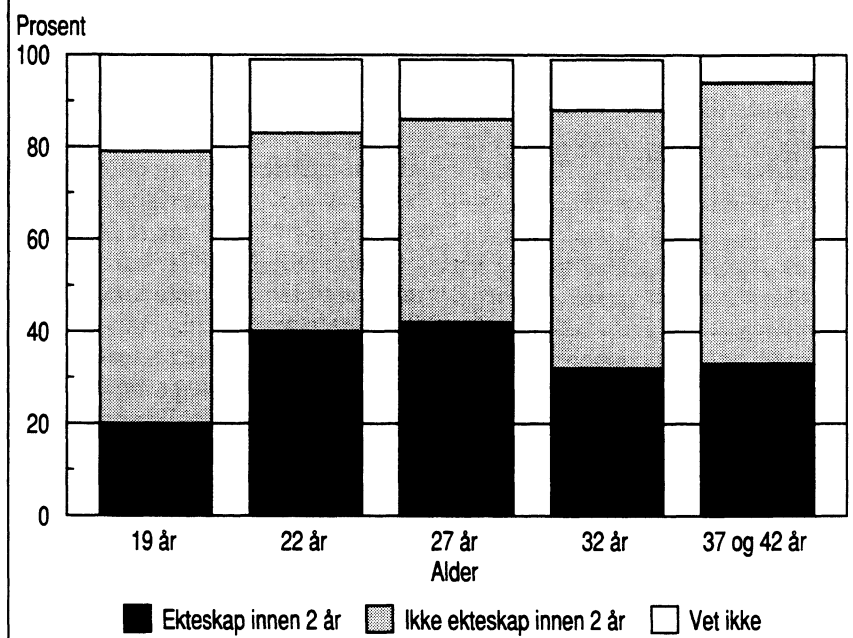
Av alle som var samboende svarte halvparten at de ikke hadde slike planer, en tredjedel regnet med å gifte seg i løpet av de nærmeste årene og resten visste ikke hva de skulle svare.

I samtlige aldersgrupper er de som har giftermålsplaner i mindretall. Det kan både tolkes som et utslag av at de oppfatter forholdet som lite permanent og som tegn på at de mener at samboerskap fullt ut erstatter ekteskap.

Ikke uventet var det flest som planla giftermål blant 22- og 27-åringene. De yngste, 19-åringene, har ikke bodd sammen så lenge og er rimeligvis i tvil om hvor varig akkurat dette forholdet vil bli. Av de eldste, det vil si kvinner mellom 32-42 år, regner 6 av 10 ikke med å gifte

Figur 5

Giftermålsplaner for samboere i ulike aldre. Prosent

seg i de nærmeste årene. Mange i denne gruppen er førgifte og velger tydeligvis en annen samlivsform når de på nytt stifter felles bo.

La meg presisere at spørsmålet om giftermålsplaner selvsagt ikke var tenkt som en enkel indikator for fremtidig atferd. Slik det står gir det oss imidlertid en idé om hvordan de samboende oppfattet det forholdet de levde i.

Undersøkelsen inneholdt også et spørsmål om hvordan samboerforhold ble ansett og akseptert. Dette spørsmålet ble stilt til alle som ble intervjuet, ikke bare til dem som selv var samboende. Om lag en tredjedel av kvinnene 19-27 år synes at et samboerforhold var like akseptabelt som ekteskap forutsatt at det ikke var barn i forholdet og hele 6 av 10 sidestilte de to samlivsformene også dersom det var barn med i bildet. Det er ellers verdt å merke seg at nesten ingen (2 prosent) så samboerskap som et bedre alternativ enn ekteskap i alle situasjoner.

Giftermål er ikke lenger en betingelse for å få barn

Langt opp i våre dager har ekteskapet vært en funksjonell forutsetning for at to personer av motsatt kjønn

kunne stifte bo sammen, ha et seksualliv og å få barn uten å bli møtt med negative sanksjoner. Både våre hverdags erfaringer og befolknings-

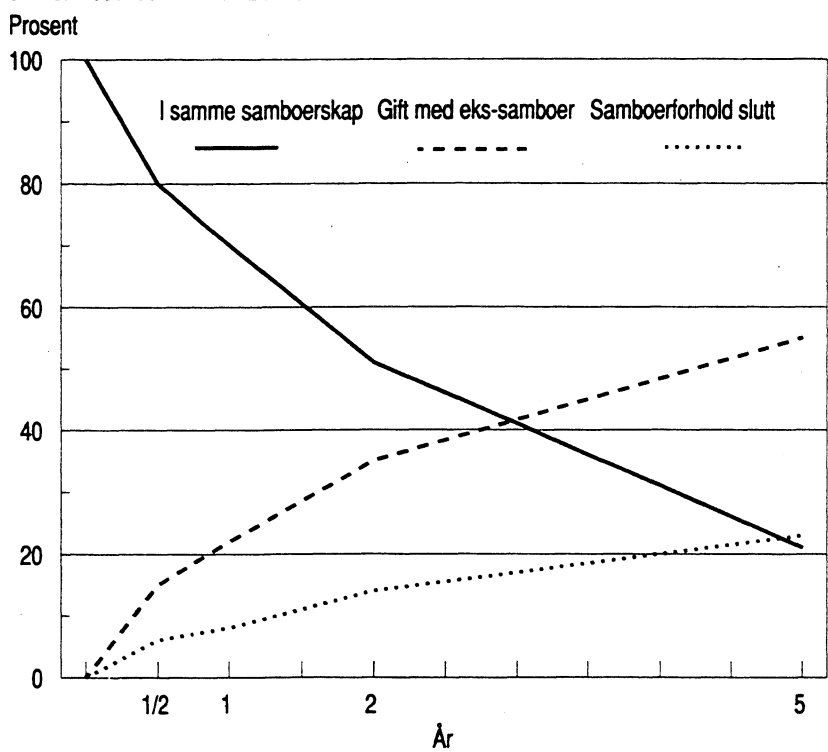
statistikken forteller oss at ekteskapsstilling som ramme rundt familielivet må ha endret seg betydelig i de siste tiårene. I dag fødes 36 prosent av alle barn utenfor ekteskap, mens de utenomekteskapelige fødslene bare utgjorde 6 prosent av alle fødsler på slutten av 1960-tallet. I Sverige er det blitt like vanlig med fødsler utenom som i ekteskap.

Familie- og yrkesundersøkelsen viser at det aller meste av økningen er barn som riktignok har ugifte foreldre, men hvor mor og far er samboere. Andelen som føder sitt første barn som enslige, har ikke endret seg så mye.

Vi har sett spesielt på hva som skjedde med samlivsstatusen til kvinner som fikk sitt første barn mens de var samboende (figur 6). Om fødselen skjer mens foreldrene fortsatt er samboende, gir det ikke opphav til noen rask endring av samlivsstatusen. 7 av 10 er fortsatt samboende ett år etter at barnet ble født, i underkant av en fjerdedel har giftet seg og 8 prosent har ikke lenger noe samliv med barnets far.

Figur 6

Samlivstype 1/2, 1, 2 og 5 år etter fødselen for dem som får sitt første barn som samboende. Kvinner født 1945-1968. Prosent

Først når barnet er 5 år, er mer enn halvparten av foreldrene gift, men hver femte er fortsatt samboende og ytterligere noen flere (23 prosent) av foreldrene lever hver for seg enten alene eller i nye parforhold.

Samboerskap før bryllupet er blitt regelen, direkte giftermål unntaket

Kartlegging av samboerperioden gjør det også mulig å skille mellom to ulike måter å inngå ekteskap på. Den tradisjonelle måten å gifte seg direkte, det vil si, uten å ha levd sammen som samboere først, er blitt kraftig redusert i de senere årene. De fleste av dem som gifter seg i dag bor allerede under samme tak.

Av gifte kvinner født 1945 var det bare 14 prosent som hadde vært samboende med sin første ektemann. Av 1950-kullet hadde en tredjedel gått veien om et samboerskap, av 1955-kullet er det økt til halvparten og av 1960-kullet hadde 60 prosent av de gifte bodd sammen på forhånd. Aller høyest er andelen blant kvinner født i 1965. I den kohorten er det ganske få som har giftet seg og de har nødvendigvis vært unge bruder, likevel hadde tre fjer-

dedeler av dem rukket en samboerperiode før giftermålet.

Samboerperioden før giftermålet har også blitt vesentlig lenger i løpet av 1980-tallet. Kvinner født 1943-1952 var samboende i gjennomsnitt litt over ett år før de giftet seg, mens kvinner født 1955 og 1960 til nå har vært samboende i godt og vel to år før de gifter seg. Av kvinner født i 1960 er det fortsatt 4 av 10 som ikke har giftet seg. For denne kohorten kan selvsagt varigheten av en samboerperiode som ender med ekteskap komme til å bli atskillig lenger, gitt at de gifter seg til syvende og sist.

Verken samboer eller ektemann – er det blitt flere som bor uten partner?

Fruktbarhetsundersøkelsen 1977 viste at det av kvinner 18-44 år var 24 prosent som da de ble intervjuet, ikke levde i samliv. Ti år senere er denne andelen økt til 33 prosent. Økningen i andelen kvinner som lever uten ektemann eller samboer finner vi i alle aldersgrupper, men det er bare blant kvinner 27-32 år at det er en sikker vekst.

At en større andel lever utenfor samliv er en ny trend som det er viktig å følge i tiden fremover. En nærmere beskrivelse av hvilke familiedanningsmønstre som ligger bak denne trenden, er en av flere kommende analyseoppgaver. Som allerede nevnt, ser det foreløpig ut til at det ikke er en vekst i andelen som aldri inngår samliv, og at det derfor er økningen i samlivsbrudd som gir større sannsynlighet for "alene"-perioder?

1. Artikkelen er en forkortet versjon av et innlegg til RFSs fagkonferanse "Sosiale og økonomiske konsekvenser av stagnasjon og nedgang i folketallet", 26.-27. november 1990.

Litteratur

Norges offentlige utredninger (1988): 12, *Husstandsfelleskapet*.

Østby, Lars og Strøm Bull, Kirsti (1986): "Omfang og utbredelse av samliv uten vigsel", *Tidsskrift for Rettsvitenskap*, (1-2), 140-166.

Turid Noack er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Demografisk analysegruppe.

FAMILIE- OG YRKESUNDERSØKELSEN 1988

Hovedformål: Studier av demografisk atferd i livsløpsperspektiv.

Intervjuet: 4 019 kvinner (født 1945, 1950, 1955, 1960, 1965 og 1968)

1 543 menn (født 1945 og 1960)

Landsrepresentativt utvalg

Frafall: 19 prosent (19 prosent av kvinnene, 22 prosent av mennene)

Finansiering: SSB, Familie- og forbrukerdepartementet, Norges råd for anvendt samfunnsforskning, Norges allmennvitenskapelige forskningsråd, Kommunaldepartementet.

Dagens og morgendagens eldre kvinner

– familieerfaring og yrkesliv¹

Turid Noack og Inger Texmon

Hvordan antallet eldre her i landet vil utvikle seg i de neste 20-25 år har vi nokså gode anslag for. Kunnskap om hvilke behov, krav og ønsker morgendagens pensjonister vil ha, krever imidlertid innsikt i langt mer enn antallet eldre.

I de eldre aldersgruppene er kvinnene i flertall, og i denne artikkelen ser vi spesielt på de kvinnelige pensjonistene. Kan dagens pensjonister tjene som modeller for morgendagens eldreomsorg, eller vil morgendagens gamle kvinner, det vil si kvinner født rundt siste krig, ha andre behov for omsorg og helsetjenester enn det vi kjenner til fra dagens eldre?

For å bidra til svar på dette rettes søkelyset mot ulike fødselskull av kvinner. Hva slags familieerfaringer, yrkesliv og utdanning har de bak seg de som er født i første halvdel av dette århundre?

Hvor mange eldre vil det bli i årene som kommer?

De eldre har utgjort en stadig større gruppe av befolkningen, både absolutt og relativt. Ser vi på gruppen i alderen 60 år og over, var denne i 1930 ca. 320 000 personer og økte fram til 1987 til ca. 890 000, det vil si nesten en tredobling.

I de nærmeste 10-15 årene vil antall personer 60 år og over avta noe. Det er små fødselskull fra 1930-årene som nå vil komme inn i denne

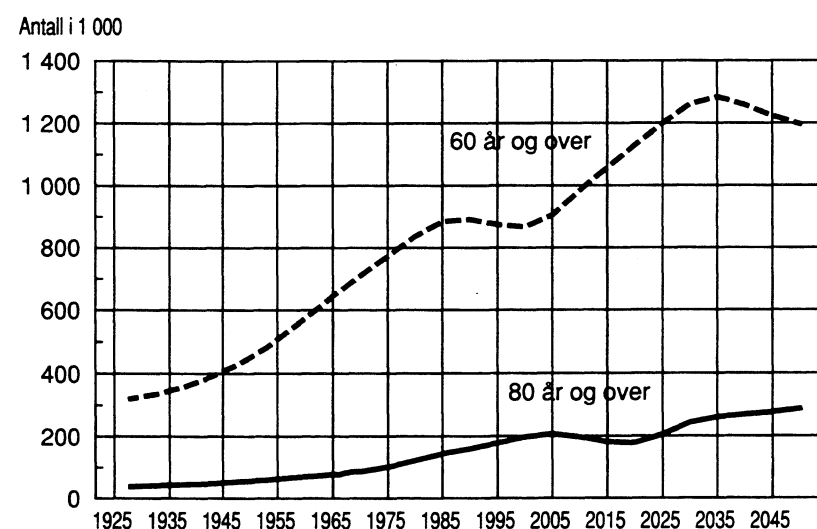
aldersgruppen. Deretter blir det igjen en kraftig vekst.

Antallet over 80 år vil relativt sett øke mer enn gruppen alle eldre over 60 år. Gruppen 80 år og over er nesten firedoblet i perioden fra 1930, fra i underkant av 40 000 til dagens 150 000. Antall personer i alder 80 år og over vil også få en midlertidig

nedgang etter år 2010, for så å øke sterkt. I aldersgruppen 80 år og over er det i dag nærmere to kvinner pr. mann, mens det i 1965 og i de foregående tiår var ca. 1,4 kvinner pr. mann. Blant befolkningen over 60 år er det tilsvarende forholdstallet i dag 1,3 kvinner pr. mann. At kvinneoverskuddet blant eldre er så stort, har selvfølgelig bidratt sterkt til økningen i enslige eldre. Hvordan kvinneoverskuddet i den eldre delen av befolkningen vil utvikle seg, er avhengig av endringene i menns og kvinners dødelighet.

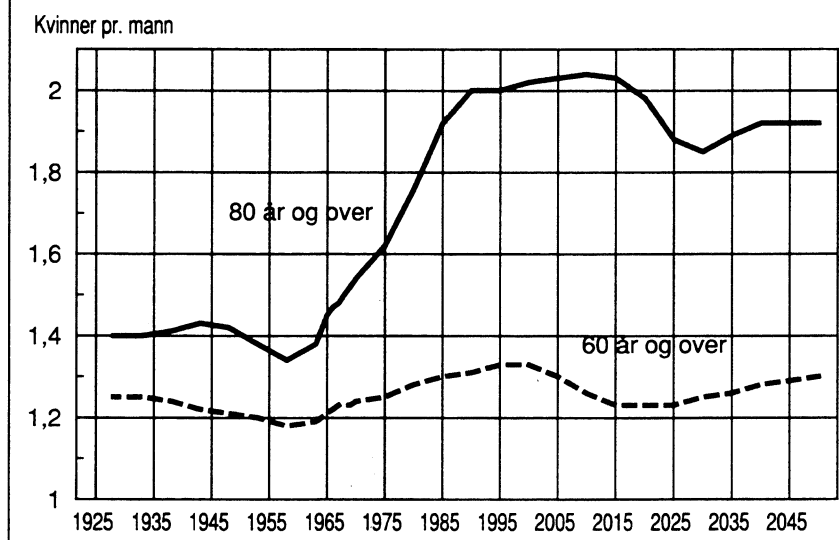
Figur 1

Antall personer 60 år og over og 80 år og over. Registrert 1928-1987. Framskrevet 1988-2050

Figur 2

Antall kvinner pr. mann 60 år og over og 80 år og over. Registrert 1926-1987. Framskrevet 1988-2050

Siden 1950 har dødeligheten i den kvinnelige del av befolkningen blitt redusert i alle aldersklasser, mens dødeligheten for den mannlige del av befolkningen ikke har endret seg i samme grad. Forskjellen mellom kvinners og menns forventede levealder har nesten blitt fordoblet i denne perioden – til nærmere 7 års forskjell. I Statistisk sentralbyrås befolkningsframskrivninger er det ikke forutsatt at denne forskjellen vil fortsette å øke, men heller ikke at mennene skal begynne å hente inn noe av det "tapte". For begge kjønn er det forutsatt en svak reduksjon i dødeligheten – nær det som er observert i foregående tiår.

Det er både utviklingen i fødselskullenes størrelse rundt siste århundreskifte og endringene i befolkningens dødelighet som har ført til veksten i antall eldre gjennom de foregående 50 år. Særlig var barne-dødeligheten betydelig lavere for kohorter født i vårt århundre enn for dem født sent på 1800-tallet, men også dødeligheten for den voksne og eldre del av befolkningen har gått ned – med unntak for enkelte perioder, og altså i ulik grad for menn og kvinner.

Ser vi på kvinner født rundt 1910, 1920, 1930, 1940 og 1950 og forlenger deres overlevelsesandeler ved å bruke dagens dødsrater, kan vi sammenlikne overlevelse fram til 80-årsalder for disse kohortene. Andelen som oppnår 60-årsalder, er nokså ulik: Blant etterkrigskohortene vil det høyest sannsynlig være nesten 90 prosent som oppnår å bli 60 år, mens det for dem født før 1910 var under 70 prosent som nådde denne alder. Det vil ikke være like store forskjeller mellom andelen som når 80 år. Det er altså en større del av de senere kohortene som faller fra mellom 60- og 80-års alder.

Andel eldre varierer mellom ulike typer kommuner

Fordi det er kommunene som har administrativt og økonomisk ansvar for eldreomsorgen, har aldersstrukturen i den enkelte kommune stor betydning. Av landets befolkning er i dag 21 prosent over 60 år, men det er store variasjoner kommunene imellom.

Kommuner med tradisjonelt lav fruktbarhet kombinert med stor nettoutflytting har allerede i dag en svært høy andel eldre. Et godt eksempel på en slik kommune er Rendalen i Hedmark med 38 prosent over 60 år.

Høy andel eldre er det også i en del kommuner som består av kjernen i et byområde hvor det går flyttestrømmer av unge ut til nabokommunene. Oslo, Drammen og flere av Østfoldbyene og Hamar er eksempler på slike kommuner. Her varierer eldreandelene mellom 25 til 33 prosent.

Nabokommuner til store og midtelsstore byer der utbygging av nye boligområder medfører vekst først og fremst av barnefamilier, er eksempler på kommuner med ung befolkning.

Også enkelte deler av landet med tradisjonelt høy fruktbarhet, har en ung befolkning. Dette gjelder for Finnmark hvor flere av kommunene har eldreandeler (60 år og over) på bare 10-15 prosent av befolkningen.

Et annet eksempel på kommuner med lave eldreandeler er kommu-

Tabell 1. Andeler av utvalgte kvinnekohorter som oppnår ulike aldre. (Registrerte og estimerte tall)

Fødselsår	Alder				
	40 år	50 år	60 år	70 år	80 år
1906-10	81,3	79,4	68,6	67,0	49,1
1916-20	87,0	85,2	81,5	72,5	54,1
1926-30	91,2	89,6	85,5	76,6	57,2
1936-40	93,3	91,6	87,6	78,5	58,6
1946-50	95,4	93,6	89,5	80,2	59,9

Tabell 2. Eldreandeler i de minst sentrale og mest sentrale kommunene. Prosent.
1965, 1987 og 2015

	År	Andelen 60 år og over (prosent)				
		i alt	<10	10-19	20-29	>=30
Minst sentrale kommuner*	1965	100	2	52	45	1
	1987	100	0	13	80	7
	2015	100	0	4	89	7
Mest sentrale kommuner	1965	100	4	88	8	0
	1987	100	1	75	24	0
	2015	100	0	28	72	0

* Kommunene er gruppert etter SSBs kommuneklassifisering.

ner som har hatt en sterk innflytting av unge mennesker på grunn av en intensiv industrialisering. I Årdal kommune i Sogn og Fjordane er 19 prosent over 60 år, men eldreandelen endrer seg raskt etter hvert som den unge arbeidsstokken fra utbyggingssperioden eldes.

Vi har sett mer systematisk på hvordan nivået for eldreandel er i sentrale og mindre sentrale norske kommuner. I år 2015 viser befolkningsframskrivingen at det store flertall av norske kommuner uansett hvor sentralt de ligger, vil ha eldreandeler på mellom 20-30 prosent, mens det i dag er mange kommuner, spesielt i sentrale strøk, som har under 20 prosent i alder 60 år og over.

Tabell 3. Gjennomsnittlig barnetall* ved 25-, 30- og 50-årsalder for utvalgte kvinnekohorter

Kvinneres fødselsår	Alder		
	25 år	35 år	50 år
1910 . . .	0,5	1,5	2,0
1920 . . .	0,6	1,8	2,2
1930 . . .	0,9	2,0	2,5
1940 . . .	1,2	2,3	2,4

Kilde: Brunborg, 1988.

* Barnetallet viser levendefødte barn, ikke gjennomsnittlig antall barn i live når mødrene blir pensjonister. For 1910- og 1920-kohortene vil det gjennomsnittlige barnetallet når de er 80 år, være rundt 7-8 prosent lavere.

Høye kvinneandeler i eldrebefolkningen vil imidlertid fortsatt være mest utpreget i de mer sentrale kommunene. I de minst sentrale kommunene vil fordelingen mellom mannlige og kvinnelige pensjonister være langt jevnere.

Kvinner i kommende pensjonistkull har fått flere barn enn dagens 80-åringer

En vesentlig del av uformell hjelp til eldre utføres av den nærmeste familie (Lingsom 1987). Familien, og da særlig egne barn, utgjør også en resurs som aktive formidlere av omsorg fra det offentlige (Daatland 1982). Vi må derfor forvente at eldre med egne barn alt i alt er bedre rustet når behovet for hjelp melder seg enn de barnløse er.

Vi skal se litt nærmere på giftermål og barnetall for kvinner født rundt 1910, 1920, 1930 og 1940. Hva

har de av familie som eventuelt kan tre støttende til i eldre år?

Dagens pensjonister har i gjennomsnitt færre barn enn dem som når pensjonsalderen om noen år. Gjennomsnittlig antall fødte barn var for kvinnene født i 1910 bare 2,0, mens kvinnene født i 1930 har en kohortfruktbarhet på 2,5 og 1940-kohorten ligger like under dette nivået (Brunborg 1988).

Det lave gjennomsnittlige barnetallet for dagens pensjonister skyldes i stor utstrekning at mange av dem aldri fikk barn. Vi har ikke data som viser den nøyaktige andelen barnløse blant dagens gamle kvinner, men har anslått at om lag hver femte kvinne født i 1910 forble barnløs. For dem født i 1920 var andelen barnløse sunket til 14 prosent. Av morgendagens eldre kvinner vil bare 1 av 10 være uten barn.

En forholdsvis stor andel av dagens pensjonister har fått bare ett barn. 15-20 prosent av dem som giftet seg i 1930-årene og forble gift i minst 20 år, endte opp som ettbarnsmødre, mot 10-15 prosent av dem som er noen ti-år yngre. Dermed er det også større sjanse for at dagens eldre ikke lenger har barn i live enn det de kommende pensjonistene vil oppleve.

Andelen med riktig store barneflokker (5 eller flere) er imidlertid høyere blant dagens gamle kvinner enn den vil være blant morgendagens pensjonister. Men også en stor andel av morgendagens eldre vil når

Tabell 4. Barnetallsfordeling ved 40-årsalder for utvalgte kvinnekohorter. Prosent

Fødselsår	Barnetall					
	i alt	0	1	2	3	4+
1910 . . .	100	ca. 21*				
1920 . . .	100	ca. 14*				
1935 . . .	100	9,9	0,5	30,7	27,3	21,6
1940 . . .	100	9,6	10,1	34,0	29,0	17,4

Kilde: Brunborg og Kravdal (1986), Statistisk sentralbyrå (1978).

* Gitt 5 prosent barnløse blant gifte/før gifte og 90 prosent barnløse blant ugifte.

Tabell 5. Sivilstand ved 40-årsalder for utvalgte kvinnekohorter. Prosent

Fødselsår	I alt	Gift/før gifte	Ugifte
1910	100	81,6	18,4
1920	100	89,4	10,6
1930	100	93,4	6,6
		(skilte 3,2 og enker 1,8)	
1940	100	94,3	5,7
		(skilte 8,7 og enker 1,7)	

de før eller siden får behov for hjelp, ha mange barn å støtte seg til. Nesten halvparten av kohortene født i 1935 og 1940 har 3 eller flere barn.

Hvor mye hjelp og omsorg generasjonene faktisk makter å gi hverandre, vil i stor grad være avhengig av den geografiske avstanden dem imellom. De som i dag merker omsorgsbehovet fra sine gamle foreldre, er de samme generasjonene som i 1950- og 1960-årene i stor utstrekning flyttet fra distrikts-Norge. En god del av dem vendte imidlertid tilbake. Også for dagens ungdom – sønner og døtre av morgendagens pensjonister – er utflyttingen stor, og det er et åpent spørsmål om de i samme grad som sine forgjengere vil flytte tilbake til sine hjemtrakter.

Hvordan fødslene plasseres i livsløpet får betydning for forholdet mellom generasjonene. Mange av dagens eldre kvinner har fått sine barn forholdsvis sent, og har derfor relativt unge barn. Kommer barna derimot riktig tidlig i livsløpet, kan også den yngre generasjonen ha begynt å merke alderens virkninger når foreldregenerasjonen trenger hjelp. En stor andel av morgendagens gamle kvinner vil ved 80-årsalder allerede ha barn som selv raskt nærmer seg pensjonistenes rekke.

Det vil bli færre eldre som aldri har vært gift – men flere skilte

Den høye andelen barnløse blant dagens eldre kvinner er mye en følge av at mange av dem ikke giftet seg. Av dagens 80-åringer har 18 prosent

aldri vært gift. Det betyr ikke bare fravær av ektefelle og barn, men også at familienettverket snevres inn siden det heller ikke er noen svigerfamilie.

Dagens 50-åringer har en annen familiesituasjon. Bare 6 prosent av dem har aldri vært gift. Av kvinnene født i 1940 er imidlertid 9 prosent skilt innen 40-årsalder. Vi vet lite om hvordan kontakten med tidligere svigerfamilie opprettholdes. Det er imidlertid ikke urimelig å anta at med skilsmisse før 40-årsalder vil båndene til tidligere svigerfamilie være betydelig svekket når pensjonisttilværelsen er et faktum.

Rundt 70-årsalder levde 37 prosent av kvinnene født 1908-1912 alene, mens 54 prosent hadde ektefelle og/eller barn i husholdningen (Ås 1989). Med en stor andel ugifte og barnløse er det rimelig å tenke seg at andre familiekontakter kan erstatte den tradisjonelle kjernefamilien. Data for de samme kvinnekohortene (1908-1912) vitner ikke om at en slik tilpasning er særlig utbredt, i det minste når det gjelder bofellesskap. Ved 70-årsalder var det bare 5 prosent av disse kvinnene som bodde sammen med søsken.

Sammenliknet med noen tiår tilbake er det forholdsvis færre av de enslige eldre (ugifte eller før gifte) som bor sammen med nær familie (Moen 1989). Endringene i de eldres familieforhold har antakelig betydd mindre for akkurat denne utviklingen. Viktigere har det nok vært at både de eldre og de yngre generasjo-

nene har fått bedre økonomiske muligheter til å opprettholde en egen husholdning.

Ikke bare familiemønsteret, men også kvinnes engasjement utenfor hjemmet, spiller en viktig rolle for hva slags pensjonister vi har i dag og vil få i framtiden. Yrkesmønsteret – sammen med utdanningsnivå – gir et godt innblikk i hvilke ressurser dagens og morgendagens gamle kvinner rår over.

Et økende antall eldre kommer til å ha høy utdanning

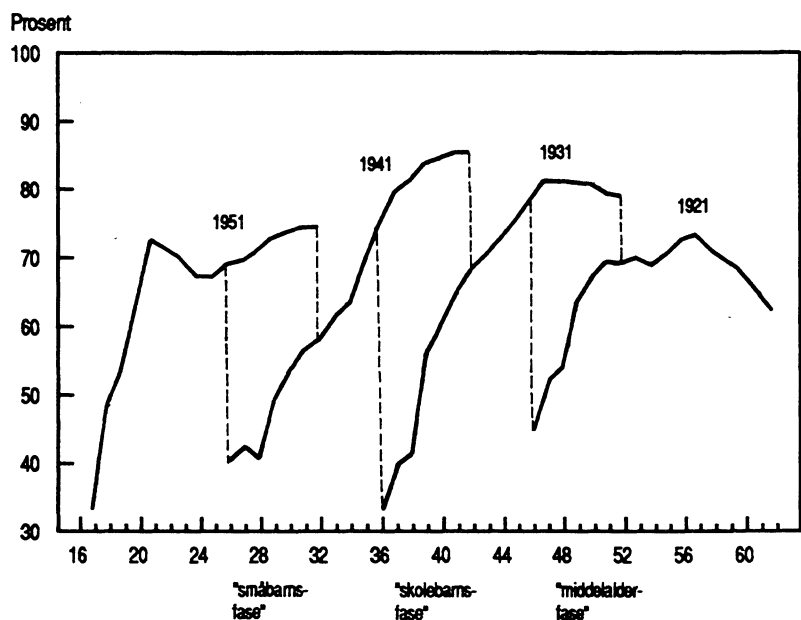
Morgendagens pensjonister vil ha en gjennomsnittsutdanning som er godt og vel et år lenger enn det dagens gamle har (Hernæs 1985). Den generelle økningen i utdanningsnivå betyr imidlertid ikke at forskjellen mellom kvinner og menn blir mindre. Kvinner født i 1940-årene var ennå ikke fylt 40 år i møte med 1970-årenes kvinnebevegelse og generelt gode økonomiske tider. Det kunne gi både inspirasjon og muligheter for å vende tilbake til skolebenken. En del av dem har nok også tatt mer utdanning i godt voksen alder, men dette er ikke nok til å jevne ut forskjellen mellom kvinner og menn.

Av dagens riktig gamle kvinner (over 80 år) har bare 3 av 10 utdanning over det som i deres oppvekst var obligatorisk skolegang – mot 6 av 10 av morgendagens eldre. En økende andel vil også ha høy utdanning. Av kvinner født i 1940 har 16 prosent utdanning på universitets- eller høyskolenivå, mens det blant dem som i dag er 80 år er bare 3 prosent som har så lang utdanning.

Selv om de eldres utdanningsnivå øker, vil morgendagens pensjonister fortsatt ha langt kortere og framfor alt mindre tidsmessig utdanning enn den yngre delen av befolkningen. Og den forskjellen er kan hende mer avgjørende for de eldres situasjon enn hvor mange år de i sin tid tilbrakte på skolebenken.

Figur 3

Yrkesprosent over livsløpet (1967-83) for fire fødselskohorter kvinner

Kilde: Kjeldstad 1988

Mer yrkeserfaring og bedre pensjonsgrunnlag

Gjennom de de siste tiårene har det vært en sterk økning i etterspørselen etter kvinnelig arbeidskraft. Blant annet har helse- og undervisningssektoren vært i sterk vekst, og denne veksten har dessuten hatt et desentralisert mønster.

Kjeldstad (1988) har sett nærmere på yrkesaktiviteten til kvinner født i 1921, 1931, 1941 og 1951 i perioden 1967-1983. Yrkesprosenten økte kraftig i alle kohortene. Det gjaldt også for de eldste (født 1921) som ved starten av denne perioden var midt i 40-årene (figur 3). De to eldste kohortene viser i siste del av perioden noe synkende yrkesaktivitet, noe som kan ha sammenheng med at de eldste er skjøvet ut pga. stagnasjonen i offentlig sektor, men som også kan ha andre forklaringer.

Beregninger basert på anslag for framtidige yrkesprosjenter og time-tall viser at de to yngste fødselskullene (1941 og 1951) vil få nesten like stor inntjening av pensjonspoeng som deres jevnaldrende menn (oppunder 90 prosent). De to eldste fødselskullene vil få under halvparten

av mennenes opptjening (Kjeldstad 1988).

Mellomkrigsgenerasjonene er de kvinnene som sterkest har møtt de skiftende kravene til kvinnerollen. I den grad de søker å realisere begge idealer, er det tenkelig at presset blir så stort at de etter hvert som alderen krever sitt, igjen prioriterer familieforpliktelsene inkludert omsorg utenfor egen husholdning som hjelp til gamle foreldre, eller avlastning og omsorg til barn og barnebarn. For mange i disse kvinnegenerasjonene har også arbeidet utenfor hjemmet vært ensbetydende med omsorgs- og servicearbeid, i yrker med få eller ingen karrieremuligheter, og med fysisk belastende arbeid.

I Amundsen (1988) er det gitt data for utviklingen i uføretrygd, som illustrerer økningen i én form for nedtrapping for eldre arbeidstakere. Mens mindre enn 10 prosent av kvinnene født 1901-1905 var uføretrygdde da de var 60-64 år, er andelen nesten 25 prosent for kvinner født 1921-1925. Andelen uføretrygdde har steget sterkt også blant kvinner under 60 år.

Nye eldroller

I det foregående er dagens gamle kvinner sammenliknet med de fødselskull av kvinner som vil bli pensjonister om et tiår eller to. Framtidens eldre vil ha andre ressurser å møte alderdommen med enn dem som er gamle i dag. Morgendagens kvinnelige pensjonister har oftere stiftet egen familie, de har forholdsvis mange barn, mer formell utdanning og - ikke minst - lenger erfaring fra arbeidsmarkedet.

Som enkeltindivider ser det altså ut til at morgendagens gamle kvinner står sterkere enn dagens. Samtidig viser beregninger at morgendagens eldre vil utgjøre en økende andel av befolkningen. Dette er en utvikling som nok kan gi de eldre en viss politisk makt, men som også blir et spørsmål om kapasitet i den offentlige omsorgen. Det samme gjelder selvsagt for den uformelle, familiebaserte omsorgen. Flere barn og barnebarn betyr ikke nødvendigvis at de yngre generasjonene vil ha muligheter for å gi hjelp og støtte eller at de eldre selv vil ønske slik familiebasert omsorg.

Flere har framhevet at morgendagens eldre sannsynligvis vil ha helt andre ønsker om hvordan pensjonisttilværelsen skal være enn det dagens gamle har. Det vil si at utdanning og yrkesbakgrunn har lagt grunnlaget for andre preferanser, verdier og vaner, og at disse i stor utstrekning vil bevares i eldre år. På noe lengre sikt er det rimelig å anta at slike kohorteffekter får spesielt stor betydning for kvinnelige pensjonister, siden kvinnes livsløp har endret seg mer markert enn mennenes i denne perioden.

Kohorteffektene er imidlertid bare en del, om enn en viktig del, i beskrivelsen av morgendagens gamle kvinner. Preferanser, holdninger og verdier er ikke bare et resultat av hva en har erfart og gjort tidligere i livet, men preges også av livsfase og aldring. Sosial og biologisk aldring vil føre til endringer i preferanser og verdier i forhold til det som preger

dagens 50 år gamle kvinner, men hvordan denne kombinasjonen av kohort- og alderseffekt vil bli er vanskelig å si.

¹ Artikkelen er en forkortet versjon av et bidrag til Norsk Gerontologisk Institutt prosjekt "Gamle kvinner i Norden", et prosjekt finansiert av Sosialdepartementet og Nordisk ministerråd.

Litteratur

Amundsen, Ellen (1988): *Individuelle faktorer ved rekruttering til uførepensjonsordningen*. Rapporter 88/16, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge (1988): *Kohort- og periodefruktbarheten i Norge 1845-1985*. Rapporter 88/4, Statistisk sentralbyrå.

Brunborg, Helge og Øystein Kravdal (1986): *Barnetall blant norske kvinner*. Rapporter 86/27, Statistisk sentralbyrå.

Daatland, Svein Olav (1982): *Den offentlige eldreomsorg i en norsk bykommune*. Norsk Gerontologisk Institutt. Rapport nr. 3.

Hernæs, Erik (1985): *Framskrivning av befolkningens utdanning*. Samfunnsøkonomiske studier nr. 60, Statistisk sentralbyrå.

Kjeldstad, Randi (1988): *Inntekt over livsløpet: Pensjonsgivende inntekt og alderspensjon*. INAS-rapport 1988:2.

Lingsom, Susan (1987): *I eget hjem med andres hjelp. Offentlig og privat omsorg i eldres hverdag*. INAS-rapport 1987:3.

Moen, Bjørg (1989): *Husholdningsstørrelse og -sammensetning 1960, 1970 og 1980*. Rapporter 89/15, Statistisk sentralbyrå.

Statistisk sentralbyrå (1988): *Barnetall i ekteskap*. Rapporter 88/21.

Ås, Dagfinn (1989): Upubliserte tall. Personlig meddelelse.

Turid Noack er mag. art. i sosiologi og forsker i Statistisk sentralbyrå, Demografisk analysegruppe.

Inger Texmon er cand. real. og første-konsulent i Statistisk sentralbyrå, Demografisk analysegruppe.

AKTUELL STATISTIKK FRA SSB

Nesten 10 000 flere barnehageplasser i 1989

Ved utgangen av 1989 hadde vel 128 000 barn plass i barnehage. Det tilsvarer en økning på 9 300 plasser, eller snaut 8 prosent fra året før. Barnehageplassene fordelte seg på 4 310 barnehager. Dette viser tall fra Statistisk sentralbyrås barnehagestatistikk.

I alt hadde 34 prosent av alle barn under 7 år plass i barnehage. Dekningsgraden i 1988 var på 32 prosent. Dekningsgraden for heldagsplasser (over 30 timer pr. uke) var 19 prosent i 1989, mot 17 prosent i 1988.

Selv om alle fylker har bedret barnehagedekningen fra 1988 til 1989, er det fortsatt store geografiske forskjeller i deknningen. Av fylkene var Oslo best dekket, her hadde 47 prosent av alle barn under 7 år plass i barnehage. Dårligst dekket var Agderfylkene, med en dekningsgrad på 27 prosent.

Forskjellen mellom fylkene er større når vi ser på deknningen av heldagsplasser (over 30 timer pr. uke). I Oslo hadde 42 prosent av alle barn under 7 år heldagsplass. I Aust-Agder var det tilsvarende tallet 8 prosent.

Barnehagedekningen varierer enda mer på kommunenivå. Dekningsgraden totalt varierte fra 92 prosent i Eidfjord til 10 prosent i Skjeberg og Nes (Akershus). Ser vi på deknningen av heldagsplasser, kommer Gamvik best ut, med 50 prosent i forhold til tallet på barn under 7 år. 18 kommuner hadde ikke tilbud om barnehageplass mer enn 30 timer pr. uke.

Økningen i barnehagedekningen har vært sterkest for heldagsplasser. Størst forbedring har Hedmark hatt, både for totalt antall barnehageplasser, og for heldagsplasser.

I alt var 33 000 personer ansatt i barnehagene ved utgangen av 1989. Av disse hadde 9 300 utdanning som førskolelærere. Dette er samme andel som i 1988.

Fortsatt økende fruktbarhet

I 1989 ble det registrert i alt 59 400 levendefødte barn i Norge; en økning på om lag 1 900 i forhold til året før. Det samlede fruktbarhetstallet økte fra 1,84 til 1,89 barn pr. kvinne.

Fødselsratene, regnet som levendefødte pr. 1 000 kvinner, økte i 1989 for aldersgruppene mellom 25 og 40 år, mest for kvinner mellom 30 og 34 år. Den økte fruktbarheten blant kvinner rundt 30 år henger sammen med at vi lenge har hatt utsettelse av fødsle. Det er dermed et visst etterslep som hentes inn. Dette er foreløpig ikke uttrykk for at det endelige barnetallet pr. kvinne er økende.

Fruktbarheten har vært stigende siden 1983, og var i 1989 nær 14 prosent høyere enn det laveste nivået. Det samlede fruktbarhetstallet på 1,89 er det høyeste siden 1976. Fruktbarhetstallet er et uttrykk for hvor mange barn hver kvinne i gjennomsnitt vil få i løpet av den fødedyktige perioden (15-49 år) ut fra de fødselsratene som er registrert for de enkelte aldersgruppene i perioden. For å opprettholde den naturlige tilveksten i befolkningen på lang sikt, kreves det et samlet fruktbarhetstall på nesten 2,1. Sogn og Fjordane og Rogaland har nådd dette nivået, mens Hordaland, Finnmark, Møre og Romsdal og Vest-Agder lå nær opptil Oslo, som har hatt det laveste fruktbarhetstallet de siste 20 årene, passerte i 1989 Oppland, som hadde det laveste registrerte fruktbarhetstallet på 1,68. Fruktbarheten økte i alle fylker bortsett fra i Oppland og Telemark.

Tallet på barn født utenfor ekteskap fortsetter å øke og bekrefter en stigende tendens de senere årene. I 1989 utgjorde fødte utenfor ekteskap vel 36 prosent av alle fødte. De fleste av disse barna er trolig født av samboende foreldre. De fire nordligste fylkene hadde de høyeste andeler av barn født utenfor ekteskap med over 50 prosent av totalt antall fødte, mens andelen var lavest i Agderfylkene og Rogaland, med rundt 23 prosent.

Antallet fødsler viser økning også i første halvår 1990; 31 300 mot 29 900 i 1989.

Blad i postabonnement

Returadresse:
Statistisk sentralbyrå
Postboks 8131 Dep.
0033 Oslo

Publikasjonen kan bestilles fra:

Statistisk sentralbyrå
Salg- og abonnementservice
Postboks 8131 Dep.
N-0033 Oslo

Telefon: 22 86 49 64
Telefaks: 22 86 49 73

Pris: kr 60,-

Statistisk sentralbyrå
Statistics Norway